

Systrar, kamrater!

Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer

av Anne-Marie Lindgren
och Marika Lindgren Åsbrink

Bokförlaget Idé & Tendens
Arbetarrörelsens Tankesmedja

*Tillägnad
vår mor och mormor
Stina Lindgren*

*Stort tack till
Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek
för alltid lika intresserad, tålmodig och
professionell hjälp*

Bokförlaget Idé & Tendens
Arbetarrörelsens Tankesmedja
Barnhusgatan 16, 3 tr
111 23 Stockholm
www.arbetarrörelsenstankesmedja.se

Tryck: Sjuhäradsbygdens Tryckeri AB, Borås, 2007
ISBN 978-91-976756-2-8

Innehåll

Inledning: Inte bara män	4
Kvinnorna och deras villkor	8
Klass och kön	22
De första kvinnoklubbarna	40
Alina Jägerstedt	68
Första s-kvinnorna i stadsfullmäktige	88
Anna Sterky	106
Kvinnornas Fackförbund	146
Kjönsbergsaffären	162
Syfabriken Linnéa	166
Alma Norsell	172
Elin Engström	198
Elma Danielsson	224
Textilen, en kvinnoindustri	256
Anna Särström	270
Anna Johansson-Visborg	286
Biografiska notiser	308
Källförteckning	316

Bilden på omslagets framsida föreställer Gertrud Månsson, första folkvalda kvinna i en stadsfullmäktigeförsamling. Om henne berättas i kapitlet "Första s-kvinnorna i stadsfullmäktige", sidan 88.

Baksidesbilden föreställer Amanda Horney, möbelpolererska och ordförande i Allmänna Kvinnoklubben 1892.

Fotografierna finns i Arbetarrörelsens Arkiv

Inledning: **Inte bara män...**

August Palm. Hjalmar Branting. Fredrik Sterky. Axel Danielsson. Fredrik Vilhelm Thorsson. Hinke Bergegren. Carl Lindhagen. Herman Lindqvist. Per Albin Hansson. Fredrik Ström. Zeth Höglund. Gustav Möller. Fabian Månsson. Richard Sandler...

Arbetarrörelsens tidiga historia är en kompakt samling mansnamn. Det enda kvinnonamnet av samma dignitet som de nyssnämnda är *Kata Dahlström*. Den som gräver aningen litet djupare i arkiven stöter också på *Anna Sterky*, den första kvinnan på en av partiets tre chefsfunktioner (hon var partikassör), och kanske *Maria Sandel*, den första kvinnliga arbetarförfattaren, som gav namn åt kvinnoförbundets tidning *Morgonbris*.

Sedan är det rätt tomt. Arbetarrörelsens framväxt verkar ha varit en rent manlig affär.

Men visst fanns kvinnorna. De strejkade. De agiterade. De bildade fackföreningar och kvinnoklubbar, de ordnade möten och gick i demonstrationståg – och svarade ofta för rent praktiskt socialt hjälparbete i sin omgivning, betingat av de svåra villkor verkligheten bjöd så många på den tiden. De lade ner tid och engagemang, ofta under decennier, på politisk och facklig verksamhet, och många gånger under livsvillkor som gör att man häpet undrar hur de över huvud taget orkade och hann.

Men deras verksamhet stannade, på det hela taget, på gräsrotsnivå. Några, fast inte många, kom in i sitt fackförbunds styrelse. Några, fast inte många, fick på 1910-talet kommunala uppdrag. Några utomordentligt få blev på 1920-talet riksdagsledamöter. Tidens kvinnosyn, och antagligen också de rent praktiska begränsningar i kvinnors rörelsefrihet, som skapades av fysiskt tungt och tidskrävande hemarbete och total brist på organiserad barnomsorg,

satte effektiva spärrar för möjligheterna att nå mer ledande positioner inom både parti och fack. Ingen blev förbundsordförande, minister, landshövding eller ordförande i stadsfullmäktige.

Och i en historieskrivning, som fortfarande i mycket koncentreras kring de ledande och makthavande, kommer kvinnorna, även de mest engagerade, lätt bort. Den här boken vill lyfta fram några av dem som tidigt kom med, och länge var med, i socialdemokratin och fackföreningsrörelsen. Dels för att deras insatser faktiskt förtjänar det. Dels också för att påminna om att politik, och samhällsförändring, inte bara handlar om det som utspelas på toppnivåerna i de beslutande instanserna. Samhällsförändringar är alltid processer på många plan, med många aktörer, och det som händer i de processerna är i sig självt betydelsefullt – inte bara för de beslut de leder fram till, utan för att de förändrar människors syn både på samhället och sig själva.

Arbetarrörelsens kvinnor tog upp och drev några frågor, som männen inte särskilt uppmärksammade, främst frågor som hade att göra med (arbetar)barns och kvinnors villkor. Många av kraven blev så småningom officiell partipolitik. De stora reformer med sikte på barnfamiljerna, som kom under 1930-talet, kan faktiskt i mycket föras tillbaka på de diskussioner, som redan vid 1900-talet början fördes i Allmänna Kvinnoklubben och, något senare, i Kvinnokonferensen.

Men kvinnorna i facket och politiken företrädde framför allt en ny kvinnosyn. Med tidens synsätt hade män och kvinnor helt skilda roller, där – för att använda en modern term – den stora världen”, samhället, var männens område, medan ”den lilla världen”, hemmet, var kvinnans. De politiskt aktiva kvinnorna – inom arbetarrörelsen likaväl som inom den borgerliga kvinnorörelsen – hävdade sin egen, och alla andra kvinnors, rätt att vara med i ”den stora världen”. De gjorde det inte bara genom de krav de formulerade, utan helt enkelt genom att vara där: självständiga, kompetenta, begåvade, välformulerade. När de värvade nya medlemmar, till facket eller till kvinnoklubben, var det inte bara fler kvinnor som kom med i det politiska arbetet, utan också fler kvinnor som började växa ur den traditionella rollen och med det växa i självsäkerhet och självtillit.

Med effekter – åtminstone på sikt – inte bara för de politiska besluten, utan för relationerna också i familjen och i arbetslivet. Det är en förändring som, förvisso, varit en lång process som inte är avslutad än, men just därför kan det ju vara skäl att minnas dem som började. För deras viktigaste insats ligger inte i vad de uppnådde, utan i vad de startade.

*...deras viktigaste insats
ligger inte i vad de
uppnådde, utan i
vad de startade*

Eftersom de här kvinnorna verkligen var politiska varelser, och det är deras politiska verksamheter som lyfts

fram, blandas i berättelserna om dem det personliga med det politiska: den tid de levde i och de frågor som då var aktuella. Boken innehåller dessutom några avsnitt som kan kallas kollektivbiografier: om Allmänna Kvinnoklubben, om Kvinnornas Fackförbund, om några stora arbetskonflikter med kvinnor inblandade. Kollektivet, organisationen, var ju förutsättningen för de enskilda kvinnornas verksamheter, och det går inte att förstå kvinnornas historia utan att känna till deras föreningar, hur de arbetade och vilka problem de stod inför.

Två faktorer bestämde både kvinnornas egna livsvillkor och deras politiska arbete: klass och kön. Klass och kön analyseras ofta separat, men i människors liv är de naturligtvis sammanvävda, vilket kvinnorna i den tidiga arbetarrörelsen mycket tydligt illustrerar. Att försöka visa på denna dubbelhet, med de komplikationer den skapar, är också ett av syftena med boken.

Boken handlar om det man kan kalla pionjärgenerationen, det vill säga kvinnor som kom med, i facket eller partiet, vid 1800-talets slut eller kring förra sekelskiftet. Deras aktiva tid sträckte sig ofta in på 1930-talet, ibland 1940-talet. Vi har på det hela taget följt dem fram till dess, även om tonvikten ligger vid decennierna fram till 1921, det år kvinnorna första gången fick rösta i ett riksdagsval. Nio kvinnor porträtteras i boken, några mer utförligt, några mer komprimerat – det senare beroende på svårigheterna att hitta material. I slutet av boken finns också korta biografiska notiser om 13 kvinnor, som mer allmänt omnämns i boken.

Även när det gäller de kvinnor som beskrivs mer utförligt finns det vissa problem att ge en heltäckande bild av dem. I några fall finns mer personliga dokument kvar – brev, debattartiklar, tidningsintervjuer – men även då i begränsad omfattning. I andra fall finns inget personligt material; deras liv och verksamhet kan bara spåras genom folkbokföringen och genom protokollen från de politiska och fackliga organisationer där de var verksamma. Tidens vana att skriva utförliga diskussionsreferat ger en bild både av deras åsikter och deras personlighet, men den är naturligtvis inte fullständig. De porträtt som tecknas i boken har därför olika karaktär: några är skisser i svartvitt, andra har kunnat få åtminstone litet färg.

Och för den händelse någon undrar varför den mest namnkunniga i denna kvinnogeneration, Kata Dalström, inte finns med här, så är svaret att hon är den enda som det faktiskt redan skrivits en hel del om. Därför har det känts mer angeläget att lyfta fram dem som blivit mera bortglömda. Men Kata Dalström kommer ändå till synes på flera håll i boken – eftersom hon är en del av de andra kvinnornas historia.

Det man till slut känner för dem alla är, som sagt, en häpnad över vad de orkade, hann och stod ut med – och en stor respekt för att de faktiskt gjorde det. Och, för att vara uppriktig: en inte obetydlig ilska över hur de blev behandlade.

Stockholm i september 2007

Anne-Marie Lindgren

Marika Lindgren Åsbrink

Kvinnorna och deras villkor

Den här boken porträtterar nio kvinnor ur den tidiga svenska arbetarrörelsen, och ungefär dubbelt så många skymtar förbi i deras omgivning. Urvalet är personligt och delvis slumpartat. Några av dem kände vi till namnet och ville veta mer om; andra dök upp, när vi började leta efter spåren av de förstnämnda. Det finns fler som skulle vara förtjänta av att lyftas fram, men tid och utrymme sätter gränser, utöver det faktum att det i många fall finns mycket sparsamt med material att gå efter.

De nio kvinnorna är:

- **Alina Jägerstedt**, tobaksarbeterskan som var det enda kvinnliga ombudet vid den kongress där det socialdemokratiska partiet bildades
- **Gertrud Månsson**, socialdemokratisk småföretagare som blev Sveriges första kvinnliga stadsfullmäktigeledamot
- **Anna Stenberg**, den första kvinnan i Malmö stadsfullmäktige
- **Anna Sterky**, facklig dansk pionjär som blev den första kvinnan på en av det socialdemokratiska partiets tre chefsfunktionärsposter; hon blev partikassör 1921
- **Alma Norsell**, fackligt aktiv sömmerska som gifte sig och övergick till att bilda kvinnoklubbar, särskilt i Värmland
- **Elin Engström**, som fanns bland initiativtagarna till Stockholms Allmänna Kvinnoklubb och i 48 år arbetade på Socialdemokraternas redaktion
- **Elma Danielsson**, journalist på Arbetet och den första kvinnan i styrelsen för Malmö arbetarekommun
- **Anna Särström**, bomullsväverska i Norrköping som slet hårt för kvinnornas fackliga organisering
- **Anna Johansson Visborg**, legendarisk facklig och kommunal kvinnokämpe i Stockholm under åtskilliga decennier

Korta biografiska notiser kring ytterligare ca tjugو kvinnor, som förekommer med namn i boken, finns i bokens slut.

Den äldsta av de nio föddes 1856, den yngsta 1876, och de hör alltså till arbetarrörelsens tidigaste generationer. De kom in i rörelsen under 1880- och 1890-talet, en tid när kvinnor i politiken var ovanliga och motståndet mot dem ofta betydande. Några av dem levde i yttre mening tämligen stillsamma liv, andra upplevde dramatiska omkastningar. Nästan alla fick uppleva sorger och personliga förluster, och de allra flesta levde under knappa ekonomiska villkor. Men alla åstadkom någonting med sitt liv, som gick långt utöver det som deras sociala och ekonomiska villkor egentligen pekade ut för dem.

Vi har mött dem främst genom de gamla protokollen, från de politiska kvinnoklubbarna och från kvinnligt dominerade fackföreningar – i det här fallet tobaksarbetarnas, textilarbetarnas, sömmerskornas och bryggeriarbetarnas. Många kan man följa i decennierna. Som personer är de mycket olika: Gertrud Månsson med sitt lugn och allvar, det dynamiska energipaketet Anna Visborg, de vardagskloka Alma Norsell och Anna Stenberg, stillsamt sega Elin Engström, Elma Danielsson, orolig, provokativ och temperamentsfull, Anna Sterky, den vänliga, tålmodiga danskan som bakom sin lugna yta dolde ensamhet och svårmod och som var en av de mest briljanta politiska begåvningar som socialdemokratin någonsin misshushållat med.

Men några drag är gemensamma för dem och för de flesta av de kvinnor som syntes på mötena, deltog i debatterna och gjorde det praktiska jobbet i styrelser och kommittéer.

De kom ur arbetarklassen. De var arbeterskor, för att använda tidens femininform, eller arbetarhustrur. Och arbetarhustrurna hade alla varit arbeterskor. Arbetarklassens barn, flickor likaväl som pojkar, måste börja försörja sig omedelbart efter de obligatoriska sex åren i folkskolan. Om något barn måste sluta i förtid för att hjälpa till att försörja familjen, så blundande skolan ofta för det; exempelvis Amanda Horney, en av veteranerna i Allmänna kvinnoklubben, började arbeta som 12-åring. Arbetarsöner kunde i några ytterligt enstaka fall fortsätta studera, arbetardöttrar aldrig.

Att fackföreningsrörelsen bars upp av arbetare ligger i sakens natur. I de socialdemokratiska föreningarna däremot fanns redan från början ett visst inslag av akademiker, ibland med bakgrund i överklassen eller övre medelklassen. Den enda motsvarigheten till

dem i de tidiga kvinnoklubbarna var Kata Dalström, som hörde till den övre medelklassen, och Elma Danielsson som kom ur borgerlig småstadsmiljö.

Kvinnoklubbisterna i övrigt hade, rakt igenom, arbetarklassbakgrund. Det var först i början av 1900-talet som kvinnor med högre utbildning och/eller medelklassbakgrund började dyka upp inom socialdemokratin, och till att börja med är de få. Anna Lindhagen, barnvårdsinspektör i Stockholm, som 1913 blev socialdemokratisk stadsfullmäktige, är ett exempel. Hildur Sandberg, medicinstuderande i Lund, som lär ha varit den första studentskan som gick med i ett första maj-tåg, är ett annat.

Familjeförhållanden

Flertalet av de kvinnor som var aktiva i fackföreningarna var ogifta, eftersom flertalet av arbeterskorna var det. De kvinnor som syns i de gamla fackliga protokollen som styrelseledamöter eller kongressombud fanns alla i kvinnodominerade branscher. De var sömmerskor, väverskor, tobaksarbetare, bryggeriarbetare. Det fanns kvinnliga medlemmar i mansdominerade fackförbund också, men uppenbart var de för få för att kunna hävda sig mot männen och har därför förblivit osynliga.

Bland kvinnoklubbens medlemmar var de flesta gifta – i Allmänna Kvinnoklubben var proportionerna ungefär två tredjedelar gifta/änkor och en tredjedel ogifta. Den låga andelen ogifta kvinnor i kvinnoklubbarna hade naturligtvis samband med att det för de ogifta kvinnorna, som per definition också var förvärvsarbetande, låg närmare till hands att engagera sig i sin fackförening. Med tio- elva timmars arbetsdag var det svårt att få plats för både politiska och fackliga möten – det var bara de verkliga eldsjälarna som klarade det.

Augusta Lock i Stockholm var uppenbarligen en sådan brinnande ande, intensivt aktiv i både Tobaksarbetareförbundet, Allmänna Kvinnoklubben och Södra Kvinnoklubben. Anna Särström i Norrköping var under sin fackligt aktiva tid också verksam i den socialdemokratiska kvinnoklubben. Augustas syster, Hanna Nordström, nöjde sig med Tobaksarbetareförbundet, där hon blev den sannolikt första kvinnan att bli ordförande i en könsblandad fackförening.

Gifta arbetarkvinnor fanns inte så ofta i reguljärt fabriksarbete. Övergripande statistik finns inte, men olika delstudier tyder på att andelen gifta kvinnor inom industrin kan ha legat kring 20 procent. Bristen på barnomsorg, och ett tidskrävande hushållsarbete, gjorde det svårt för kvinnor med familj att klara arbetsdagar på tio-elva timmar i fabrikerna. Men med tidens låga arbetarlöner var det svårt att försörja en familj – särskilt om det fanns flera barn – enbart på mannens lön. Många gifta kvinnor bidrog därför till ekonomin genom den sorts extrajobb som alltid varit kvinnornas: städning, tvätt, hem-sömnad. Att vara "arbetarhustru" var långtifrån alltid detsamma som att vara "hemmafru".

Och, kan man tillägga, att vara ogift arbeterska var långt ifrån alltid detsamma som att sakna försörjaransvar. Några tog hand om föräldrar, som var för gamla eller för sjuka för att själva kunna arbeta; pension existerade inte. Andra hade barn som de ensamma ansvarade för. Amanda Horney och Alina Jägerstedt var båda ensamma mödrar, och Alina försörjde dessutom sin mor.

Många av de gifta kvinnorna hade män som själva var politiskt och fackligt engagerade. Man ska vara försiktig med att tolka det som att de gått med i kvinnoklubben s.a.s. på uppdrag av sina män. Det var på intet sätt en självklarhet för männen i arbetarrörelsen att deras hustrur också skulle gå med; det var tvärtom ett vanligt klagomål från kvinnornas organisationer att många av de politiska och fackligt aktiva männen inte ville att deras fruar skulle "springa på möten". Socialdemokratiska Föreningen hade mycket få kvinnliga medlemmar, men ska man tro C N Carlessons minnesskiss ca 25 år senare brukade fruar och fästmör följa med på möten för att beundra och applådera. Att fruarna och fästmörna skulle kunna gå med själva föll tydligen ingen in; enda undantaget verkar ha varit paret Eng ström.

Det man någorlunda riskfritt kan anta är att de äkta männen inte invände mot hustrurnas engagemang i kvinnoklubben; det skulle, vid den här tiden, antagligen ha varit svårt för en kvinna att mot mannens aktiva ogillande ge sig in i tidskrävande facklig och/eller politisk verksamhet.

Av de kvinnor som skildras i boken var det bara en, Alma Norsell, som kombinerade en omfattande politisk aktivitet med äktenskap och ett växande antal barn. De övriga var alla änkor eller ogifta, eller

gifte sig så pass sent i livet att det inte blev några barn. Det är omöjligt att säga hur pass representativt detta är; åtminstone om man ser till aktiviteten på klubbnivå hittar man flera exempel på kvinnor som haft både make och barn samtidigt med sina styrelseuppdrag.

Men en snabbgenomgång av den (lilla) grupp kvinnor som först avancerade över klubbnivå, till kommunala uppdrag eller förbundsstyrelseposter, tyder faktiskt på att det gått bra att kombinera barn med uppdrag, eller äkta man och uppdrag, men att det varit svårt att få ihop hela ekvationen barn, äkta man och uppdrag.

Självklart kan kvinnornas politiska intresse ha väckts genom mannens engagemang. I Elma Danielssons fall är det uppenbart; det var förälskelsen i Axel Danielsson som förde henne till arbetarrörelsen. Elin Engström, som gifte sig bara 18-årig med en av de ledande i 1880-talets arbetarrörelse, drogs också in i politiken genom maken. Men påverkan verkar i många fall ha varit ömsesidig: Erika Lindqvist, som några år vid 1900-talets början var ordförande i Allmänna kvinnoklubben, kan ha fått sitt politiska intresse genom maken Fritz Lindqvist, i möbelsnickarnas fackförening. Men Fritz Lindqvist blev i sin tur en av de mest engagerade för kvinnornas fackliga organisering och var flera år ledamot i Kommittén för den kvinnliga agitationen. Knut Tengdahl och Rasmus Hansen var andra exempel; båda utvecklades till aktiva förespråkare för kvinnors rättigheter – och båda var gifta med aktiva kvinnoklubbister.

Att vara arbetarklass

Att vara arbetarklass var att leva under knappa ekonomiska villkor, med bara en smal marginal – ibland ingen marginal alls – till den rena nöden.

Det fanns ekonomiska skillnader också inom arbetarklassen: de mer kvalificerade yrkesarbetarna hade klart högre löner än de okvalificerade grovarbetarna.

För de bäst betalda räckte lönen till det nödvändiga i form av bostad, mat och kläder, med en liten men dock marginal därutöver (om inte barnen var för många, eller för mycket gick åt till alkohol).

För de lägre betalda var det svårt att få pengarna att räcka även till det mest nödvändiga, och även om det inte handlade om ren svält handlade det ofta om otillräckligt med mat. Och alla bodde trångt; (högst) ett rum och kök var den dominerande arbetarbostaden.

De sämsta ekonomiska villkoren hade kvinnliga arbetare. Många av studierna från 1880- och 1890-tal om arbetarbefolkningens villkor uttrycker förvåning över att kvinnorna klarade att leva på löner som det, enligt alla beräkningar, inte borde gått att leva på.

Sjukdom eller arbetslöshet kunde slå sönder hela basen för försörjningen, eftersom det varken fanns sjukförsäkring eller arbetslöshetsförsäkring. Det fanns frivilliga sjuk- och begravningskassor – mot slutet av 1890-talet var det ingen obetydlig folkrörelse, och den engagerade många socialdemokrater. Anna Senberg i Malmö är ett exempel i boken.

Men kassorna kunde av lättförstådda skäl inte ta ut särskilt höga avgifter, och de ersättningar som kunde betalas ut täckte bara en mindre del av den förlorade arbetsförtjänsten. Många hade heller inte råd med avgiften. Elin Engström, som ensam försörjde sex barn och verkligen skulle ha behövt ett försäkringsskydd, gick inte in i en sjukkasse förrän vid 1890-talets mitt – dessförinnan hade hon tydligen inte haft utrymme för den utgiften.

Arbetarrörelsens kvinnor hade alla erfarenhet av just ekonomisk knapphet, men somliga förvisso mer än andra. Ruth Berggren skriver i sin bok om Kata Dalström, att Kata blev ganska förskräckt, när hon som nybliven medlem i Allmänna Kvinnoklubben på deras familjefest mötte klubbisterna och deras barn, där flera var både magra och torftigt klädda.

Det låter på ett sätt förvånande, eftersom Kata tidigare arbetat med arbetsstugorna i Katarina församling; arbetsstugorna var en sorts fritidshem för fattiga barn, fast det alltså inte handlade om fritidsverksamhet utan om arbete. Hon måste alltså ha vetat hur fattiga barn brukade se ut.

Men förmodligen hade hon tänkt på kvinnoklubbisterna som likställda kamrater i en gemensam kamp, och inte definierat dem som just fattiga kvinnor – vilket flera av dem, i ekonomisk mening, faktiskt var. De var inte resurssvaga: de var socialt problemfria, välanpassade, starka och kompetenta som personer. Men i ekonomiskt avseende var många fattiga, eller näst intill. En del av dem kunde inte ge sina barn tillräckligt att äta – inte av slarv eller bristande omtanke, utan därför att pengarna inte räckte.

Kata Dalström var själv flerbarnsmamma. Kanske var det kontrasten mellan hennes egna och klubbkamraternas barn som gjorde

upplevelsen så stark. Hon såg klubbisterna som sina likställda – men hennes barn och deras barn var det inte.

Att vara arbetarklass innebar också, brutalt uttryckt, att leva nära döden. Arbetslivet slet ut många i förtid. Arbetsplatsolyckor var inte ovanliga. Trångboddhet och osunda arbetsmiljöer betydde att tidens verkliga proletärsjukdom, tuberkulosen, spreds bara alltför lätt.

Många av de tidiga arbetarrörelsekvinnorna hade tidigt mist den ena eller båda föräldrarna, eller själva blivit änkor i ganska unga år. Amanda Horney blev moderlös bara några veckor gammal. Alina Jägerstedt växte upp utan far, och Elin Engström och Gertrud Månsson förlorade båda sina fäder i lägre tonåren. Elin Engström blev tidigt änka, liksom Anna Stenberg. Flera av kvinnorna hade mist syskon under uppväxtåren, och några hade förlorat egna barn som små.

Så mycket för de yttre villkoren. Men de inre då? Vilken sorts personer var de, kvinnorna i den tidiga arbetarrörelsen?

Personligheterna

Materialet är, som sagt, många gånger tunt. Men några slutsatser vågar man dra, åtminstone kring dem som syns mer frekvent i de gamla protokollen.

Uppenbart var de starka personer, och självständiga. Det följer redan ur det faktum att de, mot hela den etablerade ordningen för såväl kvinnors som arbetares roller i samhällshierarkin, tog steget in i facklig och politiskt aktivitet – eller om man så vill, in i upproret mot hierarkierna. Men det följer också av deras livshistoria, som karakteriseras av hårt arbete och ofta nog direkt kamp för överlevnad; att de inte som många andra slets ned och böjde sig, utan tvärtom tog upp kampen för förändringar visar i sig självt på just styrka. Kvinnor som prövats i livets hårda skola får skinn på näsan, som Elma Danielsson skrev om Anna Stenberg.

Lika uppenbart var det personer med stor arbetskapacitet och förmåga att organisera sitt arbete effektivt.

De som hade reguljärt förvärvsarbete hade arbetsdagar kring elva timmar. Många av dem – änkor, de ogifta mödrarna och de som tog hand om gamla skröpliga föräldrar – hade därutöver hushållsarbete som väntade.

De gifta kvinnorna hade ett betydligt tyngre hushållsarbete än i dag, och ofta en stor barnaskara. Tvätt, städning, matlagning, disk,

uppvärmning och klädvård (lappande och lagande) tog oerhört mycket långre tid än i dag, och många hade utöver det någon form av extraarbete för att bättra på hushållskassan.

Ovanpå det skötte de alltså styrelseuppdrag i fackföreningen eller kvinnoklubben, som kunde ta åtskilliga timmar i veckan i anspråk. Det förutsätter, förvisso, ett starkt engagemang. Men det räcker inte: det krävs effektivitet och organisationstalang också. Annars hinner man inte.

Ingen (utom Elma Danielsson) hade någon utbildning utöver den sexåriga folkskolan, men många hade uppenbart en stark längtan efter ökade kunskaper. Möjligheten att låna böcker i Arbetarbiblioteket var uppskattad. Strykerskan Anna Söderberg, som tillbringade åtskilliga av sina kvällar på Arbetarinstitutets föreläsningar, inspirerade Ellen Key till Tolfterna med sin replik att "det är inte era pengar vi avundas er, utan era kunskaper".

Tolfterna, som kan beskrivas som ett kultur- och bildningssällskap där borgerligt-radikala kvinnor och arbetarkvinnor skulle mötas, passade väl inte alla, men kom att betyda mycket för många av begåvningarna inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen; Anna Söderberg själv givetvis, men också exempelvis Elin Engström, Alma Norsell och Anna Johansson Visborg.

Kvinnorollen

Hur såg kvinnorna själva på sin verksamhet och sin kvinnoroll?

De såg sig säkert som företrädare för en ny syn på kvinnans roll, men det betyder självklart inte att de hade samma syn på kvinnors uppgifter och kvinnors frigörelse som vi har i dag.

De ville vara med och bestämma, i samhället och i hemmen. De ville bli betraktade som medborgare, med samma medborgerliga rättigheter som männen, och inte underordnade mäns bestämmanderätt. Men det var inte kopplat till något uttalat krav på kvinnors rätt att förvärvsarbeta; yrkesarbete sågs inte som någon förutsättning för kvinnlig frigörelse. Den debatten, debatten om att kunna förena familjeliv med yrkesliv, hör till en senare tid. Arbetarklassens kvinnor behövde inte, till skillnad från borgerlighetens, föra någon kamp för rätten att arbeta, för den hade de redan – men det sågs knappast som en rättighet utan som ett försörjningstvång. Att arbete inte sågs som något personligt utvecklande eller befriande är knappast förvå-

mande, med tanke på att det handlade om arbetsdagar på tio-elva timmar, ofta i osunda arbetsmiljöer och ofta med fysiskt slitsamma arbetsuppgifter.

Att ogifta kvinnor, och änkor, skulle arbeta var en ekonomisk självklarhet; hur skulle de annars överleva? Idén att ogifta döttrar efter skolans slut skulle gå hemma och försörjas av sin far tills de gifte sig var för arbetargrupperna fullkomligt verklighetsfrämmande. Det männen kunde vara kritisk mot var kvinnornas "intrång" på tidigare manliga områden, men inte nödvändigheten för ogifta kvinnor och änkor att ha arbete.

Däremot fanns en kritik mot gifta kvinnors förvärvsarbete, dels för att det misstänktes kunna ta arbete från männen, dels för att det ansågs leda till att hem och barn (och äkta män) försumrades. De ledande socialdemokratiska kvinnorna försvarade alltid den gifta kvinnans rätt att arbeta, men det motiverades genomgående med försörjningsskäl.

Ett vanligt argument, som samtidigt var en viss släng åt manliga debattörer, var att många hade så slarviga eller supiga äkta män att hustrun var tvungen att förvärvsarbeta för att barnen skulle få mat. Giftna kvinnors förvärvsarbete sågs på det hela taget som en ersättning för, eller ett komplement till, en manlig försörjare, inte som ett medel för kvinnlig frigörelse. En av de få som lyfte fram arbetet som något personligt utvecklande var Anna Sterky.

För de allra flesta kvinnor vid denna tid, även i radikala kretsar, var det en självklarhet att hemmet och moderskapet var kvinnans centrala uppgift. Den stora roll som Ellen Key spelade för kvinnorna i den tidiga arbetarrörelsen måste förstås mot den bakgrunden.

Ellen Key räknas i dag som särartsfeminist; hon betonade starkt just moderlighetens roll och ville inskränka kvinnors förvärvsarbete till områden som anknöt just till moderlighetens egenskaper. Denna starka betoning av det specifikt kvinnliga/moderliga kan synas ha starka beröringspunkter med en rent konservativ kvinnosyn, som ju också ser kvinnans främsta uppgift just i hemmet och barnuppfostran.

Men det finns en viktig skillnad. Enligt den konservativa synen krävde modersrollen att kvinnan höll sig borta från samhällslivet, som de specifikt kvinnliga egenskaperna dessutom gjorde henne helt

olämplig för. Ellen Key hävdade tvärtemot det att just moderskapet och det specifikt kvinnliga var så betydelsefulla egenskaper, att de borde prägla hela samhällslivet. Hon upphöjde alltså moderskapet till norm för samhällsarbetet i stället för, som i det konservativa synsättet, en motsättning till det. Ellen Key genomförde med modernt språkbruk en rejäl uppgradering av den kvinnliga sfärens betydelse, som innebar att den i stället för att underordnas den manliga skulle vara jämställd eller till och med överordnad. *Det var*, för sin tid, revolutionerande.

Och säkert starkt självförtroendehöjande för många kvinnor, som ägnat livet just åt hem och familj och ändå fått höra att de "inte arbetade" och inte hade tillräckligt förstånd för att få lägga sig i samhällsfrågorna.

Ellen Key var mycket uppskattad inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen, kanske särskilt i Stockholm där många genom Tolfterna kommit i personlig kontakt med henne. Det behöver inte tolkas som en uppslutning kring alla hennes samhällsteorier, eller ens att man var särskilt insatt i dem. Hennes värdering av moderligheten talade till deras egna erfarenheter och behov, och höjde, som sagt, självkänslan. Det gjorde säkert också hennes tankar om det fria och jämlika äktenskapet – en idé som ju i sig själv var en uppvärdering av kvinnan.

Men sannolikt var hon, nästan oberoende av vad hon sade, betydelsefull som förebild: hon var en av de få kvinnor som verkligen syntes på den offentliga arenan, en som förde kvinnors talan och inte böjde sig för kraven på manlig överordning. Det räckte mer än väl.

Det fanns dock redan under 1890-talet en trevande om än inte särskilt spridd diskussion om kvinnans roll i arbetslivet, och effekterna för barnens uppfostran.

Kravet på "barnkrubbor" för förvärvsarbetande mödrar fanns tidigt hos de socialdemokratiska kvinnorna. Fast det handlade inte om att möjliggöra för fler att välja förvärvsarbete, utan bara att göra tillvaron mer hanterlig för dem som av försörjningsskäl inte hade annat val än att arbeta.

Men enligt det marxistiska utvecklingsschemat skulle "produktivkrafternas utveckling" – industrialiseringen – med nödvändighet leda till att allt fler kvinnor skulle gå ut i lönearbete. Det reste självklart frågan vad som då skulle hända med barnen. Det ledde inte till

någon mer omfattande diskussion inom arbetarrörelsen, förmodligen av det enkla skälet att det var ganska få som på djupet var intresserade av, eller kunniga i, de marxistiska teorierna. Men den minoritet som var det ägnade i alla fall frågan några tankar.

Den diskussionen var egentligen två. Den ena handlade om "barnhem" eller "barnkrubbor" för tillsyn den del av dagen som mödrarna arbetade; papporna sågs ännu inte som inblandade i barnomsorgen. Den andra handlade om "barnuppfostringsanstalter" som helt skulle ta över föräldrarnas roll, eftersom "alla föräldrar inte är kompetenta att ta hand om sina barn" och en så allvarlig sak som det kommande släktets uppfostran borde skötas "vetenskapligt". Den linjen utvecklade bland andra Axel Danielsson i sin framtidsvision "Främlingen", där han försökte beskriva det framtida socialistiska samhället.

Båda linjerna kom fram vid ett offentligt möte om barnuppfostran i framtiden som Allmänna Kvinnoklubben ordnade år 1900. Flera män deltog i diskussionen.

Av de protokollförda yttrandena att döma mötte tanken på barnuppfostringsanstalter ingen större anklang. Åtskilliga talare, av båda könen, framhöll att föräldrar helst ville ha sina barn hos sig, att barn mätte bäst hos föräldrarna och att man borde stärka föräldrarnas möjligheter att ta väl hand om sina barn. Noteras kan att många använde ordet föräldrar, inte mödrar, och att flera män talade just om föräldrars önskan att leva med sina barn.

De uttalanden som kvinnokongresserna under 00- och 10-talen antog om ogifta mödrars och änkors situation kräver alla åtgärder för att hindra "det onaturliga skiljandet" av mödrar och barn. Denna grundhållning är knappast förenlig med idén om "barnuppfostringsanstalter", ens som framtidsprojekt, och över huvud taget hittar man mycket få exempel på debattörer som förordat dem.

Klasskämpar eller kvinnokämpar?

Kvinnorna i den tidiga arbetarrörelsen lyfte in kvinnors speciella erfarenheter och krav i kampen för bättre villkor åt arbetarklassen, men de såg sig inte enbart, kanske inte ens främst, som kvinnokämpar – utan som klasskämpar. Klasskamp och kvinnokamp hörde ihop. Den tolkning som växer fram ur de gamla protokollen är att de flesta av dem knappast trodde på att kvinnornas problem automatiskt skulle

försvinna så fort "den sociala frågan" var löst, men väl att lösningen på "den sociala frågan" var förutsättningen för att också kvinnornas situation skulle kunna förändras till det bättre.

Den rimligaste tolkningen är att de såg klasskampen som det primära, men att den måste kompletteras med ett antal frågor som specifikt rörde kvinnorna, och där det krävdes en del arbete för att få männen att begripa det. Den beskrivningen passar faktiskt också in på Kata Dalström och Elma Danielsson, som båda stod för den uttalade uppfattningen att det inte fanns någon "kvinnofråga" utan bara en "klassfråga". I sitt konkreta agerande markerade dock båda att det fanns om inte en speciell "kvinnofråga" så dock speciella kvinnofrågor. Som visserligen måste lösas inom klassutjämningsens ram men ändå krävde vissa förändringar inte i ekonomiska, utan i manliga, maktstrukturer, dvs. samma linje som de övriga kvinnorna följde.

Både de fackligt och politiskt aktiva kvinnorna, med några få undantag, var noga med att markera att de inte var några "manshatare" och att kampen för ett bättre samhälle – inklusive kvinnornas frigörelse – måste föras tillsammans med männen. Det hindrade dem inte från att uttrycka sig oförblommerat kritiskt både om somliga manliga beteenden och somliga mäns ovilja att förstå kvinnornas frihetskrav. Det finns en återkommande kritik i protokollen mot vissa sorters män: män som inte ville låta sina fruar delta i facklig eller politisk verksamhet, familjefäder som söp upp avlöningen, blivande fäder som smet från ansvaret för mor och barn.

Det räckte för att de ibland skulle stämplas just som "manshaterskor" – vilket varit, och är, ett vanligt sätt att slippa ta upp kritiken i sak.

På ett möte med Allmänna Kvinnoklubben 1894 gick hela klubben i taket av förtrytelse över ett uttalande av ett manligt ombud vid partikongressen, som yttrat att kvinnoklubben inte stod på socialdemokratisk grund, eftersom de bara var ute efter att tala illa om männen.

Ombudet ifråga – en av de ledande inom Norra Jernarbetareföreningen – var känd för sin ovilja mot kvinnlig organisering. Så klubben nöjde sig inte med att bli arg. Den inkallade ombudet, Wilhelm Fagerström, till försvar på nästa möte. Det ska till hans heder sägas att han faktiskt kom, men hans förklaring – att det inte var klubben

han åsyftat utan bara enskilda medlemmar (förmodligen Augusta Lock) – verkar något krystad. Och något förskräckt.

Enligt protokollet "klandrade klubben skarpt" hans inställning till kvinnoorganisationerna. Som läsare gör man den roade reflexionen att här var det en buspojke, som läxades upp av kvarterets samlade kvinnliga uppfostrarkompetens, som inte var det minsta imponerad av hans manliga överlägsenhet.

Kvinnorna måste annars ofta utveckla ett avsevärt mått av diplomati när de drev sina specifika krav mot de manligt dominerade församlingarna. Det är den taktik underordnade grupper måste använda. Men några gränser fick det ju finnas, och Fagerström hade uppenbart överträtt dem.

Men kvinnofrågorna hörde, som sagt, oupplösligt ihop med klassfrågorna.

Så mycket av arbetarkvinnornas liv, även i de delar som hörde till kvinnorollen och familjelivet, formades av de villkor produktionslivet skapade: de knappa ekonomiska resurserna, trångboddheten, svårigheterna att få pengarna att räcka till mat och varma kläder åt stora barnaskaror, familjens utsatthet inför sjukdom eller arbetslöshet, rädslan att förlora barn eller anhöriga i tuberkulos. Oavsett om de själva förvärvsarbetade eller inte bestämdes deras liv av arbetslivets villkor för arbetarklassen, och deras liv kunde inte bli bättre med mindre än att arbetarklassens villkor blev det.

Kvinnorna och partiet

Den tydliga identifikationen med arbetarrörelsens – socialdemokratins – ideologi och politik förklarar också varför kvinnorna hela tiden var lojala mot partiet, trots att dess manliga majoritet ofta nedvärderade kvinnornas roll, och i några fall direkt motarbetade deras krav. Kvinnornas krav fick många gånger underordnas partiloyaliteten, sådan de definierats av männen – så den intressanta frågan blir varför kvinnorna accepterade det. En minoritetsgrupp kan ju alltid marschera ut ur partiet och söka bundsförvanter någon annanstans. Den möjligheten innebär i sin tur ofta en förhandlingsöppning; alla partier tvekar i det längsta att göra sig av med hela grupper av medlemmar.

Kvinnorna förefaller inte ens ha tänkt den tanken. För "partiloyaliteten" var inte något som trycktes på dem utifrån, med maktspråk från partiledningens sida. Partiloyaliteten kom inifrån, ur den egna

identifikationen med arbetarrörelsens övergripande mål, och de flesta av dess konkreta krav.

För kvinnorna fanns det ingen poäng i att driva en eller flera "kvinnofrågor" på ett sätt som kunde äventyra slagkraften i rörelsens möjligheter att driva igenom andra, för kvinnorna lika betydelsefulla krav, även om de inte definierades som kvinnofrågor. Klassfrågorna – tydligast exemplifierade genom kraven på rimligare arbetstider, högre löner och mindre hälsofarliga arbetsmiljöer – var lika betydelsefulla för kvinnorna som för männen. Kvinnorna arbetade inte bara för kvinnors frågor; de arbetade för *arbetarrörelsens* frågor.

Eftersom valet att gå någon annanstans inte fanns, gällde det bara att hålla ut och komma igen; den socialdemokratiska kvinnorörelsens motto skulle mycket väl kunna ha varit "politik är att tjata". De gav helt enkelt inte upp. De kom hela tiden igen, och de fick med sig allt fler. Till slut började det påverka hela arbetarrörelsen. Det gick i etapper. Det gick inte fort. Men det rörde sig ändå framåt så pass att det fanns en mening i att fortsätta.

En del av de socialpolitiska krav, som formulerades redan kring förra sekelskiftet inom kvinnornas organisationer började bli socialdemokratisk politik på 1930- och 40-talen. Kravet på mera rättvis representation för kvinnorna i de fackliga och politiska organisationerna, som kvinnorna började driva redan på 1920-talet, började på allvar ge resultat på 1980-talet.

Kravet på samma lön för samma arbetsuppgifter, som fackligt aktiva kvinnor drev nästan ända från början, blev 1960 ett centralt LO-SAF-avtal om avveckling av de särskilda kvinnolönetarifferna. Sedan gick debatten så gott som omedelbart i en diskussion om den könsuppdelade arbetsmarknad, där män och kvinnor har olika löner därför att kvinnor har andra arbeten än män. Den debatten är inte avslutad än, men har möjligen lett till några etappvinster.

Det finns naturligtvis många faktorer bakom detta. Opinionsbildning. Förändringar på arbetsmarknaden. Nya generationer med andra erfarenheter och andra attityder. Men den tyngsta faktorn har varit det faktum att kvinnornas andel, i facket och i partiet, stadigt vuxit och att kvinnorna på ett helt annat sätt än för hundra år sedan kunnat sätta makt bakom sina krav.

Men kvinnorna i den tidiga arbetarrörelsen startade processen, och där ligger deras verkliga insats.

Klass och kön

Klass och kön är båda faktorer som formar över- och underordning. Klasskillnader skapas, enkelt uttryckt, ur produktionslivets villkor, könsskillnader ur reproduktionens.

Teknik, arbetsmetoder och beslutsstrukturer på arbetsplatserna likaväl som ekonomi och löneformer skapar olika villkor för olika grupper arbetande. Sexualitet, formerna för familjebildning, barnafödande och barnuppfostran skapar olika villkor för män och kvinnor. I klasstrukturen är arbetargrupperna de underordnade, i genusstrukturen kvinnorna. Och den underordnade gruppen har alltid mindre av rörelsefrihet och mindre av makt än den överordnade.

Man kan analysera klasskillnader och könsskillnader var för sig, och det hart sitt värde för att se just hur mönstren och mekanismerna som formar dem faktiskt ser ut. Men människors liv påverkas förstås av båda, och produktionens villkor och reproduktionens påverkar ömsesidigt varandra. Arbetstillivets villkor påverkar den enskildes liv även utanför arbetsplatsen, och familjelivets och det personliga livets villkor påverkar arbetets. Klass- och könsskillnader kan förstärka likaväl som motverka varandra.

Kring förra sekelskiftet, när den här bokens kvinnor hade sin aktiva tid, var mönstren oerhört tydliga.

Den rådande samhällsideologin var hierarkisk. Det var inte bara så att ekonomi och samhällsliv var tydligt skiktade, utan också så att denna skiktning ansågs som självklar och nödvändig. Både könen och samhällsklasserna betraktades som konstitutionellt olika, med olika mycket av styrka, begåvning och omdöme. De två könen, och de olika sociala grupperna, hade olika funktioner att fylla, och de fick inte blandas ihop.

Kvinnor var underlägsna män, fysiskt och intellektuellt, och arbetare var underlägsna över- och medelklass, om inte fysiskt så i vart fall när det gällde begåvning och omdömesförmåga.

Kvinnor saknade förutsättningar att förstå vad det offentliga livet krävde och måste skyddas mot dess påfrestningar. Arbetare saknade likaså förutsättningar att förstå samhällsintressena och skulle på samma sätt som kvinnor hållas utanför skötseln av dem.

Arbetarkvinnornas underordning var alltså dubbel. Det skapade andra, mer sammansatta villkor för deras frigörelsekamp än de som gällde för såväl arbetarklassens män som borgerligt-radikala kvinnor. Båda grupperna behövde "bara" hantera den ena av de två typerna av underordning: för arbetarklassens män gällde det klasstrukturen, för de borgerligt-radikala kvinnorna genusordningen. Arbetarklassens kvinnor måste handskas med båda.

Kvinnorörelsen och arbetarrörelsen började båda växa fram kring 1800-talets mitt, men i skilda sociala skikt.

Arbetarrörelsen växte fram bland manliga kroppsarbetarna inom hantverk och industri. Den riktade sig mot klasstrukturen, och krävde jämlikhet mellan olika samhällsgrupper. I sina program stod den för lika rättigheter för män och kvinnor, men förståelsen för kvinnornas annorlunda villkor var som regel liten, och könsfördomarna i praktiken stora.

Kvinnorörelsen växte fram bland kvinnor ur de övre samhällsskikten, och rörde sig i huvudsak inom ramen för den rådande klasstrukturen. Den krävde jämlikhet mellan män och kvinnor inom de egna samhällsskikten, inte självklart jämlikhet mellan kvinnor ur olika samhällsskikt.

I sin dubbla kamp mot klass- och könsunderordning kunde därför arbetarklassens kvinnor stå ganska ensamma. Arbetarklassens män förstod sällan kvinnoperspektivet, och den borgerligt-radikala kvinnorörelsen ofta inte klassperspektivet.

Oförståelsen kunde ta sig ganska likartade uttryck.

På ett möte 1896 ordnat av Södra Kvinnoklubben i Stockholm tyckte en manlig debattör att den unga kvinnan skulle lära sig att se det orätta i att konkurrera med mannen på arbetsmarknaden. Flickor borde inte arbeta på fabrikerna, för de blev alldeles för vana vid att ha egna pengar och ville inte som hustrur finna sig i att lyda mannen. På ett annat möte några år senare hävdade en annan man att "*den gifta kvinnan måste vara hemma och sköta hemmet*", och då kunde hon

inte få springa på en massa möten "och om mannen skulle komma drucken hem det skulle ej angå henne".

I en artikel i Fredrika Bremer-förbundets tidskrift Dagny 1904 uttrycks liknande tankar, fast nu av en borgerlig husmor: Folkskolans krav på att flickorna ska lära sig sådant som geografi och historia gör att de inte har tid att lära sig hushåll, och det bli ett oändligt besvär för husmödrarna att sedan ta hand om dessa "okunniga" och "ovilliga" flickor. Och flickorna vill inte lyda och tycker husmödrarna är kinkiga och besvärliga, och vill inte arbeta i hushåll utan söker sig till fabriker i stället.

Skribenten ansåg att hushållsundervisning måste in i folkskolan: *"Gärna må man då utesluta en del läsning ur flickornas klass, om tiden ej skulle räcka till, ty att lära sig matlagning, ordning och renlighet samt först och främst att hushålla med det lilla är det enda som kvinnan ur arbetarklassen har verklig nytta av".*

Det är exakt samma krav på arbetarkvinnornas underordning som uttrycks av männen på de socialdemokratiska mötena och kvinnan i den borgerliga kvinnosakstidningen. Arbetarkvinnan finns till för att sköta hushållet åt andra, och några egna aspirationer därutöver bör hon inte ha.

Alla i Fredrika Bremer-rörelsen hade förstås inte samma nedlåtande syn på arbetarflickors utbildning som skribenten i Dagny. Och alla män i arbetarrörelsen hade inte samma tyranniska attityd till kvinnor som männen på Södra Kvinnoklubbens möten. Men att klasskillnaderna kunde skapa intressemotsättningar mellan den borgerliga och den socialdemokratiska kvinnorörelsen är lika tydligt som att manliga könsfördomar kunde skapa barriärer mellan män och kvinnor inom arbetarrörelsen.

Också i dag finns exempel på klasskillnader i diskussionen om kvinnors jämställdhet. Fler kvinnliga ledamöter i börsbolagens frågor är naturligtvis en principiell jämställdhetsfråga, men den saknar praktiskt betydelse för LO-kvinnorna. Och påverkar inte det som för LO-kvinnorna är ett större ojämlikhetsproblem, nämligen de många ofrivilliga deltiderna som, av någon anledning, fått mycket mindre uppmärksamhet i den offentliga debatten.

Den kvinnliga rösträtten

Debatten om den kvinnliga rösträtten är en illustration till hur arbetarkvinnorna kunde bli en restpost i både klasskampen och kvinnokampen.

Rösträtt till riksdagen fordrade viss inkomst eller viss förmögenhet. På 1890-talet utestängde det så gott som alla arbetare, även om inkomstutvecklingen det kommande decenniet förde upp en mindre andel av arbetarklassen över inkomststrecket. Kvinnor saknade rösträtt, oavsett inkomst.

Det socialdemokratiska partiprogrammet (antaget 1897) krävde allmän och lika rösträtt *”för alla till myndig ålder hunna medborgare utan någon av könsskillnaden betingad olikhet”*. Också liberalerna krävde utvidgningar av rösträtten; motståndet kom från de konservativa.

Men kring sekelskiftet började det konservativa motståndet mot utvidgningar av den manliga rösträtten att luckras upp. Vid 00-talets mitt föreföll det en period möjligt att den liberala regeringen Staaff skulle kunna få majoritet för förändringar som innebar nästan allmän rösträtt för män. Någon öppning för kvinnlig rösträtt fanns däremot inte, och risken fanns att ett krav på det skulle få de konservativa att gå emot också den utvidgade manliga rösträtten.

Signalerna om en möjlig manlig rösträttsreform fick den socialdemokratiska partiledningen att bestämma sig för att tills vidare skjuta upp kraven på rösträtt också för kvinnorna. Det handlade inte om någon ändrad inställning i sak. Det handlade om en taktisk bedömning: skulle man kräva den fullständiga rösträttsreform, som stod på programmet och med det riskera att inte få någonting alls, eller skulle man temporärt avstå från kravet på fullständighet för att därigenom vinna en inte obetydlig delseger.

Många av de socialdemokratiska kvinnorna accepterade partiledningens bedömning. Det var meningslöst att föra fram ett krav på kvinnlig rösträtt, som ändå inte hade någon möjlighet att gå igenom i riksdagen, och med det äventyra den utvidgning av männens rösträtt, som skulle öka arbetarrörelsens politiska inflytande.

Andra upplevde det som ett svek. Troligen litade de inte heller att den utvidgade manliga rösträtten, med den förstärkta ställning det skulle ge socialdemokrater och liberaler i riksdagen, skulle användas för att driva fram också den kvinnliga rösträtten. För det hör till

bilden att det inte fanns något större engagemang bland männen i partiet för den kvinnliga rösträtten, och att det, oavsett vad som stod i partiprogrammet, också fanns rena motståndare.

Den socialdemokratiska partikongressen 1905 avslög kravet att den socialdemokratiska riksdagsgruppen skulle motionera om kvinnlig rösträtt, med motiveringen att det skulle äventyra reformen av den manliga. Extrakongressen 1907 beslutade däremot att partiet i riksdagen, inför behandlingen av den då väntade propositionen om allmän rösträtt för män, skulle kräva rösträtt också för kvinnorna. Något torrt kan man konstatera att läget nu hade förändrats genom att ett sådant krav från socialdemokratin inte riskerade att fälla förslaget om den utvidgade manliga.

Men partikongressen gjorde för säkerhets skull tillägget att om läget i riksdagen skulle tvinga riksdagsgruppen att rösta för något annat förslag än sitt eget, så skulle det vara med den uttryckliga förklaringen att detta endast var ett steg på vägen.

Det går att försvara den socialdemokratiska inställningen. Det är inte något ovanligt i politiken, att man för det kortsiktigt möjliga får lova att skjuta på det långsiktigt eftersträlvade, som ändå inte går att nå just då. Men vägningen mellan det man är beredd att offra för det som går att vinna bestäms naturligtvis av hur man ser på de olika vikterna. Socialdemokraterna hade tidigare vägrat att ställa upp på regeringsförslag om sänkningar av inkomstgränserna, förslag som också skulle gett fler arbetare rösträtt – därför att det stred mot principen om allmän rösträtt. Men med den tidens kvinnosyn, också inom arbetarrörelsen, var det inte lika principiellt viktigt att få bort "könsstrecket" som att få bort "klasstrecket".

Samma inställning, fast tvärtom, fanns inom stora delar av den borgerliga kvinnorörelsen. Där var det avgörande att få bort "könsstrecket", inte inkomst- och förmögenhetsstrecken.

Det man krävde var rösträtt för kvinnor på samma ekonomiska villkor som för männen – något som lämnade arbetarkvinnorna utanför. Några såg det som ett etappmål, som så småningom skulle leda till att också inkomst- och förmögenhetskraven försvann. Andra, politiskt mer konservativa kvinnor, såg ingen anledning att ifrågasätta inkomst- och förmögenhetsstrecken.

1902 bildades Föreningen för kvinnans politiska rösträtt (FKPR, året därpå utvidgad till Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, LKPR). Det var ett gemensamt initiativ från borgerligt-radikala och socialdemokratiska kvinnor. Men programförklaringen var ändå en kompromiss mellan de socialdemokratiska kvinnornas krav att både inkomst- och könsstrecken skulle avskaffas, och de borgerliga kvinnornas uppfattning att man, för att slå fast principen om kvinnors rätt att rösta, kunde acceptera samma begränsningar som i männens rösträtt. I programförklaringen från 1902 slås den allmänna (kvinnliga) rösträtten fast som mål, men det heter också:

”För den händelse att förhållandena skulle möjliggöra ett partiellt genomförande av kvinnans rösträtt, ser föreningen i den partiella reformens genomförande ett medel att bereda väg för en mera omfattande.”

I Morgonbris skrev Anna Lindhagen 1911, strax efter det att hon i likhet med brodern Carl lämnat liberalismen för socialdemokratin, att ”borttagande av könsstrecket” var så principiellt viktigt att det var värt ett uppskov med vissa andra förändringar. När man väl slagit fast principen om könsens likaberättigande ”kan kampen stridas för att få bort alla strecks borttagande för såväl män som kvinnor”.

Det var i grunden samma resonemang som de socialdemokratiska männens. Det centrala var att slå fast principen att en viss grupp – arbetarklassen i det ena fallet, kvinnorna i det andra – hade rätt att rösta i riksdagsvalen, även om den praktiska utformningen tills vidare skulle lämna en del av gruppen utanför. Därför kunde man acceptera en delreform för att sedan kunna gå vidare med en mer fullständig.

För socialdemokratin, där betoningen låg på att avskaffa klasstrecket, handlade det om reformer som gav delar av arbetarklassen (den manliga, närmare bestämt) rösträtt.

För den borgerliga kvinnorörelsen, där betoningen låg på att avskaffa könsstrecket, handlade det om reformer som gav vissa kvinnor (de som hade högre inkomster eller förmögenhet) rösträtt.

Det går att försvara båda resonemangen, åtminstone om man tror att syftet verkligen var att gå vidare. Men det är samtidigt ett faktum att den del som i båda fallen skulle lämnas utanför var arbetarkvinnorna. Det är en mycket tydlig illustration till vad deras dubbla underordning betydde: även när deras krav inte avvisades, hade de ändå alltid lägre prioritet.

Den borgerliga kvinnorörelsen och arbetarkvinnorna

Det verkligt gemensamma, ja grundläggande, för både den borgerliga och den socialdemokratiska kvinnorörelsen kring förra sekelskiftet var kampen mot den gällande uppfattningen om kvinnan som underlägsen mannen. Den uppfattningen ledde till att kvinnor politiskt, juridiskt och ekonomiskt hade mindre av rättigheter och mindre av rörelsefrihet än männen. Det gemensamma syftet för den borgerliga och den socialdemokratiska kvinnorörelsen var att skapa likställighet i dessa avseenden.

De manliga invändningarna var här desamma, vare sig de kom från professorer som misstrodde kvinnors intellektuella kapacitet för forskarstudier eller från arbetare, som inte tyckte att fruntimmer hade någonting i fackföreningen att göra.

Inom den borgerliga kvinnorörelsen fick man slåss för att kvinnor med akademisk examen skulle få rätt till de högre statliga tjänster, som de var utbildade för.

Inom arbetarrörelsen kunde det handla om arbeterskornas rätt att få bli med i männens fackföreningar – de kvinnliga typograferna fick vänta i nära tjugu år innan de släpptes in i Typografiska föreningen, och Skrädderiarbetareförbundet försökte i det längsta undgå att ta in sömmerskor som sysslade med "enklare" sömnadsarbeten.

Striden för samma lön för samma sorts arbetsuppgifter fick föras på båda hållen, fast på litet olika sätt. Den borgerliga kvinnorörelsen arbetade, bland annat, för att manliga och kvinnliga folkskollärare skulle ha samma lön. Den striden fick tas mot riksdagen, som bestämde löneregleringen – och mot de manliga folkskollärarna, som tyckte att deras jobb var mera värt. Kvinnorna i fackföreningarna fick kämpa för att få in lönelikställighet i avtalen, och den kampen fick ofta föras lika mycket mot de manliga arbetskamraterna som mot arbetsgivarna.

Den långvariga striden kring likalöneprincipen är egentligen en illustration till hur behovet att hävda manlig överordning kan ta över rationaliteten. Från manlig utgångspunkt är det inte ekonomiskt rationellt att hävda att män ska ha mer betalt än kvinnor för samma jobb; det betyder ju att det blir intressantare för arbetsgivaren att anställa kvinnor i stället för män. Men en högre manlig lön markerar att män gör ett bättre jobb än kvinnor – och den markeringen var up-

penbart det centrala. Först 1960 kunde LO och SAF träffa avtal om att avveckla de särskilda kvinnlönerna.

Men om grundfrågorna för kvinnorna var desamma, tog de sig ändå olika uttryck, beroende just på klasskillnaderna. Och tonvikten låg inte alltid vid samma frågor.

Givetvis kunde arbetarkvinnorna instämma i den borgerliga kvinnorörelsens olika konkreta krav om kvinnors rättigheter, som att också gifta kvinnor – inte bara änkor och ogifta – skulle vara myndiga och råda över sin egendom, att kvinnor skulle ha rätt också till högre statliga tjänster och att de inte skulle behöva lämna statliga anställningar om de gifte sig.

Men det var inte frågor som stod i centrum för arbetarklassens kvinnor. För dem var det principiella rättigheter utan praktiska effekter för deras liv – eftersom klassmönstren innebar att de inte kunde utnyttja dem.

För kvinnorna i arbetarrörelsen var frågor kring löner och arbetstider, och därmed frågor om rätt till facklig organisering och facklig förhandlingsrätt, fullkomligt avgörande – eftersom det formade de grundläggande villkoren, den grundläggande ofriheten, för deras liv. Det gällde oavsett om de själva fanns ute i förvärvsarbete eller inte. Om de inte själva förvärvsarbetade, så var de gifta med arbetare, och mannens villkor avgjorde familjens. En hel del av det som var "kvinnofrågor" för arbetarklassens kvinnor, framför allt de som hörde ihop med föräldraskap och barns uppväxtvillkor, hängde ihop med klassfrågorna.

De låga lönerna, och det hårda arbetet för att tjäna in dem, styrde livet: man bodde trångt och hade inte alltid råd att hålla tillräckligt varmt, det var knappt om födan och inte alltid lätt att hålla barnen med kläder och skor. Barntillsyn fanns inte och det skapade stora problem för mödrar som måste förvärvsarbeta. Utbildning för barnen – och alldeles särskilt för flickorna – utöver folkskolan var en omöjlighet för de flesta.

Om de, som kvinnor, verkligen skulle bli delaktiga i den ökande kvinnliga rörelsefrihet som låg i den borgerliga kvinnorörelsens krav, så måste klassbarriärerna bort, inte bara könsbarriärerna. Då måste man angripa det grundläggande problemet: att arbetarlönerna låg på nivåer som bara medgav en knapp försörjning, och att arbetslivet

villkor ensidigt bestämdes av arbetsgivaren, utan hänsyn till följ-
derna för de som arbetade.

Här kunde inte alltid den borgerliga kvinnorörelsen följa med. De frisinna-
de/liberala grupperna gjorde det i viss mån, de mer konser-
vativa knappast alls. För självklart var också de präglade av sina
klassintressen.

Det förklarar varför många av arbetarrörelses kvinnor var skep-
tiska, eller direkta motståndare till, samarbete med borgerligt-radi-
kala kvinnor, även när det gällde frågor som inte hade
klassförtecken, som den kvinnliga rösträtten. De upplevde ingen för-
ståelse från borgerliga kvinnor när det gällde de ekonomiska för-
ändringar, som var så avgörande för arbetarkvinnornas villkor. Och
de litade inte på att den borgerliga kvinnorörelsen verkligen skulle
kämpa också för arbetarkvinnorna. Tvärtom fanns en misstanke att
de bara skulle utnyttjas som stödtrupp för att driva igenom föränd-
ringar som tillgodosåg de borgerliga kvinnornas krav, men som läm-
nade arbetarkvinnorna utanför.

Alla var inte lika misstroagna utan menade att det fanns vissa kvin-
nofrågor man både kunde och borde samarbeta om. Men man skilde
ofta mellan mer radikala borgerliga kvinnor – i praktiken de frisin-
nade – och de som tillhörde högerpartiet. Efter stadsfullmäktigeval-
let i Stockholm 1910 beklagade Morgonbris att Emilia Broomé, den
frisinnade kandidaten, inte blivit invald. Medan man om den kvinn-
liga ledamoten för högerpartiet, som blivit det, konstaterade att från
henne hade man säkert inget gott att vänta sig.

En del av misstänksamheten mot samarbete med de borgerliga
kvinnorna kan hänga samman med vad man kan kalla personliga
klasserfarenheter. Det vanligaste kvinnoyrket i arbetarklassen var
husligt arbete, det näst vanligaste sömmerska. I båda fallen hand-
lade det om att betjäna kvinnor ur högre samhällsskikt.

Det finns åtskilligt material som visar att de som ansåg sig stå so-
cial högre upp inte alltid ansåg det nödvändigt att visa sin goda upp-
fostran i behandlingen av tjänstefolket. När de socialdemokratiska
kvinnorna diskuterade samarbetet med de borgerliga i rösträttsfrå-
gan, var ett ofta återkommande argumenten emot samverkan att
"överklassdamerna föraktar arbetarkvinnorna". Inlägg som det som
citerats ur Dagny visar att det fanns visst fog för den uppfattningen.

Den manliga arbetarrörelsen

Den uttalade uppfattningen inom den tidiga arbetarrörelsen var att det inte fanns någon särskild kvinnofråga, bara en klassfråga. Men det fanns i praktiken olika tolkningar av vad det betydde.

Ett synsätt innefattade kvinnofrågan i klassfrågan, eller kanske snarare i det jämlikhetstänkande som var klassfrågans underliggande tema. Som Hjalmar Branting uttryckte det var "kvinnofrågan en del – och inte den minsta delen – av frågan om alla förtrycktas frigörelse". Han underströk, 1885, att socialdemokratin inte såg kvinnofrågan som en överklassfråga: "Den har intresse för hela det kvinnliga släktet, för arbeterskorna lika mycket som för medelklassen kvinnor".

Med den läsningen kunde man hävda att det fanns vissa frågor, och t o m vissa orättvisor, som speciellt berörde kvinnorna, och som krävde sin särskilda uppmärksamhet, fast inom ramen för den övergripande kampen för samhällsomvandlingen.

Det var på det hela taget de socialdemokratiska kvinnornas synsätt. Det går också att peka ut flera män i ledande politiska eller fackliga positioner, som delade det: Branting, F V Thorsson, Fredrik Sterky, Bokbindareförbundets ordförande Albin Weidenhayn, Textilarbetareförbundets Gustaf Janzén. Den anarkiserande fraktionen kring Hinke Bergegren höll sig med en för tiden väl utvecklad jämställdhetssyn. Protokollen från partikongresserna på 1890-talet och 00-talet visar också att det fanns manliga ombud ute i landet, som stödde de särskilda kvinnomotionerna, som kvinnlig rösträtt eller pengar till kvinnoagitationen.

Men många av arbetarrörelsens män – kvantitativt sett förmodligen majoriteten – tolkade tesen att det bara fanns en klassfråga och ingen särskild kvinnofråga rent bokstavligt: det fanns inga speciella kvinnofrågor som arbetarrörelsen behövde intressera sig för. Om "kvinnofrågor" med den första tolkningen sågs som inkluderade i arbetarrörelsens allmänna politiska kamp, så exkluderades de snarast enligt den andra tolkningen.

Ernst Söderberg, Målaresförbundets förtroendeman och senare LO-kassör, uttalade vid ett möte kring den kvinnliga rösträtten att "arbetarrörelsen har så många stora frågor att ta hand om, kvinnorna får ta hand om sina egna". Vid 1905 års partikongress uttalade ett av ombuden från Karlstad att "rösträttsfrågan är en arbetarklassens

fråga och vi måste lösa den, innan vi taga fatt med kvinnans rösträtt." Kvinnors frågor, inte ens arbetarkvinnornas rättigheter, ingick uppenbarligen inte i "arbetarrörelsen".

Den första tolkningen, att kvinnofrågorna ingick i arbetarrörelsens allmänna frigörelsekamp, dominerade de officiella programskrivningarna. Socialdemokraterna var faktiskt det första parti som uttalat krävde kvinnlig rösträtt. Den socialdemokratiska riksdagsgruppen stödde på det hela taget motioner om ökade rättigheter för kvinnor, exempelvis i den segdragna frågan om kvinnors rätt till högre statliga tjänster. Inom fackföreningsrörelsen, åtminstone på centralt håll, växte insikten att man måste ha kvinnorna med sig för att nå verklig facklig styrka.

Den andra uppfattningen, att kvinnofrågorna inte angick arbetarrörelsen, dominerade förmodligen i det vardagliga fackliga och politiska arbetet. Männerna i arbetarrörelsen var, som de flesta andra män, präglade av sin tids kvinnosyn och sin tids uppfattningar om mäns och kvinnors skilda roller. När Hjalmar Branting skrev att "arbetarna se i kvinnan i det nuvarande samhället en människa, undertryckt som de själva" och som därmed var innefattad i arbetarrörelsens frigörelsekamp var det snarare en önskan om hur det borde vara än en beskrivning av en faktisk verklighet.

Kvinnorna på arbetsmarknaden

Det var erkänt svårare att få kvinnorna att organisera sig fackligt, och klagomålen över kvinnornas "likgiltighet" och "slöhet" var mycket vanliga – även från politiskt och fackligt aktiva kvinnor.

Det finns ett antal skäl till att de kvinnliga arbetarna i mycket mindre utsträckning än de manliga anslöt sig till fackföreningarna. Det handlade om deras svagare position på arbetsmarknaden och om manligt motstånd eller åtminstone manlig oförståelse, men också om kvinnornas egna självbilder. Tidens könsroller präglade inte bara männens syn på kvinnors uppgifter, utan självklart också kvinnornas egen bild.

Den fackliga organiseringen vid slutet av 1800-talet gällde i praktiken industrin.

Arbetsuppgifterna inom industrin var oftast mycket tydligt könsseparerade. Tumregeln var att männen hade de mer kvalificerade uppgifterna, kvinnorna de mer okvalificerade.

Det senare kan översättas med att de var lättare utbytbara än männen. I sin tur betydde det att de tog större risker om de gick in i fack-

föreningen – vilket självklart bidrog till att de i mindre utsträckning gjorde det. Fackligt anslutna löpte risk för både trakasserier och avskedanden. Men yrkeskunniga arbetare i kvalificerade uppgifter var svårare att ersätta, och de hade därför större handlingsutrymme än de icke-yrkesutbildade. Att de yrkeskunniga arbetarna dominerade bland de fackligt organiserade hänger ihop med detta. Och de yrkeskunniga arbetarna var, på det hel taget, män.

Könsuppdelningen av arbetsuppgifterna gjorde dessutom att kvinnornas villkor i flera avseenden skilde sig från männens. Eftersom fackföreningarna dominerades av män, som inte delade de villkoren, var det långt ifrån självklart att föreningen uppmärksammade kvinnornas speciella villkor – och varför skulle de då gå med?

En jämförelse mellan Tobaksindustriarbetareförbundet och Textilarbetareförbundet visar yrkeskunnandets betydelse. Båda var kvinnodominerade förbund. Men den kvinnliga organisationsgraden var betydligt lägre inom Textil, och kvinnorna återfanns mera sällan på förtroendeposter.

Arbetsuppgifterna inom textilindustrin var mycket tydligt könsseparerade. De mer kvalificerade arbetsuppgifterna var så gott som uteslutande manliga, medan de rutinbetonade uppgifterna vid maskinerna – med tidens målande ord kallat "maskinbetjäning" – nästan enbart sköttes av kvinnor. Inom tobaksindustrin däremot fanns en hög andel kvinnor även inom de mest kvalificerade uppgifterna, själva cigarmakeriet.

Och det var de kvinnorna, cigarrarbeterskorna, som ingick i de fackliga styrelserna, var ombud på kongresserna och invaldes i förbundsstyrelsen. Kvinnorna med de mindre kvalificerade jobben, som beredningen av tobaken eller cigarettillverkningen, var däremot tämligen osynliga också i facket.

Manligt motstånd

Det var, särskilt under de första decennierna, inte självklart för männen att välkomna kvinnliga medlemmar vare sig på arbetsmarknaden eller i facket.

Till en del handlade det om mer eller mindre fördomsfulla uppfattningar om kvinnor och kvinnors kompetens. En inte ovanlig åsikt var att arbetslivet gjorde kvinnorna alldeles för självsäkra och fick dem att uppträda mindre respektfullt mot männen. En annan åsikt

var att kvinnorna genom sina svagare kroppskrafter skapade svårigheter för manliga arbetskamrater. Ett argument för Typografiska Föreningen att inte bevilja kvinnliga typografer medlemskap var att de orkade mindre, skulle bli mer sjuka än männen och med det fresta för hårt på föreningens sjukkasse.

Kvinnor borde alltså egentligen inte vara i arbetslivet, eller åtminstone inte på männens arbetsplatser, och då ville man inte ha dem med i facket heller.

Men det handlade inte bara om fördomar. Till en del handlade det också om att förändringar i arbetslivet, där män helt enkelt ersattes med kvinnor, skapade en faktisk konkurrens om jobben mellan könen.

Industrin började på allvar mekaniseras under 1880-talet. Många hantverksbaserade arbetsuppgifter ersattes av maskiner – som kunde skötas av oskolade kvinnor, till betydligt lägre löner än vad de yrkeskunniga männen fått.

I detta låg ett dubbelt hot. Det ena låg på det individuella planet: Män kunde riskera att förlora sina jobb, eller att tvingas ta sämre betalda jobb än vad de haft förut. En reaktion också på det hotet var åsikten att kvinnorna borde bort från arbetsmarknaden.

Det andra hotet var kollektivt: de egna yrkeskunskaperna, och med det hela yrkets prestige, tappade i värde.

Det var, som nämnts, de yrkeskunniga arbetarna som var först att organisera sig, och de tidigaste fackföreningarna uppstod i de gamla hantverksyrkena: typografer, snickare, skräddare, målare. Ofta hade föreningarna som ett av sina syften att slå vakt om just yrkeskunskaperna – och därför accepterade man inte icke-yrkesutbildade medlemmar. Det utestängde med automatik kvinnorna, som sällan hade någon hantverksutbildning.

Möbelsnickareföreningen i Stockholm, exempelvis, accepterade inte möbelpolererskorna – de kvinnor som gjorde slutfinishen av de färdiga möblerna – som medlemmar förrän 1903, trots att de arbetade på samma fabriker som snickarna.

Skrädderiarbetareförbundet släppte in kvinnor etappvis, beroende på vilken sorts sömnad de sysslade med; först de som sydde herrkläder, sedan de som sydde kappor och klänningar, och sist – och först efter påtryckningar från LO – de som "bara" sydde skjortor och underkläder.

Nu är det ingen rationell facklig princip att bara organisera en del av de anställda på en arbetsplats; den fackliga styrkan handlar alltid om hur många som står bakom kraven i förhandlingarna. Bland de mest aktiva inom fackföreningarna började också denna insikt att sprida sig under 1890-talet, och med det följde större ansträngningar att rekrytera också de kvinnliga arbetarna.

Det förändrade synsättet hade också att göra med de socialdemokratiska samhällsteorierna, som nu på allvar börjat få fäste i fackföreningarna. Enligt de teorierna var mekaniseringen och utvecklingen mot industriell stordrift ett led i utvecklingen från en lägre till en högre produktionsordning, och den varken kunde eller borde bromsas. För denna kraftiga ökning av ekonomins produktionsförmåga var i sin tur förutsättningen för de samhällsförändringar som socialdemokratin ville genomföra.

Med det synsättet var kvinnornas inträde i industrin en följd av en ekonomiskt önskvärd utveckling, som arbetarklassen inte borde bekämpa. Problemet var inte kvinnornas arbete utan arbetsgivarnas försök att pressa ner lönerna genom att byta ut män mot kvinnor. Det var lönedpressningen, inte kvinnorna, som skulle bekämpas.

Grunden för den fackliga organiseringen blev därmed inte yrkesskickligheten, utan klasstillhörigheten. Till arbetarklassen hörde både oskolade och skolade arbetare, både manliga och kvinnliga. Kampen för arbetarklassens frigörelse krävde att alla inom den stod tillsammans och stöttade varandra; det är den egentliga innebörden i begreppet "solidaritet".

Både den fackliga realismen och klassteorin talade alltså till kvinnornas förmån. Det finns också flera exempel, framför allt efter sekelskiftet, på hur ledande fackföreningsmän – *män*, alltså – agerade för att bryta motståndet mot kvinnornas organisering. Textilarbetsförbundets, i och för sig något svårhanterlige, förtroendeman Gustaf Janzén använde mycket konsekvent förbundstidningen för att slå in nödvändigheten av att få med kvinnorna, kritisera manliga fördomar mot kvinnliga arbetare och i största allmänhet ge utrymme för fackligt aktiva kvinnor och kvinnliga avdelningar i förbundet.

Men att man (=männen) på centralt håll insåg nödvändigheten att få med sig kvinnorna i den fackliga organisationen var, för det första, inte detsamma som att denna insikt fanns också ute på arbets-

platserna. Och för det andra var det inte ens centralt förenat med någon fördjupad förståelse för kvinnornas ofta annorlunda villkor i arbetslivet. Därför utvecklades aldrig några strategier för att driva kvinnornas särskilda krav.

Man (=männen) uppmärksammade kvinnornas krav bara i de delar som de ingick i den gemensamma kampen att förbättra arbetarklassens villkor – som högre löner eller reglerade arbetstider.

Klassintresset krävde att kvinnorna kom med i facket – men inte att de skulle få vara med och bestämma. ”Kvinnorna behövdes för att ge facket styrka, men männen såg till att behålla den fackliga makten”, summerar historikern Ingemar Johansson.

Kvinnor nådde sällan eller aldrig mer ledande positioner, ens i de kvinnodominerade förbunden. I avdelningsstyrelserna fanns ofta en eller ett par kvinnor, men bara någon enstaka gång som ordförande – försåvitt det inte var en rent kvinnlig avdelning. Som mest kunde en kvinna bli ledamot av förbundsstyrelsen – men aldrig någonsin förbundsordförande. Majoriteten i förbundsstyrelserna var alltid bastant manlig. Männens andel av ombuden vid förbunds- och LO-kongresserna brukade pendla mellan 90 och 100 procent, och merparten av de kvinnliga ombud som lyckats ta sig till kongresserna representerade kvinnodominerade avdelningar.

Det fanns dessutom en ganska tydlig skillnad i attityderna till kvinnors arbete och kvinnors fackliga engagemang, dels mellan storstad och landsort, dels mellan de mest aktiva och pålästa männen och de vanliga, mindre engagerade medlemmarna. På mindre orter var företaget och arbetslivet betydligt mer präglade av patriarkala strukturer (i både dess sociologiska och feministiska innebörd), och synen på mäns och kvinnors roller mindre modern än i storstäderna.

Bland de medlemmar, som inte hade den mest aktiva gruppens insikter i vare sig socialistisk eller ekonomisk teori, var det inte alls självklart att det var lönedumpningen som var problemet; det var många som fortfarande tyckte att det var kvinnorna. I stället för att få med kvinnorna i facket ville man ha bort dem från arbetsplatserna – och det var en attityd som skulle leva kvar länge.

I praktiken upplevde många kvinnor ett motstånd inom sina fackföreningar, som förbundens officiella uppfattningar inte borde gett utrymme för – men som var förankrade i rådande föreställningar

inom den lokala fackföreningen. Och som förbundsledningen i ganska stor utsträckning blundade för.

Kvinnors självbild

Samtidigt får man bara halva bilden om man lyfter fram manligt motstånd, eller manlig oförståelse, som förklaring. Inte bara männen utan lika mycket kvinnorna var präglade av tidens föreställningar om mäns och kvinnors olika egenskaper och olika uppgifter i livet, och det påverkade förstås också deras inställning till arbetsliv och facklig organisering.

En förhållandevis hög andel av fabriksarbeterskorna var unga, ogifta kvinnor, som i många fall såg på arbetslivet som en kort period i livet, som man skulle lämna när man gifte sig. Och då kändes det kanske inte så viktigt att lägga ner tid på att åstadkomma förändringar.

Flera samtida aktörer lyfte fram den förklaringen. Elma Danielsson påpekade exempelvis vid den skandinaviska arbetarekonferensen 1900 att kvinnorna tenderade att se sig själva mest som gäster på arbetsmarknaden, innan det var dags att uppfylla sin "naturliga bestämmelse", alltså gifta sig och få barn. Kvinnoklubben i Karlstad beskrev, 1908, hur man brukade få det avböjande svaret att "man ska väl inte stanna på fabriken hela livet heller" som svar på försöken att intressera textilarbeterskorna för att gå med i facket.

För de gifta arbeterskorna, eller för de ogifta mödrarna, var *tiden* ett mycket större problem än för männen. Efter det att de tio-elva timmarna på fabriken var slut hade man ett hem och ett eller ett par barn att ta hand om, och då hade man inte tid att gå på möten.

Religionen var också en komplicerande faktor. Den religiösa världsbilden var, på det hela taget, konservativ: olika samhällsklasser hade sin bestämda plats i samhället, och att försöka ändra på det – vilket ju var vad fackföreningarna ville – var ett brott mot Guds ordning. Arbetarrörelsen uppfattades dessutom på det hela taget som antireligiös. Detta var ett reellt hinder för facklig organisering, och förklarar varför många av tidens fackliga och politiska agitatorer var noga med att påpeka att facket inte hade något med religion att göra, åt varken det ena eller andra hållet. Även män kunde förstås ta avstånd från fackföreningarna av religiösa skäl, men religionen hade genomgående ett starkare grepp över kvinnorna.

Kvinnor som organiserade sig – fackligt eller politiskt – bröt dessutom mot normen för kvinnligt beteende genom att kliva ut i det ofentliga rummet. Och där skulle enligt rådande normsystem inte kvinnor finnas. Inte ens överklassens kvinnor gjorde det.

Präster, poliser, riksdagsmän, läkare, officerare och fabrikörer, skatteuppbördsmännen fattigvårdsinspektörerna och verkmästarna på fabrikena, över huvud taget alla med makt och myndighet i samhälle och arbetsliv var män. Det som kallades "samhälle" var helt enkelt männens uppgift; kvinnornas var hemmet och barnen. Oavsett klass.

När gifta kvinnor av ekonomiska skäl – och något annat skäl fanns inte för arbetarkvinnornas del – måste ut i förvärsarbete var det bara en förlängning av ansvaret för hem och barn. Det handlade om barnens försörjning och gav inte kvinnan en roll som samhällsvarse.

Kata Dalström konstaterade en gång vid ett möte med Allmänna Kvinnoklubben (november 1900): *"Kvinnor kunna utföra stordåd när det gäller att skaffa bröd till barnen, men står likgiltiga i frågor om människors frigörelsekamp"*. Det hon pekade på var alltså att kvinnor var präglade att ta ansvar inom hemmet och för barnen – inte utanför det.

Gustaf Janzén var inne på liknande tankar i *Textilarbetaren* 2/1911 (beundra gärna den intrikata satsflätningen!):

"Kvinnorna ha ju allt sedan urminnes tider mer eller mindre omedvetet bringats till den uppfattningen att utanför gränsen för det, som ej omedelbart berör med hemmet och familjelivet sammanhängande spörsmål, skola männen vara självskrivna initiativtagare och verkställare. Huruvida denna uppfattning varit och även fortfarande är riktig är ju en sak varom man tvistar, men förhållandet är i verkligheten numera det, att kvinnorna på grund av att samhällets struktur och läggning blivit helt förändrad genom storindustrialismens och kapitalkoncentrationens tillkomst och starka utveckling, liksom under trycket av en naturlags verkningar tvingats bort från den ställning, som för dem varit och allt fortfarande är den naturliga.

Då dessa ändrade förhållanden i samhällslivet tillkommit under en jämförelsevis kort tidrymd, så är det fullt förståeligt om kvinnorna ännu i så gott som full utsträckning bibehålla sin uppfattning om männens självskrivna till utövandet av allt, som ligger utanför hemmets gränslinje, och vartill de själva vilja räkna skyddsarbetet för existensen: det fackliga

organisationsarbetet, och i all synnerhet som männen i allmänhet ingalunda äro hågade att vare sig bringa sig själva eller kvinnorna till en annan uppfattning."

För arbetarklassens män handlade den politiska och fackliga organiseringen om att erövra ett manligt revir – dvs. det offentliga rummet – som överklassens och borgerskapets män dittills förbehållit sig själva. Det bröt mot rådande sociala normer, men inte mot normen för manligt beteende. Den politisk-fackliga kampen byggde på det som ansågs vara manliga egenskaper, som styrka, självhävande och vägran att underkasta sig, och gav i den meningen också möjlighet att ta "manlighetspoäng".

För arbetarklassens kvinnor handlade det om att ge sig in på ett helt nytt revir, vars spelregler man inte behärskade och där det i stort sett saknades förebilder.

Det handlade inte "bara" om att riva klasshinder; det handlade också om att bryta mot normerna för kvinnligt beteende.

De riskerade inte bara konflikter med arbetsgivaren, de riskerade konflikter med hela sin omgivning. Det handlade om att börja utveckla en helt ny kvinnoroll – utan några egentliga förebilder.

De första kvinnoklubbarna
**Allmänna kvinnoklubben
och Kvinnokonferensen**

**”Stockholms Allmänna Kvinnoklubb
sammanträder första och tredje måndagen i månaden
klockan 9, i lokalen Tunnelgatan 14”**

En liten annons bland många andra mötesannonser i Social-Demokraten vid 1890-talets början.

Läs den omigen och notera tiden – klockan 9.

På kvällen, alltså.

Förr kunde man nämligen inte komma ifrån. De som förvärvsarbetade slutade ofta inte förrän kring halv 8. De som var hemarbetande skulle ha maten varm till den äkta mannen, när han kom från sitt arbete vid 8-tiden, och skicka ungarna i säng.

Diskussionerna på mötet kunde pågå till framåt 11 – 12. Och så skulle man hem, till fots; spårvagnarna hade slutat gå, och det är inte säkert att alla skulle haft råd att åka, ens om det hade gått några. Taxi drömde man inte ens om.

Vid 6-tiden skulle man upp igen, till nästa arbetsdag.

Att på sådana villkor ändå samlas, gång på gång, i en dåligt uppvärmd lokal med bara hårda träbänkar att sitta på, det tyder på ett ordentligt engagemang.

Samhällförändringarna kan faktiskt följas i klockslaget för klubbmötenas början. Det förskjuts långsamt bakåt – halv 9, 8 för att på 1930-talet vara nere på halv 8.

Bred verksamhet

”Egentligen var det för att vi skulle lära oss att tala som vi bildade kvinnoklubben. Vi tordes inte yttra oss bland karlarna, och vi ville träna oss för kommande duster.”

Denna öppenhjärtiga bekännelse kom från Amanda Horney, medända från början, när klubben firade 55-årsjubileum 1947. Då var Amanda själv 90 år.

Och särskilt de första åren ägnade klubben mycket tid åt att träna sig i att diskutera. Man hade en egen liten talarskola, och man lade upp mötena så att de skulle ge övning i att diskutera. I början handlade det mest om att uppmana medlemmarna att lämna in frågor för diskussion. Debatt blev det i och för sig, men det var ungefär samma personer som yttrade sig hela tiden. Så efter något år lämnade ordföranden – Gertrud Månsson – in frågan "Vad kan vi göra för att få fler att yttra sig på mötena?".

Det resulterade i två beslut. Dels skulle en medlem vid varje möte tala över ett fritt valt ämne, som de övriga sedan skulle kommentera. Dels skulle styrelsen vid varje möte peka ut ett par bänkrader – efter det att alla hade satt sig – som skulle ha i särskilt uppdrag att yttra sig.

Men naturligtvis omfattade kvinnoklubbens verksamhet mycket mer än diskussionsövningar. Frågan är om någon partiorganisation haft en sådan bredd och variation som Allmänna Kvinnoklubben hade under sina första två decennier.

Den kom snarast att bli en paraplyorganisation för ett stort antal mycket skiftande politiska och fackliga verksamheter:

Den ägnade sig åt praktisk social hjälpverksamhet och den genomförde kvalificerade sociologiska studier av arbetarkvinnors villkor, den medverkade till ett producentkooperativ (f ö ett av de få som överlevde), den var engagerad i olika bildningsverksamheter och hade en egen sångkör, den agiterade för facklig organisering och hjälpte till att bilda fackföreningar, den drev envetet och ibland i konflikt med partiet frågan om kvinnors rösträtt, och lika envetet fast länge för döva öron sociala frågor som ogifta mödrars ställning, kvinnlig yrkesinspektion, likalöneprincipen och sexualupplysning för ungdomen.

Den typ av teoretiska debatter som ofta förekom i Socialdemokratiska Föreningen lyste däremot så gott som helt med sin frånvaro. Det var inte de stora utopierna om en ny värld i en mycket avlägsen framtid kvinnoklubbisterna intresserade sig för, utan för världen av i dag och vad man kunde göra för att ändra på den.

Det var det sociala rättviseperspektivet som dominerade, inte det ekonomiska maktperspektivet.

Upptakten

Den 11 juni 1892 innehöll tidningen Social-Demokraten ett upprop, som inleddes med *"Proletärkvinnor ohoj"* och som inbjöd "alla Stockholms proletärkvinnor, såväl gifta som ogifta" till ett möte i murarefackets lokal på Tunnelgatan 12 (nuvarande Olof Palmes Gata) för att bilda en kvinnoklubb. Lokalen, som av en samtida journalist beskrivs som "en föga rymlig och ytterst enkel sal" var tillsammans med Kafé International i Gamla Stan samlingspunkten för tidens arbetarrörelse fram till dess att Folkets Hus stod klart 1901. Också det socialdemokratiska partiet hade bildats i lokalen på Tunnelgatan.

Inledningsanförandet hölls av Emilie Rathou, som noga taget inte var någon "proletärkvinna" – hon var lärare och mycket engagerad inom nykterhetsrörelsen men allra mest i rösträttsfrågan. Hon hade också, 1891, blivit den första kvinnan som talade vid en 1 maj-demonstration.

Hon höll nu ett engagerat anförande om nödvändigheten av att kvinnorna engagerade sig inte bara mot klassorättvisor i största allmänhet, utan också mot orättvisorna mot kvinnorna:

"Man slår bort kvinnornas anspråk med talet om att ingen kvinnofråga existerar utan att det blott finns en social fråga, vilken är gemensam både för kvinnor och för män. Så låter det i teorin, på talarstolen, men i praktiken blir kvinnorna tillbakasatta. (...) Männerna ha byggt det samhälle vi ha och det är ej för vackert, må vi börja reflektera och gå in i klubbar och skola oss där."

58 kvinnor vid mötet antecknade sig som medlemmar i den kvinnoklubb man beslöt att bilda (och som år 2007 alltjämt lever). Vid det första ordinarie klubbmötet den 8 augusti beslutade man att klubben skulle ansluta sig till det socialdemokratiska partiet.

Vid slutet av året hade man 194 medlemmar och var med det större än Socialdemokratiska Föreningen. Den stora tillströmningen får nog sägas tyda på att kvinnorna inte kände sig helt hemma i de mansdominerade partiföreningar, som redan fanns.

Klubben gjorde en rivstart hösten 1892 med en kampanj för ett kvinnligt ombud till den första s.k. folkriksdagen. Folkriksdagarna arrangerades av rösträttsrörelsen. Alla vuxna medborgare kunde enligt den allmänna rösträttens principer rösta fram ombud dit, och syftet var att driva opinion för en rösträttsreform.

Här på Tunnelgatan 12 (nuvarande Olof Palmes gata) i Stockholm bildades Stockholms Allmänna Kvinnoklubb 1892, i det hus som blev arbetarrörelsens centrala mötespunkt i slutet av förrförra seklet, innan Folkets Hus stod klart 1901 .

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

Nomineringen av det socialdemokratiska partiets kandidater till ombud till folkrikssdagen pågick redan, men klubben bestämde sig ändå för att driva frågan om ett kvinnligt ombud. Man fick med sig socialdemokratin i Stockholm på att nominera Emilie Rathou, och vid de val som genomfördes i januari fick hon tillräckligt många röster för att bli vald.

Medlemskåren

Många av medlemmarna i den nya klubben hade redan erfarenhet av fackligt och/eller politiskt arbete, och det bidrog kanske till att det resoluta agerandet i frågan om folkrikssdagens ombud; man kunde se sakkoderna för det politiska arbetet. Bland dem som blev medlemmar de första åren fanns flera med erfarenhet av facklig agitation och organisering, som Alina Jägerstedt, Lotten Jäderlund och Elsa Löfgren.

Bland de tidigaste medlemmarna fanns också Elin Engström med erfarenhet från Socialdemokratiska Föreningen och Social-Demokraten, och Anna Söderberg som var något så ovanligt som en kvinnlig arbetarintellektuell. Några år efter starten, 1894, kom en kvinna ur den övre medelklassen, som bestämt sig för att ta steget över till so-

cialdemokratin; hon hette Kata Dalström och skulle bli en av socialdemokratin's allra främsta agitatorer. Samma år kom Maria Sandel, den första kvinnliga proletärförfattaren.

Åren före och efter sekelskiftet tillkom ytterligare några medlemmar med bred erfarenhet av facklig organisering, Anna Sterky, Elin Lindley och Anna Johansson (som var sömmerska och inte att förväxla med bryggeriarbeterskan Anna Johansson – hon kom ytterligare några år senare). Inflyttad från Köping kom Agda Östlund, redan ordentligt skolad inom nykterhetsrörelsen; 1921 blev hon en av de två första socialdemokratiska kvinnorna i riksdagen.

Det kom också några lovande ungdomar, som senare skulle spela viktiga roller inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen, som Ruth Pettersson (Gustafson) och Signe Svensson (Vessman). Ruth Gustafson blev så småningom riksdagsledamot och Signe Vessman ordförande i det socialdemokratiska kvinnoförbundet.

De första medlemsförteckningarna anger yrkesbeteckningen för några av de ogifta medlemmarna, dock inte alla, medan de gifta endast står med titeln fru. Det handlar om kvinnor i arbetaryrken: strykerska, tvätterska, sömmerska, möbelpolererska, cigarrarbeterska. Två tilldelas titeln "sättarinna", dvs. kvinnlig typografer.

Två tredjedelar av medlemmarna står endast som "fru". Via annat material kan man se att flera av fruarna var änkor och med största sannolikhet alltså förvärvsarbetande. En del av de gifta kvinnorna torde också ha bidragit till familjens inkomster genom sådant som hemsömnad eller olika former av tillfälligt arbete.

Flera medlemmar kan identifieras som gifta med fackligt eller politiskt aktiva män. Anna Vilhelmsson var gift med partiets särskilde boktryckare C V Vilhelmsson, Erika Lindqvist var gift med möbelsnickareföreningens ordförande Fritz Lindqvist, Anna Pettersson var änka efter "Bolinder-Pelle", av de fackliga pionjärerna inom Järnarbetsareföreningen. Alma Engvall, klubbens ordförande 1898, gifte sig 1894 med Knut Tengdahl, tidigare journalist på Social-Demokraten och från 1896 ansvarig för det stora Folkets Hus-projektet i Stockholm.

Troligen skulle det varit svårt för kvinnor vars män inte själva var aktiva i arbetarrörelsen att kunna engagera sig i fackligt eller politiskt arbete, med de tidsinsatser det krävde. Att männen, ens de som själva var organiserade, inte alltid var intresserade av att låta hustrur

och döttrar gå på möten eller ta på sig uppdrag var en ofta återkommande kritik i de kvinnliga organisationerna, både de politiska och fackliga.

Verksamheterna

I början hade man klubbmöte två gånger i månaden, senare en gång i månaden. Utöver de interna mötena ordnade man med oregelbundna mellanrum offentliga möten, med en eller flera inbjudna föredragshållare utanför klubben. Vid de mötena deltog också ofta män i diskussionerna. Den kvinnliga rösträtten är ett ämne som återkommer genom åren som tema för sådana offentliga diskussioner, men också frågan om barnbegränsning och sexualupplysning. De flesta föredrag som hålls rör ämnen med dubbel koppling till klass och kön, ibland med mycket konkret och vardaglig innebörd; ett år arrangerar man en föreläsningsserie om livsmedelshantering och livsmedelsdistribution i Stockholm.

Men mötena var bara en liten del av verksamheten:

- Med stöd av Lorénska stiftelsen genomfördes 1893 - 94 en statistisk undersökning kring kvinnliga arbetares lönevillkor och bostadsförhållanden. Studien omfattade nära 3 000 arbeterskor från 46 olika yrken, och belyste lön, arbetstider, hälsa och bostadsförhållanden. Resultatet publicerades i en rapport med titeln "*De industriella arbeterskornas levnads- och löneförhållanden i Stockholm*". Alva Myrdal gav den senare beteckningen "en av de första moderna sociologiska studierna" i Sverige.

- Man arbetade systematiskt med agitation till kvinnor i arbetslivet för att få dem att gå med i facket – se nedan.

- Anna Söderberg inspirerade Ellen Key till bildandet av det som fick namnet Tolfterna, som skulle kunna kallas ett nätverk för borgerligt-radikala kvinnor och politiskt / fackligt organiserade arbetarkvinnor. Anna Söderberg var strykerska med en brinnande kunskapslängtan och besökte ofta Arbetarinstitutets föreläsningar. En gång kom hon i samtal med Ellen Key, som varit där och föreläst, och förklarade då att det inte var kläder och pengar som arbetarkvinnorna avundades de borgerliga kvinnorna, utan deras möjlighe-

ter att få kunskaper. Ellen Key gick hem och tänkte på saken, och samlade sedan ihop en grupp välutbildade kvinnor från den liberala Kvinnoklubben, som tog kontakt med Allmänna kvinnoklubben.

Det blev starten på en flera decennier lång bildnings- och diskussionsverksamhet, där kvinnor ur dessa olika sociala skikt möttes till debatter, till föreläsningar eller till konserter och musikaftnar.

- 1899 startade klubben, på förslag av Lotten Jäderlund, en egen sångkör. Den fortlevde under åtskilliga decennier och medverkade inte bara vid olika evenemang inom arbetarrörelsen utan anlätades också externt, exempelvis för uppträdanden på sjukhus.

- Till bildningsverksamheten kan man också räkna sagostundsverksamheten. Idén kom från det socialdemokratiska ungdomsförbundet och handlade om att ge arbetarkvarterens barn möjlighet att möta musik och litteratur utan uppfostrande pekpinnar.

Verksamheten hade startat i Malmö redan 1903, med stor framgång, och 1906 drog ungdomsklubbisterna i Stockholm igång en motsvarighet. De vände sig redan från början till bland annat kvinnoklubbarna och till Folkets Hus för praktiskt stöd, och kvinnoklubben var redan från början representerad i den kommitté som höll i verksamheten.

- Efter en på sin tid mycket uppmärksammas arbetskonflikt vid en syateljé var klubben med och skapade förutsättningar för den kooperativa syfabriken Linnea, ett egentligen fullkomligt omöjligt projekt, som ändå överlevde i decennier och som förtjänar sitt eget kapitel – se sid. 166.

- 1904 talade Social-Demokratens ekonomichef Rasmus Hansen på ett klubbmöte. Hansen som var dansk berättade att i Köpenhamn hade de socialdemokratiska kvinnorna gjort stora insatser för att hjälpa fattiga barn med de kläder, som behövdes för att få resa på koloni.

Hansen tyckte att det behövdes en sådan verksamhet också i Stockholm, eftersom fattiga föräldrar inte hade råd med de ca 50 kronor som barnens utrustning krävde.

Idén väckte anklang och klubben tillsatte genast en särskild arbetsgrupp, Kommittén för ferie barnens beklädnad, som kom att fort-

leva flera decennier och hjälpa åtskilliga tusen fattiga stockholmsbarn med kläder. Som väl rimligen kom till nytta inte bara de veckor de fick fara på sommarkoloni.

Kommittén påpekade själv i ett presentationsblad att man inte sysslade med välgörenhet utan med "modern självhjälpsverksamhet". Därmed menades att man inte bad om pengar av överklassen, utan höll sig till insamlingar inom rörelsen och bidrag från olika fackliga organisationer: det var, så att säga, arbetarklassen som hjälpte sina egna. Visst handlade politik om att långsiktigt åstadkomma förändringar, men medan man höll på med var det nödvändigt att se till att folk också överlevde vardagsbekymren.

Den enorma bredden i klubbens verksamhet var inte resultatet av en medveten planering. De olika aktiviteterna växte fram under hand, ofta rätt spontanistiskt och i former som fick utveckla sig själva. Studien av de kvinnliga industriarbetarnas arbetsvillkor började som en idé från en av klubbens medlemmar, den kooperativa syfabriken hade sitt ursprung i indignationen över en förlorad arbetskonflikt, den fackliga agitationen växte fram vartefter (manliga) fackföreningar vände sig till klubben och bad om hjälp, och så vidare.

Klubbmedlemmarna tvekade ytterst sällan att ge sig i kast med nya idéer och slängde sig med friskt mod ut i egentligen tämligen våghalsiga företag. Någon kom med ett förslag vid ett klubbmöte, det utbröt en stunds intensiv diskussion, man tog ett beslut som, om det inte landat i ett rent avslag, man genast satte igång att förverkliga. Ibland visade sig projektet totalt omöjligt, och då lade man raskt ner det och fortsatte till nästa. Ibland var projektet livskraftigt, om än långt ifrån alltid komplikationsfritt, och då kämpade man på, ofta under utvecklandet av en hel del kreativitet vad gällde att klara de finansiella hindren.

Det vilar över huvud taget rätt mycket av nybyggaranda över arbetarrörelsens tidiga organisationer. Med ett modernt ord skulle man till och med kunna kalla det entreprenörskap.

Fester som finansieringsform

Utöver de omfattande politiska och fackliga aktiviteterna ordnade klubben flera gånger om året fester, basarer och danstillställningar. Det handlade inte om nöjeslystnad; det var ren affärsverksamhet för att få in pengar att finansiera den politiska verksamheten med. Med-

lemsavgifterna var låga, eftersom medlemmarna inte hade mycket att röra sig med, några bidrag från andra håll existerade inte, så enda sättet att få in pengar till lokalhyror, agitationsmaterial och andra utgifter var att förtjäna dem själva.

Fester var ett ganska säkert sätt; nöjesutbudet i 1890-talets Stockholm för folk med arbetarlöner var inte så stort och anspråken inte heller så stora. En danskväll med två fioler eller ett dragspel, kaffe och läsk och kanske någon som deklamerade dikter till en blygsam entréavgift drog tillräckligt med folk för att ge ett bra bidrag till klubbkassan – även om det kostade mycket arbete.

Några arrangemang var större än så, som en årlig basar och en årlig stor konsert med professionella framträdanden. Några gånger om året hade man familjefester med särskilda arrangemang för barnen, man brukade ha en stor vårfest i Hagaparken – inkluderande ett tal av någon ledande socialdemokrat – och då och då litet mer informella "kaffefester".

För varje fest tillsattes en särskild kommitté, något som förde med sig att en ganska stor andel av medlemmarna fick uppdrag för klubbens räkning. Några namn återkommer ofta, förmodligen för att de utvecklade en särskild talang för uppgiften. Elin Engström förefaller ha varit klubbens alldeles speciella festfixare, vars kompetens dessutom togs i anspråk även av partiet, och av hennes arbetsgivare Social-Demokraten.

För fester och danskvällar var över huvud taget det vanligaste sättet för arbetarrörelsen att få in pengar. En tredjedel av grundplåten för bygget av Stockholms Folkets Hus kom från festverksamheter av olika slag.

När Ny Tid startades i Göteborg finansierades således den löpande verksamheten – förutom av chefredaktörens egen förmögenhet, som snabbt reducerades till noll – genom danskvällar av inte alltid så stadat slag. Slagsmål lär ha varit regel snarare än undantag.

Stadat var det däremot alltid vid kvinnoklubbens tillställningar. Det var några av pionjärerna mycket noga med att påpeka i en tidningsintervju långt senare i samband med klubbens 35-årsjubileum.

Rösträtten

I minnesteckningen till klubbens 15-årsjubileum 1907 skriver man, litet ursäktande, att klubben men väl inte är känd för att ha arbetat

så mycket med frågan om den kvinnliga rösträtten, "men en del har faktiskt gjorts".

Självkritiken var inte alldeles rättvis. Klubben hade under årens lopp ordnat flera möten om den kvinnliga rösträtten, deltagit i flera stora namninsamlingar, gjort egna upprop till partiorganisationerna och, som nyss beskrivits, gjort en rivstart med sin aktion för att få en kvinna som ombud till den första folkrikdagen.

Men det är oförnekligt att både klubben och de enskilda medlemmarna lade ner mer tid och energi på att agitera för kvinnors organisering, i facket eller i kvinnoklubben, än för kvinnors rösträtt. Det var inget uttalat beslut som låg till grund för det. Det var snarare en prioritering som följde, oreflekterat, ur den verklighet som var arbetarkvinnornas.

De omedelbara problemen för arbetarfamiljerna var alla relaterade till ekonomisk knapphet, dvs. till låga arbetslöner. Och låga arbetslöner kunde man förbättra, om man slöt sig samman i tillräckligt starka organisationer. Detsamma gällde om de långa arbetsdagarna och de risker för hälsan som skapades av villkoren i produktionslivet: det var också något man skulle kunna rå på och förändra, om arbetarna organiserade och ställde gemensamma krav.

Detta var något som inte behövde ligga alltför långt bort. Rösträtten, däremot, var något avlägset och ganska abstrakt. Arbetarrörelsens uppfattning var i själva verket att rösträtten ensam inte räckte; återigen var det "organiseringen", och med det möjligheten att påverka arbetslivet, som var det centrala.

Det betyder inte att man var ointresserad av rösträtten. Frågan om kvinnors rösträtt orsakade åren kring 1905 en djupgående konflikt i klubben, där såren skulle ta lång tid att läka.

Bakgrunden var, som tidigare beskrivits, att det 1905 ett tag verkade vara möjligt att få majoritet i riksdagen för en reform som kraftigt utökade den manliga rösträtten. Men ett krav också på kvinnlig rösträtt kunde riskera att omintetgöra detta.

För det socialdemokratiska partiet var möjligheten till nästan allmän rösträtt för män mycket attraktiv, eftersom det skulle öppna möjligheten för många andra förändringar. Därför var man beredd att – temporärt – skjuta upp kravet på rösträtt också för kvinnorna.

Flera av de politiskt mest aktiva kvinnorna, som Kata Dalström och Anna Sterky, accepterade detta resonemang, fast givetvis i av-

sikt att sedan pressa partiet att använda den utökade rösträtten till att tvinga fram också förändringar för kvinnorna.

Andra ansåg det som ett allvarligt svek. Bland dem fanns flera av de ledande inom Allmänna Kvinnoklubben, som Erika Lindqvist, ordförande 1901 och 1902, Amanda Horney och Elin Lindley.

På partikongressen 1905 röstade Allmänna Kvinnoklubbens ombud – Amanda Horney, Erika Lindqvist och Ruth Gustafsson – mot partiledningens förslag, medan Anna Sterky och Elma Danielsson från Malmö stödde det. Kata Dalström, som tillhörde partistyrrelsen, uttalade sig för det i debatten.

Majoriteten av klubbmedlemmarna förefaller ha accepterat partiledningens argument, men motsättningen gick tvärs igenom gruppen av de mest aktiva och kunde inte undgå att påverka stämningen för avsevärd tid framöver. Amanda Horney beskrev den som "rent ut sagt vidrig". För motsättningar i sakfrågor, och inte minst sakfrågor av principiell karaktär, går lätt över i personligt avståndstagande och personlig bitterhet.

På ett klubbmöte strax efter partikongressen utväxlades en del rätt fräna repliker, och motsättningen dröjde kvar under lång tid i form av återkommande små stickord och spydigheter mellan de två siddorna. Det tidigare förtroendet mellan Anna Sterky och Erika Lindqvist förefaller att ha brutits för alltid.

De stridande fraktionerna i klubben kunde dock, 1906, enas om att engagera sig för att kraftigt öka agitationen för kvinnlig rösträtt. Något motvilligt måste de flesta erkänna att partiledningen hade rätt i att det ännu inte fanns någon särskilt stark opinion bland kvinnorna själva.

Kommittén för den kvinnliga agitationen

1894 kom en förfrågan från murarnas fackförening: kunde kvinnoklubben tänka sig att hjälpa till att få bygghantlangerskorna ("mursmäckorna") med i den fackliga verksamheten?

Det kunde klubben. Som vanligt krävdes ingen betänketid, man tillsatte en kommitté för ändamålet samt kallade till möte i klubbens lokaler. Mötet blev av, flera av de inbjudna kom faktiskt och Amanda Horney inledde med att tala om orättvisan i att "då ynglingar användas till samma arbete, de få högre avlöning än kvinnorna".

Mötet kom fram till att det nog borde gå att förhandla fram en lö-

neökning, om alla de kvinnliga anställda ställde sig bakom det. Man kallade därför till ett nytt möte, men byggnadsarbeterskorna kom då fram till att det än så länge nog vore bättre att gå med i kvinnoklubben än att bilda fackförening.

Man fortsatte med ännu ett möte, men "på grund av det ringa intresse arbetskorna själva visade för saken" beslutade man då att "ej företaga något vidare i detta ärende". Man fick nöja sig med att ha fått några nya medlemmar.

Detta var den inte helt lovande början på kvinnoklubbens arbete för att få fler kvinnor med i facket. Men det fortsatte att komma önskemål om hjälp. Bryggeriarbetarna hade också problem med att få med sig de kvinnliga anställda; inte heller där nådde kvinnoklubben några resultat (det dröjde till dess Anna Johansson dök upp på scenen några år senare).

Men man lyckades återuppliva fackföreningen på Reymersholmes Yllefabrik. För säkerhets skull var det några av kvinnoklubbens medlemmar, bland dem Kata Dalström, som till att börja med utgjorde styrelsen, för att ingen på fabriken skulle behöva riskera något. Och kvinnoklubbens medlemmar uppmanades att gå på fackföreningens möten "för att hålla dem vid gott mod".

En sömmerskeförening fanns redan och fick hyra in sig med sina möten i klubbens lokal på Tunnelgatan 14. Några "hjälpgummor", alltså kvinnor som hjälpte till med tvätt eller städning i privathem skrev och ville bilda en förening för att få upp sina löner. En förening blev det, men frågan är väl hur mycket den kunde uträtta, med tanke på att det sannerligen inte fanns någon samlad arbetsgivarpart att förhandla med.

Ett försök att få till stånd en fackförening vid Inedalstvätteriet misslyckades, trots inledande entusiasm från de anställda. Kvinnoklubbens protokollförare berättar med viss bitter indignation att ägaren mutat alla sina anställda genom penningutdelning från en lämpligt nyupptäckt fond inom företaget.

Däremot blev det en fackförening för arbetskorna vid en mineralvattenfabrik. Och en för rosettsömmerskor.

Den fackliga verksamheten växte med andra ord; det kom fler och fler önskemål om hjälp med föreningsbildande. De första åren tillsatte man en kommitté för varje uppdykande fall, som sedan upplöstes när ärendet ansågs färdigbehandlat. Men det fungerade inte

när kraven blev fler och verksamheten allt mer permanent, och allt mer tidskrävande. Efter ett förslag av klubbens ordförande, Gertrud Månsson, som för ovanlighetens skull diskuterades inte bara på ett utan på två möten, beslöt man att kontakta de fackföreningar som hade kvinnliga medlemmar för att få till stånd ett mer organiserat samarbete kring agitationen.

Det resulterade i ett självständigt fungerande samarbetsorgan, Kommittén för den kvinnliga agitationen, i dagligt tal kallad bara Agitationskommittén. Ledamöterna i kommittén utsågs vid ett årsmöte med företrädare för Allmänna resp. Södra Kvinnoklubben och de olika fackföreningarna; det senare innebar att ibland även män var ledamöter. De första åren var Gertrud Månsson ordförande. Hon efterträddes av Anna Sterky.

Man fick viss hjälp med ekonomin genom bidrag från den socialdemokratiska distriktsstyrelsen, men merparten av kostnaderna fick täckas på det gamla beprövade sättet – alltså genom fester och basarer. Särskilt Anna Sterky suckade ibland litet över det.

Agitationskommittén omvandlades, 1902, till Kvinnornas Fackförbund – se sidan 146.

Kvinnokonferensen som blev kvinnoförbund

Kvinnornas Fackförbund och Allmänna Kvinnoklubben tog gemensamt initiativ till den s.k. kvinnokonferensen. Tanken var att samla fackligt och politiskt aktiva socialdemokratiska kvinnor till överläggningar i frågor av särskilt intresse för kvinnorna.

Den första konferensen ägde rum 1907, den andra 1908, då omdöpt till kvinnokongressen. Därefter samlades den vart tredje år fram till 1920, då den ombildade sig till det socialdemokratiska kvinnoförbundet.

Vid den första konferensen deltog 15 ombud från kvinnoklubbar, 43 från fackföreningar och fyra från andra socialdemokratiska organisationer. Den stora uppslutningen tyder på ett stort behov av att få samlas och byta erfarenheter, som många känt av.

Anna Sterky sade i sitt inledningsanförande att tanken inte var att bilda något politiskt kvinnoförbund utan "bara" att dra upp riktlinjer för en planmässig agitation bland kvinnorna. Men redan nästa gång, 1908, kom diskussionen på allvar upp om att bilda just ett förbund. Anna Sterky förklarade då att utvecklingen gått så fort, det

hade nybildats så många klubbar att det började bli svårt för det arbetsutskott, som skulle fungera som samordnare mellan kongresserna, att hinna med.

Frågan om förbund diskuterades i nästan en dag, men det slutade med att den sköts på framtiden; de personella och de ekonomiska resurserna ansågs för svaga. Flera av delegaterna var dessutom tveksamma till lämpligheten av ett särskilt kvinnoförbund. De menade att det fanns en risk att kvinnorna skulle isoleras från partiet i övrigt och snarast få svårare att driva sina frågor.

Inte förrän 1920 tog man steget och bildade det socialdemokratiska kvinnoförbundet.

Inom delar av partiledningen förefaller det ha funnits ett motstånd mot ett separat kvinnoförbund. Motståndet hängde delvis samman med partiuppfattningen att det inte fanns någon särskild "kvinnofråga" och att ett särskilt kvinnoförbund alltså var onödigt. Men det kan också ha setts som en splittringsrisik.

LO:s ordförande Herman Lindqvist sade exempelvis i sitt anförande vid 1908 års konferens att "det inte vore klokt och välbetänkt att inom ett och samma parti bilda så att säga flera partier".

Denna oro för att få "ett parti inom partiet" ska ses i sitt samband med den under 1910-talet växande konflikten mellan partiets vänster- och högerfalang. En av de centrala stridsfrågorna var försvarsfrågan, och där tenderade de socialdemokratiska kvinnoklubbarna att inta en tydligt pacifistisk hållning, som påminde om vänsterfraktionens syn.

Kvinnoklubbarna i både Malmö och Stockholm hade också tidigare visat viss sympati för gruppen kring Hinke Bergegren, som utslutits för sin anarkistiska hållning av partikongressen 1908 – samma år, faktiskt, som den första kvinnokongressen diskuterade möjligheterna att bilda ett separat kvinnoförbund. 1908 pågick därtill den stora interna striden om förbud för kvinnligt nattarbete inom industrin, där kvinnorna stod i tydlig opposition mot partiledningen, dess-utom i samverkan med borgerliga kvinnoorganisationer.

Med andra ord, kvinnoklubbarna hade skaffat sig ett visst rykte för ett inte helt partikonformt beteende. Det kan ha skapat en rädsla inom partiledningen för att ett separat kvinnoförbund skulle kunna utvecklas till en ny fraktion, ungefär som ungdomsförbundet gjort

(två gånger, dessutom). Och att det var ett av skälen till att man inte ville ha "ett parti inom partiet".

1920, när förbundet slutligen bildades, hade kritiken inom partiledningens dämpats. Det hade samband med att den kvinnliga rösträtten nu var genomförd och att man såg fördelen med en organisation som kunde vända sig direkt till arbetarkvinnorna, en väljargrupp där man hade stora potentiella vinster att ta hem.

Men det kunde faktiskt också ha ett samband med att den tidigare vänsterfraktionen 1917 tågat ut från socialdemokratin och bildat ett eget parti. Och att det alltså inte längre fanns en risk för att ett kvinnoförbund, vars medlemmar ju alldeles uppenbart valt att stanna inom socialdemokratin, skulle bli ett stöd till "fel" fraktion.

Ändå var det inte självklart att kvinnoförbundet skulle fortleva. Frågan om det var lämpligt med en särskild organisation för kvinnorna var fortsatt omdiskuterad, även inom kvinnoförbundet. Det var inte förrän på 1936 års kvinnoförbundskongress som partiordföranden, Per Albin Hansson, i sitt öppningstal uttalade sin officiella välsignelse över förbundets fortsatta existens.

På hedersplats under kongressöppningen satt då några av de kvarvarande veteranerna från 1890-talet och lyssnade: Amanda Horney, Elin Engström, Anna Sterky.

De första kvinnoklubbarna
**Malmö: Kvinnliga
arbetareförbundet och
Kvinnliga Diskussionsklubben**

När den första socialdemokratiska kvinnoklubben bildades var det en man, Nils Wessel, som klubbade beslutet. Ingen av kvinnorna vid det möte som Malmö Socialdemokratiska Förening dragit ihop för att bilda en kvinnlig förening kände sig nämligen kompetent att klara av själva mötesförhandlingarna.

De skulle bli betydligt tuffare med åren.

Malmö Kvinnliga Arbetareförbund bildades i september 1888. 46 kvinnor tecknade sig för medlemskap vid det första mötet. Ordförande var fram till sommaren 1890 Elma Sundqvist (senare Daniels-son) och efter henne Maria Osberg (senare Wessel).

Det fanns en viss kritik mot särskilda kvinnoklubbar, i enlighet med arbetarrörelsens klart deklarerade uppfattning att det inte fanns någon särskild kvinnofråga, bara en klassfråga.

Kvinnliga Arbetareförbundet var också noga med att påpeka att man inte på något sätt arbetade mot männen utan hade samma syften som den övriga arbetarrörelsen, en genomgripande samhällsförändring. Den kvinnliga föreningen skulle vara ett instrument för att få fler kvinnor att engagera sig i arbetarrörelsen, inte att driva speciella kvinnofrågor.

Denna programförklaring skiljer sig något från Allmänna Kvinnoklubben i Stockholm, som redan från början förklarade att den ville driva kvinnors frågor – fast inom ramen för arbetarrörelsens allmänna kamp för samhällsförändring.

Klubben engagerade sig tidigt för att få med fler kvinnor i fackföreningarna. I februari 1889 fick man efter en del tjatande Skrädderiarbetareföreningen att medverka till ett möte för de sömmerskor, som sydde herrkläder (men inte fick vara med i den manliga Skräd-

deriarbetareföreningen). Det blev faktiskt en kvinnlig fackförening, men den förefaller inte ha överlevt särskilt länge.

Bättre gick det med handsksömmerskorna.

1890 hade Malmöklubben tagit initiativ till en systerklubb i Lund, Lunds Kvinnliga Arbetareförbund. De två klubbarna ordnade sedan gemensamt ett möte med stadens handsksömmerskor, med Elma Sundqvist som talare. Det ledde till att de bildade en fackförening.

Den nya fackföreningen gick ut i strejk för högre löner bara några veckor efteråt, och fick faktiskt igenom sina krav. Strejkunderstödet bekostades av de två kvinnoklubbarna, som samlade in pengar och även ordnade en fest, där behållningen gick till de strejkande.

Över huvud taget var Kvinnliga Arbetareförbundet bra på att samla ihop pengar genom fester och basarer av olika slag. Exempelvis en basar till förmån för tidningen Arbetet gav 300 kronor, över en halv årslön för en arbetare vid denna tid. Och klubben bidrog med pengar till understöd vid de flesta strejker som ägde rum i Malmö och dess omnejd under åren 1889 och 1890.

Under våren 1890 drev förbundet en "socialistisk söndagsskola" för ett 60-tal barn, avslutad med en heldagsutflykt till Håkanstorp på pingstdagen. Man planerade att starta en sjukkasse för kvinnliga arbetare, men det stupade på svårigheten att få ett tillräckligt starkt ekonomiskt underlag. De spruckna planerna gjorde att medlemstallet sjönk ganska ordentligt.

Och visst tog man upp kvinnofrågor! Exempelvis ordnade man, våren 1890, ett möte kring det avsnitt i August Strindbergs nyutkomna "Tryckt och otryckt" som hette "Kvinnans underlägsenhet under mannen". Klubben uttryckte sin livliga kritik mot författarens åsikter i detta avseende.

"Anarkistfruntimren"

Förbundet drogs samtidigt in i de hårda konflikterna i Malmö kring socialdemokratins politiska taktik.

Axel Danielsson i Arbetet, och den tongivande Socialdemokratiska Föreningen i Malmö, drev hårt den reformistisk-parlamentariska linjen.

En annan grupp under ledning av främst Nils Wessel förordade en mer revolutionär linje med mer av direktaktioner mot det borgerliga

etablissemang. Gruppen brukar kallas "anarkister"; det är tveksamt om alla i egentlig mening omfattade anarkismens ideologi, men där fanns otvivelaktigt en viss romantisering av våldet som arbetsmetod och en övertro på vad som kunde åstadkommas genom konflikter på arbetsmarknaden.

Alla visste att frågan om den politiska taktiken, inte minst då frågan om våld och sabotage som politiska handlingsmetoder, skulle komma upp på den socialdemokratiska partikongressen 1891. Axel Danielsson hörde till de drivande i kampen för att partiet tydligt skulle markera en skiljelinje mot detta; det var bara det långsiktiga, tålmodiga organisationsarbetet som kunde ge effekt. Våldsaktioner skulle inte föra rörelsen framåt utan tvärtom försvåra för den

De som räknades till den anarkistiska gruppen var givetvis mycket angelägna att bli kongressombud. Vid 1890-talets början var de partianslutna föreningarna inte fler än att alla hade rätt att sända ombud till kongresserna – och eftersom många hade mycket få medlemmar var det inte så svårt att samla ihop några likasinnade och få majoritet på mötet för sin kandidat. Hinke Bergegren fick ett mandat från Socialdemokratiska Förbundet i Stockholm. Och Nils Wessel blev ombud för Kvinnliga Arbetareförbundet.

Ombudsvalet skedde vid ett möte 1891 hemma hos paret Wessel med, enligt protokollet, tio medlemmar närvarande, varav åtta röstade för Wessel. Ordföranden, Maria Osberg-Wessel, lovade dessutom att anslå 50 kronor av de pengar, som samlats in för att betala de böter som föreningen ådömts för olaga spritutskänkning vid den fest där man firade klubbens tvåårsjubileum.

Axel Danielsson blev förstas rasande, med visst fog, och skällde ut förbundet rejält i en ledare i Arbetet. Maria Osberg försvarade sig i ett motinlägg med att kvinnorna velat sända ett ombud till kongressen som verkligen var anhängare till kvinnornas likställighet. Det är sant att Nils Wessel i åtskilliga sammanhang talat för kvinnornas emancipation, medan Danielsson snarast uttryckt sig kritiskt. Men det är, förstas, lika sant att den frågan inte stod på kongressens dagordning. Och att det inte var därför Wessel ville bli ombud.

Så aningslösa var kvinnorna knappast att de inte insåg det. Och åtskilligt pekar på att majoriteten av de, i och för sig inte längre så många, medlemmarna också i sak stödde Wessels linje.

Axel Danielsson avslutade polemiken med uttalandet att han *"hellre ville ha att göra med en legion smådjävlar än med anarkistfruntimren i Malmö"*. Senare har det kommit att lyftas fram som ett uttryck för kvinnomotståndet inom den tidiga arbetarrörelsen, men just i det här fallet handlade det inte om kvinnors ställning, utan anarkisters. Egentligen visade Danielsson kvinnorna den respekten att behandla dem som politiskt agerande subjekt med ett genomtänkt syfte, och det var syftet han utslungade sin förkastelsesdom över – inte deras kön.

Kvinnliga Arbetareförbundet tappade emellertid styrfart. Klubben deltog med sin fana i 1 maj-demonstrationen 1892, och några dagar senare kallade man via annons i Arbetet till ett möte, som dock inte verkar ha blivit av – det finns i vart fall inget antecknat i klubbens protokollbok. Sedan blev det tyst.

1894 försökte några av de gamla medlemmarna återuppliva föreningen. Några annonser om möten dök upp i Arbetet under några månader, men det finns inga skrivna protokoll som visar att några sådana verkligen ägde rum. Och 1 maj året därpå, 1895, gick kvinnorna under socialdemokratiska föreningens fana.

En ny klubb

I september 1900 bildades en ny kvinnlig förening, Malmö Kvinnliga Diskussionsklubb. Bland initiativtagarna fanns också denna gång Elma Danielsson, Maria Wessel och Sofia Vestdahl, liksom en del av medlemmarna i den handsöksömmerskeförening, som Kvinnliga Arbetareförbundet en gång bildat.

Bland de nya medlemmarna vid starten fanns bland andra Anna Stenberg, som blev den första kvinnan i stadsfullmäktige i Malmö, Emma Eskilsson, som var sockerbruksarbeterska och mycket fackligt verksam, och Mathilda Persson, som blev ordförande 1901 och då invaldes i arbetarekommunens politiska utskott. Mathilda Persson var gift med en av de ledande fackföreningsmännen i staden, muraren Nils Persson; liksom i Stockholmsklubben var många av klubbmedlemmarna gifta med män som själva var aktiva inom arbetarrörelsen.

Några år senare tillkom bland andra Anna Ekberg (senare Åkeson) som senare fick flera kommunala uppdrag, och Hilma Linderoth som ingick i arbetarekommunens fackliga utskott. Vid 00-talets

mitt kom två unga kvinnor från ungdomsklubben, som båda under några var mycket aktiva för den kvinnliga agitationen, Maria Björkman och Sigrid Vestdahl (gift med Per Albin Hansson).

Klubben förklarade sig stå på det socialdemokratiska partiprogrammets grund, och dess ändamål var enligt stadgarna att "verka för kvinnornas höjande, särskilt i intellektuellt hänseende, samt att sprida politisk och facklig upplysning".

1922 bytte klubben namn till Malmö socialdemokratiska kvinnoklubb.

Klubbens frågor

Diskussionsämnet för mötena bestämdes de första åren av klubbmedlemmarna själva genom de frågor de lämnade in för debatt. Man hade inte särskilda föredragshållare, utan den som ställt frågan fick inleda.

Under sina första år ägnade klubben många möten åt filosofiska och moraliska frågor; en gång diskuterade man exempelvis "Livets mening", en annan gång innebörden i begreppet moral. Men också betydligt mer handfasta frågor kunde dyka upp på dagordningen. 1907 ägnade man två möten åt att diskutera "mullbänksfrågan", dvs. vad man skulle göra åt snusande män, som envisades med att spotta ut den använda prillan litet var som helst. Enigheten var total om att detta var en av de punkter där det krävdes bättre uppfostran av männen.

Betydligt mer än det gamla Kvinnliga Arbetareförbundet tog man upp speciella kvinnofrågor: de ogifta mödrarnas situation, lönerna inom hemarbetsindustrin, kvinnlig yrkesinspektion, fru- och frökentitlarna, barnbegränsning, äktenskapslagstiftningen.

Trots namnet nöjde man sig inte med att bara diskutera utan tog också initiativ till konkreta åtgärder: klubben drev 1906 igång en förening för stöd åt ogifta mödrar, den höll ögonen på stadens arbetsinrättning, den samlade in kläder och skor till arbetslösa barn och den var med och drev fram föreläsningar i "kvinnlig hygien" (=sexualupplysning) i Folkets Hus.

En av de första föreläsarna där, hösten 1903, var den unga medicinstudenten Hildur Sandberg från Lund, som just gått med i den socialdemokratiska ungdomsklubben i Malmö. Endast kvinnor med medlemsbok i facket eller kvinnoklubben hade tillträde. Då kunde

man nämligen hävda att det var ett slutet möte; om det varit ett offentligt möte fanns, i princip åtminstone, risken för att polisen ingripit och stoppat det.

Kvinnliga diskussionsklubben drev tidigt frågan om preventivmedelsupplysning och barnbegränsning. Det var ett för tiden kontroversiellt ställningstagande, delvis även inom arbetarrörelsen. Att Malmöklubben – och senare kvinnodistriktet i Skåne – i denna fråga var tydligare än Allmänna Kvinnoklubben i Stockholm kan ha att göra med närheten till Lund, där Knut Wicksell var en uppmärksam debattör i just dessa frågor.

Men de sociala villkoren i Malmö talade samtidigt sitt eget tydliga språk: Den omgivande vardagen gav bara alltför många exempel på kvinnor, som slitits ner av för många barnsängar, och familjer, som bodde för trångt och hade för litet pengar för att deras många barn skulle få tillräckligt med mat, kläder och omsorg.

Självklart var också frågan om kvinnlig rösträtt uppe till diskussion i klubben, men verkar inte ha orsakat samma svåra påfrestningar som i Stockholmsklubben.

På ett möte våren 1904 kritiserade Sofia Vestdahl de socialdemokratiska riksdagsmännen för att de inte skrivit under Carl Lindhagens motion om kvinnlig rösträtt, och det väckte inga invändningar från övriga närvarande klubbmedlemmar.

1906 drog LKPR igång sin stora namninsamling för kvinnlig rösträtt. På ett möte togs frågan upp om klubben som klubb skulle engagera sig för att samla in namn. De flesta som yttrade sig stödde förslaget, men det avstyrades av Elma Danielsson, som återupprepade sin åsikt från partikongressen 1905, nämligen att männens rösträtt inte fick äventyras genom att trycka för hårt också på den kvinnliga.

Anna Stenberg invände att det resonemanget var överspelat, vilket i sak var korrekt – läget hade förändrats sedan partikongressen. Men mötet beslutade att "diskussionen fick utgöra svar på frågan", vilket alltså betydde ett nej till att klubben själv skulle engagera sig. Många av medlemmarna skrev dock på listorna, och flera av dem torde ha varit aktiva för att samla in fler namn.

Frågan om samarbete med "överklasskvinnorna", med FKPR och med Centralförbundet för socialt arbete, var kontroversiell på

samma sätt som den var på andra håll. Några av klubbens medlemmar förefaller ha varit med i Malmö-avdelningen av rösträttsföreningen, medan andra var benhårt emot varje form av samarbete.

Vid ett tillfälle, när frågan om samverkan med Centralförbundet väcktes, blev det ett nytt meningsutbyte mellan Elma Danielsson och Anna Stenberg. Elma ansåg varje samarbete med överklasskvinnor uteslutet, och bland annat hävdade hon att det kunde leda till att arbetarkvinnorna började vackla i sin politiska övertygelse.

Det fick Anna Stenberg att ampert replikera att hennes politiska uppfattningar var så fast grundade att de inte rubbades av att hon pratade med kvinnor också ur andra samhällsklasser.

Diskussionen just den gången gällde Centralförbundet för socialt arbete, där Anna Stenberg – med sin erfarenhet från sjukkasserörelsen – var tämligen ensam om att tala för samarbete. Motståndet bland de övriga var kompakt och snarast större än i frågan om samverkan med borgerliga rösträttskvinnor. Det kan bero på att klubbmedlemmarna uppfattade förbundet som ännu ett uttryck för borgerligt välgörenhetsarbete, och var det något man inom politiskt medvetna arbetargrupper avskydde så var det just välgörenhet, med dess tydliga markering av mottagarnas sociala underläge.

I fallet med Centralförbundet var det ingen rättvis bedömning, och klubbens egen sociala verksamhet hade klara beröringspunkter med Centralförbundet, som stödföreningen för ogifta mödrar och de olika aktiviteterna för hjälp till arbetslösa barn.

Men diskussionen visar hur tidens skarpa klasskillnader, med dess över- och underordning, skapade psykologiska mekanismer hos de underordnade, som hindrade dialog även i fall där det handlade om samverkan på jämställd nivå.

Kvinnlig agitation

Klubben lämnade vid flera tillfällen stöd till pågående arbetskonflikter: man deltog i konsumentbojkotter mot företag som vägrade skriva avtal eller som använde strejkbrytare, och den gav ekonomiska bidrag vid konflikter vid bland annat tobaks- och tändsticksfabrikerna. Finansierade den vanliga vägen, via fester och basarer.

Det gällde det att utnyttja alla tillfällen som bjöds till agitation. När kappsömmerskefacket i Malmö höll sin stora julbal – i det vanliga syftet att få in pengar till verksamheten – var således Elma Danielsson invidningstalare. Efter att ha slagit fast att man behövde få ha

roligheter i livet också, inte bara arbete, övergick hon raskt till att säga att livet inte var så roligt om man knappt ens hade pengar till det nödvändigaste. Därför var det viktigt att organisera sig fackligt och kämpa för högre löner.

Så kallade "agitationsfester" tycks, av kvinnoklubbens protokoll att döma, ha varit vanliga arrangemang. Det faktum att de återkommer under flera år kan ses som ett tecken på att de också ansågs ge resultat.

Men redan 1901 anmälde Elma Danielsson frågan om det fanns några andra medel än "den av männen väckta fackföreningstanken" som arbetarepartiet skulle kunna använda "till bättrande, i hela släktets intresse, av den industriarbetande kvinnans arbetsvillkor", eftersom det visat sig så svårt att organisera kvinnorna.

Frågan återgick på en motion, som Malmö arbetarekommun lämnat in till den skandinaviska arbetarekongressen i Köpenhamn. Det kan ha varit Elma som initierat den; hon satt i arbetarekommunens styrelse, och hon hade redan vid denna tid börjat utveckla en missstro mot de kvinnliga arbetarnas förmåga att förstå fackföreningstanken.

Som ombud vid den skandinaviska kongressen röstade hon för motionen; övriga kvinnliga ombud – Anna Sterky och Kata Dalström – röstade emot. Inte heller tycks Elma ha fått med sig egen klubb.

Enligt mötesprotokollet "tycktes de flesta tvivla på något annat effektivt medel än agitationen", och av de inlägg som återges är samtliga negativa till motionen. Emma Eskilsson, exempelvis, höll i och för sig med om att det var svårt att nå kvinnorna men att organisering ändå var den enda effektiva vägen. Okunnigheten var det största hindret, konstaterade hon liksom Maria Wessel, och det var den man måste röja undan.

Samma uppfattningar återkom genom åren: okunnigheten – ibland kompletterat med religionens makt – var det största hindret. Och den kunde bara undanröjas genom mer upplysning. I den andan bildade klubben i början av 1907 en agitationskommitté, som skulle "medverka vid agitationen bland kvinnorna såväl i Malmö som på landsbygden". Föreningar som ville ha hjälp med det kunde vända sig till kommitténs "korresponderande sekreterare", Maria Björkman.

Trots den egna viljan att bidra till agitationen bland kvinnorna blev det konflikter kring just den. Klubben protesterade några gånger mot

att arbetarekommunen tycktes betrakta dem som ensamt ansvariga – utan ekonomiskt stöd, dessutom! – för att få med fler kvinnor, inte bara i den egna klubben utan också i facket. På ett möte i april 1907 kom det stark kritik mot att grovarbetarnas fackförening hänvisat ett antal byggstäderskor, som ville bilda fackförening, till kvinnoklubben.

Elma Danielsson påpekade, helt korrekt, att klubben var en politisk förening, inte en facklig, och att den inte hade några som helst möjligheter att förhandla med några arbetsgivare. Emma Eskilsson ansåg att det var en plikt för männen i grovarbetareföreningen att hjälpa till och bilda en fackförening för byggstäderskorna.

Maria Björkman följde upp med påpekandet att många kvinnor som var anställda i Folkets park kände sig som tvångsanslutna till klubben, därför att arbetsgivaren – alltså arbetarrörelsen – krävde att de i brist på lämplig fackförening skulle bli medlemmar där. På det replikerade Johanna Ryd att klubben ju själv krävt att Folkets Park bara skulle anställa organiserade kvinnor.

Referatet i protokollet ger inte intryck av att debatten skulle ha varit speciellt hetsig, men formuleringarna kan förstås vara friserade. Och protokollet fångar vare sig tonfall eller tonläge, eventuella protestrop under anförandena eller den sannolikt fortsatta debatten vid kaffet. Elma Danielsson sade i sitt avslutande inlägg att hon inte velat sära någon, ett uttalande som antyder att någon eller några blivit det, och visat det.

Efter mötet gick tydligen Elma direkt till sitt skrivbord på Arbetet och skrev en lång artikel med anledning av diskussionen. Den artikeln ger intryck att mötet varit betydligt hetsigare än vad protokollet visar, och att tydligen flera personer i ilskan gått därifrån. Enligt Elma hade det blivit "en ganska amper diskussion, så fort de betänksamma övervunnit tveksamheten".

Vad artikeln därutöver visar är att Elma själv tappat humöret rejält. Artikeln var betydligt fränare än hennes inlägg på mötet (eller åtminstone referaten av dem). Hon riktade några rejäla råsopar inte bara mot Folkets Park utan också mot Folkets Hus, Arbetet m.fl. som haft samma krav på att deras anställda i brist på fackföreningar skulle gå in i kvinnoklubben eller den socialdemokratiska föreningen. Hon skrev dessutom tämligen föraktfullt att kvinnoklubben inte hade behov av gamla utarbetade arbeterskor, som inte kunde tillföra verksamheten något av andliga värden.

Det egentliga syftet, att få arbetarrörelsens olika affärsdrivande styrelser att inte blanda ihop politiska och fackliga organisationer, och att övertyga manliga fackföreningar om att ta emot även kvinnliga medlemmar, hade naturligtvis fog för sig. Men som artikeln var utformad blev den minst lika mycket ett angrepp på de enskilda medlemmar det handlade om, och det lugnade inte direkt ner de upprörda känslorna i klubben.

På nästa klubbmöte begärde tre medlemmar, bland andra Johanna Ryd, utträde ur klubben, med uttrycklig hänvisning till dels Elma Danielssons artikel i Arbetet, dels kritiken mot de medlemmar som kommit via Folkets Park. Och byggstäderna tycks ha tagit tillbaka sin ansökan om medlemskap.

Maria Björkman lämnade styrelsen kort därefter, trots uppmaningar att stanna. Hon angav inget skäl, åtminstone inte till protokollet, men det är inte uteslutet att det kan ha samband med kritik mot hennes inlägg om arbetarna i Folkets Park.

En kontroversiell motion

Diskussionsklubben motionerade flera gånger till partikongressen i just kvinnofrågor.

1905 krävde man åtgärder för att förbättra den ogifta modernas ställning, och riktade tydlig kritik mot de män som smet från ansvaret för sitt barn.

1911 lämnade den in den veterligt första motion som, om än i försiktiga ordalag, tog upp frågan om sexuella trakasserier i arbetslivet.

Att sådana trakasserier, och ibland rena övergrepp, faktiskt förekom behöver man inte tveka om. I den tidens debatt möter åtskilliga inlägg som oroar sig för följderna för "sedligheten" av det kvinnliga industriarbetet. För de mer könsrolls-konservativa var det ett argument för att på olika sätt försöka inskränka kvinnornas arbetsmöjligheter. Men Hilma Hofstedt, fackligt verksam inom läderindustrin i Göteborg, satte nog fingret på den centrala punkten i ett koncist inlägg vid kvinnokongressen 1907:

"Det är inte arbetet utan männen som demoraliserar kvinnorna. Arbetet demoraliserar ingen."

Maria Sandel skrev en mörk, och bitsk, skildring av de sexuella trakasserierna inom industrin i Social-Demokraten 1910, och texten återgavs i Morgonbris. I flera av hennes böcker finns problemet med,

och det skymtar hos Moa Martinson. I protokollen från tobaksarbetareavdelningen i Stockholm återges ett fall, där en av de fackligt aktiva männen sagts upp från sitt arbete efter tydliga reaktioner från kvinnorna på vad som uppenbart var en starkt närgången uppvaktningen av en yngre arbeterska. Från textilarbetsförbundet finns några fall där kvinnliga anställda protesterat mot utpekade förmän, där det lika uppenbart finns sexuella trakasserier med i bilden.

Men det var ett problem som var mycket svårt att lyfta fram i ljust. En förnärmad partistyreelse avvisade Malmö-motionen med att så lösa anklagelser inte borde riktas mot männen, och den avslogs utan debatt av kongressen.

Problemet skulle förbli dolt i åtskilliga decennier till. Så sent som på 1970-talet, när det socialdemokratiska kvinnoförbundet krävde vad som döptes till "erotiska frizoner" på jobbet var reaktionen fortfarande förnekande – och förlöjligande.

Knappt tio år senare lagstiftades det mot sexuella trakasserier. För då hade kvinnorna en så stor andel av den politiska beslutsmakten att kvinnofrågor inte längre kunde skämtas bort.

Kvinnlig representation

I slutet på 1907 tog Kvinnliga Diskussionsklubben initiativet till en konferens i Malmö för de vid det här laget över 20 kvinnoklubbar som fanns i Skåne.

Syftet var att bilda en gemensam organisation för samarbete och utbyte av erfarenheter, något som Diskussionsklubben tyckte att det fanns ett klart behov av. Eftersom alla de övriga 21 klubbarna tyckte likadant, bildades Skånes socialdemokratiska kvinnodistrikt som den första kvinnliga samarbetsorganisationen inom partiet i februari 1908. Det föregick bildandet av kvinnoförbundet med tolv år.

Frågan om den kvinnliga representationen – styrelseposter, kommunala uppdrag o.s.v. – drevs ända från början hårt av klubben. Det var inte helt utan resultat. Flera av klubbmedlemmarna hade uppdrag inom arbetarekommunen, om än inte på ledande nivå. Malmö sände oftast åtminstone ett kvinnligt ombud till partikongresserna, även efter det att kraven för att få sända ombud skärpts och det inte längre fanns så många platser att fördela.

När kvinnor 1910 blev valbara till stadsfullmäktige var socialdemokratin i Malmö en av bara tre arbetarekommuner i landet som placerade en kvinna på valbar plats.

Det svåra var dock inte – åtminstone i de större arbetarekommunerna som Malmö – att få med en kvinna i styrelser och på kongresser. Att en kvinna skulle vara med brukade inte väcka några protester; Alva Myrdal skulle på 1930-talet mynta begreppet ”den obligatoriska kvinnan”. Problemet uppstod när man försökte få in fler kvinnor.

Och på den punkten lyckades diskussionsklubben lika bra, eller lika dåligt, som de flesta andra kvinnoklubbar i landet. På 1910-talet fick den flera gånger konstatera att krafterna inte räckt till för att få in fler kvinnor än just en i stadsfullmäktige. 1918 gick kvinnorna t.o.m fram med en spränglista i fullmäktigevalet, i protest mot att ingen enda kvinna satts på valbar plats.

Under 1920-talet brukade man få in tre kvinnor i stadsfullmäktige – en i var och en av Malmös tre valkretsar, nämligen. Och några kvinnor därutöver blev ledamöter i kommunala nämnder; exempelvis Anna Ekberg satt i nykterhetsnämnden och pensionsnämnden.

Få av Kvinnliga Diskussionsklubbens medlemmar på 1910-talet fick förmodligen uppleva att socialdemokraterna i Malmö satte in en kvinna i riksdagen, för det inträffade först vid valet 1964.

Möjligen var det en liten tröst för tidigare generationer att det skånska kvinnodistriktets ordförande, Oliva Nordgren från Trelleborg, kom in i riksdagen 1925.

Enda kvinnan på första partikongressen:

Alina Jägerstedt

52 ombud deltog i den kongress, som beslutade bilda det socialdemokratiska partiet 1889. En enda av dessa 52 var kvinna – cigarrarbeterskan Alina Jägerstedt. Det skulle dröja innan hon fick någon efterföljare. De två följande kongresserna, 1891 och 1894, fanns inga kvinnonamn i ombudsförteckningen; 1897 fanns tre, Kata Dalström från Allmänna Kvinnoklubben i Stockholm, Hedvig Nilsson från Södra kvinnoklubben och Hilma Lundin som också kom från Tobaksarbetareförbundet.

Som det första kvinnliga kongressombudet har Alina Jägerstedt fått sin plats i den socialdemokratiska historien, men märkvärdigt litet är ändå känt om henne. Hon kliver in på partikongressen som från ingenting, och försvinner igen när kongressen är slut.

Men gräver man i arkiven upptäcker man, att hon under flera decennier var aktiv i fackföreningsrörelsen i Stockholm. I sin tur ledde det till att hon finns bland den lilla grupp kvinnor, som tidigt fick kommunala uppdrag.

Materialet räcker för att teckna konturerna av hennes liv – men det går inte att fylla i dem med personliga vittnesbörd av det slag som andra lämnat efter sig. Det finns inga brev, inga debattartiklar, inga tidningsintervjuer som kan spåras i arkiven. Det finns inte ens indirekta vittnesmål i form av omnämmandet i andras brev eller andras minnesteckningar. Det enda vi hittat som kommer i närheten av ett personligt vittnesbörd är ett julkort till Elin Engström, undertecknat med Alinas och dotterns namn – ingenting mer.

Alina Jägerstedts namn syns inte ens särskilt mycket i de ofta livfulla debattreferaten i de gamla mötesprotokollen. Det dyker mest upp när det är fråga om att utse ombud, tillsätta kommittéer eller välja styrelseledamöter. Hennes styrka tycks ha legat mera i det prak-

Cigarrarbeterskan Alina Jägerstedt skrev in sig i arbetarrörelsens historia genom att vara den första kvinnan att bli vald till ombud på en socialdemokratisk partikongress. Hon var dessutom enda kvinnliga ombudet vid detta tillfälle, på 1889 års kongress när partiet bildades.

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

tiska organisationsarbetet, och i den personliga agitationen på arbetsplatsen, än i de flammande appellerna på mötena. Det som finns dokumenterat av hennes åsikter i tidens fackliga debatt tyder på att hon var en person med fötterna stadigt på jorden, mer lagd åt det realistiska än det utopiska hållet.

Man har alltså mest hårddata ur olika officiella dokument att hålla sig till: folkbokföringen, protokoll över styrelse- och ombudsval, förteckningar över kommunalt förtroendevalda, o.s.v.

Det blir med nödvändighet litet opersonligt. Men hennes historia är ett stycke socialhistoria likaväl som ett stycke kvinnohistoria.

Tobaksarbetarna

Alina Jägerstedt var cigarrarbeterska, och representerade vid partikongressen 1889 Skandinaviska Tobaksarbetareförbundet. Trots namnet var det inte ett fackförbund i dagens mening, utan en fackförening för tobaksarbetarna i Stockholm. Att man kallade sig "skandinaviska" berodde på att cigarrarbetare ofta gjorde arbetsvandringar runt de skandinaviska länderna, och att man därför på 1880- och 1890-talen strävade att åstadkomma gemensamma fackliga organisationer för dessa tre länder.

Skandinaviska Tobaksarbetareförbundet blev så småningom avdelning 2 inom Svenska Tobaksindustriarbetareförbundet.

Att tillverka cigarrer krävde yrkeskunskap, och cigarrarbeterskorna hörde till de bäst betalda kvinnorna inom industrin. Vid 1890-

talets början låg månadslönen för en kvinnlig cigarrarbeterska i genomsnitt kring 50 kronor, att jämföra med 35 – 40 för en väverska inom textilindustrin.

Tobaksarbetarna var yrkesstolta och sammanhållningen på arbetsplatserna ofta stark. Industrin var kvinnodominerad i nästan samma grad som textilindustrin, men arbetsuppgifterna var mindre könsuppdelade än i textilen, där de mer kvalificerade arbetsuppgifterna i huvudsak var förbehållna manliga arbetare. Inom tobaksindustrin fanns båda könen inom cigarmakeriet, som sysselsatte ca 70 procent av de anställda i branschen och krävde god hantverksskicklighet.

Att män och kvinnor hade samma yrkeskunskaper och utförde samma arbetsuppgifter förklarar sannolikt den för sin tid relativt höga jämställdheten inom fackföreningen. Kvinnor fanns tidigt med i styrelsen, och från 1890-talets var de vissa år i majoritet där. Männen dominerade som vanligt debatterna, men det var åtskilliga kvinnor som också yttrade sig, ofta mycket bestämt. Föreningen skickade tidigt kvinnor som ombud till partikongresser och LO-kongresser. 1904 valde man en kvinna, Hanna Nordström, till ordförande, och det var sannolikt första gången en kvinna nådde den posten i en könsblandad förening.

Det starka kvinnliga inslaget fick uppenbart betydelse för utformningen av avtalen. Från slutet av 1890-talet finns i avtalet inte skilda ackordsprislister för manliga och kvinnliga arbetare, utan samma prislista gäller för alla. Och enligt en uppgift av Hanna Nordström på kvinnokongressen 1908 fanns i avtal som Stockholmsavdelningen träffat en rätt för kvinnor med små barn att gå ner i arbetstid.

Tobaksarbetarna bildade sin fackförening 1884, något som gör den till en av de tidigaste i Stockholm. Initiativet togs av några danska arbetare, som fört med sig organisationskunskapen från hemlandet, och som fick flera av sina arbetskamrater med sig.

I en första omgång skrev 127 arbetare på ett upprop som kallade till möte i syfte att bilda fackförening. Alla de 127 var män, men uppenbarligen insåg de nödvändigheten att få med sig kvinnorna, för i ett särskilt flygblad, riktat till de kvinnliga arbetarna, uppmanade man även dem att komma till mötet.

De fick respons. Vid det första mötet tecknade sig 76 kvinnor för medlemskap, varav det absoluta flertalet också blev kvar som med-

lemmar. Ett tecken på den höga andelen kvinnliga medlemmar är att Hjalmar Branting, när han talade inför föreningen 1888, riktade några avsnitt särskilt till kvinnorna.

En av de kvinnor som både kom till det första mötet och gick med i föreningen var Alina Jägerstedt.

Alina i fackföreningen

Protokollen från tobaksarbetareföreningen fram t.o.m. 1893 har förkommit; de efterlystes faktiskt redan i ett protokoll 1898. De uppgifter som finns om föreningens verksamhet under denna första period får därför ställas ihop med hjälp av material från annat håll, främst medlemsmatrikeln och notiser ur Social-Demokraten. Så det går inte att med säkerhet slå fast vilken funktion Alina hade i föreningen det första decenniet.

Men det är mycket sannolikt att hon någon gång, eller några gånger, ingått i styrelsen. Enligt en uppgift i Morgonbris 1913 var hon ett år vice ordförande i föreningen. Tyvärr anges inte året, men det måste ha varit före 1894. Protokollen därefter visar inte att hon då skulle ha valts till just den posten. Både i slutet av 1890-talet och i början av 00-talet var hon däremot styrelseledamot.

Det var vanligt att folk bara satt ett år eller t.o.m. ett halvår i en föreningsstyrelse, för att sedan ta en paus och komma tillbaka några år senare. Uppdraget krävde en hel del tid, och tid hade man inte så gott om, när arbetsveckan var sex dagar och arbetsdagen kring 10 timmar.

Uppdraget var heller inte helt riskfritt: 1890-talets protokoll innehåller flera exempel på fackligt förtroendevalda som hotats, avskedats och även svartlistats på övriga fabriker. En av föreningens ordförande måste avgå för att han avskedats och svartlistats, och därför måste söka arbete utanför Stockholm.

De tidiga fackföreningarna var inte självklart socialdemokratiska, men tobaksarbetarna tycks tidigt ha orienterat sig i den riktningen. Ett tecken på det är att nära hälften av dem som 1884 bildade Socialdemokratiska föreningen var just cigarrarbetare.

Att anta inbjudan till den konstituerande partikongressen 1889 var tydligen självklart. Man ställde upp med hela tre ombud, varav Alina alltså var ett. Ett annat av ombuden var en av de tre cigarrarbetare med efternamnet Allard, som var med och bildade Socialdemokra-

tiska Föreningen. Ombuden utsågs på ett medlemsmöte.

Till de första partikongresserna kunde de föreningar som deltog ställa frågor man ville få diskussion om. Skandinaviska Tobaksarbetareförbundet hade ställt frågan hur partiet skulle intressera fler kvinnor för att gå med. Tyvärr fördes inte diskussionsprotokoll 1889, men det verkar troligt att Alina yttrade sig om kvinnoagitationen.

På den första partikongressens sista dag sammanträdde de sex kongressombud som företrädde tobaksarbetareföreningar – dvs. de tre från Stockholm och en vardera från Malmö, Göteborg och Sundsvall – tillsammans med folk från föreningen i Stockholm och tog ett principbeslut om att bilda ett förbund på nationell nivå. Förslaget skickades sedan runt till de olika tobaksarbetarfackföreningarna i landet, och sedan allihop sagt ja kallades till konstituerande kongress. Möjligen var Alina ett av de 17 ombud från olika delar av landet som på hösten 1889 formellt bildade förbundet – på Kafé International förstås, var annars? Protokollet har inte bevarats, men enligt uppgift i Social-Demokraten fanns fyra kvinnor med bland ombuden, och en av dem kan naturligtvis ha varit Alina.

Alina var också ombud på det nybildade Norra partidistriktets första årskonferens 1890, exakt ett år efter partikongressen. Dit sände tobaksarbetarna två kvinnliga ombud; det andra var Augusta Lock. Uppgiften att hon invaldes i distriktsstyrelsen, som återfinns i en historik över tobaksarbetareförbundet, är däremot felaktig; den enda kvinna som satt i styrelsen för Norra Partidistriktet under den tid det existerade var Kata Dalström.

1890-talets tobaksarbetareförening var en pratglad, temperamentsfull och något stökig församling, obenägen att ta direktiv uppifrån och med en viss fallenhet för uppror inte bara i stora utan också i små frågor. En av de vanligaste formuleringarna i protokollen är "härpå följde en lång och hetsig debatt".

I ett av de första bevarade protokollen, från 1894, tillsätter medlemsmötet (kallat generalförsamlingen) en kommitté med bland andra Alina Jägerstedt, som ska ordna en fest på pingstdagen för att fira föreningens tioårsjubileum. Kommittén bestämmer att det ska kosta en krona i inträde för alla besökare.

Men beslutet orsakar uppror på nästa medlemsmöte, som med 30 röster mot 17 beslutar att inträdet ska vara gratis för medlemmarna.

Alina liksom övrig kommittéledamöter avgår då med dunder och brak och ny kommitté tillsätts. Det hindrar inte att hon på följande medlemsmöte väljs in i styrelsen "efter hr Hyler, hvilken afrest".

Hon satt ett år i styrelsen, var borta några år, blev revisor kring sekelskiftet och valdes åter in i styrelsen 1905.

En stor konflikt

Under 1890-talet utkämpade tobaksarbetarna flera stora fackliga strider, den största år 1896, då tobaksfabrikanterna lockoutade arbetare vid 14 företag på sammanlagt fem orter i landet. Konflikten pågick i över fyra månader och kunde lösas först efter medling av det socialdemokratiska partiet.

Bakgrunden till konflikten var förbundets krav på en minimilön på 8 kronor per 1 000 tillverkade cigarrer vid samtliga tobaksfabriker i landet. Enligt uppgift kunde de allra skickligast som mest komma upp i 2 800 cigarrer under en arbetsvecka, men de flesta hamnade kring strax över 2 000.

På de flesta orter lyckades man få igenom kravet. Men i Göteborg, där lönerna låg lägst och klart under de 8 kronorna, vägrade fabrikörerna att gå med på någon höjning över huvud taget.

Göteborgsavdelningen utlyste då strejk vid tre av stadens större fabriker, avrådde alla cigarrarbetare från att ta arbete i Göteborg samt satte ut strejkvakter vid fabrikena för att förhindra strejkbryteri.

Göteborgsfabrikanernas motåtgärd blev att lockouta alla fackföreningsanslutna vid samtliga tobaksfabriker i staden. Man markerade också att samtliga organiserade arbetare som var indragna i konflikten riskerade att avskedas. Därmed gällde konflikten både lönerna och föreningsrätten.

Göteborgsföretagen sökte stöd hos den nybildade Tobaksfabrikantföreningen. Som beslutade att fler fabriker, över hela landet, skulle stänga ute de fackligt anslutna arbetarna, om inte Tobaksarbetareförbundet avblåste strejken i Göteborg.

Det gjorde inte förbundet, och den 15 augusti trädde lockouten i kraft. I Stockholm omfattades sex fabriker. Som motdrag utlyste fackföreningen strejk.

Konflikten innebar ett organisatoriskt kraftprov för facket. I Stockholm ordnade man möten så gott som varje dag, för att informera om läget och lösa upp praktiska problem. Man hade möten med

andra fackföreningar i staden för att be om ekonomiskt stöd; protokollen rapporterar att bland andra spårvägsmännen och gasverksarbetarna beslutat ge 25 öre per medlem och vecka, så länge konflikten varade. Man satte ut strejkvakter vid de företag som omfattades av konflikten. Man hade, förstås, täta kontakter med förbundet om den gemensamma strategin.

Och så måste man organisera utbetalningen av konfliktunderstöden.

Det var en stor apparat i en tid när allting måste skötas manuellt, pengarna finnas på plats kontant, bokföras för hand och betalas ut mot kvitto direkt i handen på mottagaren, vars identitet först måste kontrolleras. För ändamålet tillsatte medlemsmötet den 14 augusti en särskild kommitté, Ekonomiska kommittén, om fem personer. Alina Jägerstedt blev en av de fem, och det pekar på att hon hade stort förtroende bland medlemmarna.

Redan den 15 augusti måste kommittén förstärkas med fem biträdande ledamöter för att klara av anstormningen av strejkande. Den 17 augusti kom ett nytt nödrop från de kommitterade: hjälp, vi hinner inte med allt! Man ville ha 20 stycken "löpare", folk som på olika sätt kunde hjälpa till med praktiska ärenden och, inte minst, fylla i registreringskort på såväl gamla medlemmar som alla de nya som anmälde sig.

Bara 14 löpare anmälde sig, bland dem Alinas 15-åriga dotter Ester, men kommittén tycks ha klarat sig med dem. Den 19 augusti utsåg mötet på begäran av kommittén ytterligare fyra biträdande kommittémedlemmar, och sedan kom inga fler larmsignaler.

Stämningen under de första veckorna av konflikten var enligt protokollen mycket god. Varje möte avslutades med en eller ett par kampsånger, ibland deklamerade någon en dikt, och så utbringade man ett leve för solidariteten.

Någonstans i september gick konflikten i stå. Det hände inte mycket, strejkmötena blev färre eftersom det inte fanns något att rapportera, utbetalningen av understöd fungerade utan problem. Det som hände skedde mer runt omkring konflikten: insamlingar till de strejkande på olika håll, och bud och motbud, mer eller mindre allvarligt menade, mellan arbetsgivare och fackliga företrädare. Först i november började det röra på sig.

Redan i konfliktens början diskuterade man på strejkmötena tillsätt-

ningen av en skiljenämnd, eller medlingskommission med dagens terminologi. De namn som nämndes var ledande socialdemokrater, främst Hjalmar Branting och Fredrik Sterky. Det är inte så märkligt som det kanske låter; 1896 fanns ännu inte LO som facklig centralorganisation, utan det socialdemokratiska partiet fungerade också som facklig samordnare. Redan 1891 hade Fredrik Sterky agerat medlare i det årets tobakskonflikt i Göteborg, och tillvunnit sig viss respekt också på arbetsgivarhåll.

Men förslaget om medlare mötte till att börja med inget intresse från arbetsgivarsidan. Det framgår tydligt att arbetsgivarnas syfte inte bara vara att stoppa kraven på minimilön utan också att försöka tränga tillbaka fackföreningarna genom en storkonflikt, som de i längden inte skulle klara ekonomiskt. När man så småningom insåg att detta nog inte skulle vara möjligt hade det hunnit gå prestige i konflikten, och det fördröjde ytterligare ett närmande mellan parterna.

Tobaksarbetareförbundet kunde hålla ut mycket längre än vad fabrikanterna hade räknat med, eftersom det fick inte bara moraliskt utan också ekonomiskt stöd från övriga fackförbund, från systerorganisationer i Norge, Danmark och Tyskland och från det socialdemokratiska partiet. Utöver stödet från de fackliga organisationerna gjordes insamlingar på arbetsplatser över hela landet, och det kom också en del frivilliga gåvor från andra sympatisörer.

Att konflikten var begränsad till ett enda förbund gjorde den ekonomiskt möjlig för den samlade fackföreningsrörelsen att klara av, och understöden till de arbetare som berördes av konflikten låg hela tiden på nivåer det gick att leva på. Den totala kostnaden för understöden på samtliga drabbade orter uppgick till 107 012 kronor, en enormt stor summa i den tidens penningvärde – och ett tecken på hur stark fackföreningsrörelsen faktiskt hunnit bli.

Till slut fann man på arbetsgivarhåll att konflikten började kosta för mycket, och man gick med på att börja förhandla, under ledning av en medlare – närmare bestämt Hjalmar Branting. Förhandlingarna inleddes de sista dagarna i november på hotell Pelikan i Stockholm. Stämningen mellan parterna var tämligen laddad, och arbetsgivarsidan vägrade att sätta sig i samma rum som arbetarnas representanter. Branting fick helt enkelt vandra mellan delegatio-

nerna med bud och motbud, tills det hela började jämka ihop sig.

Resultatet blev på det hela taget en framgång för facket. Föreringsrätten slogs entydigt fast, och fabrikanterna lovade att återta alla arbetare som varit ute i strejk. Enligt avtalet skulle också lönerna i Göteborg och Linköping höjas till den miniminivå facket krävt; höjningarna nådde i praktiken inte riktigt den nivån, men det blev i alla fall löneökningar.

Socialdemokraten satte rubriken "Fred med ära" över artikeln om det ingångna avtalet och konfliktens slut. Och Alina och de ca 1 000 övriga lockoutade tobaksarbetarna i landet kunde återgå till jobbet.

Kongressombud igen

1896 års konflikt blev en låt vara trevande upptakt till en omorientering i relationerna mellan företagen och fackföreningarna. Konflikter förekom alltjämt, och några som den vid Rettigs fabriker i Gävle kring sekelskiftet var mycket bittra. Men förhandlingslösningar började bli vanligare, och båda parter sökte efter metoder att skapa om inte enighet så i alla fall ordning och reda i relationerna.

Det ändrade klimatet har satt spår också i föreningens protokoll, som allt mer handlar om förhandlingsfrågor. Oftast gällde det löner, men också arbetsvillkoren i övrigt.

En segdragen fråga åren 1897-98 var om cigarrarbetarna skulle få tobaken levererad till sig från beredningen, eller om de skulle hämta den själva. Frågan hade betydelse för lönen, eftersom cigarmakarna fick betalt per 1 000 tillverkade – och måste man hämta tobaken själv, hann man förstås tillverka färre cigarrer. Olika fabriker hade olika praxis för tobaksleveranserna, vilket skapade löneskillnader som uppfattades som orättvisa.

I en mycket demokratisk process, med möten på de olika fabriker, skaffade avdelningen fram underlag för en framställning till fabrikanterna, som så småningom ledde till åtminstone vissa förbättringar. Alina var en av rapportörerna till styrelsen från dessa möten.

Ett uttryck för det nya förhandlingsklimatet var också den överenskommelse, som träffades 1903 om skiljenämnder för att lösa upp tvister. Ett annat var de mödosamma, men trots allt fredliga, avtalsförhandlingar som med hjälp av en förlikningskommission lotsades fram till ett rikstäckande löneavtal 1904. Det betydde att avtalet " till stor del utjämnat skillnaden i arbetslön för samma arbete å de olika

fabrikerna", som Stockholmsavdelningens ordförande Edvard Petersson skrev i en artikel i förbundets tidning Tobaksarbetaren 1905.

I Stockholm väckte emellertid avtalet en del kritik. På flera fabriker betydde det visserligen löneökningar, främst för de lägre avlönade grupperna, men på många håll låg lönerna redan över avtalet, och där blev det alltså inga lönetillskott.

Denna kritik kom upp också vid 1906 års förbundskongress.

Alina var ett av Stockholmsavdelningens ombud vid denna kongress. På det medlemsmöte där ombuden valdes hade hon, jämte ordförande Edvard Peterson, fått det högsta röstetalet av samtliga föreslagna. Stockholmsavdelningen sände detta år en helt jämställd delegation till kongressen, fem kvinnor och fem män.

Ett annat av Stockholmsombuden hette Sören Sörensson, och han inte bara lyfte fram kritiken mot det nya löneavtalet, han yrkade på misstroendevotum mot förbundsstyrelsen för det. Något stöd för det fick han dock knappast i debatten, inte ens från den övriga Stockholmsdelegationen, där bara en delegat vid själva omröstningen stödde Sörensen.

Edvard Petersson konstaterade att "vi har fått mera genom underhandling än vi någon gång vunnit genom strejk". Alina Jägersstedt tyckte att kritik mot förbundsstyrelsen "borde ej baseras på tro utan på vetande", och förbundsstyrelsen hade lyckats åstadkomma mer än vad någon tidigare klarat.

Yrkandet om misstroendeförklaring avslogs med stor majoritet.

Mer eniga var Stockholmsombuden när det gällde förbundsstyrelsens förslag till höjning av medlemsavgiften – en genom alla decennier återkommande stridsfråga. Alina yrkade avslag på höjningen; det skulle tas emot mycket negativt bland medlemmarna i Stockholm, och troligen leda till att avdelningen förlorade medlemmar. Hon fick stöd av gästen från det danska tobaksarbetareförbundet, som meddelade att den höjning som de beslutade för några år sedan lett till att de förlorat medlemmar.

Omröstningen visade att Stockholmsdelegationen var tämligen enig – åtta av tio ombud röstade mot höjning – men också tämligen ensam, eftersom bara tre av ombuden från övriga landet stödde avslagslinjen.

Sannolikt var det kritiken mot avtalet, som bestämde Stockholmsombudens ställningstagande: det fanns så pass mycket kritik ute

bland medlemmarna att en avgiftshöjning ovanpå det skulle bli svår att försvara. Utanför Stockholm fanns inte kritiken mot avtalet, eftersom det genomgående gett löneökningar – och då var det heller inte farligt att höja medlemsavgiften.

Debatten speglar en egentligen evig facklig konflikt: vill man utjämna löneskillnaderna och få likartad betalning för likartade arbetsuppgifter – vilket alla erkände var en av avtalets förtjänster – så betyder det med nödvändighet att de litet sämre betalda måste få större ökning, och de jämförelsevis bättre betalda litet mindre.

Vilket inte alltid uppskattas av dem som får de mindre påslagen. Även den som jämfört med andra i branschen har litet mer betalt kan ju tycka att lönen är väl låg.

I diskussionen om misstroendevotum skymtar också en annan konflikt, som likaså är evig: mellan dem som utgår från vad som vore önskvärt och rättvist att få i löneökningar, och dem som utgår från vad som är realistiskt och möjligt att få igenom.

Alina Jägerstedt hörde uppenbart till den senare skolan.

Senare under 1906 blev det diskussion i föreningen om den egna ekonomin, som – som vanligt – var svag. Ett förslag på medlemsmötet var att undersöka om man skulle kunna slå ihop ordförande- och kassörsuppdragen, och på det sättet spara pengar genom minskade arvoden. En kommitté tillsattes för att pröva frågan, med Alina som en av ledamöterna.

Kommittén återkom nästa möte med konstaterandet att nej, det gick inte. Kongressen hade tagit beslut om ökade satsningar på agitation, och nya krav på facklig bevakning av yrkesinspektionen, och tillsammans med alla de tidigare uppgifterna var det inte möjligt för en person att vara både ordförande och kassör. Med hänvisning till de ökade arbetsuppgifterna tyckte man inte heller att det var rimligt att sänka ordförandens arvode. Alina, som på mötet föreslagit en sänkning från 500 till 400 kronor, hade här uppenbart fått vika sig.

Storstrejken

Nästa stora konflikt blev inte lika framgångsrik som 1896 års tobaksstrejk. Storstrejken 1909 – som egentligen borde kallas storlockouten 1909, eftersom strejken var ett svar på Svenska Arbetsgivareföreningens stridsåtgärder – slutade med ett klart nederlag. Den fackliga rörelsen var stark nog att klara en storkonflikt

inom ett förbund, eftersom de övriga förbunden och deras medlemmar kunde samla ihop det nödvändiga ekonomiska stödet. Den hade däremot inte resurser att klara en konflikt där alla förbund var in-dragna och alla alltså behövde stöd.

Konflikten började de sista dagarna i juli 1909. I början på september beordrade LO "den rationella klyvningen", dvs. att arbetet skulle återupptas vid alla företag som inte var anslutna till SAF – detta för att få understödspengarna att räcka längre. Veckorna därefter började arbetare återvända också till SAF-anslutna företag, drivna av den hårda nödvändigheten att få pengar till mat och hyra.

Den 13 september hade Stockholms tobaksarbetareförening medlemsmöte om återgång till arbetet eller inte. Styrelsen konstaterade inledningsvis att kampviljan började sjunka, att allt fler började återgå till arbetet och att konfliktunderstödet skulle komma att sänkas ytterligare. Den föreslog därför att föreningen hos förbundet skulle begära en medlemsomröstning om i fall tobaksarbetarna skulle avsluta sin del av strejken och återvända till fabriker. Styrelsen berättade också att flera fabrikanter hört av sig till sina anställda och lovat att bara strejken avbröts, så skulle ingen avskedas utan alla få komma tillbaka.

Flera talare instämde i styrelsens beskrivning av läget och talade för återgång till arbetet. Några beskrev vältaligt den nöd som börjat utbreda sig i hemmen, och en talare – August Malmström – sade att "solidaritetskänslan kan icke hjälpa, då svält gör sig påmind". Andra, däribland tre av de fyra kvinnor som yttrade sig – Hanna Nordström, Augusta Lock och Alma Almström – tyckte att man borde härda ut ett tag till och åtminstone fortsätta strejka så länge alla andra gjorde det. Allt annat skulle vara osolidariskt.

Den fjärde kvinnan var Alina Jägerstedt. Enligt protokollföraren ansåg hon...

"...att det är landssekreteriatet som försvagat oss. Trodde att ingen kan anklaga oss för bristande solidaritet. Om seger kunde vinnas med två veckors strid till, då skulle hon rösta för fortsatt strid, men som inga utsikter finnas därtill yrkade hon bifall till styrelsens förslag."

Debatten på mötet var lugnare än den brukade vara och stämningen förefaller ha varit dämpad; ingen, inte ens de som talade för fortsatt strejk, förefaller ha trott på någon seger. Mötet slutade med att man utan votering biföll styrelsens förslag om att be förbundet

utlysa en medlemsomröstning.

Den gick snabbt att ordna – en knapp vecka senare, den 19 september, meddelade förbundets förtroendeman, Albin Kindstrand, på ett nytt möte att 805 medlemmar röstat för en återgång till arbetet, 198 emot. Kindstrand meddelade också att alla fabrikanter lovat återta alla sina arbetare, och att inga trakasserier skulle förekomma.

Den 20 september var striden över för tobaksarbetarnas del.

Alina i politiken

När Allmänna Kvinnoklubben bildades 1892 var Alina Jägerstedt bland de 54 kvinnor som antecknade sig redan vid det första mötet; kanske var det arbetskamraten Augusta Lock, som satt med i intimerstyrelsen, som värvat henne.

Alina förefaller ha deltagit en hel del i klubbens verksamhet de närmaste åren, men också här syns hennes namn bara när det gäller organisatoriska uppgifter. Hon ingick i en av de många festkommittéerna, hon ingick i en grupp som var ansvarig för flygbladsutdelning vid klubbens offentliga möten, och hon hade synpunkter på hur man skulle driva agitationen inför valet till den första folkrikdagen.

1896 finns hennes namn inte med i medlemsmatrikeln. 1901 återkommer hon och har då med sig dottern Ester.

Deras namn förekommer sparsamt i protokollen. En gång ställer Alina en fråga av praktisk art, 1910-1911 är Ester klubbens ombud i Sagostundskommittén, och på en, tyvärr odaterad, förteckning över medverkande vid en av klubbens basarer står Ester uppsatt för bokståndet och Alina, lämpligt nog, för cigarrståndet.

Ester tycks främst ha ägnat sig åt klubbens sångkör, vars ordförande hon var under 1910-talet. Kören, som hade sånglektioner ett par timmar i veckan, var uppenbarligen rätt kvalificerad och efterfrågad även utanför arbetarrörelsen. Den medverkade vid ett otal fester inom arbetarrörelsen inklusive vid Kvinnoklubbens årliga konsert, som brukade ge klubben stora inkomster.

Alina lämnade klubben 1908, medan Ester blev kvar i ett par decennier. Alina tycks alltså ha prioriterat den fackliga verksamheten framför den politiska, men i huvudsak varit aktiv inom sitt eget fackförbund. Ingenting i arkiven tyder på att hon hade några kontakter med Kommittén för den kvinnliga agitationen.

Men 1906 blev Alina Jägerstedt återigen "den första": hon valdes

in i den kommunala arbetsförmedlingens styrelse. Enligt Morgonbris var hon *"säkerligen den första arbetarekvinna som erhållit kommunalt uppdrag"*. Den kommunala arbetsförmedlingen hade kommit till genom ett beslut i Stockholms stadsfullmäktige 1904, som också beslutade att i styrelsen skulle ingå fem företrädare för arbetsgivarsidan och fem för arbetarsidan. Fullmäktige slog också fast, progressivt nog, att minst en ledamot på varje sida skulle vara kvinna.

Så Alina blev den kvinnliga representanten för arbetarsidan. Hon satt kvar som ledamot i arbetsförmedlingens styrelse till 1915.

1913 utökades detta uppdrag med ytterligare ett: hon blev ledamot av den kommunala pensionsnämnden i Stockholms 15:e distrikt. Ester Jägerstedt, som då hade yrkestiteln modist, blev samtidigt suppleant i en av de andra pensionsnämnderna.

Tobaksmonopolet

1 juli 1915 förstatligades hela tobaksindustrin. Syftet var rent statsfinansierat, dvs. att få ett stabilt underlag för tobaksbeskattningen, och hade ingenting med ideologi att göra. Propositionen lades fram av en konservativ regering; en ironisk detalj i sammanhanget är att den statsminister som signerade den hette Carl Swarz och tillhörde en släkt som i ca 150 år drivit och alltjämt drev tobaksindustrier i Norrköping.

Det var förutsett att förstatligandet skulle innebära att produktionen koncentrerades till färre fabriker och att en del arbetare därför skulle förlora sina jobb. Tobaksarbetareförbundet, med stöd av den socialdemokratiska riksdagsgruppen, hade lagt ner en hel del arbete på att få igenom hyggliga regler för ersättning till dem som därför blev arbetslösa. Riksdagsbeslutet innebar, att de som haft anställning inom tobaksindustrin ända fram till förstatligandet men sedan inte fick fortsätta, under en viss tid skulle få ersättning för den förlorade arbetslösheten.

Det problem som snabbt visade sig var att många blev arbetslösa långt före övergången. Företagen drog ner på nytillverkningen för att i stället sälja ut ineliggande lager, och började därför säga upp folk redan vid slutet av 1914. Uppsägningarna var alltså en följd av förstatligandet. Men de som blev arbetslösa hade inte någon rätt till ersättning, eftersom den ju förutsatte anställning inom branschen när själva förändringen genomfördes. Många hamnade därmed i en svår

situation, som inte blev lättare av att arbetslösheten allmänt sett började stiga, så att det blev svårt att hitta nytt arbete också i andra branscher.

Efter en intensiv kampanj från bland annat Tobaksarbetareförbundets sida kom ett beslut, våren 1915, som innebar viss, fast något sämre, ersättning också för dessa "förtida" arbetslösa. Men under tiden hade förbundet, med viss hjälp av företagen, fått ta på sig ansvaret för det ekonomiska stödet till arbetslösa tobaksarbetare. I Stockholm, där det största antalet fanns, tillsattes en särskild hjälpkommitté som var ett gemensamt åtagande för företagen och förbundet. Verksamheten handlade uppenbarligen både om ekonomiskt stöd och om hjälp att hitta nytt arbete. Tobaksföretagen bjöd dessutom på ett mål mat om dagen.

Från facketts sida ingick Alina Jägerstedt tillsammans med förbundets förtroendemän Albin Kindstrand i denna hjälpkommitté.

Det tycks ha blivit hennes sista stora fackliga insats. Kanske hörde hon till dem som inte fick förnyad anställning inom det nya Tobaksmonopolet, eller kanske tyckte hon att det efter så många år kunde vara dags att pröva något nytt. För 1916 öppnade hon tillsammans med dottern Ester tobakshandel i Vasastan; kanske bidrog avgångsvederlaget till startkapitalet. I och med det lämnade hon också det fackliga arbetet.

Hon dog bara några år senare, i november 1919. Dödsorsaken anges som "hemorrhagia cerebri", hjärnblödning (stroke).

Familjeliv

De få bilder som finns av Alina visar en kraftig, något bister kvinna som ser ut att veta precis var hon tycker att skåpet ska stå. Och vars ansikte bär spår av ett inte alldeles enkelt liv.

Hennes barndom och familjebakgrund skulle kunna vara hämtad från de bistrare kapitlen i Per Anders Fogelströms romaner om arbetarnas Stockholm. Hennes vuxna liv var hårt arbete, långa arbetsdagar och en långvarig försörjningsbörda.

Alina Josefina Rosalie Jägerstedt föddes i Katarina församling på Söder i Stockholm i juni 1858. I församlingens födelsebok uppges föräldrarna som "avlidne polisöverkonstapeln Anders Johan Jägerstedt och hustrun Johanna Christina, född Govenius". Alina hade två äldre bröder, Karl Johan, född 1852 och Frans Oscar, född 1855. När de äldre bröderna föddes angavs faderns yrke som "sergeant"; polisen

rekryterades vid den här tiden ofta bland underofficerare.

Socialt sett hörde familjen hemma i den lägre medelklassen, med en någorlunda trygg ekonomisk bas. Men Anders Johans död förändrade drastiskt villkoren. Johanna Christina måste ta ansvaret för familjens försörjning, och det var inte det enklaste för en kvinna med tre små barn.

Folkbokföringen vid denna tid anger sällan eller aldrig någon yrkestitel för änkor; de betecknas med makens yrke + "änka". Johanna Christina beskrevs resten av livet som omväxlande "polisöverkonstapelsänka" eller "sergeantsänka" i mantalsförteckningarna. Men man kan inte försörja sig på att vara änka, så Johanna Christina måste ha haft någon typ av förvärvsarbete. Det troligaste är väl att hon, som så många andra ensamma mödrar, varit hemsömmerska eller haft annat hemarbete för arbetsgivares räkning.

Johanna Christina och hennes barn måste ha levt under mycket knappa ekonomiska villkor. De flyttade ofta, och det är troligt, både med tanke på ekonomin och med tanke på den tidens stora bostadsbrist i Stockholm, att de inte haft egen bostad utan bott inackorderade. De rörde sig hela tiden inom Katarina församling, och de olika adresserna fanns alltid i de fattigare kvarteren.

1862 födde Johanna Christina ännu ett barn, en pojke som fick heta Nils Johan. Hon var inte gift med barnafadern, men det är möjligt att de någon period bott ihop. Mannen kallas i kyrkoboken för "pontonjär"; han var alltså i likhet med den döde maken militärt anställd. Pontonjärregementet var föregångaren till ingenjörstrupperna.

Den yngste sonens pappa försvann ganska snabbt ur bilden. Och Johanna Christina klarade inte längre försörjningen av barnen. Den näst äldste sonen, Frans Oscar, skrevs i februari 1867 in på Allmänna barnhuset, och hade då redan en tid bott på ett annat barnhem. Året därpå, i april 1868, inlöste Allmänna Barnhuset den yngste, Nils Johan, från fattigvårdsnämnden. Det tyder på att Johanna Christina inte bedömdes kunna ta hand om barnet i fortsättningen heller.

Frans Oscar utackorderades först till en bondfamilj i Uppland. Efter halvtannat år flyttades han till en jordbrukare i Skåne. Den familjen fick, till skillnad från den första, ingen särskild fosterlega, så Frans Oscar bedömdes alltså kunna göra rätt för sig genom eget arbete på gården. Han återvände aldrig till Stockholm.

Den minsta pojken utackorderades till en bondgård i Uppland och växte upp där. I övre tonåren återvände han till Stockholm och står i

folkbokföringen omväxlande som "dräng" och "arbetare". Han levde aldrig tillsammans med de övriga syskonen.

Kvar hos Johanna Christina var bara dottern Alina. Äldste sonen Karl Johan gick i skomakarlära och förefaller ha bott i anslutning till arbetsplatsen.

Johanna Christina fortsatte att flytta runt men lämnade 1873 Söder för olika adresser – i stort sett nya varje år – i centrala staden. I samtliga fall handlar det om fattiga kvarter. Tydligtvis ökade hennes svårigheter att klara sig själv, för 1876 står hon antecknad som "försörjningshjon" i Kungsholmens församling. Det betyder att hon var intagen på Grubbens försörjningsinrättning.

Det var ingen avundsvärd tillvaro. Inrättningen gav bara vad man kan kalla rent överlevnadsstöd, absolut ingenting mer. Förutsättningen för att alls tas in på Grubbens var att arbetsförmågan var så nedsatt att den intagne inte hade möjligheter att klara sig ekonomiskt på egen hand. De intagna var antingen fysiskt skröpliga eller på väg in i demens, och många hade kroniska sjukdomar, som reumatisk värk. Men den medicinska omvårdnaden, och omvårdnaden över huvud taget, var summarisk. "Hjonen" bodde tätt packade i stora sovsalar med våningssängar. Matransonerna var knappa, de hygieniska anordningarna minimala och disciplinen strikt.

De två äldsta barnen fick komma till undsättning – om frivilligt eller på anmaning av myndigheterna går inte att klarlägga, men vuxna barn hade i princip försörjningsplikt mot sina föräldrar. Dottern Alina, som hade arbete på en cigarrfabrik, och Johanna Christina delade hushåll från 1877. Adressen var Mäster Samuelsgatan, vilket tyder på att Alina arbetat på någon av tobaksfabrikerna vid eller kring Drottninggatan – på den här tiden försökte alla bo så nära jobbet som möjligt, eftersom det främsta kommunikationsmedlet var de egna fötterna. Att ta hästspårvagnen fram och tillbaka till arbetet varje dag var en ekonomisk omöjlighet på en vanlig arbetarlön.

På våren 1878 anslöt sig Alinas äldste bror Karl Johan till hushållet. Han antecknades hos rotemannen som f.d. artillerist, så tydligen hade han några år varit värvad vid Svea Artilleriregemente. Nu återgick han till sitt ursprungliga yrke som skoarbetare.

I rotemansregistret utnämndes brodern i egenskap av man till hushållsföreståndare, men sannolikt var det Alina som stod för de största, och framför allt de mest regelbundna inkomsterna.

Skomakaryrket var tydligt säsongbetonat, och lönerna hörde till de lägre inom hantverksyrkena.

1881 födde Alina en dotter, Ester. Något giftermål med barnets far var uppenbart inte aktuellt, för hon bodde hela tiden tillsammans med modern och brodern. Johanna Christina tog sannolikt hand om flickan medan Alina arbetade.

Familjen hade nu flyttat till Söder, vilket också torde betyda att Alina bytt anställning till någon av de många tobaksfabrikerna där. 1885 flyttade de alla till en lägenhet på Linnégatan på Östermalm, så enligt principen "bo nära arbetet" hade förmodligen Alina åter bytt jobb, till någon av fabrikerna på Riddar- och Kaptensgatorna.

1892 skilde man på sig. Alina flyttade med mor och dotter till Artillerigatan, några kvarter från den tidigare bostaden. Karl Johan flyttade ihop med en kvinna, men det förhållandet varade tydligen bara några år, för mot slutet av 1890-talet har han på nytt flyttat och antecknas som "inneboende". Han flyttade runt på olika adresser, som inneboende hos andra, ytterligare några år. I början på 1900-talet återvände han till systemen. Han bodde kvar hos Alina och Ester till sin död 1912.

När Karl Johan flyttade in hade modern Johanna Christina redan flyttat ur. 1897 togs hon in som "försörjningshjon" på Sabbatsbergs sjukhus; hon hade blivit för vårdkrävande för att Alina och Ester, som båda förvärvsarbetade, skulle klara det. Hon dog på sjukhuset i början på 1900-talet.

Bilden av Alina

Man kan summera Alina Jägerstedts liv från ett klassperspektiv. Livet i arbetarklassen handlade om att överleva, överlevde gjorde man bara genom hårt arbete, och den dagen man inte klarade att arbeta hade man inga rättigheter och inga skyddsnet.

Alina växte upp under mycket osäkra ekonomiska villkor, och mycket instabila hemförhållanden. Två bröder lämnades till barnhem och försvann ur familjen. Modern togs temporärt om hand av fattigvården. Alina själv kom ut i förvärvsarbete i lägre tonåren, hon försörjde sin mor från det hon var 19 och hon hade ensam ansvaret för sin dotter. Hon bodde aldrig i större lägenhet än ett rum och kök och kunde aldrig, utom kanske de sista åren, stänga en dörr om sig.

Och hon fick aldrig vara med om att rösta i ett riksdagsval.

Alina Jägerstedts liv visar hur liten rörelsefriheten blir i en ekonomi och ett samhälle, som värderar vissa arbetsuppgifter så lågt, att det trots långa arbetsdagar och plikttrogna arbetsinsatser aldrig räcker till mer än det absolut nödvändiga.

Man kan också göra en summering ur ett kvinnoperspektiv. Hennes liv utmärks av ständigt frånvarande män: fadern dog innan hon föddes, en tillfällig "styvfar" försvann tämligen snabbt, fadern till hennes eget barn likaså. Den mest permanenta mannen i hennes liv var den äldre brodern, men också han var periodvis ute ur bilden. Män kunde välja bort ansvaret, för egna barn eller föräldrarna. Kvinnor kunde det inte.

Alinas uppväxt, och hennes mors öde, visar på den utsatthet som drabbar ensamma mödrar i ett samhälle som förutsätter att det alltid finns en man som sköter familjens försörjning. Och som varken ger kvinnan rimliga möjligheter att själv försörja barnen eller något ekonomiskt stöd att ta hand om dem, om och när denne manlige försörjare inte finns.

Många bröts ner av de omöjligheter som klassvillkor och kvinnovillkor sammantaget skapade. Men ur dessa omöjligheter kunde också växa en enorm styrka – och livet i arbetarkvarteren erbjöd många exempel på oerhört starka kvinnor. Sådana som Alina.

Det bevarade materialet ger bara antydningar om personen Alina Jägerstedt. Att hon så tidigt anslöt sig till arbetarrörelsen, med de risker det faktiskt innebar då, tyder på både oräddhet och upproriskhet. Men hon höll upproret inom realismens gränser. Kanske var hon det som förr kallades, med uppskattande tonfall, "ett rejält fruntimmer": rak, pålitlig, handlingskraftig, ordningsam, inte särskilt fallen för framtidsdrömmier men inte beredd att finna sig i vad som helst i nuet. Hon var kanske ingen charmbubbla, men hon ingav förtroende.

Att hon var en mycket stark person behöver man inte tveka om. Hon klarade det ansvar som lades på henne. Och orkade gå med i striden för att ändra på de hårda villkor som format hennes eget liv.

Och den striden gav, förstås, också mycket av gemenskap, vänner, upplevelser, litet av fest och mycket av mening.

Gertrud Månsson och Anna Stenberg:

Första s-kvinnorna i stadsfullmäktige

Gertrud Månsson

Det var extra mycket folk som samlats i Börssalen i mars 1910. Den nya stadsfullmäktigeförsamlingen, vald enligt de nya reglerna för kommunal rösträtt, skulle sammanträda för första gången – och för första gången i hela den svenska historien fanns det kvinnor med i en politiskt beslutande församling.

Två stycken, närmare bestämt. Valfrid Palmgren, företrädare för Allmänna valmansförbundet (högerpartiets/moderaternas föregångare). Och Gertrud Månsson, socialdemokrat.

En av de närvarande, titulerad grosshandlare, tyckte sig känna igen ledamoten Månsson och undrade om de möjligen setts i något tidigare sammanhang. Jodå, svarade Gertrud Månsson, När hon i yngre år arbetat som piga i familj hade hon brukat göra en del av familjens uppköp hos herr grosshandlaren.

Här kolliderade en statusordning. En piga och en stadsfullmäktigeledamot var oförenliga begrepp. Grosshandlaren klarade uppenbarligen inte krocken, för han försvann snabbt till andra änden av lokalen.

Gertrud Månsson brukar faktiskt kallas för Sveriges första kvinnliga stadsfullmäktigeledamot. Det kan verka litet orättvist mot de övriga 36 kvinnor, som samma år, 1910, blev "den första" (eller i några fall, "de första") i sin stads fullmäktigeförsamling. Men rent kronologiskt är det rätt, eftersom Stockholm hade sitt val redan i mars, medan övriga landet valde först i november och december. Och Gertruds valkrets röstade dagen före den krets, där Valfrid Palmgren kandiderade.

Gertrud Månsson föddes på Kungsholmen i Stockholm 1866. Fadern arbetade på Bolinders, en av Stockholms största industrier. Som "jernarbetare" hörde han till de jämförelsevis bäst avlönade indust-

Gertrud Månsson, Sveriges första kvinnliga stadsfullmäktigeledamot, socialdemokrat, invald i Stockholm i mars 1910.

FOTO: ANNA KRUSE / ARBETARRÖRELSENS ARKIV

riarbetarna, men med fem barn i familjen gällde det säkert ändå att hushålla hårt med pengarna. Familjen bodde vid Stora Västra Kvarngränd uppe på Kungsklippan, inte långt från Bolinders, och typiska arbetarkvarter.

Fadern dog strax efter det att Gertrud fyllt 15 år. Då var hon och de två äldre systrarna redan ute i förvärvsarbete; alla står antecknade med yrkesbeteckningen "piga" i rotmansarkivet. Försörjningsansvaret för de två hemmavarande barnen föll på modern, men det är möjligt att de äldre syskonen delvis bidragit till ekonomin.

Enligt rotmansarkivet var Gertrud från slutet av 1884 till 1898 folkbokförd på Trädgårdsgatan 7 i Gamla Stan, dvs. i det hus där hon hade tjänst i familj. Trädgårdsgatan sträcker sig bakom Finska kyrkan och Tessinska palatset, ett kvarter från Slottsbacken, och i huset bodde några familjer som hade, eller hade haft, tjänst vid hovet. Trots

det var "Trädgårdsgatan" inte en enbart respektabel adress; två portgångar därifrån, Trädgårdsgatan 3, låg besiktningsbyrån för stadens prostituerade.

Från början kallas Gertrud "piga", men någon gång under 1890-talet har det ändrats till "handelsidkerskepiga". Ändringen kan tyda på att hon bytt arbetsgivare; i fastigheten fanns två affärslokaler, och kanske hushållade hon åt någon kvinnlig affärsinnehavare, som själv hade dagarna upptagna av arbetet i butiken. Gertrud skriver sig själv som "hushållerska" i kvinnoklubbens medlemsmatrikel 1892.

Enligt sina egna uppgifter till medlemsregistret bodde hon då inte på Trädgårdsgatan utan på Stora Östra Kvarngränd, samma adress som den äldre systemen Selma, som också var medlem i klubben. Fortfarande enligt medlemsregistret flyttade de några år senare till Bergsgatan några kvarter därifrån.

Det är möjligt att Gertrud inte ville ange arbetsgivarens adress i en politisk medlemsförteckning; det kunde ha lett till komplikationer för hennes anställning. Men det är också möjligt att hon vid denna tid åtminstone delvis bodde utanför den familj där hon arbetade. Hennes omfattande engagemang i kvinnoklubben tyder på att hon inte haft en anställning som krävde att hon skulle vara tillgänglig även på kvällarna, vilket annars var det normala för dem som arbetade i familj. Pigor hade högst en kväll i veckan ledig, ofta inte ens det, och Gertrud använde betydligt mer än så på kvinnoklubbens olika aktiviteter.

Arbetet åt en "handelsidkerska" lärde henne tydligen en del om hur man driver en affär, för 1898 flyttade hon tillsammans med systemen till Upplandsgatan, där de gemensamt öppnade en liten bosättningsaffär. I ett protokoll från Kvinnornas Fackförbund heter det att man köpt en kaffeservis där.

Den första socialdemokratiska kvinnan i Stockholms stadsfullmäktige var med andra ord småföretagare. Detsamma gäller för övrigt också om de två första socialdemokratiska riksdagskvinnorna: Agda Östlund hade en period syateljé med flera anställda, Nelly Thüring hade fotoateljé.

Gertruds butik tycks ha varit litet av en samlingsplats för de socialdemokratiska kvinnorna, desto mer som också Agda Östlund bodde i uppgången intill. Agdas familj hade inte telefon, men Gert-

ruds butik hade, så det var mycket kommande och gående med telefonärenden däremellan. Iband var det Agdas dotter som fick gå med bud. En gång, berättar Hulda Flood i sin biografi över Agda, kom flickan hem och undrade om "tant Gertrud var mycket rik". För Gertrud hade minsann ätit *två* fläskkorvar till middag.

Det var korta korvar, förklarade Agda för dottern. Och det behövde man inte vara rik för att ha råd med.

Nej, rik blev Gertrud inte på sin affär, men den förefaller ha gett en ganska säker försörjning fram till krigsåren, då ekonomin allmänt började bli kärv och fick kundkretsen att minska.

Tre ordförandeperioder

Gertrud Månsson gick med i Allmänna Kvinnoklubben redan vid starten. Det är oklart hur hennes första kontakter med arbetarrörelsen såg ut; det kan inte ha varit via facket, eftersom det inte fanns några fackföreningar för hushållsarbetare. En möjlighet man kan spekulera över är Arbetarbiblioteket, som låg i de kvarter där hon dagligen genom sitt arbete rörde sig. Gertrud Månsson var enligt alla beskrivningar en läsande person: många betonar hennes kunskaper, på några klubbmöten rekommenderar hon böcker till läsning, och i ett bevarat brev till Kata Dalström diskuterar hon Strindberg och Fröding. Att hon tidigt upptäckte Arbetarbiblioteket verkar alltså sannolikt.

Hon blev ganska snabbt ordförande i kvinnoklubben, våren 1893. Hon satt då i ett år, men återkom efter bara några månader sedan efterträdaren Hedvig Nilsson, som övertalats att ställa upp och kände sig osäker i rollen, av sagt sig. Hon fortsatte sedan som ordförande till 1895, tog en paus och kom tillbaka för året 1897. Hennes sista ordförandeperiod i klubben inföll 1906-1908. Det är möjligt att hon åtog sig uppdraget denna gång för att, med den auktoritet hon fått med åren, lugna ner de upprörda stämningar, och motsättningar, som blivit en följd av rösträttskonflikten 1905.

Från 1897 till 1899 var hon ordförande i Kommittén för den kvinnliga agitationen, ett minst lika tidskrävande uppdrag som det i klubben. Hon fortsatte som vanlig ledamot i kommittén till 1903, när den ombildades till Kvinnornas fackförbund, och ingick i förbundets styrelse de första åren.

Innan Agitationskommittén bildades hade klubben, som tidigare nämnts, arbetat med tillfälliga kommittéer för insatser vid speciella arbetsplatser. Gertrud ingick i flera av dem, bland annat den som arbetade med agitation riktad till arbeterskorna vid Barnängens textilfabriker, en av de större kvinnliga industrierna i Stockholm.

Hon framtonar som en påtaglig organisatorisk begåvning, med klar blick för vad som fungerade bra och vad som behövde göras om, både i stort och i smått. Det var på hennes förslag som de tillfälliga kommittéerna för klubbens olika fackliga aktiviteter år 1897 ombildades till ett permanent organ, gemensamt för Stockholms två kvinnoklubbar och fackföreningarna. Det var också hon som kom upp med idéerna hur man skulle få fler att yttra sig på klubbmötena, och hon var den som lanserade idén att trycka upp agitationsbroschyrer särskilt riktade till kvinnor att delas ut vid Första maj-demonstrationerna. För att nu ta några exempel.

Kata Dalström räknade henne, enligt Rut Berggrens bok, till de mest pålitliga när det gällde agitation bland kvinnorna. Bevarade brev från Anna Sterky visar att också hon uppskattade Gertruds omdöme och kompetens, även om hon någon gång suckade över Gertruds obenägenhet att ändra åsikt, om hon väl börjat misstro en person.

Men Gertruds namn syns sällan i de politiska debatterna i Kvinnoklubben, trots hennes intresse för agitation; troligen bestod hennes i satsen mer i att organisera agitationen än att själv bedriva den. Hon lämnade flera gånger in frågor för diskussion i klubben, men de var av praktisk snarare än filosofisk natur. Det handlade om vad klubben kunde/borde göra, inte om vad den borde tycka.

Hennes styrka, och hennes intressen, förefaller ha legat mer på det organisatoriska än det retoriska planet. Däremot var det ofta hon som drog de praktiska slutsatserna om vad klubben kunde göra med anledning av debatterna: uppvakta en myndighet, gå in med en skrivelse till arbetarekommunen, ordna en insamling, o.s.v.

Vid den första kvinnokonferensen 1907 var Gertrud Månsson en av de tre kongressordförandena, och uppdraget återkom 1908 och 1911. Mellan 1907 och 1908 var hon vice ordförande i konferensens arbetsutskott, alltså den styrelse som fungerade som en sammanhållare mellan konferenserna.

Det måste ha varit ett krävande uppdrag, för som Anna Sterky beskrev i sitt inledningsanförande vid kongressen 1908 hade verksamheten ute i landet nästan exploderat, med 70 nya kvinnoklubbar och många önskemål om hjälp med både talare och praktiska angelägenheter. I ett brev från Anna heter det också att Gertrud börjat bli trött och mest vill lämna alltihop. Sammanhanget tyder på att det varit vissa motsättningar mellan de äldre, mer luttrade, ledamöterna och de yngre och mer kompromisslösa, troligen i frågan om vilken strategi man skulle följa.

Efter 1908 är kvinnokongress, då hon lämnade AU, verkar Gertrud inte ha haft några tyngre formella uppdrag inom kvinnorörelsen. Men det framgår av protokollen från Allmänna Kvinnoklubben att hon regelbundet kom på klubbmötena och ibland ingick i kommittéer med tillfälliga arbetsuppgifter.

Kommunala uppdrag

Redan innan hon invaldes i stadsfullmäktige fick Gertrud några kommunala uppdrag. Kvinnor var visserligen inte valbara till stadsfullmäktige före 1910, men de kunde väljas in i vissa kommunala nämnder och styrelser. Gertrud blev suppleant (i dag heter det ersättare) i styrelsen för fattigvårdens utackorderingsbyrå 1906 och 1909 i förtroenderådet för stadens understödsbyrå för tbc-sjuka. 1909 blev hon ledamot i fattigvårdsstyrelsen i Gustav Vasa församling, det distrikt där hon själv bodde. Från 1912 var hon ledamot av Stockholms stads fattigvårdsnämnd.

Och 1910 satte Stockholms Arbetarekommun alltså upp henne på valbar plats i stadsfullmäktigevalet.

Klubbmötet den 21 mars utbringade ett fyrfaldigt leve för den nyvalda stadsfullmäktigen. Man förstår att det måste ha känts stort – både för den valda och för klubbmedlemmarna. Äntligen, för första gången, efter så många års kamp, en kvinna i en vald församling!

Hon var ledamot av stadsfullmäktige dels åren 1910-1915, dels 1919-1931. I en avskedsintervju i Morgonbris sade hon att hon valt att koncentrera sig på några få frågor för att kunna göra ett bra jobb där, och att de frågor hon mest ägnat sig åt var bostadsproblemen i Stockholm och, förstås, fattigvården. Samtidigt konstaterade hon att det märkligaste av de beslut hon varit med om var det allra sista – byggandet av den nya Slussen.

Kvinnor brukade placeras i fattigvårdsstyrelsen. Enligt en lag från 1887 måste faktiskt minst en av ledamöterna vara kvinna. Så det är svårt att veta om Gertruds placering från början berodde på eget val eller inte. Men några av de frågor hon väckte i Allmänna Kvinnoklubben, och några av mötesrubrikerna från hennes två sista år som ordförande visar tydligt på att hon redan då intresserade sig för framför allt de fattiga mödrarnas, och de fattiga barnens, situation.

Under krigsåren fanns en särskild kommunal nämnd, Livsmedelsnämnden, med uppgift dels att rent allmänt trygga livsmedelsförsörjningen i huvudstaden, dels ge stöd till fattiga familjer för att klara de stigande livsmedelspriserna. Stödet var utformat som särskilda rabattkuponger för att köpa dels ved, dels mat. Kuponger beviljades efter särskild ansökan. Särskilda s.k. delegerade utsågs för de olika stadsdelarna, och Gertrud var en av dem. Hennes erfarenheter från fattigvårdsstyrelsen bör ha varit till viss vägledning i det uppdraget.

I en motion från hennes första period i fullmäktige ville hon ha åtgärder för bostäder avsedda för ensamma kvinnor med barn. Det var en fråga som skulle återkomma genom åren; även Anna Johansson Visborg drev den. I en annan tidig motion krävde hon kommunal försäljning av billig mat till arbetslösa – det ansågs dock inte vara ett kommunalt ansvar.

Det framgår av ett debattinlägg från kvinnokongressen 1911 – ett av de få som finns protokollförda av Gertrud Månsson – att hon hörde till dem som var skeptiska till samarbete med de borgerliga kvinnorna i rösträttsfrågan; "arbetarkvinnor har ingenting gemensamt med överklassdamer". Men i stadsfullmäktige gick hon 1913 ihop med de övriga kvinnliga ledamöterna – som nu inklusive Gertrud hunnit bli sju, varav fem företrädde borgerliga partier – om att kommunens remissvar på förslaget till statlig ålderspension skulle kräva samma pensionsvillkor för män som för kvinnor.

En något senare kvinnoaktion över partigränserna handlade om att de nya pensionsnämnderna, som skulle handlägga pensionsansökningarna och som skulle tillsättas distriktsvis, skulle ha minst en kvinnlig ledamot. Det handlade inte "bara" om kvinnornas rätt till representation i de kommunala nämnderna; det handlade om att bevaka att pensionsansökningar från kvinnor skulle bli rättvist behandlade.

Åtminstone den senare aktionen, den om nämnderna, blev framgångsrik.

I början på 20-talet avvecklade hon sin affär. Resten av förvärvslivet var hon kontorist på Stockholmssystemet, dvs. föregångaren till Systembolaget.

I 60-årsåldern drabbades hon av cancer. Hon avled nyårsdagen 1935.

Samtida omdömen om Gertrud Månsson lyfte ofta fram hennes orubbliga lugn, och hennes stora kunnande. Flera karakteriserade henne som en seriös person, inte någon som tog livet lätt och enkelt.

Signe Vessman, kvinnoförbundets dåvarande ordförande, skrev i sin minnesruna i Social-Demokraten att "hennes i allt korrekta yttre motsvarades också av en genomärlig korrekthet i allt hennes arbete".

Knut Tengdahl, stadsfullmäktiges dåvarande ordförande, uttrycker något liknande när han skriver att hon "försökte i allt sitt uppträdande vara rättvis". Och Tengdahl sammanfattade sitt omdöme:

"Hon var utrustad med ett klart och praktiskt förstånd, ett sunt omdöme och en stor arbetsförmåga."

Ruth Gustafson, den dåvarande redaktören för Morgonbris, sammanfattade henne så här i sin tidning:

"Flärdfri, genomärlig, litet kylig mot 'borgerligt folk', hjärtegod mot 'sina egna', en orubblig tro på socialismens slutliga seger, ett varmt hjärta för sin klass och för dem som lida, och en omfattande kunskap."

Anna Stenberg

Nästan det första den nyvalda stadsfullmäktigeledamoten Anna Stenberg fick göra, bara några dagar före jul 1910, var att gå till fotografen.

Dagstidningar vid den här tiden innehöll visserligen sällan fotografier. Men en kvinnlig stadsfullmäktigeledamot var något så nytt och så ovanligt att det definitivt krävde ett foto. Anna Stenberg var den första, och tills vidare den enda, i Malmö. Arbetets reporter – som hette Elma Danielsson, klubbkamrat till Anna i Malmö Kvinnliga Diskussionsklubb – skriver att det inte bara är en avundsvärd situation:

”På samma gång som jag efter lång erfarenhet försäkrar, att det kan vara svårt att sitta ensam kvinna och förfäkta kvinnliga rättigheter bland en samling män, oavsett vilket parti de tillhöra, vill jag efter måttet av mina krafter värja den ensamma kvinnliga stadsfullmäktigen mot skyldigheten att prestera extra mycket.”

Den nyvalda själv försäkrade att hon inte oroade sig alltför mycket; hon hade suttit som kvinnlig minoritet i manliga styrelser förr och hade vanan inne. Och det är uppenbart att hon hade förtroende även bland arbetarekommunens manliga medlemmar. Utan stöd också av manliga medlemmar hade hon inte nått en så hög placering som femma i det provval inom arbetarekommunen, som bestämde placeringen på den slutliga listan.

Men platsen i stadsfullmäktige kostade henne jobbet.

Hon var anställd hos firma Hugo Lindgren, en av Malmös största smörexportörer, och arbetade sedan makens död för tio år sedan som försäljerska i den smörbutik firman hade i Östra Saluhallen.

Konsul Lindgren tyckte inte om socialister, eftersom de ju var emot kapitalister som han själv, vilket han meddelade Anna Stenberg någon månad efter valet. Inte heller tyckte han att hans anställda borde sitta i stadsfullmäktige, det tog alldeles för mycket tid. Ovanpå detta meddelade han att hennes lön skulle sänkas med tre kronor i veckan.

Anna Stenberg drog den enda rimliga slutsatsen av detta och sade upp sig. Att folk avskedats eller trakasserats av arbetsgivaren på grund av sin fackliga verksamhet var inget okänt fenomen vid 1900-talets början. Men, som Arbetet konstaterade i en ledare, hon var den första som fått betala ett förtroende från väljarna med sitt jobb.

Veckan därpå öppnade hon ett eget stånd i saluhallen.

I fortsättningen står hon alltid som ”handelsidkerska”, precis som Gertrud Månsson. Kvinnliga småföretagare var som redan framgått inte ovanliga i socialdemokratien vid 1900-talets början: i kvinno-klubbarnas medlemsmatriklar möter kvinnor som hade tobakshandel, mjölkaffär, husgerådsaffär, blomsterhandel och liknande. Den första socialdemokratiska kvinnan i Lunds stadsfullmäktige, invald 1913, drev eget bokbinderi.

Kvinnoklubben

Anna Stenberg föddes i Rönnestad i Skåne 1867. Hon blev änka i

unga år med försörjaransvar för två små döttrar.

Elma Danielsson beskriver henne så här i den nyssnämnda artikeln i Arbetet:

"Hon har litet skinn på näsan och kloka pepparbruna ögon. Skinn på näsan får de flesta kvinnor som livets hårda skola lärt att stå på egna ben. En faktiskt self-made woman, intresserad, arbetsam, rejäl."

Elma Danielsson skriver också att Anna inte är någon särskilt insmickrande person, men tillägger lugnande – och kanske själviroiskt – att *"hon är inte lika besvärlig som jag"*.

Anna Stenberg gick med i Kvinnliga Diskussionsföreningen när den bildades år 1900. Hon blev snabbt en mycket aktiv medlem; hennes namn förekommer i nästan varje protokoll under det första decenniet. Hon var ordförande 1903-1905, och satt i styrelsen i omgångar. Hon ingick i den kommitté inom klubben som drog igång den förening för stöd och hjälp för ogifta mödrar, som Elma Danielsson ofta berättade om på sina agitationsturnéer.

Anna verkar som många andra av de aktiva kvinnoklubbisterna ha varit en läsande person, som strävade efter att själv skaffa sig mer kunskaper än vad skolan gett. Hon tog initiativ till en läsecirkel i klubben och ordnade själv det första mötet hemma hos sig. Till ett av klubbens första möten hade hon lämnat in frågan om hur arbetarkvinnorna skulle kunna öka sina kunskaper, och i diskussionen svarade hon själv med att hänvisa till "läsning av kunskapsrika böcker" och att gå på föreläsningarna i Folkets Hus. Klubbens diskussioner återkom flera gånger till det nödvändiga i att läsa bra böcker, och vid ett sådant tillfälle framhöll Anna Viktor Rydberg som en särskilt betydelsefull författare.

Att hon senare i livet, under 1920- och 30-talen, satt i styrelsen för Arbetarbiblioteket kan ses som ytterligare ett uttryck för hennes läsintresse.

Över huvud taget framtonar hon ur klubbens protokoll som en person som reflekterar över tillvaron, och inte bara i politiska termer. En av de frågor hon väckte för diskussion i klubben är "Vad är moral?", och där framhöll hon själv att hederlighet ingår i moralen. Samt påpekade, särskilt, att kvinnor "ofta har svagheten att döma hårt och hjärtlöst".

Anna Stenberg var en uppenbart realistisk person, inriktad på

praktiskt möjliga lösningar och med ganska hårda krav på människors arbetsmoral. Det betydde inte att hon var enbart nyttoinriktad. Vid ett möte, där ämnet var "estetisk fostran" citerade hon gillande Ellen Keys berättelse om en fattig kvinna, som fick två kronor att köpa tyg för, men som valde en billigare kvalitet för att också få råd med en vacker krukväxt. En annan av klubbmedlemmarna – Ida Edahl, som varit klubbens första ordförande – tyckte att kvinnan borde ha köpt mat i stället. Men Anna menade att också arbetarklassen måste ha rätt att ha något vackert hemma.

Samma inställning går igen ett antal år senare, när Elma Daniels-son drog på sig kritik mot en artikel där hon hävdade att arbetarkvinnorna slösade bort pengar på onyttigheter. Anna Stenberg menade att familjerna självklart skulle hushålla med sina pengar, men att litet festligt någon gång också behövdes. Men "låt bli spriten och krediten", sammanfattade hon – så räcker nog pengarna till en eller annan rolighet också.

Ny i fullmäktige

Diskussionsföreningen anslöt sig till Malmö Arbetarekommun när den bildades 1901. I den minnesskrift som utgavs till arbetarekommunens 25-årsjubileum beskrivs Anna Stenberg som en av de mesta aktiva av de då inte så många kvinnliga medlemmarna. Hon var också en av de få kvinnor, som under 1910-talet förekom i Arbetets referat av arbetarekommunmötenas diskussioner.

Malmö Arbetarekommun förefaller ha gett ett för tiden ganska hyggligt utrymme åt sina kvinnliga medlemmar, bland annat genom att ställa sig bakom viktiga kvinnomotioner till partikongresserna. När kvinnor 1910 blev valbara till stadsfullmäktige var det tydligen en ganska allmän uppfattning att man skulle se till att en socialdemokratisk kvinna blev vald. Anna Stenberg fick, som nämnts, i provvalet tillräckligt många även av manliga röster för att hamna på valbar plats på den slutliga listan.

I en intervju i Arbetet inför valet i december 1910 fick Anna frågan vad hon själv var mest intresserad av att driva i fullmäktige. Som god partimedlem hänvisade hon förstas till partiets kommunalpolitiska program, men tillade att hon personligen ansåg bostadsfrågan allra viktigast. Dels därför att dåliga bostäder var ett problem i sig självt, dels därför att de ledde till andra sociala problem som inte

kunde lösas utan att bostadsnöden först avskaffades.

Noteras kan att också Gertrud Månsson, "den första" i Stockholm, särskilt lyfte fram "bostäder för småfolket" – de var ett (stort) problem på många håll i landet.

Anna önskade sig också särskilda "äldreboenden" för gamla arbetare – "inte fängelseliknande som i dag utan riktiga hem" – dessutom konvalescenthem för dem som vårdats på sjukhus och särskilda hem för långtidssjuka. Alla tre önskemålen hängde egentligen ihop med det allmänna bostadsproblemet; i arbetarhemmen fanns sällan möjlighet (dvs. utrymme) att skapa den avskildhet och det lugn som vården av en inte fullt frisk person krävde.

Möjligen speglade detta också egna erfarenheter från makens sjukdomstid. Personliga erfarenheter kan förmodligen också spåras i att hon – som flera andra kvinnor i arbetarrörelsen som blivit änkor med små barn – förordade att stödet till änkors barn skulle utgå som en form av barnpension, inte som ett bidrag från fattigvården med dess ofta stelbenta och integritetskränkande kontrollkrav.

Bostadssituationen i Malmö var mycket svår på 1910- och 1920-talen. Dels rådde ren brist, vilket betydde att många kunde tvingas bo i källarlokal, uthus o.dyl. Dels var bostäderna små och dåligt utrustade; över hälften av lägenheterna var på högst ett rum och kök, tre fjärdedelar saknade elektricitet, 80 procent hade utedass. Att bostadsfrågan stod högt på Anna Stenbergs dagordning är inte förvånande.

Men det skulle dröja till 1920-talets slut innan hon fick se sina önskemål om en starkare kommunal bostadspolitik förverkligade. Krigsåren och den åtföljande ekonomiska nedgången gjorde att man länge fick nöja sig med brandkårsutryckningar i form av pengar till nödbostäder. När staden på allvar kunde börja engagera sig för bygandet hade Anna lämnat fullmäktige.

Engagemang för sjukvården

Anna Stenberg kom i stället att ägna sig åt den andra halvan av det hon nämnde i Arbetet-intervjun, det vill säga sjuk- och hälsovården. Hon var ledamot av sjukvårdsdirektionen ända fram till 1942; Malmö var s.k. landstingsfri stad, vilket innebar att staden själv svarade för sjukvården inom sitt område.

Till hälsovårdssektorn kan man faktiskt också räkna folkbadsty-

relsen, där hon också var ledamot. Badhus vid 1900-talets början handlade inte primärt om rekreation, som i dag, utan om möjlighet att hålla sig ren. Att göra det i tvättbaljan hemma, med vatten som måste värmas på spisen var inte det allra enklaste, och frågan om ett "folkbadhus" hade drivits aktivt av socialdemokraterna i Malmö sedan 1900-talets början. Det blev ett i början på 1910-talet.

Uppdragen inom sjuk- och hälsovårdssektorn hade också intressekoppling till hennes engagemang inom sjukvårdsrelsen, ett engagemang som börjat samtidigt med det politiska.

Frivilliga sjukkassor hade börjat växa fram redan kring mitten av 1800-talet, och kring sekelskiftet fanns ett mycket stort antal väl-etablerade sjukkassor, några rikstäckande men de flesta på lokal nivå.

Inte minst i Malmö fanns ett brett utbud av kassor. Anna Stenberg satt i styrelsen för två av dem, Freja 2, som vände sig till kvinnor (i praktiken ogifta och änkor), och Hjälpsamheten, som hade anknytning till nykterhetsrelsen.

Engagemanget i sjukkassorna ledde dessutom till att hon i flera år var styrelseledamot i något med det intrikata namnet Malmö sjukvårds centralfortsättningskassa; det var en samorganisation med vissa tillsynsuppgifter för de många sjukvårds kassorna i staden.

Centralfortsättningskassan var faktiskt en föregångare i frågan om kvinnlig representation. 1922 beslutade man, efter förslag från de kvinnliga sjukvårds kassorna, att minst två styrelseledamöter skulle vara kvinnor. Noteras kan att LO-kongressen samma år avslutade en motion med liknande syfte...

Sjukvårds kassorna i Malmö drev också gemensamt ett konvalescenthem i Höör just av det slag Anna efterlyste i Arbetet – och hon kom att i flera år vara ledamot av styrelsen för detta hem. En annan framträdande socialdemokratisk kvinna i Skåne, Olivia Nordgren, satt f.ö. några år också i denna styrelse.

Anna Stenberg var också aktiv inom nykterhetsrelsen. I den inledningsvis nämnda intervjun i Arbetet förklarade hon sig stå "på den absolutistiska linjen", och vid folkomröstningen om alkoholförbud 1922 hörde hon till dem som aktivt arbetade för förbudslinjen.

Två viktiga kongresser

Nykterhetsfrågorna var stora inom den tidiga arbetarrörelsen, något som givetvis hade att göra med att det inte obetydliga alkoholmiss-

bruket inom arbetargrupperna skapade stora sociala problem. 1911 års partikongress hade beslutat att införa kravet "rusdrycksförbud" i partiprogrammet, men det var inget oomstritt beslut. Kravet att ta bort punkten kom upp vid kongresserna både 1914 och 1917.

Anna Stenberg var ombud för Malmö Arbetarekommun vid båda dessa kongresser. Bägge gångerna ingick hon i en exklusiv kvinnlig minoritet: 1914 bestod den av tre personer, 1917 av fyra. 1917 kunde hon för övrigt utbyta erfarenheter av stadsfullmäktigeskapet med en annan av de "tre första" – även Gertrud Månson var ombud vid denna kongress.

Anna Stenberg yttrades sig inte i någon av kongressdebatterna; jämfört med nutida partikongresser var det över huvud taget en liten andel av ombuden som syntes i talarstolen. Vilket inte är förvånande, med tanke på att den tillåtna talartiden då var tio minuter (mot två i dag) och att de flesta talare, av protokollen att döma, höll på åtminstone fem-sex. Då räckte tiden inte till så många.

Eftersom omröstningarna skedde genom namnupprop kan man emellertid se vad de olika ombuden tyckte i alla de frågor, som gick till votering. Anna Stenberg röstade, förstås, för att punkten om rusdrycksförbud skulle bibehållas.

Men också om frågan om alkoholförbud var större än vad man i dag kanske inser, handlade de centrala frågorna vid de två kongresserna om den politiska taktiken. Vid 1914 års kongress handlade det, nominellt, om eventuell regeringssamverkan med liberalerna, men i praktiken om inställningen till den parlamentariska demokratin. Vid 1917 års kongress gällde det det dåvarande ungdomsförbundets förhållande till partiet.

Denna senare frågan handlade i praktiken om hela den spänning mellan "vänster" och "höger" som byggt upp under flera år. Och den gällde, återigen, om det var den parlamentariska demokratin väg man skulle använda, eller åtgärder mer direkt syftande till revolutionär samhällsomvandling.

Malmö-delegationen stod i båda fallen stadigt och enat på den reformistiska linjen.

Förmodligen var stämningen något förtätad i A-salen i Stockholms Folkets Hus, när punkt 19 på kongressens dagordning år 1917 ropades ut från presidiet.

För alla visste att den här gången var beslutet definitivt. Den sida

som förlorade omröstningen om ungdomsförbundet skulle tåga ut ur partiet – och bilda ett nytt. Alla visste egentligen också att den sida som skulle få vandra ut var vänsterfraktionen.

I det perspektivet var varken debatten eller omröstningen särskilt dramatisk. Det var ingen fråga med oklara skiljelinjer, ingen fråga där det fanns några nya argument att ta del av. Det var helt enkelt bara dags att efter åtskilliga års strider sätta den punkt båda sidor var inställda på.

Men det är ändå litet speciellt att vara med om att sätta en så definitiv punkt. För kongressombuden var det faktiskt ett minne för resten av livet.

41 kongressombud reserverade sig mot det beslut kongressen tog. Några månader senare undertecknade de alla det upprop som ledde till bildandet av Sveriges vänstersocialistiska parti.

Strid om fullmäktigelistan

Anna Stenberg omvaldes till stadsfullmäktige 1914; hon hade, enligt Arbetet, "mycket hedrande skilt sig från uppdraget". Hon hade ett starkt stöd från Kvinnliga Diskussionsklubben, men klubben var samtidigt mycket kritisk till att arbetarekommunen inte placerat någon mer kvinna på valbar plats. Och den konstaterade med beklagande att den inte hade den ställning som skulle ha krävts för att på allvar kunna bevaka kvinnornas intressen.

Kvinnorna skulle tvingas bli ännu mer kritiska vid nästa fullmäktigeval i december 1918.

Anna Stenberg förefaller ha betraktas som en "tung" ledamot av fullmäktigegruppen under sin andra mandatperiod, något som bland annat framgår av att hon ingick i fullmäktiges valberedning. Trots det placerades hon 1918 inte på valbar plats.

Och ingen annan kvinna heller.

Bakgrunden är litet oklar, för interna strider brukar inte beskrivas i klartext i de gamla protokollen. Det förefaller inte ha handlat om några motsättningar i sakfrågor, utan mest om den gamla välkända kampen om positioner, där Anna Stenberg egentligen inte personligen varit inblandad men blivit ett, sannolikt oavsett, offer för en kamp om platserna mellan ett antal av de mer ledande männen.

Kandidatlistan till fullmäktige fastställdes, som sagt, genom provval bland medlemmarna i arbetarekommunen. Flera av de tunga

männen i arbetarekommunen, därav åtskilliga riksdagsmän, ville sitta i fullmäktige. Det vanliga mönstret vid denna typ av maktstrider var (och är) att alla inblandade mobiliserade så många som möjligt av de egna anhängarna för att rösta. De som inte var medvetna om att maktkampen pågick och alltså inte mobiliserade i samma utsträckning – eller tillhörde en kategori som inte hade så stora skaror att mobilisera – hamnade på efterkälken.

Kvinnorna verkar ha blivit överraskade av maktstriden och inte anlagt moteld i tid. Följden blev att vare sig Anna Stenberg eller någon av de övriga kvinnliga kandidaterna hamnade tillräckligt högt för att få en placering på valbar plats.

Då beslutade Kvinnliga Diskussionsklubben gå fram med en spränglista, dvs. en socialdemokratisk lista med samma namn som den ordinarie utom att förstanamnet bytts ut mot Anna Stenberg.

Det var en drastisk åtgärd, och utsikterna att lyckas var egentligen inte särskilt stora. Men tydligen var ilskan så stor över hur de kvinnliga kandidaterna spelats bort att man såg det som nödvändigt att protestera så tydligt och så eftertryckligt som det bara gick.

Och det syftet fyllde tydligen spränglistan, även om Anna inte kom in.

För nästa gång stod tre kvinnor på valbar plats. En av dem var Anna Stenberg, en annan hette Mathilda Holmgren och var Sveriges första kvinnliga överlärare (som var den tidens beteckning på rektorerna i folkskolan).

”Nästa gång” kom dessutom mycket snart, redan i mars 1919. I början av 1919 beslutade nämligen riksdagen att avskaffa den gamla, inkomstgraderade rösträtten vid kommunala val. I beslutet ingick också att alla nyss valda fullmäktigeförsamlingar skulle upplösas och nyväljas enligt de nya reglerna om allmän och lika rösträtt.

Anna Stenberg återvaldes alltså i mars 1919 och satt kvar i stadsfullmäktige till och med 1926. Under den senare delen av perioden ingick hon i budgetberedningen, ett av de tyngre uppdragen inom fullmäktigegruppen. Det tyder dessutom på ett intresse för ekonomiska frågor.

Ett ytterligare tecken på detta är att hon i flera år satt i styrelsen för den lokala sparbanken – ett inte helt vanligt uppdrag för en kvinna på den tiden. Men att hon som ”handelsidkerska” skaffat sig både kunskaper och kompetens på området är förstås inte förvånande.

Representativ

Anna Stenberg är på många sätt representativ för den första generationen kvinnor inom arbetarrörelsen. Hon hade vuxit sig stark genom nödvändigheten att klara sin och sina barns försörjning utan andra tillgångar än den egna arbetsförmågan. Hennes samhällsengagemang föddes ur konkreta upplevelser, i det egna livet och den egna omgivningen, och det tog sig uttryck i ett arbete för att, på olika sätt, hitta konkreta vägar till förändringar.

Då kunde man inte bara kräva nya lagar och bestämmelser, det gällde att hitta former för att ta itu med svårigheterna direkt. De många handfasta sociala projekten inom kvinnoklubben, där hon i hög grad var inblandad, liksom engagemanget i sjukkasserörelsen är ett uttryck för den inställningen.

I en artikel till hennes 75-årsdag skriver Arbetet om hennes varma och levande personlighet. Det är en fras som ofta användes just om kvinnor, men den starka ställning Anna Stenberg uppenbart hade tyder onekligen på att hon var en omtyckt person. Arbetet beskriver henne också som en "klar och skarp intelligens". Det är ett litet mera ovanligt omdöme om en kvinna, givetvis inte för att kvinnlig intelligens är något ovanligt, men för att det snarare hör till kategorin "manliga" egenskapsord. När de för femtio år sedan verkligen användes om en kvinna kan man vara säker på att det inte var en hövlighetsfras, utan konstaterade ett faktum.

Hon dog i februari 1956. Dödsannonsen, som var undertecknad "Barn och barnbarn" publicerades först efter begravningen, eftersom Anna själv uttryckligen begärt att få begravas i stillhet.

I det fallet är hon också representativ för sin generation: Säga ifrån i det politiska arbetet, kräva respekt för kvinnors rätt att vara med – javisst. Men dra uppmärksamhet till sin egen person – nej.

Fakta

- Kvinnor blev valbara till stads- och kommunalfullmäktige år 1910.
- Totalt i landet invaldes då 37 kvinnor, på 29 olika orter, i sin stadsfullmäktigeförsamling. Tre av dem var socialdemokrater: **Gertrud Månsson** i Stockholm, **Anna Stenberg** i Malmö och **Maja Qvist** i Gävle.
- Det låga antalet socialdemokratiska kvinnor ska åtminstone delvis ses i sitt sammanhang med den gradeade rösträtten. Socialdemokraternas väljare hade genomsnittligt sett lägre inkomster än de borgerliga partiernas, och disponerade alltså färre röster. Därför blev också antalet socialdemokrater i de kommunala församlingarna lågt.
- Men att de frisinnade/liberalerna lyckades bäst med den kvinnliga representationen är obestridligt. 15 av de 37 kvinnorna stod på de frisinnades listor, en på en liberal lista. Bland de nyvalda frisinnade fanns en av den kvinnliga rösträttsrörelsens absoluta ledare, **Gulli Pet-rini** i Växjö, och **Valborg Odlander**, Selma Lagerlöfs nära vän, i Falun.

"Skaffa oss respekt och säga ifrån"

Anna Sterky

"Hon efterlämnar minnet av en intelligent, vänsäll och god människa".

Så skriver Social-Demokraten den 16 maj 1939 i sina minnesord över Anna Sterky, som avlidit 83 år gammal. Dessa egenskaper återkommer i andras beskrivning av henne.

"Klok, solid och tillförlitlig i all sin gärning, sann och äkta till hela sitt väsen", säger Gustav Möller, dåvarande socialdemokratisk handelsminister.

"Vi skola i vårt minne bevara bilden av ett litet blitt väsen med kloka ögon och brinnande håg, som levde och dog för våra idéer", säger Disa Västberg, dåvarande ordförande för det socialdemokratiska kvinnoförbundet.

Elin Engström, en av Anna Sterkys närmaste vänner, beskriver en kvinna med en enorm drivkraft och övertygelse.

"Anna Sterky var en brinnande ande", säger hon, uppenbarligen chockad av beskedet om vännens död:

"Det är svårt att så här hastigt och oväntat uttala vad man känner [...] ända in i det sista hyste hon ett levande intresse för allt som hände inom vårt parti [...] Hon levde med hela sin själ i partiarbetet, hennes vitalitet var stor, och det plågade henne att hon inte aktivt kunde delta i arbetet. Jag minns henne som god och tapper stridskamrat och en trofast och godhjärtad vän."

Anna Sterky var under det tidiga 1900-talet en av arbetarrörelsens ledande gestalter, engagerad såväl fackligt som politiskt. Hon var bland annat ordförande för föregångaren till det socialdemokratiska kvinnoförbundet, redaktör för Morgonbris och SAP:s första kvinnliga partikassör.

Den bild som tonar fram av henne i dödsrunan är bilden av en klok, tålmodig och stabil person som outtröttlig levde för sitt politiska engagemang.

I de personliga brev som finns bevarade av henne framträder en

Anna Sterky, danskfödd ledande profil i svensk arbetarrörelse.

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

delvis annorlunda bild. Personen i dessa brev är visserligen allt det som hennes eftermäle säger; intelligent, engagerad, omtänksam och ofta rolig – men också bitter, frustrerad och lättirriterad. Och stundtals mycket ensam.

Dansk pionjär

Anna Sterky föddes som Ane Cathrine Jensen i Fredriksberg, Danmark, år 1856. Hon växte upp under mycket fattiga omständigheter som yngst av åtta syskon. Fadern var arbetare och modern hem-sömmerska.

Fem år gammal blev Anna vittne till den offentliga avrättningen av en ung, ogift tjänstepiga, som dömts till döden för att ha tagit livet av sitt nyfödda barn. Händelsen satte djupa spår hos Anna, och kanske var det i det ögonblicket fröet till hennes kamp för tjänstepigornas situation såddes. Händelsen fick också en mer konkret efterföljd. Då den avrättade hette Ane Cathrine, precis som den lilla flickan Jensen, blev den sistnämndas tilltalsnamn ändrat till Anna.

Anna fick tidigt börja utföra mindre sysslor för att bidra till familjens försörjning, och efter sju års skolgång började hon arbeta som sömmerska av herrkläder. Hon intresserade sig ganska snart för den framväxande arbetarrörelsen och planerade under lång tid att bilda en fackförening tillsammans med några kollegor. Det dröjde dock många år, till 1883, innan föreningen blev verklighet. "De kvindelige Herreskraedderes Fagforening" var den första kvinnliga fackförening i Danmark som överlevde någon längre tid.

1884 valdes Anna in i fackföreningens styrelse, och året därpå blev hon dess ordförande, en post hon stannade på till 1890. Anna arbetade hårt för att organisera särskilt hemsömmerskorna med deras usla arbetsvillkor.

Det var ingen lätt uppgift att ta sig an; agitationen var riskfylld och alla som organiserade sig riskerade att förlora jobbet. Icke desto mindre höll hon föredrag, gjorde hembesök och skrev tidningsartiklar för sin sak.

Hon var också en av de första kvinnorna att tala på de så kallade grundlovsfesterne, en politisk högtid som firas varje år i Danmark till hyllning av grundlagen. Hon blev även medlem av representantskapet till den danska motsvarigheten till LO, och var enda kvinnlig delegat vid Dansk Skrædderforbunds kongress 1889.

1878 gifte sig Anna Sterky med uppsyningsman Peder Jensen. Äktenskapet blev barnlöst.

1890 befann hon sig på den nordiska arbetarkongressen i Oslo, där även den svenske Fredrik Sterky var ombud.

Det är oklart om detta var första gången de träffades: Fredrik hade varit bosatt i Köpenhamn till och från sedan 1889, på flykt undan ett havererande äktenskap i Stockholm. Fredrik var engagerad i arbetarrörelsen i Sverige och fortsatte sitt engagemang även i Danmark,

och eftersom rörelsen inte var särskilt stor på den här tiden är det troligt att han och Anna någon gång stött på varandra.

Hur det än var med den saken blev mötet dem emellan av stor betydelse för dem båda.

Fredrik Sterky

Fredrik var född i ett välbärgat hem och hade en kort, men framgångsrik karriär inom näringslivet bakom sig då han i 25-årsåldern bröt med sin borgerliga tillvaro och började ägna all sin tid åt socialdemokratien.

Han blev snabbt en av förgrundsgestalterna i partiet. Fredrik var en man med radikala idéer, inte minst i kvinnofrågan, där han var långt före sin tid i synen på jämställdhet mellan könen.

När de träffades var både Anna och Fredrik gifta på varsitt håll, och skilsmässor var på den tiden ingen lätt sak. Icke desto mindre skiljde sig Anna från sin danska man och flyttade år 1891 till Sverige för att leva och arbeta tillsammans med Fredrik. Deras förhållande beskrivs som mycket varmt och kärleksfullt.

Anna och Fredrik gifte sig aldrig, och den gängse förklaringen till detta var att Fredriks tidigare hustru, Mathilda, vägrade skilsmässa. Anna tog dock Fredriks efternamn och det hävdas att de flesta i omgivningen levde i föreställningen att de var gifta; det talades till och med om att en präst i Göteborg i hemlighet förrättat deras vigsel.

Det är fullt möjligt att Mathilda vägrade skilsmässa. Skvallret när Fredriks första äktenskap sprack på grund av henne hade inte varit vänligt, och förödmjukelsen i att själv bli övergiven kan ha känts för tung. Ändå känns förklaringen för enkel. Mathilda var sjuklig och fick ekonomiskt understöd av Fredrik, något hon var beroende av för att klara sig. Hade Fredrik ställt som krav att hon skulle gå med på skilsmässa för att få understödet hade hon knappast haft något val. Fredrik och Anna kanske inte ansåg vigsel så viktigt, och avstod från att kräva skilsmässa.

Under alla omständigheter hade de kunnat gifta sig efter juli 1897, när Mathilda Sterky dog. Att de då avstod kan bara förklaras som ett medvetet val. Båda hade havererade äktenskap bakom sig, ingen torde av religiösa skäl haft något behov av kyrkans välsignelse, de levde i kretsar där samvetsäktenskap inte var okända – så vigsel kändes kanske inte så nödvändigt.

Den första tiden bodde paret Sterky i Stockholm, där Fredrik arbetade på tidningen Social-Demokraten. 1892-1898 arbetade Anna på den socialdemokratiska tidningen Ny Tid, där Fredrik Sterky då var chefredaktör. Under denna tid bodde de i Göteborg. Att driva socialdemokratiska tidningar vid denna tidpunkt var inte lätt. Anna själv skrev om denna tid:

"Det var en hård jordmån att plöja ty det behövdes inte endast teoretisk kunskap, utan praktisk blick för att tillvarata alla slumrande möjligheter för en blivande socialistisk arbetarrörelse. Det var ju endast en liten krets partivänner som fylkade sig kring Ny Tid. Den stora massan var delvis slö eller korruperad av den stinkande smutspressen, som dominerade bland arbetarna."

Det var en ständig kamp för att få ekonomin att gå ihop.

"För sitt arbete som redaktör och expeditör hade Sterky en lön av 25 kr. per vecka, det förutsattes då att Anna Sterky utan särskild ersättning skulle bistå sin make i tidningsarbetet. Lönen blev aldrig utbetald under de första åren. Sterky fick istället under de första två åren låna tidningen och arbetarkommunen i Göteborg omkring 3 000 kr.", skriver Sten Sjöberg i sin biografi över Fredrik Sterky.

Fredrik fick dessutom för tidningens räkning ta ett stort antal banklån. Det gick bra så länge som bankerna trodde att han var en rik arvtagare. Efter det att Fredriks far dött år 1894, och det visade sig att det inte fanns någon förmögenhet kvar att ärva, blev bankernas inställning kärvare.

Fredrik Sterky var dock inte främmande för att använda all sin uppfinningsförmåga för att få tidningen såld. Då Göteborgs tidningspojkar i början inte ville befatta sig med tidningen, ställde sig chefredaktören själv i ett gathörn med en packe tidningar, och efter att ha lyckats sälja 63 exemplar på en timme accepterade tidningspojarna i fortsättningen att ta sig an tidningen.

Vidare anordnades återkommande danskvällar för att dra in pengar till tidningen. Förhoppningen var att samtidigt kunna predika socialism, vilket dock sällan lyckades, eftersom publiken var mer intresserad av att suppa, dansa och slåss. "Den som efter danskvällarnas slut bar hem kassan, oftast Sterky, måste utrustas med en särskild livvakt för att komma hem med pengarna och skinnet i behåll", skriver Sten Sjöberg.

Även själva tryckningen av tidningen krävde handfasta insatser, eftersom den gamla tryckpressen drogs med handkraft, vilken Göteborgs arbetare stod för: "För det mesta var det murarna och stuveriarbetarna som manglade fram upplagan. Som lön för mödan fick de öl och smörgåsar som Anna Sterky serverade dem." Trots de ständiga motgångarna menade Anna att arbetet lyckades väl: "Att arbetet i Göteborg blev av bestående värde är det bästa minne [Fredrik] efterlämnat", skrev hon långt senare.

Anna hann förmodligen också med eget politiskt arbete under tiden i Göteborg, även om spåren därefter är få. I Ny Tid berättas bland annat vid ett tillfälle att en fru Anna Jensen talat på ett möte för strejkande arbeterskor.

1898, efter att Fredrik och Anna en kort tid bott i Malmö där Fredrik varit ekonomichef på tidningen Arbetet, blev Fredrik Sterky ordförande för det nybildade LO och paret flyttade till Stockholm. Även denna gång ingick Annas tjänster i Fredriks lön, som var 300 kronor per år, "kostnader för lyse, bränsle och städning inberäknade". Sten Sjöberg skriver att "[p]å så sätt blev Anna Sterky landsorganisationens första städerska." Med den uppgiften kombinerade hon ofta de vardagliga kontorssysslorna på LO:s expedition.

Vid denna tid hade Fredrik diagnostiserats med diabetes och var ofta dålig. I början av 1900 blev han svårt sjuk i lunginflammation. I Rut Berggrens biografi över Kata Dalström berättar Kata om detta:

"En afton sade Anna: 'Gud, om Fredrik dör kan jag inte leva längre – och vet du jag tror inte han lever länge' – Jag var förtvölad jag med. Jag visste vad det betydde för hela arbetarrörelsen, att mista Fredrik. Visserligen hade vi Herman [Lindqvist], han kunde leda Landsorganisationen bättre än Fredrik t o m, men han kunde inte samla partiet."

Kata berättar vidare att hon sprang som en skottspole mellan makarna Sterkys hem och sitt eget. "Tidigt en morgon, den 11 januari 1900, på Sterkys 40-årsdag, ringde Anna till Kata, upprörd och gråtande, och talade om att hennes man var död."

"Tack för vårt härliga, lyckliga samliv", skrev Anna på begravningskransen. "Tack för din stora, oändliga kärlek".

På egen hand

Från år 1900 och tills hon gick i pension år 1925 var Anna, som enda kvinnlig funktionär, anställd på den socialdemokratiska partiexpe-

ditionen. 1902-1907 var hon ordförande för Kvinnornas Fackförbund och 1907-1920 ordförande i Kvinnokongressens AU, senare omdöpt till Centralstyrelsen.

Hon var också med och startade Kvinnornas Fackförbunds tidning Morgonbris 1904, och var tidningens redaktör fram till dess att den vid förbundets nedläggning övertogs av Kvinnokongressens AU.

Det långa livet i politikens tjänst kröntes i och med att hon blev den första kvinnliga partikassören i SAP 1921, en post hon innehade fram till pensionen 1925. Det innebar dessutom att hon var första kvinna att bli chefsfunktionär (det vill säga innehade någon av posterna partiordförande, partisekreterare eller partikassör) och, vid sidan av Mona Sahlin och Ingela Thalén (som båda var partisekreterare under 1990-talet) och Inger Mäler (partikassör under 1990-talet), en av endast fyra kvinnor som innehaft någon av toppositionerna i den socialdemokratiska partiorganisationen under hela 1900-talet.

Kvinnan och arbetet

”Slavernas slavar har man kallat arbetarklassens kvinnor. Uttrycket passar väl, då det på ett slående vis illustrerar proletärkvinnans ställning i samhället”¹, skriver Anna 1892 i den danska kvinnotidskriften *Hvad Vi Vil*.

I tre på varandra följande nummer utvecklar hon sina tankar om arbetarkvinnornas ställning i samhället, en beskrivning där en hel del känns igen från dagens debatt. Anna skriver om den dubbelarbetande kvinnan:

”[N]är den trötta och utslitna arbeterskan har slutat sitt dagsverke som industrins slavinna, går hon hem, inte för att vila och stärka sig, och därmed samla nya krafter till morgondagens slit, nej, hon går hem för att fortsätta sin tillvaro som hemmets slavinna”.

Radikalt nog menar dock Anna inte att det är själva yrkesarbetet som är problemet: ”Att kvinnorna måste arbeta, utanför såväl som i hemmet, är i och för sig inget beklagansvärt – tvärtom. Det är just genom arbete och självständigt yrke, som de vinner självständighet och ekonomiskt oberoende.” Problemet är istället dubbelarbetet. Ekvationen är omöjlig – vem ska ta hand om barn och hem om båda föräldrarna arbetar 12 till 14 timmar om dagen?

”Spetsborgarna talar så fint om familjelivets helighet och hemmets frid

---

¹ Förf. översättning från danskan

och trevnad, och när de ser de stackars trasklädda och barbenta proletärbarnen, så skakar de på sina visa huvuden och talar om deras likgiltiga mödrar, som inte förstår att bättre ta vara på barnen. De kan eller vill inte förstå, att dessa mödrar är tvungna att lämna både hem och barn för att förtjäna sitt uppehälle. Arbetarnas barn måste sköta sig själva och får sin uppväxt på gatan eller där, dit slumpen för dem [...] Ett system, som är fullkomligt ovärdigt vår humana tid [...] Och denna omständighet gör, att barnuppfostran inte längre kan vara en privatsak.”

Därför argumenterar Anna, redan år 1892, för införandet av dagis (även om hon kallar det för ”barnuppfostringsanstalter”). Hon sätter också sitt hopp till att många av den tidens hushållssysslor med den tekniska utvecklingen skulle komma att förenklas.

Anna är tidigt ute – inte ensam om att diskutera dessa frågor, men en av få, särskilt i arbetarrörelsen. Att beskriva kvinnornas arbete som något frigörande var för de flesta i arbetarrörelsen något främmande, helt enkelt för att det råslit den tidens arbete innebar sällan var särskilt frigörande, utan enbart en ekonomisk nödvändighet. Därför är det särskilt radikalt att Anna inte enbart talar om ensamstående mödrar, utan om alla kvinnor.

Att argumentera för daghem för kvinnor som var ensamma familjeförsörjare var måhända en sak, men steget därifrån till att önska det för alla kvinnor var långt. Anna var alltså en föregångare i att hävda att arbetet kunde vara något potentiellt frigörande för kvinnorna. Dock knappast så som arbetsvillkoren såg ut under Annas levnad – därav hennes livslånga fackliga engagemang.

Sömmerskorna

Annas mor var hemsömmerska och Anna själv hade arbetat som sömmerska av herrkläder. Kanske på grund av moderns arbetsvillkor under Annas uppväxt var hon särskilt engagerad i just sömmerskornas arbetsvillkor. De var ofta präglade av låg lön, hård konkurrens och stor press från arbetsgivarna. Många gånger krävdes arbete under dygnets alla vakna timmar för att få ihop till en lön det gick att överleva på.

Kampen om bättre villkor för sömmerskorna och de hemarbetande kvinnorna (det vill säga kvinnor som utförde betalt arbete i hemmet, exempelvis sydde på beställning) kom att präglade hela Annas liv, redan från hennes första fackliga engagemang som ung kvinna i

Danmark. Det var också naturligt med tanke på att sömnad var ett av de vanligare yrkena för kvinnliga arbetare och att arbetsvillkoren, med Annas ord, ofta var "olidliga".

Målsättningarna med det fackliga arbetet var helt enkelt "att uppnå ordnad arbetstid, regelbunden övertidsbetalning å atelierer och även högre arbetslöner för flera affärers vidkommande", som årsberättelsen för Kvinnornas fackförbund 1902 berättar angående klädsömmerskornas villkor.

Kvinnornas fackförbund spelade en viktig roll för sömmerskornas fackliga organisering under de år de inte var välkomna i Skrädderi-arbetareförbundet. Anna Sterky var förbundets ordförande de första åren och ingick därefter i styrelsen. Förbundets historia skildras i nästa kapitel.

Ytterligare ett led i arbetet för bättre villkor för arbeterskorna var att kräva kvinnlig yrkesinspektion, en ofta diskuterad fråga bland de socialdemokratiska kvinnorna i 1900-talets början. "Yrkesinspektionen bör utsträckas så, att den omfattar all verksamhet som syster sätter kvinnor och även blir kvinnlig, emedan en kvinna bättre ser eländet än en man", resonerar Anna bland annat på kvinnokonferensen 1907. Förslaget blev så småningom verklighet – 1913 utsågs Kerstin Hesselgren (senare liberal riksdagsledamot) till första kvinnliga yrkesinspektör.

Organisering

Det fanns förmodligen inget Anna trodde så mycket på som organisering. I *Hvad Vi Vil* 1892 skriver hon om proletärkvinnans fackliga organisering:²

"Fackföreningens uppgifter är både betydelsefulla och omfattande. Den söker att begränsa det skamliga utbyte som de kvinnliga arbetarna är föremål för, söker med alla medel få dem att förstå, att så länge de står som enskilda personer inför sina arbetsgivare, står de som betydelselösa varor, som dessa inte tar någon hänsyn till, men att förhållandena däremot är de motsatta så snart de står som en enig och samlad organisation."

Men för Anna innebär organisering mer än så.

"Organiseringen har också andra viktiga mål; den så att säga uppfostrar kvinnan, och lär henne att reflektera och tänka över sin samhällsställning. Den rycker bort hennes tankar från allt det småaktiga och obetydliga, som

---

² Förf. översättning från danskan

kvinnan på grund av sitt instängda liv är så benägen att ägna sig åt, lär henne att se bortom det dagliga livets snäva gränser och att förstå, att hennes intressen inte enbart gäller hemmets fyra väggar, utan att hon har del i alla förhållanden som rör samhället i sin helhet.

Organisering skapar inbördes förståelse bland kvinnorna – kamratskapets vänliga förståelse med gemensamma intressen och gemensamma mål. Den upplyser henne om hennes värde som nyttig samhällsmedlem, och avlägsnar med tiden den ofrihetens och förnedringens prägel, som årtal av förtryck har avlat i hennes sinne. Den väcker hennes självmedvetande och handlingskraft, och ger henne mod till att bära ansvaret för sina handlingar. Den utvecklar hennes längtan efter kunskap och höjer hennes tankar till allt stort och gott. Proletärkvinnan utvecklas genom organiseringen, dras bort från generationers dumhet och malättna vidskepliga fördomar, och med hjälp av sin organisation kan hon kämpa sig fram till rättfärdiga och människovärdiga livsvillkor."

Anna skriver vidare: "När den tiden kommer, då det går upp för arbetarklassens kvinnor, att de inte bara är slavar, utan slavarnas slavar, då kommer också befrielsen till dem, men det kommer dock bara genom egna ansträngningar". Detta är något centralt för Annas politiska engagemang. Hon har inget till övers för dem som tror att politiska landvinningar kommer till skänks. Vid detta tillfälle tvekar hon inte heller om vad som är det överordnade målet:

"Kom ihåg, ni arbetarklassens kvinnor, att det inte finns något på jorden som brådskar så mycket som arbetarklassens sak, arbetarklassens frigörelse, och därför måste kvinnorna ägna all sin kraft åt en stark och kraftig fackföreningsorganisation."

Anna är ingen kvinnoaktivist – hennes sak är arbetarklassens.

Anna strävar efter en stark och enad arbetarrörelse. För henne är det självklart att det fackliga och det politiska engagemanget hör ihop. Exempelvis är hon emot partiets särskiljande i politiska respektive fackliga organisationer. När LO bildades 1898 beslutades att fackföreningarna och dess medlemmar med nödvändighet skulle vara anslutna till SAP. Frågan var kontroversiell och diskuterades under många år, bland annat i Allmänna Kvinnoklubbendär Anna var medlem i decennier. Enligt ett protokoll från 1904 menar Anna dock "att det nog bleve skolade och politiskt intresserade medlemmar i partiet genom fackföreningarna."

Samarbete

Under 1900-talets första år präglades SAP av striden mellan reformism och revolution. Utgången var ingalunda klar. I samband med detta bröt sig ungdomsförbundet ut ur partiet och bildade en mer anarkistisk falang, Ungsocialistiska förbundet.

Även om Anna Sterky själv stod långt från den mer revolutionära strömningen, argumenterade hon för att medlemmar av kvinnoklubben samtidigt skulle kunna vara medlemmar av Ungsocialistiska förbundet. Detta var långt ifrån självklart för alla, men Anna menade att "vi böra visa så mycket tolerans som möjligt mot våra oliktankande, vi har inte råd att splittra oss när vi alla så väl behövs".

Mot denna bakgrund är det logiskt att Anna var en av de drivande krafterna i att få arbetarrörelsens kvinnliga organisationer att samarbeta mer. Det var inte alltid det lyckades.

Den samorganisation för fackliga och socialdemokratiska kvinnoorganisationer i Stockholm som under många år planerades och så småningom genomfördes, med Anna Sterky som en av de drivande krafterna, slog exempelvis inte väl ut. Samarbetet knakade snart i fogarna och 1915 beslutade SAKK att utträda ur samarbetet efter att bland annat Anna konstaterat att hon "hade varit för bildandet därför att hon trott att det skulle samla de fackliga och politiska kvinnorna men [att] det [nu hade] visat sig att det ej går."

Bättre gick det då Allmänna Kvinnoklubben under ett antal år diskuterade att anordna en större, nationell konferens för de olika kvinnoorganisationerna i arbetarrörelsen. I mars 1906 beslutar man att hålla konferensen tillsammans med Kvinnornas Fackförbund, efter att Anna på mötet talat "för att vi skulle göra en stor gemensam kongress för att då behandla alla de frågor som så nära berör oss kvinnor till exempel skyddslagstiftning, kortare arbetsdag för kvinnor, facklig och politisk agitation, anställande av en politisk agitator m fl frågor." I ett brev till en manlig bekant ³ några månader senare förklarar hon syftet såhär: "Jag tror det är bra att kvinnorna så där får ha liksom sin egen kongress, de få då tillfälle att själva säga sina meningar och diskutera vilket nog är svårare på en partikongress."

Konferensen väl äger rum i början på 1907 och det blir upptakten till det socialdemokratiska kvinnoförbundet.

---

³ Wilhelm Jansson

Kampen för ett kvinnoförbund

Anna har varit en av de drivande i att se till att konferensen blir av, och det är hon som öppnar den. Kvinnokonferensen är inte okontroversiell. På andra håll i partiet är många emot en separat kvinnoorganisation. Anna förklarar därför redan vid öppnandet att det "ej [är] tänkt att här skulle bildas något politiskt kvinnoförbund, ej någon kvinnosaksrörelse, utan skulle här dragas upp linjer för en planmässig agitation bland kvinnorna".

En av konferensens viktigaste frågor är just den om anställandet av en kvinnlig agitator som särskilt skulle rikta in sig på politisk agitation bland kvinnor. I årtal arbetar de socialdemokratiska kvinnorna för att SAP ska avsätta pengar till en sådan tjänst. Resultatet är magert, trots att alla tycks vara överens om att det är avgörande för partiets framgångar om de har kvinnorna med sig eller ej. Partiet avsätter visserligen då och då pengar, men utan kontinuitet, och vissa år utbetalas aldrig den utlovade summan.

"Till agitationen får vi ej ett öre av partistyrelsen, och vi äro förbittrade alla här", sammanfattar Anna saken i ett brev till Kata Dalström. Den styvmoderliga behandlingen av denna fråga från SAP:s sida säger mycket om under vilka villkor de socialdemokratiska kvinnorna arbetade – att deras arbete under lång tid inte togs på allvar från partiets sida.

Det fanns för övrigt även de bland kvinnorna själva som tycks ha hyst tvivel om kvinnans politiska förmåga. Då motionerna om anställande av en kvinnlig agitator debatteras på kvinnokonferensen 1907 framkommer argumentet att det nog inte låter sig göras eftersom det helt enkelt inte skulle gå att hitta någon tillräckligt duktig kandidat bland kvinnorna. Det argumentet avfärdar dock Anna snabbt. Hon "trodde ej det var svårt att få en kvinnlig agitator, hade under denna diskussion redan upptäckt 3-4 stycken". Icke desto mindre blev det aldrig någon partianställd kvinnlig agitator under den tid Anna är aktiv.

På konferensen 1907 väljs Anna in i kvinnokonferensens arbetsutskott och blir dess ordförande, en post hon har kvar till 1920. Nästa kongress hålls 1908, och arbetsutskottet föreslår denna gång att ett särskilt kvinnoförbund ska bildas. Anna är bestämt för ett förbund

och skriver strax innan kongressen till Kata Dalström:

"Har på skvallervägen fått reda på att partistyrelsen behandlat frågan om bildande av ett kvinnoförbund. Det beror därpå att vi inbjudit partistyrelsen att skicka representant. Br[anting] med flera voro mycket rädda för att få en speciell kvinnoörelse och ville göra ett uttalande mot ett förbunds bildande. De skickade upp efter vårt stadgeförslag. Men ungdomen förstod oss bättre, och försvarade oss stiltigt så det blev som det var, och nu skall vi ha ett förbund. Att de ej begripa att vi göra rörelsen en stor tjänst genom att taga oss an kvinnorna. De måste vara blinda. Hur skola det gå om kvinnorna fortfarande skola överlämnas åt männens försorg, de äro så rädda att vi skola få en smula makt så det är skam åt dem. Nej, guskelov att vi är vakna."

Anna är välinformerad – av partistyrelsens protokoll den 3 juli framgår att frågan mycket riktigt diskuterats och att förslaget om uttalande mot bildandet av ett kvinnoförbund ("... icke [...] önskvärdt för arbetarörelsens nödiga enhet") röstades ned med 9 röster mot 5.

Informationen spred sig förmodligen snabbt bland de som arbetade på första våningen i huset Barnhusgatan 16, där LO och partiexpeditionen hade sina lokaler. Och bland dem fanns ju Anna.

På kongressen argumenterar Anna för att ett förbund bör bildas, eftersom arbetsbördan är mycket stor och att ett förbund skulle kunna hantera den mer effektivt. Debatten blir livlig och det framkommer att många är emot bildandet av ett förbund, åtminstone på kort sikt.

Detta får Anna och arbetsutskottet att böja sig. Anna menar att inget förbund bör bildas om det inte finns stor enighet bland kvinnorna om önskvärdheten i detta. I talarstolen spekulerar hon i att "männens ovilja mot ett förbund kanske berodde på att de väntade det ett särskilt kvinnoförbund skulle ställa för stora fordringar på partiet och partistyrelsen" men hävdade samtidigt att "ett gott förhållande alltid varit rådande mellan [arbets]utskottet och partistyrelsen och att kvinnorna i Stockholm så arbeta, att de alltid bemötts med sympati och aktning vid kommunens möten."

Detta är dock den officiella versionen. Fullt så rosenrött fungerade inte samarbetet i verkligheten, vilket framgår av Annas noteringar i mer privata sammanhang.

Frågan förblir ständigt aktuell, och kvinnorna känner sig ofta styvmoderligt behandlade av partiet, i det att de lägger ner mycket tid och kraft på partiarbetet, men ändå inte riktigt räknas. 1917 skriver

Anna ett brev till partiordförande Hjalmar Branting om saken:

"[N]u kommer jag att beröra en sak som jag verkligen är ledsn över. Må det tillåtas mig påpeka vi här i landet har mellan 40 à 50 S.D. kvinnoklubbar tillhörande partiet [...] Dessa klubbar representeras av S.D. Kvinnornas Centralstyrelse i Stockholm. Dessa kvinnoorganisationer hölle en gång på att bilda förbund, men avstod på grund av partistyrelsens bestämda påpekande utav, att kvinnorna genom en sådan åtgärd skulle kunna komma att bilda en stat i staten. (Säkerligen hade det blivit en mycket blygsam stat.) Vi lojala kvinnor hålla oss vanligen tämligen tysta, men utföra [...] genom vår agitation och genom vår tidning en del nyttigt arbete, som det hoppas jag en gång kommer att bära frukt."

Vad Branting svarade är okänt. Vid denna tidpunkt började det dock bli tydligt för allt fler att de socialdemokratiska kvinnorna var en kraft som inte längre kunde ignoreras. Som Anna själv formulerar det vid ett föredrag i Allmänna Kvinnoklubben 1919, har "arbetar- och kvinnoorganisationerna så småningom växt fram till en makt, och [...] många reformer som gjorts [har] till stor del [kommit efter] påverkningar från kvinnohåll".

År 1920 blir så kvinnoförbundet äntligen verklighet. Anna förklarar, då hon inleder kongressen detta år, att "[v]i betraktar oss nämligen inte som en särskild rörelse utan som en avdelning av det stora arbetarepartiet, med vilket vi förena oss i strävan att så fort som möjligt komma fram till målet, ett bättre samhälle."

På denna kongress avgår hon även som ordförande, om vilket kongressprotokollet berättar följande:

"Då fru Anna Sterky, som sedan en hel del år tillbaka stått som centralsstyrelsens ordförande, bestämt avböjde återval till styrelsen, men det på kongressen allmänt framkom en önskan om att i trots av detta på ett eller annat sätt söka kvarhålla denna beprövade och värderade pionjär inom det aktiva arbetet, beslöt kongressen att utnämna fru Anna Sterky som förbundets hedersledamot."

I själva verket kallades hon förbundets hedersordförande fram till sin död.

Morgonbris

Anna Sterky var Morgonbris redaktör från starten 1904, då den var Kvinnornas fackförbunds organ, till 1909, då tidningen övergick till

att drivas av föregångaren till socialdemokratiska kvinnoförbundet. Därefter fortsatte hon under ett antal år i redaktionskommittén.

Tidningen ger en god insyn i vilka frågor som var viktiga för arbetarrörelsens kvinnor i 1900-talets början. Många av dem diskuteras för övrigt än i dag.

Artiklarna behandlar bland annat kvinnorörelsen i andra länder, viken av facklig organisering, rösträtten, agitationen, familjelagstiftning (ogifta mödrars situation, gifta kvinnors ofria ställning, sexualupplysningsfrågan, samvetsäktenskap och fri kärlek), rapporter från enskilda kvinnoklubbar, frågan om skyddslagstiftningen, med mera. Kända namn som Ellen Key, Hjalmar Branting och Klara Zetkin skriver artiklar och det är gott om noveller och konstnärliga bilder.

Annas engagemang för såväl sömmerskorna som hemarbeterskorna märks: åtskilliga artiklar behandlar arbetsvillkoren för just dessa grupper. Som kuriosa kan nämnas att det år 1905 publiceras en artikel om "neurasteni hos arbetarekvinnor". Neurasteni är en sjukdomsdiagnos som framförallt förekom runt sekelskiftet 1900, och symptomen för sjukdomen liknar i mycket det som i dag kallas för utbrändhet.

1908 skriver Anna Sterky en artikel om "ett besök i Visby", som Allmänna Kvinnoklubbens sångkör gjort. Skildringen säger mycket om kvinnoklubbarnas verksamhet och villkor, och om den handlingskraft och beslutsamhet som fanns bland deras medlemmar:

"Det är ingen småsak att åtaga sig risken för ett dylikt företag. Att frakta ett 30-tal personer från Stockholm till Visby, härbergera dem, och i övrigt ordna allt, kostar både penningar och besvär, och så väl Visby arbetarekommun som kvinnoklubben äro nyorganiserade och ha just intet överflöd på mynt. Det gällde därför att vara praktisk, rådsnar och offervillig, och Lova Molander, som varit själen i företaget, förstår den konsten fullt ut. Först var det att skaffa bostad, partifolket fingo naturligtvis packa ihop sig litet under de dagarne och skaffa plats åt sångerskorna, ja därom var alla eniga. De som hade två rum ställde det ena till disposition eller man flyttade ut i köket för att skaffa plats."

Besöket varade i fyra dagar, och förutom att ge en konsert i S:ta Klaras kyrkoruiner, fick sångkören en guidning i omgivningarna. "Under färden berättades huru svårt det varit, och fortfarande är, att organisera arbetarne i Visby fastän det på senare tid ljusnat något. Där är

synnerligast lokalfrågan svårlöst. Det är först på senare tiden som socialdemokraterna fått hyra godtemplarlokalen. Förut har man fått hålla sina möten hos privata familjer, ja t.o.m. i gamla vedbodrar."

Svårigheterna i att driva sin verksamhet och rekrytera medlemmar är något som ständigt återkommer i de många rapporterna i Morgonbris från kvinnoklubbar runt om i landet. Till exempel rapporterar en fackklubb i Kalmar att "[s]om överallt annorstädes, hava kvinnorna här gått sovande för allt och alla, ej ens sina egna intressen ha de tillvaratagit. (...) Medlemsantalet är inte så stort, omkring 25 medl. (det kunde vara 100)." Än i dag torde de flesta som någon gång varit föreningsaktiva känna igen sig i diskussionen om vikten av och svårigheten i att vinna nya medlemmar.

Av Annas brev till Kata framkommer att det ofta var bekymmer med Morgonbris ekonomi, men hur det än var klarade sig tidskriften alltid och finns kvar än i dag. Om tidningens innehåll skriver Anna följande:

"Håller på med vår Morgonbris. Ja Kata, inbilla dig ej att jag tror att vår tidning är något utomordentligt, tvärtemot ser jag mer och mer bristerna och svårigheterna att kunna göra en sak så bra, som man önskar. När jag ändå är så glad för Morgonbris så är det mest därför att vi i all fall kommit så långt att vi kunnat skaffa oss ett eget organ. I en framtid skall du få se, det kommer att bli av stor betydelse för kvinnorna."

Klass och kön

Klasskamp och kamp för könets jämställdhet är två mål som ibland ställs emot varandra. Allra tydligast var detta under arbetarrörelsens första decennier, och det är något som starkt präglade Anna Sterkys liv. Anna kämpade för rättvisa, både klass- och könsmässig. Hon levde och verkade för båda målen. Icke desto mindre tvangs hon vid ett antal tillfällen ta ställning för ettdera av dessa mål.

Det var ingen lätt sak att göra, och vid dessa tillfällen blev konflikten ofta svårt infekterad mellan förespråkarna för de respektive sidorna. De som stod mitt i korselden under denna konflikt var de socialistiska kvinnorna, slitna som de var mellan två övertygelser. Tydligast är detta i rösträttsfrågan. Anna kände under många år en klivenhet inför Allmänna Kvinnoklubben och kom på kant med många av de kvinnor hon mötte där.

Konflikten mellan klass och kön är en del av förklaringen till denna klivenhet. Kvinnorna i Allmänna Kvinnoklubben hade mycket gemensamt – bakgrund, erfarenheter, målsättningar och politisk övertygelse.

Anna ägnade större delen av sitt liv åt politisk verksamhet, ofta med kvinnliga förtecken, och ändå är känslan av ensamhet så påtaglig i breven hon skriver till Kata.

Hennes skildring av kvinnoklubben är inte en berättelse om gemenskap.

Konflikten mellan klass och kön är bland annat tydlig i förhållandet mellan de socialdemokratiska kvinnorna och de borgerliga rösträttskvinnorna. Kvinnoklubbens protokoll visar att samarbetet dem emellan är relativt litet och fyllt av misstänksamhet, trots att de var för sig båda arbetar för att uppnå kvinnlig rösträtt.

Vid de gemensamma möten som ibland ordnas i rösträttsfrågan tycks det ofta vara strid om vilka talare som ska inbjudas: "[D]et lär vara de borgerliga kvinnorna som föreslagit Elma [Danielsson]", skriver Anna till Kata om planeringen inför ett sådant möte.

"Henne tycker de om, men för dig har vi måst slåss med näbbar och klor för att de skola gå med på att vi fick dig, de tål dig icke för sin bleka död, och vi ha haft roligt av deras själakval. Fru Frösell har förresten i denna fråga varit riktigt stilig. Hon har sagt ifrån i kommittén, att de ju taga de bästa talarinnorna de ha, och vi göra likadant. Kata är den bästa vi har, och henne ska vi ha, annars blir ni utan."

Anna själv är snar med att kritisera dem i klubben som hon anser "springer överklasskvinnornas ärenden" i kampen för rösträtten. Men det är inte de borgerliga rösträttskvinnorna själva hon har något emot. Hennes ställningstagande i rösträttsfrågan beror på att arbetarklassens sak för Anna trots allt kommer före kvinnornas.

Hon anser att arbetarrörelsen ska definiera sina egna krav och inte ängsligt titta på vad överklassen gör, "vi böra icke för mycket tänka på vad överklassdamerna göra och huru de ha det" säger hon på kvinnokonferensen 1907, "[d]et vi närmast ha att tänka på är, skola vi bilda egna föreningar eller gå in uti de kvinnliga rösträttsföreningarna".⁴

---

⁴ De kvinnliga rösträttsföreningarna som fanns vid denna tid var inte partipolitiska, men dominerades av liberala kvinnor.

På kvinnokongressen 1911 kostar hon till och med på sig att berömma den borgerliga rösträttsrörelsen: hon "ansåg att vi inte behövde hetsa upp oss mot den, ty ett faktum är att den utfört ett gott arbete och fört frågan framåt som vi aldrig skulle mäktat".

Anna Sterky har ett pragmatiskt sinnelag.

Konflikten kring rösträtten

Socialdemokratin krävde allmän rösträtt, för både män och kvinnor. Vid mitten av 00-talet tycktes emellertid, som tidigare beskrivits, en möjlighet öppna sig att få igenom ett riksdagsbeslut om kraftigt vidgad rösträtt för män – men då fick man för tillfället avstå från att driva kvinnornas. Partiledningen, så småningom stödd av partikongressen, gjorde bedömningen att vinsten var tillräckligt stor för att man temporärt skulle uppskjuta kravet på kvinnlig rösträtt.

Frågan splittrade inte minst kvinnoklubbarna. Konflikten blev oerhört infekterad och såren efter den levde kvar i årtal. Det framgår tydligt av Annas reaktion då Erika Lindqvist dog 1906.

Erika Lindqvist var en av de socialdemokratiska kvinnorna Anna gjorde sig till ovän med i samband med rösträttsstriden. Inför begravningen skriver Anna ett kvalfullt brev till Kata Dalström, där hon bland annat undrar om det verkligen är Katas mening att skicka en egen krans till begravningen, när nu ändå kvinnoklubben, där både hon och Kata är medlemmar, skickar en. Kan inte det räcka?

Anna känner sig också mycket pressad över att hon blivit ombedd att tala vid gravstenen. Det blir inte bättre av att en annan talare är Lydia Wahlström, högerkvinna och ordförande i Kvinnliga Rösträttsförbundet.

"Du förstår att det skall bli mindre angenämt att i sällskap med den mest reaktionära av Erikas vänner tacka henne för god vakt. Ja Erika är borta nu, med alla sina förtjänster och fel, men jag har så svårt att smälta minnen om ett och annat. Nå, hon kanske skola säga likadant, ja det är jag då fullständigt övertygad om, i fall det var dig, eller mig, som gått förut för henne. Men om jag skall säga något skall jag försöka tänka på henne så som hon var i klubbens första år, ty det vinner hon bestämt mest vid."

Att rösträttsfrågan väckte starka känslor framgår av både Annas brev och protokollen från Allmänna Kvinnoklubbens möten. I slutet av november 1905 skriver hon sturskt till Kata: "Jag har lovat att i klubben om måndag inleda frågan om rösträtt för kvinnor. Tänker

vid detta tillfälle taga en liten dust med våra kvins som tro sig ha reda på arbetareklassens kvinnor därför att de sitta på klubbmöten en gång i månaden och dricka kaffe." Protokollet från mötet redogör noggrant för hur mötet förlöpt:

"Fru Anna Sterky inledde frågan om kvinnans politiska rösträtt. Talarinnan för sin del vore den första att anse det kvinnorna behövede och skulle ha politisk rösträtt särskilt arbetarklassens kvinnor, men ansåg däremot det vore taktiskt oklokt att nu framföra kraven på densammas genomförande, alldenstund den kunde tänkas utgöra ett dröjsmål vid lösningen av männens rösträttsfråga och för vilken det arbetats i så många år. Talarinnan ansåg arbetarklassens kvinnor politiskt omogna, tyckte att ett fåtal arbeterskor ej skulle vara överklassen behjälpliga med att genomföra en rösträtt (med [inkomst]streck) för kvinnor varigenom de som verkligen behövede taga vara på sina intressen ändå bleve utestängda från desamma. Påvisade att en kraftig agitation vore välbehövlig."

Efter denna inledning påbörjas diskussionen. Inte mindre än tolv talarinnor noteras i protokollet, och de allra flesta vänder sig kraftigt mot Anna och menar att kraven på kvinnans rösträtt inte kan vänta. En av Annas motståndare föreslår att mötet ska anta ett uttalande till stöd för kraven på kvinnlig rösträtt. Av protokollet att döma tycks Anna vara ganska ensam om sin uppfattning – tills hon vinner voteringen i frågan. Förslaget om att göra ett uttalande avslås, om än med knapp marginal.

Det är uppenbart Annas uppfattning har ett tyst stöd i klubben, men frågan är laddad och det är de som företräder motsatt ståndpunkt som hörs och syns mest. Den som ville plocka några popularitetspoäng skulle uppenbarligen inte argumentera för Annas linje, något hon själv är plågsamt medveten om: "Ja det var ett härligt möte på klubben", skriver hon några dagar senare till Kata (som delar Annas uppfattning i rösträttsfrågan). "Nu kan du trösta dig med att de avsky mig lika så grundligt som dig, när man ej vill jama med då är man en usling."

I januari 1906 håller kvinnoklubben ett offentligt möte, där Kata Dalström talar om "feminism och socialdemokrati". Den efterföljande diskussionen handlar mest om rösträttsfrågan. Det noteras att "[f]ru Sterky lade vikt vid agitationen, ansåg att överklasskvinnornas speciella intressen ej fingo utgöra ett krokben vid lösningen av männens rösträttsfråga."

I augusti samma år kommer frågan upp ännu en gång. Anna inleder diskussionen även vid detta tillfälle. Vid denna tidpunkt har den liberala regeringen Staaf fallit, och därmed hade hoppet minskat om att kunna införa rösträtt för arbetarklassens män. Det taktiska skälet för uppskov med kvinnornas rösträtt har därmed fallit. Nu är tiden inne att kräva även kvinnlig rösträtt.

"[N]u borde väl kvinnorna tagas med, nu hade vi stått solidariska länge nog, nu skulle vi fordra att männen framställa även vårt krav, men då måste vi arbeta själva och ej endast låta överklasskvinnorna agitera. Vi måste sätta igång en energisk agitation samt träda fram och säga vår mening bland kvinnorna landet runt, ty vi behövde skaffa oss respekt och visa männen att vi verkligen vilja hava rösträtt".

Det framgår av prototkollet att Annas ändrade uppfattning väcker en hel del småsura kommentarer från de andra kvinnoklubbisterna ("[a]tt detta ej har kunnat gå för sig utan dryga hugg till både höger och vänster är ju givet", skriver Anna senare om mötet i brev till Kata). Men Anna är beslutsam:

"[D]å vi veta att männen i det stora hela ej vilja att vi skola ha rösträtt, [måste] vi [...] ena oss om en bestämd taktik, skaffa oss respekt och säga ifrån att nu vilja vi hava rösträtt".

Anna föreslår vidare att kvinnoklubben ska låta trycka en resolution med stöd för den kvinnliga rösträtten och låta den gå ut till samtliga kvinnoorganisationer i Sverige och till de socialdemokratiska tidningarna, riksdagsmännen och kvinnoklubbarna. Klubbarna ska samtidigt uppmanas att be sina arbetarekommuner om bidrag till rösträttsmöten med Kata Dalström och Ann-Margret Holmgren ("den bland överklasskvinnorna mest demokratiska", tycker Anna) som talare. Förslaget antas och Anna skriver till Kata:

"Om du nu i höst får några anmodningar om rösträttsmöten för kvinnor så må du så vitt möjligt åtaga dig. Även beder jag dig att du i de kommuner du kommer att besöka och där du vet kvinnoklubbar finns, ja i övrigt själv om ingen finns begära av kommunstyrelsen att den anordnar kvinnomöten i kvinnornas rösträttsfråga med dig som talare."

Några dagar senare skriver hon igen:

"Vi hålla nu på att sända Stockholms resolution till alla kvinnoorganisationer, och ett cirkulär medföljer däri uppmanas till att anordna möten i

frågan, så nog bliver det liv i frågan i vinter. Bra att man äntligen fått det dit med kvinnorna att det kan bliva en smula sammanhold och samarbete dem emellan, ty det måste naturligtvis åstadkomma bättre resultat."

Annas agerande i rösträttsfrågan säger mycket om hennes person. Av strategiska skäl, för att åtminstone vinna rösträtt för arbetarklassens män, argumenterar hon till en början för att kvinnorna tills vidare ska avstå från sina krav. Det är ett ställningstagande som kostar henne mycket, eftersom hon själv naturligtvis är för kvinnlig rösträtt, och som skapar djupa konflikter med ett antal personer i hennes närhet.

Men det är aldrig något annat än just strategi från hennes sida. Trots att hennes kritiker kanske inte vill uppfatta det så, går det inte att ta miste på att det hela tiden är Annas fasta övertygelse att kvinnorna måste få rösträtt.

På partikongressen 1905 försvarar hon exempelvis partistyrelsens förslag om hälften så låg medlemsavgift för kvinnor som för män på följande eleganta sätt:

"[Kvinnorna ha] en annan ställning inom arbetarerörelsen än männen, emedan deras krav så att säga äro lagda på hyllan. Så länge vi ej kunna göra något för kvinnornas speciella krav, få vi ej lägga större bördor på dem än de kunna bära", hävdar hon i talarstolen, och lyckas därmed göra frågan om medlemsavgiftens storlek till en om det orimliga i kvinnans undanskymda plats i arbetarrörelsens hantering av rösträttsfrågan.

Eftersom Annas agerande är strategiskt är det också självklart att hon, när situationen väl ändras och hon inte längre anser att arbetarklassen har något att förlora på att argumentera för kvinnlig rösträtt, blir mer handlingskraftig än de flesta.

Som ofta annars är hon den som avslutar en politisk diskussion med att komma med ett konkret förslag på hur man ska gå vidare. Anna letar alltid efter lösningar, efter hur de politiska principerna kan översättas i handling.

Åratal av politisk träning har lärt henne vad som krävs för att åstadkomma förändring; knappast de stora orden och visionerna, utan praktiska strategier, handfast arbete och målmedvetenhet.

Hon är väl medveten om att de socialdemokratiska männen använt som argument mot den kvinnliga rösträtten att kvinnorna själva

inte krävt det. "[V]i måste [...] ena oss om en bestämd taktik, skaffa oss respekt och säga ifrån", säger hon därför. Och i breven till Kata är tonen gladare än vanligt, när nu konflikten i kvinnoklubben äntligen tycks vara löst, och Anna dessutom får sätta igång med att skriva resolutioner och planera agitationsturnéer för sin sak.

Äktenskapet och sexualfrågan

I början av 1900-talet var fortfarande gift kvinna omyndig och maken hennes förmyndare. På ett möte i kvinnoklubben 1906 diskuteras frågan och Anna Sterky föreslår att "styrelsen skulle sammanfatta en resolution, ty det vore av stor vikt att göra ett uttalande i denna fråga, önskade även att den skulle upptagas på Kvinnokonferensen".

Så blev det, och kvinnokonferensen gjorde ett skarpt uttalande om att kvinnan bör myndigförklaras. Det kom dock att dröja fram till 1920 innan så blev fallet. Kanske var detta ett av skälen till att Anna och Fredrik aldrig gifte sig?

Anna hade själv en skilsmässa bakom sig. Om den vet vi inte mycket. Däremot skriver hon många år senare (1906) i brev till Kata om en annan kvinnas skilsmässa, med tydlig beundran. Kanske säger det också något om hennes egna upplevelser.

"Ja, du vet ju att fru Dalbäck rest från sin man. Det är dock ej så som elaka människor påstår att hon övergivit honom utan enligt det som berättades mig är det en frivillig överenskommelse om skilsmässa, även påstås det att han skall vara blivit kär i någon annan. I alla fall tycker jag hon måste vara en modig och bra människa som djärvt klipper över en förbindelse som troligtvis blivit henne outhärdlig, väl ej så mycket på grund av hans sk förälskelse, utan väl snarare fördi det väl ej efter vad man kan förstå var något med den karlen alls. Nu har hon tagit sina barn med sig och skall nog försöka sin lycka i Argentina som gymnastiklärarinna. Jag har alltid tyckt att hon såg så hygglig ut och önskar det må gå henne väl i händer. Det är i alla fall sällan att en kvinna har så mycket handlingskraft i sig som hon har lagt i dagen."

Några år senare skriver hon om äktenskapet igen, i samband med att en gemensam vän gift sig:

"Ja, så Siri är gift nu. Ja måtte det gå henne gott. Äktenskapet är ju nu mera än värre lotteri än någonsin förut i synnerhet för så utpräglade självständiga människor som Siri, men håller det ej får det väl gå sönder, hon hör till dem som vet vad hon vill och då är det ju icke farligt."

Frågan om barnbegränsning var en annan högaktuell – och mycket laddad – fråga vid 1900-talets början. Inte minst gjorde sig Hinke Bergegren känd och ökad genom sitt arbete för att sprida information om preventivmedel. De socialdemokratiska kvinnorna var splittrade i frågan. Anna tycks ha sin mening klar och irriterar sig 1905 våldsamt över de kvinnoklubbister som lockas av Frida Steenhoffs sexualradikala budskap om barnbegränsning och en friare kärlek:

”Har du läst referatet över fru Steenhoff? Jag var och hörde det, mycket bra och sant i många avseenden men osant i det väsentliga. Det är i det hela några underliga synpunkter dessa finfina känslomänniskor ha, inte är det väl överbefolkningen som är skuld till lidandet. Hennes begrepp om själva lidandet var också egendomliga, hon tycks vara lite biten av den s k världssmärtan pessimismen gubevars.

Jag skall gå till Fröken L[ind]hagens tolfter i afton för att träffa fru Steenhoff och jag skall då säga henne mina tankar om hennes föredrag om det blir tillfälle. Förövrigt äro alla kvinnorna här vridna över henne av förtjusning precis som om räddningen nu låge i att slippa få barn. Fröken Lh är vild av förtjusning.

För övrigt tycker jag hela den där uppfattningen att ungdomen för själ och pina skall stympa sig själva hellre än att få barn är obehaglig det där måste vara osunt det är ej möjligt annat. Man kan försvara försiktighetsmätt ifråga om kvinnor som fått barn men man kan väl ej försvara detsamma gentemot ungdomen.”

Uppenbarligen anser Anna att Frida Steenhoff är ännu en av de pratmakare hon har så lite till övers för. I ett senare brev återkommer hon till Steenhoffs bok (”Humanitet och barnalstring”) och skriver föraktfullt att ”den imponerar nog på en del naiva kvinnor må du tro ty det är många stora ord i den.”

1908 är frågan aktuell på den socialdemokratiska kvinnokongressen och Anna utvecklar sitt resonemang i talarstolen, där hon

”[p]åpekade att det måste vara osunt att låta preventivmedel bli ett system, utan måste vi arbeta på, att moderskapet får sitt skydd av samhället. Det vore att giva efter för kapitalisterna genom att ej giva samhället sina barn, därför att brödet ej räcker till. I stället böra vi ännu mer arbeta för våra krav på samhället, just för barnens skull. Betonade även att arbetarklassen hade väl icke endast givit samhället slavar, utan även många präktiga, intelligenta människor, vilket ju vår arbetarrörelse visar bäst.”

Som framgår av Annas resonemang var ett av de vanliga argumenten för barnbegränsning att fler barn inte borde sättas till världen så länge de riskerade att födas in i fattigdom.

Exempelvis Frida Steenhoff pläderade för barnbegränsning just med överbefolkningen som argument. Det argumentet kunde inte Anna acceptera. Hon vill istället arbeta för fattigdomens upphävande och samhälleligt stöd till mödrarna. Hon tycks inte mena att det kan innebära ett problem i sig för en kvinna att få barn – problemet är istället fattigdom och att somliga män inte tar ansvar för sina barn. Om dessa problem bara försvann skulle preventivmedel inte behövas i någon större utsträckning.

Det är naturligtvis omöjligt att veta, men kanske speglar hennes inställning också det faktum att hon själv aldrig fick några barn.

Även prostitutionen diskuterades ofta bland de socialdemokratiska kvinnorna. Den gängse bilden var att den främst var ett fattigdomsproblem. I den allmänna debatten beskrevs det annars ofta som ett moraliskt problem – för kvinnorna vill säga, knappast för männen.

På den första socialdemokratiska kvinnokonferensen hävdar också Helene Ugland-Anderrson att de flesta prostituerade inte är det av nöd utan av dålig karaktär, och att dessa "fallna kvinnor" knappast går att "upprätta". Anna går inte med på detta "skarpa angrepp mot dessa olyckliga kvinnor, de hade väl inte alltid varit så fallna."

För en sentida betraktare gränsar tron på den fackliga organisationen här till en övertro: "Det bästa motvärdet är upplysning och organisation", säger Anna i frågan.

Konferensen antar ett uttalande att den främsta lösningen för att få bort prostitutionen är facklig organisering för att få upp arbetarkornas löner. Tanken är att med högre löner skulle färre kvinnor känna sig tvingade att söka sig till prostitutionen.

Bara ett av ombuden, Anna Johansson från Kvinnornas Fackförbund, framför synpunkten att även den manlig efterfrågan har något med saken att göra.

Anna och Kata

"Hon var min bästa och trognaste vän. Hon har givit mig så mycket av sitt rika, alltid sökande själsliv, synnerligast de senaste månaderna av hennes liv. I mitt minne lever hon ständigt i djupaste saknad. Jag kommer aldrig att glömma henne."

Så skriver Anna Sterky om Kata Dalström 1931. Hon är då 75 år gammal och Kata har varit död i åtta år. Än i dag finns några av de brev Anna skrev till Kata under Katas mångtaliga agitationsresor kvar. Breven tillhör det mest personliga som finns kvar av Anna och berättar mycket om hennes liv och person. De berättar också om den starka vänskap som rådde mellan dessa två personer, de enda riktigt framträdande kvinnliga förgrundsgestalter som fanns i arbetarrörelsen vid denna tid.

I övrigt är det svårt att veta vilka som var Annas nära vänner. De personer hon nämner i breven till Kata är oftast personer hon (för stunden) har något att anmärka på. Förmodligen är det så att de som är hennes vänner inte behöver omtalas i breven. Elin Engström till exempel, som avgjort var en god vän till Anna, nämns inte i något av de bevarade breven.

Anna och Kata skriver mycket ofta till varandra. Katas brev till Anna finns inte kvar och långt ifrån alla som Anna skrev till Kata. Vissa av breven är personliga, andra handlar om praktiska ting kring Katas ständiga agitationsresor runt om i landet, som Anna delvis verkar ha varit ansvarig för i egenskap av anställd på partiexpeditionen.

De för en levande dialog i sina brev och bygger ofta vidare på varandras resonemang. Anna skriver ofta om hur mycket hon saknar Kata och undrar om hon inte snart ska komma hem.

I en sällsynt uppsluppen passus i ett brev från 1900-talets början tillåter Anna sig att fantisera stort: "Hur är det, tummade vi icke på, engång i gamla dagar, du och jag, att vi skola fara till Paris??? Jag har alltid önskat att få se Paris, så mycket pengar skola väl heller ej behövas, så om du nu bara skaffar dig det där stipendiet så ger vi oss av."

En resa till Paris var vid denna tidpunkt något i högsta grad orealistiskt för en kvinna ur Annas klass, vilket hon naturligtvis var medveten om då hon tillät sig att fantisera om det. Ingenting tyder heller på att det någonsin blev någon Paris-resa för Anna och Kata.

Annas brev till Kata är ofta fulla av omtanke och förståelse. I ett brev från 1903 skriver Anna om Branting (av Anna alltid omnämnd som "Br"):

"Av ditt första brev ser jag, att du hade sällskap med Br. Nå, om än du ej nu blir vild av glädje, så i alla fall är Br ändå en personlighet av sådant värde, att själv du lilla Kata gärna för ett ögonblick kan stoppa partipro-

grammet i fickan, och utan samvetsksamhet låta människan Br och människan Kata njuta ett ögonblicks harmoni, eller hur?"

Vid andra tillfällen understryker hon vikten av Katas arbete:

"Jag har fått flera brev från ditt Norrland där de uttrycka sin tacksamhet med att de fått dig dit, du tycks ha verkat som en stridstrumpet över hela Norrland. Det är bra, och du förtjänar verkligen mer än tack för detta arbete."

Vid de tillfällen Kata verkar ha det svårt är Anna extra mån om att komma med både uppmuntran och beundran. Ibland är Kata sjuk eller så har hon gjort en ovanligt strapatsrik resa, och då lyser det av oro i Annas brev: "Vi ha varit förfärligt ängsliga för dig. Jag ser nu av ditt brev idag att du är bättre, måtte det bara fort fara. Kommer du bara hel hem, så ska vi klappa om dig allihop må du tro."

Ofta är hon bekymrad över Katas intensiva program och oroar sig för att hon ska bli överansträngd:

"Men Kata du får ej än mera öka arbetet med alla extramöten, säg nej när de komma och begära. Att agitationen behövs vet vi väl, men saken, och vi alla vinner väl intet på, att misshushålla så med dina krafter, så du kanske blir verkligen sängliggande."

Ibland slår hennes omtanke nästan över i beskäftighet:

"Det är farligt med kölden och du har naturligtvis för litet på dig, men kan du ej skaffa dig en sämskskinnsväst det har du haft förut, och de är ju bra att ha inunder kappan. Om du vill kan jag köpa dig en här i Stockholm och sända. Kosta på ett telegram så skall jag genast laga så du får en sådan. Jag vet ingenting värre än att frysa"

Så skriver Anna en vinter, men av hennes svar några dagar senare att döma har Kata avböjt hennes omsorger: "Nå det var dock förståndigt att du skaffat dig en väst. Men du som är så praktisk kan du ej komma över ett skinn däruppe till pälss åt dig, när du reser så mycket om vintern behöver du en sådan."

Politiskt sett tycks de ofta vara överens. Det gäller inte minst i den så infekterade rösträttsfrågan. Anna själv karakteriserar dock relationen som betydligt mer stormig:

"Du säger så ofta när du är katig att vi nu bli av med dig en tid i Folkets

hus [i samband med agitationsresorna]. Du menar naturligtvis att lugnet, som du efterlämnar är så eftersträvansvärt. Dock, det är ej fallet. Vad mig angår saknar jag dig ofta fast jag kan vara blixtpöbannad på dig ibland, såväl som du på mig."

Vid ett av alla de tillfällen Anna är besviken på vännen Elma Danielssons beteende skriver hon till Kata: "Ja hur det än går med oss två, sams eller osams men aldrig skola vi väl kunna använda dylika vapen mot varann."

Av allt att döma är Kata Dalström en av Annas mycket få förtrogna. Anna var en ledande gestalt i socialdemokratien, och att vara ledande är också att vara utsatt. Det gjorde inte heller saken lättare att hon var kvinna i en helt mansdominerad värld, där kvinnor inte räknades på samma sätt som män. Det fanns helt enkelt få som kunde förstå hennes situation. Kata Dalström, som var den enda kvinnliga agitatorn och reste land och rike runt för att sprida socialdemokratins idéer, var en av dessa få.

En enda gång framkommer det i ett brev att de är oense, men då rejält. Det handlar om den kontroversiella frågan om särskild skyddslagstiftning för kvinnor. I början av 1900-talet förelåg ett förslag i riksdagen om att begränsa kvinnors möjligheter till nattarbete. De socialdemokratiska kvinnorna tog relativt enigt ställning emot lagförslaget, men de socialdemokratiska männen delade inte denna uppfattning och med stöd av dem röstades så småningom förslaget igenom i riksdagen. Anna var stor motståndare till förslaget, och argumenterade mot det både som ombud på partikongressen 1908 och i debatten i bland annat Morgonbris. Förslaget motiverades ofta med att det skedde av omtanke om kvinnorna, men som Anna bistert uttalade på partikongressen, "[v]i önska ej ett sådant skydd, som blott är liktydigt med inskränkning i våra utkomstmöjligheter". De socialdemokratiska kvinnornas uppfattning i frågan sågs dock inte med blida ögon av alla i partiet, och de anklagades för att svika arbetarklassens sak eller rent av för att hata män.

Inte heller Kata delade Annas uppfattning. "Kära Kata", skriver Anna i ett brev som både visar hennes patos och hennes retoriska begåvning,

"Du hugger gräsligt i sten med dina utläggningar i skyddslagstiftningsfrågan [...] Det är väl ej rätt att man för att skydda kvinnorna utestänger

dem från just det bäst betalda arbetet [...] Jag menar att männen ej bör besvära sig med att lagstifta för kvinnorna i denna sak utan det blir kvinnorna själva som får taga denna sak om hand när de själva få rösträtt och det skall väl i all rimlighets namn ej dröja allt för många år. [...] Det är f.ö. komiskt att höra dig tala om inskränkning av kvinnornas arbetsområde. Undrar just vad du skulle säga om det fordrades att du därför att du är kvinna ej finge resa med nattåg på dina agitationsresor så mycket du lustar och vill. Jo jo men den kom du allt att klösa ögonen ur den som vågade tänka dylikt.[...] Varför i alla goda gudars namn kan vi andra ej få vårt arbetsområde i fred likaväl som du. Dina synpunkter är gammalmodiga. Skall nattarbetet förminsкас så må det ske för både män och kvinnor på samma gång så konkurrensmöjligheterna bli lika. Detta är alldeles visst och sant, var säker därpå”.

Frågan dyker dock inte upp igen, så kontroversen tycks inte ha satt några djupare spår i deras vänskap.

Efter 1910 finns enbart ett fåtal brev från Anna till Kata bevarade. Det är därför oklart exempelvis hur Anna reagerade då Kata gick över till den kommunistiska falangen då SAP splittrades 1917, men vi vet att de förblev vänner resten av livet. 1923 dog Kata.

Liksom Fredrik och Anna Sterky vilar Kata Dalström på Norra kyrkogården i Stockholm, vid det som kallas Lindhagens kulle. Det finns en särskild anledning till detta.

Då Fredrik Sterky avled år 1900 begav sig Herman Lindqvist och Hjalmar Branting till Norra kyrkogården för att leta upp en lämplig begravningsplats. Rut Berggren berättar att “[d]e kom tillbaka och sade att det fanns två att välja mellan, den ena på Lindhagens kulle, den andra nere på slätten. ‘Lägg honom på Lindhagens kulle, och inte nere bland de småskurna borgarbrackorna’, sade Kata. Fru Sterky valde Lindhagens kulle.”

Sju år senare skriver Anna till Kata: ”Jag anhåller fortfarande att du köper dig ett sista viloställe på Lindhagens Kulle. Det blir kanske jag som även där får vara ankaret som håller dig till jorden, när vi båda komma dit.” Och så blev det.

Ett politiskt liv

Att Anna Sterky lever för sin politiska övertygelse är mycket tydligt i breven till Kata Dalström. Motgångar och svårigheter för saken blir för henne personliga. 1900-talets första decennier är oroliga; kon-

flikten mellan arbetare och överhet pågår ständigt och utgången är inga-lunda klar.

Arbetskonflikter är vanliga och det är långt ifrån alltid de innebär en seger för arbetarna. I början av seklet har varken arbetarnas män eller kvinnor rösträtt, och en förlorad arbetskonflikt innebär förlorade jobb och förlorad försörjning.

Anna skriver ofta om olika strejker och lockouter i sina brev, och hennes oro för utgången är alltid påtaglig. Hon är inte den som ivrar för stora konflikter; oron för konsekvenserna är för stor. "Men ack. Vi frukta en lockout även i år och då stå sömmerskorna utan skydd dock jag hoppas i det längsta att den skall [kunna avvärjas]", skriver hon 1904.

Fyra år senare skriver hon om upplösningen på en byggnadskonflikt, "ett magert resultat efter flera månaders strid. Men varför kunde de ej låtit bli att gå ut [i strejk] i år de välsignade människorna."

Oron till trots är det också politiken som skänker henne glädje. De flesta av de brev Anna Sterky skrev till Kata Dalström och som finns bevarade är inte särskilt muntra, men några gånger blixtrar det till. Då handlar det alltid på något sätt om politiken. Som i följande beskrivning av när Kvinnornas Fackförbund 1904 beslöt ansluta sig till LO – Anna är så ivrig att hon snubblar på orden och mer än vanligt skiner det i språkbehandlingen igenom att svenska inte är hennes modersmål (i detta citat har den ursprungliga stavningen behållits):

"I måndags [oläsligt ord] möte i B-salen. Herman [Lindqvist] briljant föredrag om Landsorganisationen, vi beslöt ingå, beslutet fattades med aklamation och helsades med stormande handklappningar. Ja, det är jo ej med odelat fröjd vi ingå. Flera talarinnor grufvade sig, ordet uttaxering är minsann blefvet vårt röda spöke. Men det fans äfven de som sade ifrån på et utmärkt sätt, så de af våra afd. som inbille sig att de ej orka med, de få väl sofva t.v. Det är bara inbildning åtminstone till stor del. Uttaxeringen för kvinnornas vidkommande har i de fem år Landsor bestått i genomsnit gått till 1,74 pr år och medlem, och det är väl ändå öfoerkomligt. Sedan beslöt vi om våra nya stadgar och slutade mötet kl ½ 1 [på natten] med ett fyrfaldigt lefve och Arb. söner med kläm."

Anna började sitt engagemang i den fackliga rörelsen, och var under långa perioder både fackligt och politiskt aktiv. För henne var det två oskiljaktiga frågor. Överhuvudtaget arbetade hon för sam-

manhållning och önskade att arbetarna kunde gå samman för de större målen oavsett om deras önskemål skiljde sig i detaljerna. Det förklarar förmodligen glädjen i beskrivningen ovan.

Vid ett annat tillfälle beskriver Anna hur hon besökt kyrkogårdsarbetare i Hagalund i syfte att få dem att organisera sig fackligt: "Jag hade icke så värst stort hopp om att vi kunde taga dem, så där första gången, men de började skriva in sig [i fackföreningen] då jag lämnade lokalen. Men igår på Fredriksdagen var jag ute på kyrkogården och fick då reda på att närapå alla gått in. Det tyckte jag var roligt, och ser du, nu är det organiserade flickor och karlar som kommer att 'vattna' både dig och mig och alla andra partivänner därute," avslutar hon i galghumoristisk anda.

Glad och stolt är hon också efter en riktigt bra förhandling, som då hon 1904 är drivande i att ett kvinnligt sömmerskefackförbund går samman med de manliga handskmakarna:

"Det var nödvändigt att se upp vid den förbindelsen och det både i fråga om ekonomi, representationsrätt, val, mm. Vi är ju som du vet tre gånger så många sömmerskor, och handskmakarna var rädda om det, som de kallade vårt gamla förbund. Nå det fick de för kan du tro, och vår rätt höll vi på styot. De ville välja styrelsen ensamma och vi bara ha två kvinnor där som representanter. Det gick icke. Resultatet blev en styrelse av 9 pers. 4 män väljes av handskmak, 4 kvinnor väljes av sömmerskor en ordf väljes av både handskm och sömmerskor gemensamt. Dessutom fick de ändra om sin ekonomiska administration."

Det är uppenbart att Anna Sterky inte varit någon lätt match för männen i handskmakarförbundet och slutresultatet får betecknas som mycket lyckat med tanke på utgångsbudet.

Anna efterfrågas även i mindre sammanhang:

"Om söndag skall jag till Enköping, men det är då missbrukad kvinnokraft. Det är fem flickor som strejka och nu tycka de att jag ska komma dit. Nå det är ju så nära, och kan de ha en smula nytta av mig, så kan jag ju gärna offra min söndag för dem", skriver hon till Kata 1904.

I Morgonbris berättas senare att de fem Enköpingsflickorna lyckats med sin strejk och att de fått igenom "sina små fordringar".

Det dagliga politiska gnetet beskrivs också. "Textilarbet[arna] är döda tycker du jo mig förefaller alla arbetare döda denna höst. För oss är det närmast omöjligt att agitera ty knappast några gitter gå på möten och det ser allt annat än glatt ut", skriver hon vid ett tillfälle.

Det politiska arbetet är inte alltid tacksamt och framför allt kräver det oändligt mycket av administration och vardagsslit. Pengar finns det aldrig. Titt som tätt skriver hon, utled, att hon varit med och organiserat ännu en "bazar". Det är en viktig inkomstkälla för den politiska verksamheten, men roligt är det inte, "är det icke ynkligt att man ska bli vid med sådant, blott för de usla pengarnas skull" skriver Anna.

I den politiska vardagen ingår också att ständigt gå på olika möten. För Annas del, aktiv som hon är i en rad olika organisationer och på olika nivåer inom dessa organisationer, summerar det till en anseelig mängd tid.

Det är inte alltid roligt. Särskilt de vardagliga mötena i kvinnoklubben beskrivs av Anna ofta i negativa termer – ändå förblir hon en aktiv medlem i mer än två decennier. Och ibland kan även ett sådant möte en helt vanlig februarikväll vara upplyftande. "Mötet avslöts med ett fyrfaldigt hurra för kvinnorörelsen, samt avsjungandet av Arbetets söner och Ungdomsmarschen", berättar protokollet vid ett tillfälle.

Ett av de svåraste politiska bakslagen under Annas levnad var nederlaget i storstrejken 1909. Inte i något annat brev är Anna så förtvivlad som när hon skriver om detta.

"Jag känner mig orolig ja rent av olycklig, som en stackare. Hur ska det bli i framtiden, och vilka vägar skall arbetarna nu gå, för att vinna fram. Tror du ännu på, att det är med valseddlar i hand vi skola segra? Ja den som lever får se.

E.n. är allt grymt och ohyggligt. Kapitalismen har blottat sina fulaste sidor, det är, som man tittar ner i en avgrund av grymhet och hat, när man läser om arbetsgivarnas villkor för arbetets återupptagande, och så splittringen och misstron bland våra egna sedan.

[...] Vi behövde samla oss nu [...] Varför kan ej alla krafter förena sig"

Anna är också orolig för egen del. Annars en flitigt anlita talare undviker hon att framträda på möten under storstrejken. Hon berättar att arbetarrörelsen hållit "stiliga möten för kvinnorna" för att

---

⁶ Stockholms polishus låg vid denna tid på Myntgatan.

hålla modet uppe under strejken, men att hon själv

"endast talat på två möten, har ej vågat, och det är ju även onödigt, då det finns andra som kan. Att polisen ligger efter utlänningarna fick jag bevis på häromdagen. Du känner väl guldsmeds[fackföreningens] ordf. hr Hansen. Han har varit ledare för guldsmedsarbetarna under storstrejken. Han blev nedkallad härom dagen till Myntgatan ⁶ och blev underkastad förhör. De behöll honom det mesta av dagen, och det är ännu ovisst om han blir utvisad. Han har varit här i 15 år och är gift med en svenska, men myndigheterna äro ju galna nu, det är rent ohyggligt så rätt och sanning trampas under fötter av de borgerliga."

Frustration

I breven till Kata, personliga som de är, kan också mörkare stråk i Annas liv anas. Där finns exempelvis ibland en känsla av ensamhet. Anna hade visserligen många bekanta och genom sitt politiska engagemang ett aktivt socialt liv, men efter Fredriks död hade hon ingen familj i Sverige. Bara vid enstaka tillfällen hade hon möjlighet att besöka syskon och syskonbarn i Danmark.

Fredriks död var ett hårt slag för Anna. De närmsta månaderna därefter känner hon sig mycket, mycket ensam. I breven till Kata från detta år ber hon enträget Kata att skriva. En gång berättar hon om en fest hon lämnat i förtid: "Jag gick kl 1 samman med Hansen då var kaffet ännu ej serverat. Jag kunde ej stanna längre. Så många smärtsamma minnen väcktes hos mig. Det var just igår 3 månader sedan klubben firade nyårsfest där, och jag önskade Fredrik gott nytt år." Så personlig är hon sällan annars i sina brev.

"Jag saknar dig mycket må du tro. Gott är att jag är [hos bekanta] eljes skulle jag känna mig gränslöst ensam [...] Jag gick i morse och tänkte att jag skulle skriva ett trevligt brev till dig, jag var då så glad, men mitt humör är som aprilväder. Du får ej bli ond därför att mitt svar i telefonen är så där lite kort, men när här är främmande folk, så är det så svårt att riktigt vara sig själva [...] Skriv lite till mig"

ber hon i ett brev några månader senare, men Kata följer tydligen inte uppmaningen, för bara några dagar senare skriver Anna till henne igen:

"Du tycks vara blivit lite därute på ditt älskade Furusund, sedan Du ej skriver en rad till mig [...] Jag spekulerar på att fara ut med [kvinno]klub-

ben Midsommardagen. [De ska] fara till Limpan. Gräsligt eller hur. Men vad skall man göra. Jag får överlämna åt slumpen att bestämma var jag skall taga vägen, jag får väl fara med klubbmänniskorna, kanske det kan bli trevligt [...] Skriv nu ditt lilla människodjur till din ensamma Anna”.

Firandet av midsommar tycks vara särskilt laddat för Anna, eftersom det är ett tema som återkommer. Ett år skriver hon exempelvis “[v]ar jag skall vara vet jag ännu ej, men alltid kan man vara någonstans ute om man än är ensam”.

Även då hon inte är rent fysiskt ensam – vilket hon förmodligen sällan var – tycks Anna ha svårt att uppleva verklig gemenskap. I många av hennes brev till Kata finns en underliggande ton av irritation. Att läsa dem är ibland lite sorgligt – att se hur denna högt begåvade och sympatiska kvinna, som åstadkom så mycket och som av allt att döma var uppskattad av många, så ofta var frustrerad, kände sig missförstådd, uttråkad och ensam. Det är också lite sorgligt att se hur denna frustration ofta – åtminstone i breven till Kata – vände sig mot personer i hennes närhet, nästan alltid kvinnor.

En rimlig tolkning är att breven till Kata var ett av få möjliga sätt för Anna att få utlopp för sin irritation. I dem ansamlades allt, stort som smått. Förmodligen ger därför inte breven en helt rättvisande bild av hur väl Anna verkligen kom överens med sin omvärld. Åtskilliga är de positiva omdömen om henne som uttalats av människor hon kände. Av allt att döma var hon mycket uppskattad i de sammanhang hon verkade. Det skulle hon knappast ha varit om hon ständigt var irriterad på sin omgivning.

En av de saker Anna ofta blir frustrerad över är bristen på politiskt engagemang bland kvinnorna. ”Man kan bli så ond på kvinnorna för deras småaktiga egoism, ty det är intet annat än det som är i vägen, de sitta hemma och bara vänta att andra skall förbättra deras ställning för dem och så springa de på Hinkemöten ⁷ och njuta av skällningen och skälla själva vidare men göra någonting i fackf[öreningen] nej då är de ej med”, skriver hon i en av sina allra svartaste stunder.

Men Anna är sällan nöjd med insatserna från de kvinnor som är politiskt aktiva heller. De många utfallen mot andra ger en bitter, och lite sorglig, bismak till brevens övriga innehåll. ”Ja du kan prisa dig

---

⁷ Möten med Hinke Bergegren

lycklig att du slipper samarbeta i styrelsen med de älskvärda kvinnorna, du kan ej tro hur småsinnet många gånger firar triumfer, tro ej bara att det alltid är intresset för idéerna som besjälår våra små kvins. Kvinnoklubben är fortfarande rysansvärd", skriver hon vid ett tillfälle om Stockholms Allmänna Kvinnoklubb, där hon var aktiv under decennier. En annan gång skriver hon att hon "är led på kvinnoklubben ty man kan numera ej öppna mun för man kommer i spektakel med medlemmarna, när t o m jag som har ord för att vara hyggelig ej kan komma sams med dem så förstår du hur det är."

Anna är sträng mot dem av arbetarklassens kvinnor som efter vad hon själv anser inte arbetar för det övergripande målet, nämligen arbetarklassens befrielse. Det framgår bland annat av hennes uppfattning i rösträttsfrågan. En annan gång "[a]nmärkte [hon] mot kvinnorna i nykterhetsrörelsen som endast ägna sitt arbete åt denna, och inte deltog i fackrörelsen bland kvinnorna, och hjälpa till att höja sina egna och medsystrars ekonomi".

Anna har lång politisk erfarenhet; hon har lärt sig vilken typ av politiskt arbete som ger resultat. Enbart att gå på kvinnoklubbens möten innebär inte i sig att verkligen förändra något; för att verkligen nå resultat måste de socialdemokratiska kvinnorna synas i betydligt större sammanhang. Därför framhåller hon exempelvis för kvinnoklubbens medlemmar "vikten av att kvinnorna även besöka arbetarekommunens möten mera än nu är fallet."

Kanske kommer Annas frustration delvis av att hon tycker att många av kvinnorna lägger sin energi på fel saker; vällovliga men utan verklig effekt. Det gör henne rastlös. Själv vet hon precis hur man navigerar bland politikens blindskär. Om hon har en åsikt ser hon inte till att framföra den; hon ser till att förverkliga den. Och hon gör det på ett sällsynt elegant sätt. Ett talande exempel, om än anekdotiskt, är då en bekant i Tyskland beklagar sig över att Ellen Key inte avsåg att uppträda i arbetarsammanhang i Berlin då hon gjorde en sorts Europaturné 1905. Anna skriver genast tillbaka:

"Det är möjligt ni får brev från Ellen Key. Det kan tänkas att hon på hemresan skola komma hålla föredrag för arbeterskorna i Berlin. Jag har nämligen meddelat hennes vänner här, att huru oförståndigt hon handlat, genom att ignorera arbeterskorna, och dessa komma troligtvis att föreställa henne detta. Med anledning härav tillfrågades jag till vem hon skola vända sig i Berlin [...] i hastigheten lämnade jag Ert namn och adress".

Anna får det att låta som att det är en slump, men i själva verket har hon naturligtvis gått mycket strategiskt till väga för att försöka påverka Ellen Key att tala för Berlins arbeterskor. Anna är i högsta grad realist – men med en obändig tro på framtiden, och med en ständig drift att göra det bästa av situationen.

Genomgående för Annas frustration är att den ofta riktar sig emot vad hon uppfattar som frasmakeri. Hon står inte ut med tomma ord och tjugiga utopier; vad hon vill ha är handling, konkreta åtgärder som gör skillnad.

Anna gillar helt enkelt inte flum, vilket bland annat framgår av hennes kärnfulla avfärdande av den hembygdsromantiske författaren Karl Erik Forsslund, som hon varit och lyssnat på en söndag: "han skulle stått sig slätt om hans idealistiska föredrag plockats sönder bit för bit av praktiska män. Hans begrepp om hemmet och trädgårdsskötsel förefaller mera än naiva, men hans dikter är vackra."

Anna är varken intresserad av utopier eller av revolution. Det senare är inte minst tydligt i hennes återkommande kritik av Hinke Bergegren. Om honom skriver hon bland annat att "han vill ju ej att kvinnorna skall arbeta sig till att få det bättre, utan bara gräla på männen". Anna har inget till övers för revolutionär retorik, och hon tycks också skrämmas av dess effekter:

"I kväll ska Hinkarna fortsätta sin skällning, men jag vet ej om jag tåler gå dit. Jag fick nog sista gång, åhörarna ter sig ju som vilda bestar. Jag satt och tänkte på tjurfäktingarna som jag läst om har förekommit i Spanien i tidigare dagar. Det är samma låga känslor som framkallas på Hinkemötena. Publiken törstar efter råhet, och hetsjakten fröjdar dem in i själen."

Många är de kvinnor som får sig en släng av sleven. Anna kommer uppenbart inte överens med Elin Lindley, som liksom Anna är en av de framträdande kvinnorna i Allmänna Kvinnklubben. Anna kallar henne bråkig och bondslug. Vid ett tillfälle refererar hon en konflikt dem emellan, "det blev en reva så lång så den väl knappast någonsin kan sys ihop mera", skriver hon. Elin har vid detta tillfälle kallat Anna "drottningen i Vatikanen" (vilket förmodligen säger en del om hur Anna, trots allt en av ytterst få framgångsrika kvinnor i arbetarrörelsen vid denna tid, kunde uppfattas av dem som var något mindre framgångsrika) och Anna har bett Elin "tiga och gå".

Annas kritiska blick drabbar dock många fler, och ofta handlar det om medlemmar i kvinnoklubben. Det är dock förmodligen inte utan

grund, eftersom verksamheten i klubben ofta tycks ha varit konfliktfylld. "Jag kommer att tänka på fru Petrinis ord härförleden, att kvinnorna skola, om de finge rösträtt, vara oljan på de politiska vågorna, jo god morgon här blir ett stim och gläfs utan like" skriver Anna bland annat.

I många av Annas brev kan man också ana en helt annan form av vantrivsel, som inte har med andra personer att göra. Mellan raderna skymtar en längtan efter att få resa så som Kata gör, att ta sig an andra och större uppgifter. Arbetet på partiexpeditionen är ofta slitigt och enformigt. Anna berättar sällan om det i detalj, men fraser som "Allt är sig likt häroppe annars. Lycklig du som får fara ut i landsbygden ty här är ej mycket att hurra för" återkommer flera gånger.

Som en röd tråd genom hela Annas politiska gärning löper engagemanget för agitationen, övertygelsen om vikten av att tala till människor och på så sätt vinna dem till saken. Skulle inte Anna själv ha velat agitera så som Kata? Visst skymtar det ibland fram en sådan längtan:

"[D]u tycks trotsa alla vedermödor [...] Lyckligt det, ty det tycks behövas hjältar i fråga om agitation. Jag förstår dock så väl din iver ty det sporrar naturligtvis energien när man ser hur välbehövt arbetet är."

När hon väl nämner något om sitt eget arbete handlar det om praktiska ting. Hon distribuerar trycksaker, gör utskick, håller ordning på Katas mötesprogram och korrespondens samt bekymrar sig över Morgonbris ekonomi, som ständigt tycks befinna sig vid ruinens brant. Ett annat typiskt citat lyder:

"Här är förresten icke mycket att skriva om, jag sitter här, dag ut och dag in, och knogar, och har icke haft näsan utanför Stockholm i hela denna härliga sommar. Nå, det ödet delar jag med många, men när jag få dina härliga vykort för vilka jag är mycket tacksam tänker jag, ja Kata får åtminstone njuta av sol och sjöluft, det är dock en vederkvickelse i allt arbetet."

I rättvisans namn ska nämnas att även Anna Sterky var en efterfrågad agitator, om än i mindre skala än Kata Dalström. Anna uppträdde ofta som talare både på små och stora politiska möten, på första maj och ute på arbetsplatser och fackföreningsavdelningar.

Men även om Anna på många sätt nådde stor framgång i sitt politiska liv, hade hon säkert nått än större framgång i en tid som varit mer rättvis mot såväl arbetare som kvinnor. Hennes begåvning räckte till betydligt större uppgifter än det praktiska expeditionsarbetet. Hon borde ha fått använda sig själv till de riktigt stora politiska uppdragen.

Partikassör

Anna Sterky utsågs av partistyrelsen som tillförordnad kassör efter att den tidigare kassören, Carl Gustaf Wickman, avlidit den 5 maj 1921. Wickman hade varit kassör under lång tid och som sådan varit vald av kongressen.

Vid hans död uppdagades oegentligheter med bokföringen. Det var viktigt att snabbt hitta en pålitlig efterföljare. Valet föll på Anna Sterky.

Anna förblev kassör till dess att hon gick i pension 1925. Hon hade dock ingen plats i partistyrelsen och har lämnat få spår i dess protokoll. Anmärkningsvärt är att hennes närvaro heller aldrig omnämns vid VU:s sammanträden. Det är därför oklart hur de ekonomiska ärendena föredrogs. De gånger någon föredragande i ekonomiska frågor nämns vid namn är det vanligen partisekreteraren.

Antingen var alltså Anna inte alls med vid VU:s sammanträden, eller så deltog hon utan att någonsin omnämnas i protokollet. Båda alternativen är förvånande, särskilt med tanke på att J G Waller, som utsågs till kassör för partiets tidningsfond samtidigt som Anna utsågs till partikassör, ofta var närvarande för att föredra tidningsärenden, trots att han inte hade någon formell plats i VU.

Även Emil Wallin deltog flitigt i VU:s arbete då han blivit ny partikassör efter Anna. Det är uppenbart att en kvinnlig kassör inte hade samma dignitet som en manlig.

Däremot framgår vid flera tillfällen av partistyrelsens protokoll att hennes arbete var uppskattat. I samband med att hon anhåller om att "från den 1 januari 1925 avgå från sin befattning vid partiets expedition" diskuterar partistyrelsen hennes pension. Gustav Möller framhåller att "[f]ru Sterky har tjänat partiet i 34 år, därav 24 år på partiexpeditionen. Hon har en stor del av denna tid haft en mycket blygsam lön. Sin tjänst har hon alltid fyllt på det mest plikttrogna sätt. När vi nu skola bevilja henne pension, böra vi ej gå lägre än kronor 3 000:- per år."

Hjalmar Branting vill om möjligt gå ännu högre. "Branting ville lägga ett gott ord för en så hög pension som möjligt åt Fru Sterky. Kunnan vi gå högre än till 3 000 kronor, skola vi i detta fall göra det."

De flesta andra partistyrseledamöter verkar dock tycka att det är ett lite väl generöst förslag och frågan remitteras till VU för vidare behandling. Då frågan dyker upp igen på ett styrelsemöte flera månader senare har partisekretariatet gjort en utredning över Annas inkomster det senaste decenniet, och lämnar en rekommendation om att hennes pension bör ligga mellan 3 000 kr och 3 600 kr om året.

Hjalmar Branting har nu avlidit, men Olivia Nordgren påminner om hur han talade för en högre pension än 3 000 kronor, och menar vidare att med tanke på "att Fru Sterkys lön under många år förut hade varit låg [vore det] försvarbart att nu ge henne en smula kompenstation i form av en icke alltför njuggt tilltagen pension".

Hon och Signe Vessman, partistyrrelsens två kvinnliga ledamöter, är de enda som föreslår en högre pension till Anna. Styrelsen bestämmer dock beloppet till 3 000 kronor per år.

Det är en relativt hög summa, högre än den genomsnittliga lönen för en industriarbetare vid denna tid, och Anna har under större delen av sitt yrkesliv tjänat mindre än 3 000 kronor om året. Som partikassör låg hennes årslön på 6 000 kronor. Samtidigt ska noteras att då partistyrrelsen i samband med Annas avgång diskuterar förslaget på hennes (manliga) efterträdare, så höjer de genast lönen till 7 000 kronor, eftersom 6 000 kronor anses "litet".

Det framkommer också att J G Waller, kassören för partiets tidsningsfond, har en årslön på 7 000 kronor, och med hänvisning till honom hävdar man att den nya partikassören knappast kan tjäna mindre än så. Ingen av partistyrrelsens ledamöter tycks reflektera över hur nära de har till generositet gentemot de manliga funktionärernas löner – och hur avlägsen den i jämförelse är när det gäller Annas pension.

Slutet

Anna arbetar på partiexpeditionen till 1925. Allmänna Kvinnoklubbens protokollen från 1920-talets början visar att hon nu sällan kommer på mötena. Den 2 mars 1925 noteras i protokollet:

"I anledning av fru Anna Sterkys avflyttande från Stockholm kommer en fest att anordnas i B-salen den 27 mars."

Klubben samlar till avskedsgåva. Även partistyrrelsen ger henne

en minnesgåva, till ett pris av 500 kronor, enligt VU:s protokoll.

Anna Sterky flyttar till Malmö, förmodligen för att komma närmare släktingarna i Danmark, men återvänder 1934 till Stockholm. Det är oklart varför, men det är rimligt att tänka sig att hon hade större delen av bekantskapskretsen där, samtidigt som de kvarvarande släktingarna i Danmark måste ha blivit färre ju äldre hon blev.

1928 avslutar hon, i egenskap av hedersordförande, kvinnoförbundets kongress, med en exposé över ett långt liv i politiken:

"Fru Anna Sterky, förbundets hedersordförande, erinrade om den tid då man måste leta med ljus och lykta för att få tag i kvinnor som kunde och vågade säga några ord offentligt. Hon ville särskilt påpeka detta för de yngre kvinnorna, som otåligt tycka att vi inte komma någon vart. Det går oerhört framåt. Under den tid som förflutit sedan förra kongressen kan den, som är åskådare på avstånd, bäst konstatera detta. Ni unga vandra på banade vägar och ni ha rösträtten, vi fingo trampa stigen först och sakna inflytande."

Anna fortsätter att ha åsikter om den politiska utvecklingen ända till slutet. 1937, då hon är 81 år gammal, skriver hon ett brev till Social-Demokratens redaktör Zeth Höglund, Zäta kallad, för att tacka honom för ett gott jobb med tidningen och för hans egna "briljanta" artiklar. "När man sitter så där i skymundan är man dubbelt tacksam att läsa det man anser vara sanning och rätt", skriver hon.

I samband med detta skickar hon också in en anonym insändare (undertecknad med "Katarina") till Social-Demokraten där hon diskuterar behovet av att byta ut ordet "fattigvård" mot något mindre stigmatiserande. Hon skriver att fattigförsörjningen i mycket blivit bättre genom nya krafter och nya uppfattningar i frågan om humanitet och ansvar. Då är det dags att få bort det gamla skrämmande namnet. Hennes förslag är "samhällsvård" eller "socialvård".

Bara två dagar senare skickar hon ett litet kort, märkt med "privat", till Höglund på redaktionsadressen:

"Kära Zeta! Jag får väl säga så?? Tack för blommorna. Röda strålande rosor. De lysa skönhet, ut över mitt lilla rum. Innerligt tack. Och tack för Katarina. Till den verkan det hava kan."

Zeth Höglund har alltså inte bara publicerat insändaren från den 81-åriga pionjären, utan även sänt henne en bukett rosor som tack.

Det finns inte särskilt många upplysningar om Anna från hennes sista decennium. Sin 80-årsdag 1936 firar hon på Hotell Carlton i när-

varo av ett fåtal gäster, däribland Per Albin Hansson, Emil Wallin, Hulda Flood, Olivia Nordgren, Signe Vessman och Elin Engström. Menyn består enligt inbjudan av "smörgåsbord, kalkon Bonne-femme och födelsedagsbomb". Hon är nu förmodligen redan mycket trött. I september 1938 skriver hon till Elin Engström:

"Kära Elin! Ser i S.d. [tidningen Social-Demokraten] att Anna [Johansson] gått bort. Att inte hon kunde låtit mig gå först. Jag som varken kan gå och rösta eller annat. Du går väl med på begravningen? Ska vi två slå oss ihop om en blomma?? Att hon inte kunde vänta och få mig med? Men hon hade ju alltid så brått. Gör som du tycker med blommor. Vi delar sedan. Är så trött. Hälsa Helfrid. Klubben sänder väl krans.

*Hälsning Din trötta vän
Anna Sterky"*

Även ett annat brev till Elin Engström finns bevarat, dock odaterat. Handstilen är knappt läsbar, den danska stavningen slår igenom mer än vanligt och innehållet är hjärtskärande:

*"Kära Elin. Jag är saa dårlig. Du måste komma hit. Signe är även dålig. För-låt mig men jag hoppas du kommer. Ring till Emil. Kan ej skriva mer.
Anna"*

Anna Sterky avled den 15 maj 1939.

Efterord

"Vad Fredriks brev till mig angår, så har jag ännu en gång genomläst dem, men finner intet utöver det rent personliga, som kan tjäna till ledning i det syfte ni talade om. Däremot kan jag nämna litet om, vad, som möjligtvis kan tjäna till upplysning..." skrev Anna 1928 till Zeth Höglund, som bett att få ta del av Fredriks efterlämnade papper med anledning av den biografi han höll på att skriva över Branting.

Det ville hon alltså inte låta honom göra.

Anna vaktade hårt på det privata. I sitt testamente bestämde hon att alla hennes personliga papper skulle brännas. Förmodligen skulle hon inte alls gilla att bli omskriven på det närgående sätt hon har blivit i det här kapitlet. Att skriva om henne är dock ett försök att lyfta fram henne från den plats i skymundan hon intar i arbetarrörelsens historia, till den position hon förtjänar – en position som en av rörelsens allra mest begåvade och betyelsefulla banbrytare.

Sömmerskornas väg till facket

Kvinnornas Fackförbund

Kommittén för den kvinnliga agitationen arbetade från början både med stöd till existerande fackföreningar som ville få fler kvinnor med i facket, och med att bilda nya fackföreningar.

Mot slutet av 1890-talet kom verksamheten allt mer att inriktas mot att organisera arbeterskor inom typiskt kvinnliga branscher, där det inte fanns vare sig förbund eller fackföreningar.

Kring sekelskiftet fanns ca halvdussinet sådana föreningar.

Agitationskommittén fungerade i praktiken som ett förbund för dessa föreningar, och ur det föddes förmodligen tanken att ta steget fullt ut och bilda ett eget, självständigt fackförbund. Liksom övriga fackförbund skulle det svara för vissa samordnade funktioner samt hjälp och stöd till föreningarna vid förhandlingar och, inte minst, konflikter. Som förbund skulle man också kunna arbeta med att organisera kvinnor utanför Stockholm.

Så i oktober 1902 beslutade styrelserna för de föreningar som ingick i Agitationskommittén att organisera om den till ett fackförbund, Kvinnornas Fackförbund.

I stadgarna angavs förbundets ändamål vara:

"att fackligt organisera såväl hem- som industriarbeterskorna i en fast och enig sammanslutning, för att därigenom uppnå människovärdigare ekonomiska villkor, kortare arbetstid, reella arbetsavtal och övriga sociala förmåner, vilka arbeterskorna i anseende till sitt arbetes värde för samhället har rättvist krav på att erhålla."

Kvinnornas Fackförbund var alltså inte, till skillnad från övriga fackförbund, organiserat efter bransch- eller yrkeslinjer, utan avsåg att samla arbeterskor från olika yrkesområden. I de ursprungliga stadgarna finns formuleringar som tyder på att Kvinnornas Fackförbund skulle kunna organisera också arbeterskor inom branscher där det redan fanns fackförbund. Men några sådana fall blev aldrig aktuella, och 1904, när förbundet anslöt sig till LO, ändrades stad-

Föregångaren till Kvinnornas Fackförbund, Kommittén för den kvinnliga agitationen, samlad 1902 hemma hos Anna Sterky. Fr v: Alma Eriksson (Norsell), snickaren Lind, Getrud Månsson, Fritz Lindqvist, Anna Sterky (invid skrivbordet), Kata Dalström, Lotten Lundgren, Anna Johansson (ej Visborg) och Lova Molander.

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

garna så att det tydligt framgick att man endast organiserade kvinnor, som inte kunde ingå i något annat existerande fackförbund.

Årsmötet 1903 valde en styrelse med Anna Sterky som ordförande. Förbundet bestod då av fem sömmerskefackföreningar samt tvätt- och strykerskefackföreningen. De närmaste åren tillkom ett tjugotal sömmerskeföreningar, ett par tvätt- och strykerskeföreningar, en förening för anställda vid Stockholms badhus, en förening för kvinnliga anställda vid LM Ericsson och två föreningar vid glödlampsfabriker.

De flesta av dem var nybildade. Deras fortsatta verksamhet gick ibland trögt, och en del föreningar dog ganska snart. Ändå är det

tydligt att med Kvinnornas Fackförbund ökade organiseringen av kvinnoyrken, som ingen annan just intresserat sig för tidigare.

Förbundet bekostade åtskilliga stora agitationsturnéer, bland annat med Kata Dalström, Anna Sterky, Signe Svensson (Vessman) och Ruth Gustafsson. Särskilt Anna Sterky var mycket efterfrågad av föreningarna ute i landet, kanske för att hon var den som hade den mest gedigna egna erfarenheten av praktiskt fackligt arbete.

Från början var förbundet helt stockholmsbaserat. Den första avdelningen ute i landet, en sömmerskeförening i Falun, kom 1904, tätt följd av en förening i Malmö. Efter några år var medlemmarna i landsorten i majoritet. Som mest samlade förbundet något över 1 000 medlemmar, uppdelade på knappt 30 olika fackföreningar. Det låter inte så mycket, men faktum är att flera andra fackförbund vid denna tid låg kring 2 000 - 3 000 medlemmar.

De första åren drevs förbundet helt på ideell basis, utan anställda, och vid sidan av styrelseledamöternas ordinarie arbeten. Kassörskan, som skulle sköta hela ekonomin, med bokföring, kvittohantering och in- och utbetalningar, och dessutom ha expeditionstid för medlemmar en kväll i veckan, tillerkändes 1903 en gratifikation på 50 kronor, året därpå 75 kronor. Inte förrän hösten 1906 kunde man anställa en ombudskvinna, Signe Svensson (senare Vessman).

Många av avdelningarna lyckades träffa avtal om både högre löner och kortare arbetstider. Bäst tycks resultaten ha blivit för kappsömmerskor och klänningssömmerskor, dvs. de grupper som, trots allt, hade den starkaste positionen. En sömmerskeförening i Landskrona fick exempelvis genom ett avtal som betydde att den genomsnittliga veckolönen ökade från 10 till 12 kronor, samtidigt som arbetstiden sänktes med 4 timmar. En förening i Uppsala fick igenom höjningar av veckolönen med närmare 3 kronor, för att nu ta några exempel.

Ett tidstypiskt drag är att alla avtal Kvinnornas Fackförbund slöt innehöll en klausul om att arbetsgivaren skulle svara för daglig städning av lokalerna, att de skulle skuras en gång i veckan och värmas upp vid kallt väder. Sådant var inte självklarheter – syateljéerna var snarast ökända för smuts, damm och dålig luft. Lika talande är att alla avtal hade en klausul om att sömmerskor som blivit sjuka skulle ha rätt att få tillbaka jobbet när de blivit friska – det var heller inte självklarheter.

Avtalskonflikter och penningproblem

Som alla fackliga förbund vid den här tiden var KvFB inblandat i åtskilliga konflikter, alla på lokal nivå. Konflikterna var av två slag: dels strejker för höjd lön, dels konflikter kring föreningsrätten, alltså fall där folk avskedats därför att de gått med i facket.

Lönekonflikterna förefaller på det hela taget ha klarats hem med åtminstone vissa förbättringar. När det gällde uppsägningarna var resultatet varierande: ibland återtogs de avskedade, ibland och kanske vanligast upplöstes konflikten genom att de avskedade skaffade nytt jobb.

En återkommande följetong genom åren var firma Söderberg i Uppsala. Ägaren, en tydligen något kolerisk person, hade för vana att då och då avskeda ett antal anställda, både organiserade och oorganiserade. Ibland ångrade han sig snabbt, ibland var han orubblig. I båda fallen brukade det sluta med att de inblandade skaffade nytt jobb (vilket man kan begripa).

Några gånger var förbundet inblandat i mycket dramatiska konflikter, främst i Stockholm. 1903 utkämpade man en fyra veckor lång konflikt vid firma Carl Broman, som sagt upp fyra sömmerskor för att de gått med i fackföreningen. Konflikten slutade med att de fyra berörda sömmerskorna sökte andra jobb, men den blev dålig reklam för företaget: ett stort offentligt möte, med ett antal framträdande liberala och borgerligt-radikala debattörer, angrep hårt arbetsgivarernas ovilja att erkänna föreningsrätten.

På 1890-talet hade de anställda vid Inedalstvätteriet vänt sig till Allmänna kvinnoklubben och velat få hjälp att bilda en fackförening men, enligt klubbens protokoll, mutats av arbetsgivaren att avstå genom några utlovade förbättringar. Tydligen blev det inte så mycket av löftena, för 1903 var det alltså dags igen. Företaget betalade lägre timlöner än andra tvätterier i staden; nu begärde tvätterskorna en ökning med 2 öre. Även med den höjningen skulle företaget legat under övriga stora tvätterier, men ägaren vägrade ändå med hänvisning till att det skulle bli för dyrt. Dessutom hotade han att avskeda alla, som anslöt sig till någon fackförening. Samtliga tvätterskor gick då i strejk, en strejk som varade nio veckor.

Sedan avbröt tvätteriets ägare konflikten genom att lägga ner företaget, varigenom han också slapp betala ut de anställdas inestående löner. Därefter startade bolagets direktör ett nytt tvätterier, i samma lokaler.

Men tydligen hade han dragit vissa lärdomar av konflikten, för han följde de löner som avtalats vid andra större tvätterier.

Ännu mycket större blev konflikten 1905 vid Centralpalatset i Stockholm. Den skildras i ett eget kapitel (sidan 166). Där blev kostnaderna för konfliktunderstöd över 5 000 kr, mer än det dubbla vid Inedalskonflikten, och trots att en del kunde täckas med insamlingar tog det mycket hårt på kassan. En ytterligare kostnad blev dessutom advokatarvodet för de åtalade i det s.k. Kjösbergsmålet (se sidan 162) som blev en följd av konflikten vid Centralpalatset.

Till det kom kostnaderna för den halvårslånga, riksomfattande lockouten inom verkstadsindustrin.

Det var medlemmar i Järnarbetsareförbundet (nuvarande IF Metall) som stängdes ute från arbetsplatserna. Arbetsgivarnas syfte var, precis som vid den stora tobakslockouten nio år tidigare, att slå ut facket, eftersom man räknade med att Järnarbetsareförbundet inte skulle klara en konflikt särskilt länge. Men Verkstadsföreningen hade glömt lärdomen just från tobakskonflikten: ett enskilt fackförbund kunde visserligen inte bära en så stor och långvarig konflikt, men den samlade fackliga rörelsen kunde det.

För när ett enskilt förbund drabbades av storkonflikt, ställde alla andra upp för att bidra till kostnaderna – genom insamlingar och genom extra uttaxeringar.

Beloppet den här gången var 50 öre i veckan för halvbetalande, dvs. i praktiken kvinnor. För dem vars veckolön bara låg kring 35 – 40 kronor blev det ändå kännbart i längden; 1905 gjordes extra uttaxering från LO faktiskt i 25 veckor. Styrelsen för Kvinnornas Fackförbund insåg det omöjliga i att taxera ut de föreskrivna avgifterna under så lång tid. Istället beslutade man att betala hälften direkt ur förbundskassan.

Totalt för 1905 betalade förbundet ut litet över 5 200 kronor i konfliktunderstöd, och över 6 000 kronor i uttaxering till LO.

Det blev naturligtvis ekonomiskt kärvt. Det illustreras av ett beslut i början på 1906, när avdelningen i Sundsvall lämnade in ett avtalsförslag, som man ville förhandla om.

Förbundsstyrelsen ”godkände att den skulle framlämnas men att någon strejk ej fick förekomma med anledning av att förbundets kassa ej tillät detsamma”.

Lyckligtvis, noterades något senare, fick Sundsvallsklubben igenom sina löneökningar utan strejk.

Men sammantaget blev det mer än man riktigt orkade med, och ekonomin återhämtade sig aldrig riktigt efter 1905. Det verkade i sig självt hämmande på verksamheten. Till det kom den ökade friktionen med Skrädderiarbetareförbundet.

Sömmerskornas fackliga tillhörighet

De flesta anslutna föreningar bestod alltså av sömmerskor, och att just de sökt sig till Kvinnornas Fackförbund hade sin särskilda förklaring. Skrädderiarbetareförbundet, som bildats redan 1889, organiserade från början endast herrskrädderiarbetare. Själva termen "skrädderi", som ju är härledd ur den manliga yrkesbeteckningen "skräddare", tycks vid förbundets tillkomst 1889 ha avsett enbart tillverkning av herrkläder, även om innebörden kring sekelskiftet började vidgas till att omfatta även barns och kvinnors kläder. I praktiken organiserade förbundet fram till sekelskiftet endast män.

Men kvinnor började, under visst manligt muttrande, att anställas även inom herrskrädderiet. I både Stockholm och Göteborg bildade de kvinnliga (herr)skrädderiarbetarna egna fackföreningar under 1890-talet. 1899 begärde de att få ansluta sig till förbundet, som det verkar med stöd från de manliga föreningarna på respektive ort.

Männen i förbundsstyrelsen insåg uppenbarligen att det var bättre för den fackliga styrkan att ha kvinnorna med sig, när de nu ändå fanns ute på manliga arbetsplatser, för de tillstyrkte anhållan. Efter en omröstning inom förbundet upptogs alltså de två kvinnliga föreningarna i förbundet våren 1900.

På förbundets nästa kongress, 1901, diskuterades frågan om förbundets kontakter med "närliggande fack", alltså sömmerskeföreningar av olika slag. En del av ombuden pläderade för att släppa in åtminstone vissa kategorier sömmerskor, andra var helt emot; den salomoniska kompromissen blev att förbundet skulle arbeta för att bildandet av damskrädderiföreningar, sammanslutna i ett eget förbund.

Bakom detta beslut låg, kanske, ett motstånd mot kvinnliga medlemmar just för att de var kvinnor, men det fanns säkert andra faktorer med i spelet. När allt kommer omkring hade förbundet med klar majoritet i en medlemsomröstning öppnat för kvinnliga med-

lemmar – men det var kvinnor som sysslade med "rätt" sorts sömnadsarbete, dvs. herrkläder.

De tyngsta argumenten mot att ta in sömmerskor som medlemmar handlade inte längre om deras kön, utan om deras arbete: damskrädderi ansågs mindre kvalificerat än herrskrädderi. Och den typ av sömnadsarbete som inte ens handlade om "skrädderi", alltså större plagg, utan om det som sammanfattades som "linnesömnad" – underkläder, skjortor, hushållstextilier – tycks mest ha framkallat förfärad rysningar.

Kvinnornas Fackförbund gjorde alltså precis det som Skrädderiarbetareförbundets kongress uttalat sig för, samlade sömmerskorna i ett eget förbund. Så egentligen borde ju skrädderiarbetarna tacksam ha välkomnat kvinnornas förbund.

I praktiken upptäckte de att det blev en hel del problem, när två förbund var verksamma inom samma område. Detta desto mer som det blev allt vanligare att herr- och damskrädderi utfördes på samma arbetsplatser, att kvinnor sydde kostymer och män damkappor och klänningar – faktum är att några avdelningar inom Kvinnornas Fackförbund hade män som medlemmar, i ett fall t o m som ordförande.

Redan på skrädderiarbetarnas nästa kongress, 1904, kom frågan tillbaka om vilka grupper Skrädderiarbetareförbundet skulle organisera.

Några ombud tyckte att det var självklart att förbundet skulle organisera alla som arbetade inom beklädnadsbranschen. Andra ville fortfarande inte ha någon utvidgning alls. Men den här gången blev kompromissen att släppa in kappsömmerskorna (och kappskräddarna).

Det beslutet skapade i sin tur oro i Kvinnornas Fackförbund. Sömmerskeföreningarna var basen för förbundets hela verksamhet, och började de försvinna skulle förbundet få svårt att överleva. Frågan kom upp på förbundets kongress 1907 och debatten blev ganska bitisk; de flesta talare påminde om att Skrädderiarbetareförbundet aldrig tidigare velat ta emot sömmerskorna, och att de "varken förstod eller ville förstå" sömmerskornas problem.

Det slutade med att kongressen bad Skrädderiarbetareförbundet att upphäva beslutet om kappsömmerskorna och att sluta värva medlemmar bland kvinnoförbundets avdelningar.

I stället öppnade skrädderiarbetarekongressen för medlemskap för

alla som kunde betraktas som "skrädderiarbetare", dvs. arbetade med sömnad av större klädesplagg som kostymer, kappor och klänningar. Mindre kvalificerade sömmerskearbeten – som linnesömnad – var alltså undantagna. Beslutet var en kompromiss mellan dem som i mer modern anda ansåg att förbundet borde organisera alla inom beklädnadsbranschen, och dem som fortfarande höll fast vid de gamla yrkestraditionerna.

Gränsen för yrkesstoltheten hade visserligen förflyttats snabbt på bara några år, men den var inte helt borta.

Majoriteten av ombuden hade sett den statistiska sanningen i vitögat: inom branschen ökade kvinnornas andel allt snabbare, och om kvinnorna organiserade sig på annat håll, skulle det egna förbundets styrka minska mycket kraftigt. Protokollet från skrädderiarbetarnas kongress 1907 är tydligt nog på den punkten: det är det egna reviret man vill värna, medan frågan om sömmerskornas problem och behov i fackligt hänseende inte ens nämns.

I kongressbeslutet från Skrädderiarbetareförbundet hette det att det naturliga, för att skapa ett starkt fackförbund, var att alla de grupper som uttalandet syftade på borde organiseras i ett enda förbund. Ingenting sades om hur man tänkte sig att det skulle gå till.

Det rimliga borde ha varit att förbundsstyrelsen efter kongressen tagit kontakt med Kvinnornas Fackförbund för en diskussion om ett samarbete. Något sådant initiativ togs aldrig. I stället förefaller Skrädderiarbetareförbundet ha intensifierat arbetet med att dels värva medlemmar bland damskrädderiarbetarna, dels locka över avdelningar, som ingick i Kvinnornas Fackförbund.

Särskilt intensiv tycks agitationen för detta ha varit i Lund-Malmöområdet, där medlemmarna i KvFB:s avdelning regelmässigt inbjöds till skräddarfackets avdelningsmöten. I en ganska aggressivt hållen insändare, undertecknad av kappsömmerskeföreningen i Lund, hette det att KvFB borde inskränka sig till att rekrytera de okvalificerade arbeterskorna och inte ge sig på "yrkesarbeterskorna" också. Möjligen var det attityder av det slaget som fick Signe Svensson att vid ett besök i Malmö uttala sig tämligen beskt om bristen på solidaritet.

Det förefaller sannolikt att Skrädderiarbetareförbundet avsåg att dra till sig de kategorier sömmerskor som innefattades av kongressbeslutet, och överlåta åt Kvinnornas Fackförbund att ta hand om de grupper man själv inte ville ha.

I en konkurrens om medlemmar var Kvinnornas Fackförbund dömt att förlora. Det var otvetydigt att Skrädderiarbetareförbundet, när det nu bestämt sig för att kapp- och klänningssömmerskor var intressanta, med sina större resurser erbjöd ett mera slagkraftigt fackligt alternativ. En del av kapp- och klänningssömmerskeföreningarna började reda söka sig över till Skrädderiarbetareförbundet. Det urholkade basen för Kvinnornas Fackförbund. De föreningar som skulle bli kvar var för få och för ekonomiskt svaga för att kunna bära upp ett eget förbund.

Ett skickligt förhandlingsspel

I det läget agerade emellertid förbundet med stor taktisk skicklighet. I stället för att ge sig in i en konkurrens om medlemmar där medtävlaren s a s kunde plocka russin ur kakan, gjorde man om striden till en fråga om villkoren för ett samgående mellan förbunden – med sikte på att tvinga medtävlaren att ta hand om hela kakan.

Om man skulle kapitulera, skulle man åtminstone diktera kapitulationsvillkoren! Det var främst två krav man ville hämta hem: sammanslagningen skulle innefatta alla förbundets sömmerskeavdelningar, och det sammanslagna förbundet skulle anställa en (kvinnlig) funktionär för att arbeta med just kvinnornas fackliga organisering.

I april 1908 skrev KvFB till Skrädderiarbetareförbundet och föreslog ett gemensamt sammanträde för att diskutera "möjligheten för sammanslagning med Svenska Skrädderiarbetareförbundet".

Det finns tecken på att skrivelsen kom som en överraskning för Skrädderiarbetareförbundet, som ju var inställt på en helt annan strategi. Den första reaktionen var snarast avvisande; enligt styrelseprotokollet från KvFB den 15 april:

"Fröken Svensson (=förbundsordföranden Signe Svensson) rapporterade om det svar hon erhållit från en person inom Skrädderiarbetareförbundet, de voro nämligen ej hängade att mottaga KvFB i sitt förbund, åtminstone ej på en gång."

Ungefär lika avvisande var attityden när det gemensamma styrelsesammanträdet kom till stånd, den 25 april. Skrädderiarbetarnas förbundsordförande förklarade att frågan måste underställas kongressen, och alltså inte kunde avgöras förrän 1910.

Skrädderiarbetareförbundets reaktion kom naturligtvis inte som någon överraskning för Kvinnornas Fackförbund. Självklart visste man att förbundsstyrelsen inte kunde gå ifrån kongressens beslut. Därför hade man redan garderat sig genom att skriva till LO:s representantskap med en förfrågan hur man därifrån såg på frågan om en sammanslagning mellan Skrädderiarbetareförbundet och Kvinnornas Fackförbund.

Skrivelsen är daterad den 9 april 1908, sex dagar innan man skrev till Skrädderiarbetareförbundet.

I svaret från LO hette det att representantskapet...

"...uttalar sig för önskvärdheten av att Svenska Skrädderiarbetareförbundet i sig upptager de avdelningar av Kvinnornas Fackförbund som kunna hänföras till sömnadsbranschen, och för övrigt åtager sig att verka för kvinnornas organiserande inom det kvinnliga arbetsområde, som omfattar denna bransch. För lämpligt bedrivande av organisationsarbetet på detta område uttalar representantskapet lämpligheten utav, att en kvinnlig funktionär anställes för Skrädderiarbetareförbundets räkning med uppdrag att verkställa agitations- och organisationsarbete bland kvinnorna inom branschen."

LO:s uttalande är en inte så liten knäpp på näsan åt Skrädderiarbetareförbundet för deras krånglande med att fullt ut acceptera sömmerskor som medlemmar. Förbundet hade faktiskt redan tidigare fått, låt vara inlindade, påpekanden om att det mer borde uppmärksamma det faktum att andelen kvinnor stadigt ökade inom beklädnadsbranschen. Nu lindade man inte ens kravet: det handlade om att ta emot alla sömmerskeavdelningarna, inte bara vissa utvalda, punkt och slut.

Naturligtvis visste Kvinnornas Fackförbund att man skulle få ett sådant uttalande; det var därför man hade vänt sig till LO. Formellt var det inte alls nödvändigt på detta mycket preliminära stadium. Men Anna Sterky visste hur Landssekreteriatet såg på frågan – och använde sig av det.

För givetvis måste det ha varit Anna Sterky, som svarade för uppläggningsen av taktiken, även om hon vid denna tidpunkt lämnat posten som förbundsordförande. Anna Sterky hade mer erfarenhet än alla andra kvinnor i arbetarrörelsen, och mer än de flesta män, av politisk och facklig verksamhet på central nivå: hon behärskade alla reglerna, och alla undantagen, i den politiska taktikens grammatik.

Av alla de politiska begåvningar bland kvinnorna, som arbetarrörelsen bara delvis tagit vara på, hör hon till de mest lysande.

Med detta mycket tydliga uttalande från LO:s representantskap kunde Skrädderiarbetareförbundets styrelse inte göra mycket annat än att tillstyrka förslaget om att ta emot samtliga sömmerskeavdelningar i sitt förbund. Men eftersom det onekligen stred mot kongressbeslutet valde man samtidigt att hänskjuta det slutliga avgörandet till en medlemsomröstning. 1156 medlemmar röstade ja till förslaget, 301 röstade nej.

Kvinnornas Fackförbund hade fått igenom sina villkor.

Flertalet nej-röster avgavs i Stockholm och Göteborg, vilket kan verka förvånande med tanke på att Stockholms- och Göteborgsavdelningarna hörde till dem som hårdast drivit frågan om utvidgning av Skrädderiarbetareförbundets medlemsbas. Förklaringen är sannolikt att det var i storstäderna det mest exklusiva herrskrädderiet fanns, och därmed det största motståndet mot att hamna i samma organisation som vanliga enkla sömmerskor.

Eller för att citera Anna Sterky i Morgonbris 1908 :

"Att yrkesstoltheten sitter ganska hårt även hos skräddarna är lätt att påvisa. Detta gav sig ett sorglustigt uttryck i ett avdelningsmöte häromdagen, när frågan om anslutningen behandlades. En medlem beklagade djupt att han som sydde fina frackar efter 1:a prisklass skulle vara tvungen att stå i förbund med till exempel en lannesömmerska, som kanske sydde skjortor för 60 öre dussinet."

Det fanns förstäligt nog en viss bitterhet hos styrelsen i Kvinnornas Fackförbund över Skrädderiarbetareförbundets agerande. KvFB hade, med små resurser, fått igång en facklig organisering inom yrkesgrupper som hade bland de sämsta arbets- och lönevillkoren på arbetsmarknaden, men som, allt tal om klassolidaritet till trots, ingen tidigare brytt sig om att organisera. Det förbund som borde varit närmast till hade direkt avvisat det. Och när man så, med ofta mycket hårt (och oavlönat) slit, organiserat upp ett antal föreningar, och lyckats få åtskilliga avtal som innebar förbättringar – då blev man plötsligt till ett hot mot just det förbund som tidigare tyckt att det var alldeles utmärkt att någon annan än de själva tog hand om kvinnornas organisering. Och det förbundet valde då att försöka konkurrera ut kvinnornas förbund, i stället för att ta upp en diskussion på jäm-

lika villkor om hur man på bästa sättet skulle kunna bygga upp ett samarbete, med sikte på samgående.

Men bitterheten hindrade på intet sätt en realistisk analys av läget. För att åter citera Anna Sterky:

"Saken är ju den att sedan arbetsgivarsidans starka organisation kommit till har behovet av koncentration blivit starkare även på arbetarsidan, det fordras allt mer större styrka för att över huvud taget kunna komma aldrig så litet framåt"

Flera mindre förbund hade redan gått ihop för att på det sättet vinna i styrka, och det var en utveckling som skulle fortsätta, konstaterade Anna Sterky (onekligen profetiskt). Splittringen inom sömnadsbranschen gynnade inte de arbetandes intressen, och från alla dessa utgångspunkter var en sammanläggning med Skrädderiarbetarna logisk, och fördelaktig.

Det fanns ett skäl till:

"Organisationsförhållandena äro ju också långt svårare än tidigare, synnerligast i de senaste oroliga tiderna, då lockouthoten med ty åtföljande utkastning eller en dryg utdebitering ständigt hänger i luften. Under dessa förhållanden är det naturligtvis tryggare att tillhöra ett starkt förbund."

Det var en bister realitet för Kvinnornas Fackförbund att hur mycket man än höll på solidariteten så började de ständiga uttaxeringarna till de ständigt pågående konflikterna inom andra förbund på att knäcka dem ekonomiskt.

I styrelseprotokollen finns återkommande önskemål från avdelningarna att få kostnaden nedsatt eller tidigare skulder eftersänkta.

Vid styrelsemötet den 3 juni 1908 meddelade kassören att på förbundets bankkonto fanns 1 200 kronor. De påbjudna uttaxeringarna låg nu på 200 kronor i veckan. Redan hade man betalat in 802:50, varav avdelningarna kunnat leverera in 297 kr.

Styrelsen beslutade att kassören inte längre fick betala in några pengar till LO utan meddela landssekretariatet att man fick lov att stå i skuld för dem.

Förbundsstyrelsens medlemmar var med andra ord tillräckligt luttrade för att inse att Kvinnornas Fackförbund även utan konkurrens från Skrädderiarbetareförbundet var litet för svagt för att

klara de hårdnande krav och strider man kunde se avteckna sig inom en inte särskilt avlägsen framtid. Så även om agerandet från Skrädderiarbetareförbundet "ej hos styrelsen kunde väcka några blidare känslor" så gav det faktiskt samtidigt en öppning för att rädda över större delen av förbundet till en starkare organisation.

En öppning man var smart nog att utnyttja.

Så kanske blandades ändå bitterheten med en viss lättnad. Och om där också fanns en känsla av triumf över att i slutändan ändå ha utmanövrerat en medtävlare, som inte agerat alldeles solidariskt, så kan man förvisso unna dem det.

Sammanlagning och nedläggning

Vid årsskiftet 1908/1909 gick 11 sömmerskeföreningar med tillsammans ca 500 medlemmar upp i Skrädderiarbetareförbundet. Kvinnornas Fackförbund upplöstes. Tidningen Morgonbris, som startats av förbundet 1904, övertogs av kvinnokonferensens arbetsutskott för att 1920, när det socialdemokratiska kvinnoförbundet bildades, övergå dit.

Signe Svensson (Vessman), som varit anställd i Kvinnornas fackförbund som ombudsman övergick med stöd av pengar från LO till motsvarande tjänst inom Skrädderiarbetareförbundet. Till Skrädderiarbetareförbundets kongress 1910 motionerade flera av avdelningarna som kommit över från KvFB om att det nu mer än någonsin – dvs. efter storstrejken, som betytt ett kraftigt ras i antalet kvinnliga medlemmar – krävdes åtgärder för att stärka agitationen bland kvinnorna.

Kongressen förklarade sig införstådd med det. Men i april 1911 drogs Signe Svenssons tjänst in; den kvinnliga agitationen ansågs ha gett för dåligt resultat.

Det torde vara ett av de få exemplen på att svårigheten att värva medlemmar till facket används som argument för att dra ner på medlemsvärningen – motsatsen brukade vara det vanliga.

Men med den sämre ekonomi, som Skrädderiarbetareförbundet, liksom alla andra förbund, drabbades av som följd av medlemsflykten efter 1909 år storkonflikt, måste man dra ner på antalet funktionärer. Och då var tydligen den som speciellt arbetade med kvinnorna i branschen den minst viktiga att behålla – trots att det var bland kvinnorna som agitationsbehovet var störst.

Den negativa utvecklingen av det kvinnliga medlemstalet i Skrädderiarbetareförbundet åren efter sammanläggningen verkar bekräfta det som yttrades på kvinnoförbundets kongress: att skraddarna inte förstod sömmerskornas problem. Det är i och för sig sant att sömmerskorna var en mycket svårorganiserad grupp. Men det är lika sant att de svårigheterna hade gällt också för Kvinnornas Fackförbund – och att de lyckades bättre. Kanske därför att de förstod just sömmerskornas problem?

Inte förrän 1917 började antalet kvinnor öka inom Skrädderiarbetareförbundet, och det kraftigt. Men det verkar inte primärt ha berott på åtgärder från förbundets sida. Enligt utsagor från medlemmar, som själva upplevt denna organiseringsvåg, hade det mest samband med de allmänt upproriska och revolutionära stämningar som rådde 1917 och med känslan att nu kunde mycket förändras – bara man grep tillfället.

I rättvisans namn ska tilläggas att Beklädnadsarbetareförbundet – som Skrädderiarbetareförbundet så småningom bytte namn till – blev ett av de bättre förbunden när det gällde att minska skillnaderna mellan mans- och kvinnolöner. Men det är en senare historia.

Klass och kön

Man kan läsa konflikten mellan Kvinnornas Fackförbund och Skrädderiarbetareförbundet på flera sätt.

Där finns genusperspektivet:

Skrädderiarbetareförbundets agerande handlar hela tiden om att hävda manlig överhöghet. I en första omgång – fram till 1900 – har kvinnorna helt hållits utanför förbundet. När faktiska förändringar i produktionsförhållandena gör att det inte länge är helt förenligt med (de manliga) medlemmarnas fackliga intressen, släpper man in vissa kvinnor – men i former man själv bestämmer över.

När det så uppstår ett särskilt kvinnligt förbund inser man att det, tvärtemot vad man trodde, blir ett hot mot det egna förbundets styrka. Man försöker neutralisera det genom att släppa in ytterligare några grupper kvinnor, men fortfarande i former man själv kontrollerar.

I slutändan tappar man kontrollen och får helt överge idén om en spärr mot kvinnorna. Men när kampen om inträdet i organisationen

är förlorad, övergår den i en kamp om makten över den. Den ser man (=männen) till att behålla själva.

Det här mönstret, från utestängande via partiellt tillträde till kamp om bestämmandet går igen inom alla sektorer, som den långa kampen om kvinnans rätt till statlig tjänst, rösträttsstriden som övergick i en kamp för ökad kvinnlig representation, eller dagens debatt om kvinnors möjlighet att nå chefspositioner och styrelsepositioner i det privata näringslivet.

Mönstret är mycket tydligt i spelet mellan Skrädderiarbetsförbundet och Kvinnornas Fackförbund. Samtidigt bör man se att det överlappas av andra mönster.

För strävan att bara släppa in kvinnor i kontrollerade former styrdes av ytterligare en faktor utöver mansintressena: yrkesstoltheten. De kvinnor som släpptes in hade alla vissa yrkeskvalifikationer – och de man vill hålla utanför ansågs sakna dem.

Det är visserligen sant att kompetenskrav ofta används för att maskera ett kvinnomotstånd. Men samma försvar för yrkeskunnandet går igen också när de handlar om att dra gränser mot manliga arbetare, som inte anses fylla kvalifikationskraven. Inom Skrädderiarbetsförbundet fanns inledningsvis ett motstånd mot de s.k. lagerskräddarna, dvs. de som sydde plagg efter mall och inte efter personlig provtagning.

När Träarbetareförbundet skulle bildas (1889) ville en del ha ett eget förbund för bara möbel- och byggnadssnickare, medan svarvare och timmermän, med deras mindre kvalificerade arbetsuppgifter, skulle hänvisas till ett eget förbund. Kvinnornas Fackförbund, som i många andra sammanhang kritiserat både oviljan och ointresset för kvinnornas organisering, förefaller ha tolkat motståndet från Skrädderiarbetsförbundet just i termer av yrkesstolthet, inte kvinnoförakt.

Detta mer traditionellt grundade kvalifikationstänkande stred mot det nya klassperspektiv, som var arbetarrörelsens. Med arbetarrörelsens synsätt stod kampen mellan arbete och kapital, och alla arbetare, oavsett graden av yrkeskvalifikationer, hade i den striden gemensamma intressen att bevaka i förhållandet till kapitalägare och arbetsgivare.

Den fackliga kampen handlade om mer än bara löneökningar för enskilda yrkesgrupper; den fackliga kampen handlade ytterst om att

höja hela arbetarklassen, och att fördela om resurser – i makt och i pengar – från kapital till arbete. Att splittra upp sig på specialförbund efter yrkeskvalifikationer, eller t o m utestänga dem som inte ansågs tillräckligt kvalificerade var alltså försvaga sin egen förhandlingsposition, och med det stärka arbetsgivarens. För att på allvar kunna hävda arbetarklassens intressen krävdes starka och sammanhållna organisationer.

Det var därför LO så tydligt krävde att Skrädderiarbetareförbundet skulle ta sig an hela sömnadsbranschen och sluta krångla med kvalifikationsgränser, som bara försvagade sammanhållningen.

Uttalandet från LO:s representantskap styrdes av klassperspektivet. Det handlade inte om ett ställningstagande för kvinnor mot män. Men det gynnade ändå kvinnointressen, i den meningen att det blev ett stöd för vissa kvinnliga arbetargrupper att få komma in i ett förbund med större facklig styrka – även om nu vinsterna visade sig först på litet längre sikt.

Kjönsbergsaffären

– *mediadrev i 1900-talets början*

Sömmerskestrejken vid Centralpalatset 1905 utgjorde början på historien om syfabriken Linnéa, men den är också upphov till en annan dramatisk historia, som på många sätt illustrerar villkoren för arbetarrörelsen vid denna tid.

I samband med strejken vid Centralpalatset demonstrerade under ett antal veckor hundratals människor utanför fabriken för att visa sin sympati med de strejkande och för att protestera mot såväl fabriken direktör som mot strejkbrytarna. Enligt tidningarnas rapporter samlades vissa dagar så många som 2 000 personer i demonstrationerna.

Torsdagen den 13 april blir en kvinna vid namn fröken Kjösberg misstagen för att vara strejkbryterska. I själva verket arbetar hon hos en tandläkare som har sin praktik i Centralpalatset. Vad hon heter i förnamn framgår inte i rapporteringen någonstans.

Exakt vad det är som händer denna kväll är svårt att veta, eftersom historierna skiljer sig åt beroende på vem som berättar. Klart är att den stora mängden demonstranter uppfattar henne som strejkbryterska. Hon blir skrämmd och tar sig, åtföljd av ett antal demonstranter, till Folkets Hus, där den socialdemokratiska partiexpeditionen ligger, i syfte att reda ut saken. I Folkets Hus träffar hon Anna Sterky och ringer sin arbetsgivare som intygar vem hon är. Sedan följer några personer från Folkets Hus henne hem, för att försäkra sig om att hon inte råkar illa ut på vägen.

Det är uppenbart att fröken Kjösberg känt sig pressad att gå till Folkets Hus för att bevisa att hon inte är strejkbryterska; hon menar att hon blivit tvingad att gå dit, däremot påstår hon inte att något våld eller hot om våld förekommit. Hon hävdar inte heller att hon blivit kvarhållen mot sin vilja. Andra vittnen menar istället att det var hennes egen idé att ta sig till partiexpeditionen.

I flera av Stockholms dagstidningar beskrivs dock händelsen på ett helt annat sätt. Fröken Kjönsberg ska mot sin vilja ha blivit förd till Folkets hus för att där ha blivit ställd inför en sorts folkdomstol, där Anna Sterky ska ha agerat domare. Saken blir föremål för rättslig prövning och får mycket spaltutrymme i pressen under våren 1905, och går till historien som den så kallade Kjönsbergsaffären.

Flera tidningar publicerar hårda angrepp på såväl demonstranter som Anna Sterky och Hjalmar Branting samt versioner av historien som går helt på tvärs mot polisrapporterna. Nya Dagligt Allehanda beskriver exempelvis historien så här:

"... en utomstående, som med våld och hot drogs upp till Folkets Hus, inför den provisoriska revolutionstribunal, som under en viss fru Sterkys presidium synes sitta där till doms över de medborgare och medborgarinnor, vilka djäroas trotsa hr Brantings och hans skötevänners privata strejkskräckväldes-lagstiftning."

Stockholms Dagblad beskriver händelsen på följande sätt:

"Knuffad och slagen, omgiven av en rasande pöbel anländer hon alldeles utmattad [till Folkets hus]. Här ber hon om nåd, men skuffas brutalt vidare till dess hon ej orkar mera. Nu bekvämar sig äntligen fru Sterky att stiga en trappa ned för att förhöra den stackars kvinnan..."

Från socialdemokratiskt håll hävdar man å sin sida att polisen använt övervåld mot demonstranterna och protesterar mot vad man uppfattar som den borgerliga pressens hetsjakt.

Dom i målet faller i november. Den konstaterar att det inte gått att visa att fröken Kjönsberg blivit förd till Folkets Hus mot sin vilja. Två män har stått åtalade varav den ene frias helt. Den andre döms dock till 10 kronor i böter för att ha kastat papperstussar på Kjönsberg.

Som ett efterspel till rättegången uppstod en mindre konflikt mellan Kvinnornas fackförbund och de åtalades fackförbund om fördelningen av advokatkostnaderna för de åtalade. Det slutade med att KFF kom att stå för huvuddelen av dem. De totala processomkostnaderna angavs i KFF:s revisionsberättelse uppgå till 846:50 kronor.

Den 19 april höll Kvinnornas fackförbund möte i Folkets Hus med anledning av sömmerskestrejken och tidningarnas skrivelser kring

Kjönsbergsaffären. Mötet rapporterades i Dagens Nyheter ha lockat 800 personer. August Palm, Herman Lindqvist och Anna Sterky talade vid mötet. Anna Sterky gav bland annat "vackert betyg" åt de strejkande sömmerskorna och menade att de aldrig skulle drömma om att använda hot eller våld mot strejkbryterskorna.

På Annas förslag antog mötet en resolution, som bland annat protesterade mot polisens ingripande mot fredliga demonstranter, samt mot "den borgerliga sensationslystna tidningspressens osannfärdiga framställning" av affären, vilket man betecknade som ett utslag av fiendtlighet mot arbetarrörelsen och dess strävanden.

Kjönsbergsaffären var ett exempel på den tidens mediedrev, men syftet var inte bara att hetsa mot enskilda personer som Anna Sterky och Hjalmar Branting. Måltavlan var hela arbetarrörelsen. Den bild som tonar fram i de mångtaliga artiklarna är av en våldsamt socialistisk konspiration, en larmande folkmassa som hotar att omstörta hela samhället, en påbörjad revolution. Det talas om "övervåld" och "laglöshet", om "socialistiska excesser" och "socialistövermod". Händelsen kallas genomgående för "våldsdåd", trots att inget våld förekommit.

I en artikel i Nya Dagligt Allehanda lyder rubriken "Leva vi under revolution?" och fortsätter därefter:

"Det är denna häpnadsväckande fråga, man mången gång måste göra sig, då man ser det trots mot lag och ordning, som upphetsade arbetarskaror i vårt land kunna tillåta sig, när deras lidelser bragts i svallning under en strejkkonflikt. [...] En stor del av Sveriges arbetare [ha] börjat tro, vad hr Hjalmar Branting och hans likasinnade eftersägare alltjämt söka i mer eller mindre förtäckta ordalag intala dem, nämligen att ungefär alla våldsamheter (mord möjligen undantaget) äro en organiserad socialistisk arbetare tillåtna gent emot det mänsklighetens utskum, som benämnes strejkbrytare".

Anna Sterky är en av de centrala personerna i historien och hon beskrivs återkommande som domare och förhørsledare, även efter det att polisrapporterna publicerats som visar att ingen folkkomstol förekommit. När det börjar stå klart för tidningarna att hon faktiskt inte hållit någon folktribunal, hånas hon istället för att ha hjälpt den uppgjagade fröken Kjösberg:

"Vilken underbar mildhet av fru Sterky att lägga kalla omslag på en flicka,

som räckt lång näsa åt en eller kanske rent av flera socialdemokrater! Det var den stora, av den rikaste överseende präglade belöningen för att hon icke var strejkbryterska”, skriver Nya Dagligt Allehanda.

Några tidningar kräver att såväl Anna Sterky som Hjalmar Branting (som även han varit närvarande i Folkets Hus) ska ställas inför rätta.

”[T]ill de skyldiga höra ej minst den socialistiska propagandans toppar, en hr Branting och en fru Sterky [...] Rättsmedvetandet fordrar därför, att även dessa två personer ställes till rätta för vad som ligger dem till last”, skriver exempelvis Vårt Land.

Det spelar ingen roll att Anna Sterky till och med besöker Aftonbladets redaktör för att ”protestera mot den i hennes mening alltför framskjutna roll, som tilldelats henne i denna sorgliga affär”. Anna förklarar då enligt Aftonbladet att hon ”endast tillfälligtvis kommit tillstädes, och att hon gjort allt vad hon kunnat för att hjälpa och trösta den trakasserade damen”.

Detta är enda tillfället Anna själv får ge sin version av händelsen i någon av de stora dagstidningarna.

Kvinnors strejk ledde till bildande av ett kooperativ:
Syfabriken Linnéa

I början på 1900-talet startade och drev en grupp kvinnor i Stockholm en kooperativ syfabrik, som fick namnet Linnéa. Upprinnelsen till detta minst sagt våghalsiga företag var dramatisk. Allt började med en strid om föreningsrätten på den elektriska syfabriken i Centralpalatset med början den 15 mars 1905. Tidningen Morgonbris beskriver striden på följande vis:

"Konfliktens anledning består [...] däri, att sömmerskorna tecknat sina namn på en lista i akt och mening att, på ett samma kväll av fackföreningen utlyst möte ingå i densamma. På omvägar kom detta till direktörens kunskap. Han uppkallade en av sömmerskorna och antydde för henne att hon finge sluta om hon inginge i fackföreningen. Återkommen till ateljén meddelade hon kamraterna om direktörens beslut, och då denne senare kom dit, och ytterligare uttalade att inga fackföreningsmedlemmar finge vara anställda hos honom, reste flickorna sig och förklarade att de ämnade ingå i fackföreningen, samt ej ämnade tåla att en kamrat fick sluta, därför att hon uttalat den mening som alla hyste. Direktören, som tycktes retad av flickornas enighet, dekreterade nu att alla som ämnade ingå i fackföreningen fingo gå genast, och så brått blev det med att utrymma lokalen, att flickorna under hot om polis måste i största skyndsamt plocka till sig sina ytterkläder, och springande ge sig iväg, ty i brist på polis hade direktören kallat upp sina tre gårdsdrängar för att utkasta de genstridiga. På aftonen samlades de utestängda i Folkets hus för möte och inskrev sig i Linnesömmerskornas fackförening".

Linnesömmerskornas fackförening tillhörde Kvinnornas fackförbund, som i sin tur tillhörde LO. Förbundet började förhandla med direktör Josephsson. Denne erkände så småningom föreningsrätten men ville inte gå med på att återanställa mer än ett 20-tal av de 74 sömmerskor som förlorat jobbet. Konflikten pågick under hela våren 1905 och fick ingen lösning. De strejkande kunde inte acceptera att bara ett fåtal av dem erbjöds att komma tillbaka, och den 17 maj be-

slutade därför KvFb att avveckla konflikten, blockera firman och uppmana kvinnorna att söka jobb på annat håll.

Strejken var kostsam för facket. I årsmötesprotokollet från Kvinnornas Fackförbund den 7 maj 1905 berättas att förbundsstyrelsen genom stöd från LO och insamlingar från frivilliga lyckats få ihop mer än 3000 kronor. *"Offervilligheten bland Stockholms arbetare till förmån för de utkastade sömmerskorna hade hela tiden varit utmärkt",* skriver man.

Ändå räckte inte bidragen till att täcka kostnaderna. De ekonomiska villkoren för sömmerskorna, liksom för alla strejkande arbetare vid denna tid, var mycket svåra.

Fackföreningarna hade inga stora resurser och ofta hängde de strejkandes försörjning helt och hållet på de insamlingar som gjordes bland andra arbetare – arbetare som i sin tur hade låga löner. Såväl de enskildas umbäranden som den fackliga solidariteten framgår av följande notering i protokollet från Kvinnornas fackförbunds styrelsemöte den 11 maj 1905:

"En av de utestängda flickorna som genom sin fars dödsfall kommit i särdeles betryckta omständigheter hade framställt en önskan att erhålla ett lån av 15 kronor. Med tanke på de svårigheter som under nuvarande förhållanden säkert skulle förefinnas för henne att återbetala dem, beslöt förbundsstyrelsen att dessa skulle tillerkännas henne som extra bidrag."

I mitten på juni hade alla utom fyra sömmerskor hittat nytt jobb. Understödet sänktes med tiden men fortsatte ändå att utbetalas tills alla fått nytt arbete. Allt som allt meddelas i revisionsberättelsen för året att kostnaden för konfliktunderstödet uppgått till 5 002:10 kronor.

Den påfrestning konflikten utgjorde på KvFb och frånvaron av betydiga segrar till trots lyckas man i verksamhetsberättelsen för år 1905 ändå låta segerviss:

"Under striden var sammanhållningen bland de utkastade opåklaglig och fastän de, när de gingo strejkvakter, i hög grad förolämpades av polisen, utvecklade de mycken energi och omtanke för att hålla strejkbryterskor borta. Att detta ej helt lyckades är väl bekant, ävensom det efterspel denna strid fick i det s.k. Kjönsbergiska dramat, vilket ju dock slutade med fullständigt fiasko för arrangörerna.

Om än denna strid ej slutade med direkt seger för arbeterskorna, vunno de dock en moralisk seger genom sin präktiga insats för en av arbetarrörelsens viktigaste principer, nämligen föreningsrätten. Att även direktör

Josephsson fått lära sig ganska mycket av denna strid är otvivelaktigt. Han försöker troligtvis ej oftare ett för affären så dyrbart experiment, som att kränka arbetarnas föreningsrätt."

I mars 1906 skriver Morgonbris om hur denna konflikt lett till bildandet av den kooperativa syfabriken Linnéa. Anna Pettersson, som själv var en av de drivande i företaget, skriver om utvecklingen.

"Idén om en kooperativ syfabrik – tror jag fick fäste ibland oss just under konflikten vid Centralpalatset under våren 1905. Vi minnas ju alla huru en brutal arbetsgivare kastade ut sina sömmerskor för att de ville ingå i sin organisation, och vi minnas ju alla huru högerpressen och polisen försökte blåsa upp denna konflikt till en storm emot arbetarna genom den riksbekanta Kjönsbergshistorien, vilken, trots alla ansträngningar, blev ett ömkligt fiasko. Alltnog tanken på kooperativ produktion var väckt inom sömnadsbranschen ibland oss".

I januari 1906 konstituerades Kooperativa Syfabriken Linnéa. "[N]u gällde det att skaffa pengar", skriver Anna Pettersson.

"Kommitterade hade kommit till ett kostnadsförslag på en 8 000 kronor ungefär. Var skulle man få dem ifrån? Jo, just genom oss själva, genom att vädja till den aldrig sviktande solidariteten bland våra fackorganisationer och dess enskilda medlemmar."

Finansieringen skulle skötas genom tecknande av andelar, som sattes till 5 kronor styck. Men styrelsen såg också till att andelarna kunde avbetalas i betydligt mindre belopp, så att även de med små inkomster skulle kunna bli andelsägare. Poängen med företaget var att "vi inse att det är åt oss själva vi arbeta och hos oss själva vi köpa de beklädnadsartiklar vi behöva använda och förtjänsten därigenom tillfaller oss själva", skriver Anna Pettersson. "Som det nu är, får ju arbetaren ofta köpa dåliga varor till högt pris, deras kvinnliga anförvanter få tillverka dessa varor för svårlöner och kapitalet skördar profiten." Avsikten var att fabriken skulle startas redan till hösten, först i blygsam skala, "endast ca 10 à 12 sömmerskor; men framtidsmålet är för tidigt att tala om ännu".

Artikeln slutar med en uppmaning till Morgonbris' läsare att stödja fabriken. I samma nummer av tidningen finns även ett upprop från Linnéas styrelse, som uppmanar till köp av andelar. Det framkommer bland annat att av uppkommen vinst ska högst fem

procent utdelas och resten fördelas lika mellan köpta varor och de anställdas årslön. Linnéas styrelse menade att det var extra viktigt att börja med kooperativa företag just inom sömnadsindustrin, eftersom lönerna på detta område var ytterst låga.

Den producentkooperativa idén

Att arbetarna själva skulle äga och driva produktionen i så kallade producentkooperativ var en idé diskuterades relativt livligt i den svenska fackföreningsrörelsen från 1880-talet och framåt, främst inom hantverksyrkena.

Skälen till att starta producentkooperativ var flera. Det grundläggande motivet var förstås att kooperativen var ett sätt att ta makten över produktionen. I ett kooperativt företag tillföll vinsten av arbetet dem som arbetade.

Många gånger startades olika produktionskooperativ just som ett resultat av en arbetsplatskonflikt. På ett mer principiellt plan kunde kooperativen också ses som ett sätt för arbetarklassen att påverka den ekonomiska, sociala och politiska utvecklingen i samhället.

Flera mer eller mindre lyckade försök att starta sådana kooperativ gjordes också, även om de flesta nog förblev på idéstadiet. Flera olika fackförbund behandlade vid sina kongresser motioner om just producentkooperativ. Kongresserna brukade som regel ställa sig avvisande, främst av ekonomiska skäl.

Av de producentkooperativ som faktiskt startades var det få som lyckades väl. Några exempel på framgångsrika företag finns: ett kooperativt bageri i Malmö levde under åtskilliga decennier, ett bokbinderi i Stockholm likaså. Men de flesta företag som startades levde bara några få år.

Det var i allmänhet svårt att få ihop tillräckligt med startkapital och det var svårt att få någon lönsamhet i en verksamhet som påbörjades i mycket liten skala och som konkurrerade med betydligt större och mer etablerade privatägda företag. Ibland försvårades driften av att det i kooperativet saknades tillräcklig kunskap om och erfarenhet av att driva företag.

Ytterligare en försvårande omständighet var att kooperativen ofta motarbetades av privata företagare och privathandel, vilket gjorde att kooperativen fick svårt med distributionen. Det var helt enkelt svårt att hitta villiga återförsäljare.

Linneas första år

1908 dyker Linnéa upp i ännu ett målande reportage i Morgonbris:

”Vi gjorde häromdagen en titt upp på Linnéas lokaler, Stora Vattugatan 5, 2 trappor, och det verkade i sanning välgörande för sinnet att se en så trevlig arbetslokal. Hög, ljus och luftig, inte ett spår till osund eller damm-uppfylld luft, fast det var under slutet på arbetstiden för dagen.”

För tillfället syddes blå överdragskläder, men det berättas att fabriken tillverkar det mesta i sömnadsväg, ”till och med sådant som tillhör den allra finaste linnesömnaden”. Dock har klänningsavdelningen fått läggas ner på grund av för få beställningar. Föreståndarinnan, fröken Larsson, intervjuas och målar en ganska dystert bild av situationen:

”[...] efter de stora ekonomiska svårigheterna vi haft att dras med genom för litet rörelsekapital och så dessa förfärliga tider, som varit, så är det ju helt naturligt att det inte kan gå ihop”, säger hon, och får frågan om inte Kooperativa förbundet beställer sina varor från fabriken. Fröken Larsson svarar att förbundet visserligen lovat att föra Linnéas varor, men att så hittills knappast skett.

”Se det är smutskonkurrensen som även här spelar in. De kooperativa affärerna i landsorten måste naturligtvis hålla samma priser som de andra handlandena och det är ju klart att utsugare, som betalar 80 à 90 öre dusinet för skjortor som vi betala 1:75 för, skall kunna sälja sina varor till billigare pris, och den stora massan av arbetare tycks ännu inte lärt sig förstå nyttan av att så småningom försöka få produktionen i egna händer, utan därför gynna de sina hustrurs, döttrars och kvinnliga vänners utsugare genom att köpa deras varor för några öres billigare pris, vilket också förutsätter en sämre vara.”

Artikelförfattaren avslutar med att uppmana Morgonbris läsare att stödja Linnéa:

”Om sömnadsindustrien åtminstone delvis kunde erövas för kooperationen vore [...] mycket vunnet ur samhällslik synpunkt. Ni vet ju att det är kvinnorna, de svagast ställda i samhället, vilkas röst sällan höres och som ingen så särdeles bryr sig om att höra på, det är de som äro värst utsatta för exploatering på detta område. Och vad kvinnornas – genom utsvältning och för lång arbetstid – undergräva fysik har att betyda för kommande generationer det veta vi alltför väl.”

Ett lyckat projekt

Verksamheten i den kooperativa syfabriken tycks de första åren ha präglats av en ständig brist på pengar, vilket återspeglas i återkommande vädjanden om stöd och tecknande av andelar, bland annat i Morgonbris och i Stockolms Allmänna Kvinnoklubbs protokoll.

Efter några år framgår dock av SAKK:s protokoll att det börjar gå betydligt bättre. 1913 talas det om nödvändigheten av utvidgning, och 1915 framkommer att 23 personer är anställda vid fabriken. Under ett antal år rapporteras att Linnéa går med vinst och att omsättningen ökar varje år. Under exempelvis 1916 har omsättningen nästan fördubblats jämfört med föregående år.

De flesta av arbetarnas drömmar om att starta producentkooperativ förblev just drömmar, eller, i några fall, kortlivade experiment med mindre lyckat resultat.

Syfabriken Linnéa utgör ett av de lysande undantagen. Verksamheten vid fabriken kom att bedrivas i trettio år, vilket får anses vara mycket framgångsrikt för en fabrik som startades av en liten grupp sömmerskor utan tidigare erfarenhet av att driva ett företag.

1936 övertogs syfabriken Linnéa av Kooperativa förbundet.

Alma Norsell

*med erfarenheter både från storstadens och
landsortens politiska verklighet*

"Hur livligt erinrar jag mig ej rörelsens första skede! 'Kratens' knaggliga stråt, alla basarer på Tunnelgatan och Sveasalen för att skaffa pengar till dess bestånd. Jag känner mig ung igen vid minnet av all den oegennyttiga och uppoffrande arbetslust som då fanns hos alla som då hade någon gemenskap med rörelsen. Våra första demonstrationer, då vår gamle vän KMZ (=Karl Ziesnitz, partikassören) lastade på oss flera tidningar än man orkade bära. Livligast erinrar jag mig det året när 'Kraten' kom ut röd med svarta bokstäver, då man gick uppe vid Karlavägen och kursade tidningar och märken. Det var ej så stor skara kvinnor då som hade mod att gå med, man var så tacksam mot dem som följde med från trottoarkanten och in i ledet när man bad dem."

Det är Alma Norsell, kvinnoklubbist i Karlstad, som minns den stockholmska arbetarrörelsens tidiga år i ett brev till Morgonbris 1914. Hon fångar några tidstypiska drag: den ständiga penningbristen, de stora frivilliga arbetsinsatserna, den starka känslan av gemenskap och bladningen av stolthet och nervositet när man gick i de stora demonstrationerna, vaktade av polis och betittade av stora skaror nyfikna.

Och hur avvikande man ändå var som kvinna, när man på det sättet visade att man ville vara en del av det offentliga, medborgerliga, livet.

Alma Eriksson, som hon hette innan hon gifte sig, hörde till den ganska lilla grupp kvinnor som tidigt "hade mod att gå med" och som hävdade sin rätt att vara medborgare, inte bara kvinna. Hon spelade en framträdande roll inom det fackliga kvinnoarbetet i Stockholm åren kring sekelskiftet, med flera tunga förtroendeuppdrag. Ändå kom hennes livsbana att bestämmas av det typiskt kvinnliga mönster, där mannens arbete, och mannens uppdrag, är den styrande faktorn.

Alma Norsell till vänster med partivännerna Elin Engström, Amanda Horney och Per Albin Hansson 1936.

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

Det var inget ovanligt fenomen inom arbetarrörelsen. Unga män och unga kvinnor, med samma engagemang och med samma vilja att arbeta för det som de trodde på, möttes, förälskade sig, gifte sig och fick barn. Han byggde på med nya och större uppdrag, hon nöjde sig med de mindre – eller upptäckte att handlingsutrymmet var så beskuret att hon lika gärna kunde lägga av helt.

Ett av de vemodigare exemplen är Sigrid Vestdahl, som i ungdomsklubben i Malmö organiserade ett framgångsrikt uppror mot pojkarnas försök att utestänga flickorna från de socialistiska studiecirklarna. 21 år gammal var hon en lovande ung agitator, som partiet försökte intressera för resor även utanför Skåne. Med åren blev hon en sluten och något butter landsmor vid maken Per Albin Hanssons sida, ständigt underordnad kraven från hans liv och hans karriär, utan nämnvärda egna rörelsemarginaler och, verkar det som, utan större glädje av livet.

Alma Eriksson-Norsell klarade sig för all del bättre. Hon gjorde det bästa av situationen; var det nu så att man måste följa med maken på alla hans flyttningar, OK, då kunde man åtminstone använda det till att bilda kvinnoklubbar på alla orter man flyttade till. Och gärna i deras omgivning också.

Proletärbarn

Alma föddes i maj 1870 i Järfälla kommun i Stockholms län. Faderns yrke uppges på ett håll som grovarbetare, på ett annat som stutare; i

båda fallen handlar det om mycket lågavlönade arbetaryrken. Alma måste alltså ha växt upp under mycket knappa ekonomiska villkor, och som alla arbetarbarn fick hon tidigt klara sin egen försörjning.

Efter folkskolan fick hon sin första plats, som piga på en gård i Bromma. Året därpå flyttade hon in till Stockholm, där hon ytterligare några år arbetade som piga i familj. I 20-årsåldern bytte hon yrkesbana och blev sömmerska.

Sömmerskeyrket rymde mycket skilda löne- och anställningsförhållanden. De som arbetade på litet större arbetsplatser, med sömnad av större plagg, hade löner och arbetstider i nivå med annat kvinnligt industriellt arbete – vilket inte är detsamma som att villkoren var särskilt bra, bara att det inte var sämre än många andras. De som arbetade med lannesömnad – en samlingsbeteckning för skjortor, underkläder, nattkläder o.d. – låg betydligt lägre i lön. Allra sämst hade hemsömmerskorna det, alltså de som för arbetsgivares räkning satt hemma och sydde, med betalning per färdigt plagg, eller ibland per dussinet plagg. Och hemsömmerskorna var många. I en tid utan organiserad barnomsorg var det enda möjligheten för många mödrar att – hjälpligt – klara försörjningen.

Ändå var det ingen ovanlig ”karriärväg” att unga flickor från landet, som börjat som pigor i familj, övergick till att bli sömmerskor; sy var ju något de flesta kvinnor kunde. För trots de inte alltför goda arbetsvillkoren gav det litet större frihet, och litet större inflytande över den egna tiden, än att bo och arbeta som piga i familj.

Var Alma arbetade har inte gått att klarlägga. Men eftersom hon tämligen omgående anslöt sig till fackföreningen, vid en tidpunkt när detta ännu var ovanligt, talar sannolikheten för att det var en större arbetsplats; det är genomgående mönster i den fackliga organiseringen att den börjar på stora arbetsplatser. Sömmerskornas fackförening bildades 1890, och Alma var sekreterare där 1892-1897.

1898-1902 var hon kassör i Kvinnliga herrskrädderiarbetarföreningen. Bytet av förening tyder på att hon bytt arbete, och att den nya arbetsplatsen haft en annan typ av tillverkning.

Den fackliga verksamheten under 1890-talet handlade i mycket om att helt enkelt organisera fler. Signe Vessman nämner i en minnesanteckning att hon träffade Alma första gången just på ett möte, där Alma agiterade för att bilda fackförening. I sin fackliga verksamhet

tycks Alma också ha fått kontakt med Anna Johansson (Visborg), som själv började agitera för facket kring sekelskiftet, en kontakt som upprätthölls även efter det att Alma flyttat från Stockholm.

Sömmerskor var inte välkomna i Skrädderiarbetareförbundet, som ursprungligen bara organiserade arbetande inom herrskrädderiarbete. I praktiken organiserade förbundet bara män. När kvinnor började arbeta även med herrskrädderi och bildade egna fackföreningar, släpptes just de avdelningarna in i förbundet, 1899, men inte andra sömmerskor (se avsnittet om Kvinnornas Fackförbund).

Vid förbunds kongressen året därpå var Alma ombud för sin avdelning – den enda kvinnan över huvud taget på kongressen.

Kongressen 1901

Kongressen var som så många andra vid den här tiden en livfull tillställning med ett antal långa och bitvis hetsiga debatter. Det började redan första dagen med en motion att förbundet borde utträda ur LO; den huvudsakliga motiveringen var att medlemskapet kostade mer än vad det gav tillbaka.

Motionen avslogs med bred majoritet, men ledde till ett – i vart fall enligt kongressens uppfattning – ”felaktigt och illasinnat” referat i Stockholms-Tidningen.

Så kongressen kastade helt enkelt ut referenten nästa gång han in-fann sig.

(Kritiken var sannolikt berättigad. Idén om neutral nyhetsförmedling hade ännu inte slagit igenom, och många referat var mycket påtagligt färgade av reporterns personliga åsikter.)

Nästa stora stridfråga var den om medlemsavgiftens storlek. Det är en genom decennierna återkommande punkt på fackliga kongressers dagordning och väcker alltid långa diskussioner.

Alma tycks inte ha haft några speciella synpunkter på storleken, men däremot på nödvändigheten av att det blev klarlagt vad som faktiskt gällde för kvinnliga medlemmar. Eftersom kvinnors löner var lägre brukade den fackliga avgiften också vara lägre, men hur mycket lägre hade tydligen inte retts ut när de kvinnliga avdelningarna togs in i förbundet.

Almas inlägg vittnar om taktisk klokhet. Som nykomling i förbundet måste hon akta sig för att alltför tvärsäkert tala om för de

”gamla” hur saker och ting borde se ut. Och som kvinna måste hon manövrera mellan behovet att tala för kvinnornas intressen, och nödvändigheten att inte stöta bort den manliga majoriteten genom att verka för kvinnosaklig. Med sitt inlägg markerade hon en kritik mot gällande regler men också ett förtroende för kongressens förmåga att utan direktiv från henne utveckla nya och bättre.

Det var mycket väl avvägt – och vittnar om en viss bakomliggande förhandlingsvana.

Den kvinnliga avdelningen i Göteborg hade ställt en fråga till kongressen vad som kunde göras för att stärka agitationen bland de kvinnliga medlemmarna. Denna fråga lades ihop med ytterligare några frågor om hur agitationen kunde förbättras, och de ledde, enligt protokollet, till en lång debatt.

Protokollet anger dessvärre inte vilka som yttrade sig i diskussionen, men man kan nog utgå från att Alma gjorde det. I vart fall utsågs hon till ledamot av den kommitté, som fick i uppdrag att lägga fram ett förslag till uttalande i ämnet.

Förslaget kom redan nästa dag och innehöll bland annat en punkt som gav förbundsstyrelsen i uppdrag att särskilt uppmärksamma behovet av agitation bland kvinnor och ”lagerarbetare”, alltså personal som sydde kläder efter mall, utan personlig provtagning, för försäljning i butik.

Kvinnorna dök också upp i frågan om förbundets relation till andra fack, dvs. i praktiken om förbundet skulle börja organisera fler sömmerskor än de som sydde herrkläder.

Protokollet konstaterar att debatten var lång och livlig, men anger inte heller här några namn på debattörerna. Summeringen är mycket kortfattad, och visar inte vilka som deltog. Men man kan lugnt anta att diskussionen följde samma linje som skulle gå igen i fortsättningen – för frågan skulle komma tillbaka.

Den ena sidan såg saken ur ett klassperspektiv och därmed nödvändigheten att ha med också kvinnorna i det fackliga arbetet. Sannolikt insåg man också det meningslösa i att hålla på gränserna mellan herr- och damskrädderi i ett läge där den framväxande konfektionsindustrin ägnade sig åt båda, inom samma fabrik.

Den andra sidan styrdes mer av en strävan att slå vakt om yrkesskickligheten och yrkets exklusivitet, och såg damskrädderiet som

en mindre kvalificerad variant. I den uppfattningen doldes säkert också på sina håll ett kvinnomotstånd.

Frågan skickades iväg till en särskild kongresskommitté, som återkom med en salomonisk kompromiss: Skrädderiarbetareförbundet skulle verka för att damskrädderiarbetarna organiserades, men i ett eget förbund. Stockholmsombuden yrkade på att kappsömmerskor skulle få bli medlemmar i Skrädderiarbetareförbundet, men det avlogs.

Kvinnornas Fackförbund

Almas engagemang inom sömmerskefacket hade, utöver kontakterna med Skrädderiarbetareförbundet, lett till att hon våren 1901 valdes in i Kommittén för den kvinnliga agitationen ("Agitationskommittén") i Stockholm som facklig representant.

De olika föreningar – Allmänna resp. Södra Kvinnoklubben samt ett antal kvinnodominerade fackföreningar – som stod bakom Agitationskommittén beslutade i oktober 1902 att omvandla den till ett fackförbund, Kvinnornas Fackförbund, med kommittén som interimsstyrelse. Ordinarie styrelse valdes våren 1903, och Alma blev även då en av ledamöterna.

Hon blev alltså styrelseledamot i ett fackförbund hon inte själv tillhörde, men det var inte särskilt ovanligt. Och vid den här tidpunkten gällde ju faktiskt att Skrädderiarbetareförbundet uttryckligen uttalat att sömmerskorna borde organisera sig i något annat förbund än deras, så någon konflikt med det egna förbundet var det just då inte fråga om.

Några år senare, när Skrädderiarbetareförbundet börjat se Kvinnornas Fackförbund som en besvärande konkurrent, hade denna dubbelsits förmodligen inte varit möjlig. Men då befann sig Alma i en annan fas av livet, och ställdes aldrig i någon valsituation.

Som styrelseledamot fick Alma vara med om att förbundet växte med några avdelningar, att det lyckades driva fram några riktigt bra avtal om löneförhöjningar, och att det utkämpade sin första stora strejk, vid firma Carl Broman i Stockholm, och sin första stora lock-out, vid Inedalstvätteriet i Stockholm. Båda skildras i kapitlet om Kvinnornas Fackförbund.

I slutet av 1903 lämnade hon Stockholm och därmed också förbundsstyrelsen.

Södra kvinnoklubben

Fram till 1900-talets första år hade Almas engagemang varit enbart fackligt. Men genom Kvinnornas Fackförbund kom hon i kontakt med några aktiva kvinnoklubbister, bland dem Lova Molander från Södra Kvinnoklubben. När Anna Sterky, förbundets ordförande, i september 1902, enligt protokollet, ”höll ett intressant anförande om Ferdinand Lasalle” på ett möte med Södra Kvinnoklubben, blev Alma medlem där.

Det är möjligt att Almas inträde i kvinnoklubben var en del i en räddningsaktion. Klubbens medlemsantal var bara 25 och hade legat stilla i flera år. Många av medlemmarna hade varit med länge och gjort sitt när det gällde både styrelsearbete, agitation och fester. Vid det nyssnämnda mötet kom emellertid fyra nya medlemmar med facklig bakgrund – jämte Alma kan man nämna Hanna Nordström, en av de ledande inom tobaksarbetareföreningen.

I november ledde Alma ett möte om den kvinnliga rösträtten med Ann-Margret Holmgren, en av de främsta borgerliga rösträttskvinnorna, som talare. Det var sannolikt Alma som engagerat henne, eftersom båda var medlemmar i Tolfterna.

I februari 1903 blev Alma klubbens ordförande.

Hon lyckades ordna några möten som enligt protokollen orsakade livlig diskussion, nämligen om det meningsfulla i att kvinnor deltog i föreningslivet. I april talade Social-Demokratens ekonomichef Rasmus Hansen om vikten av att kvinnorna gick med i facket, och passade också på att uttala sig för principen om lika lön för lika arbete. Mötet avslutades med musik, kaffe och ”till sist en liten svängom så att alla tycktes nöjda och belåtna med sin afton”.

Sedan finns bara ett protokollfört möte till, i maj 1903. I januari 1904 läggs Södra Kvinnoklubben ihop med Allmänna Kvinnoklubben. De kvarvarande medlemmarna hade blivit för få för att orka bära upp en egen klubb.

För av de 24 medlemmar, som betalat medlemsavgift för första kvartalet, hade tio försvunnit till hösten. Och då försvann ordföranden själv, som gifte sig och flyttade till Borås.

Make, barn och kvinnoklubbar

Kongressen 1901 hade nämligen blivit upptakt till en helt ny fas i Alma Erikssons liv, eller kanske snarare till en total förändring av det.

För ett annat av ombuden hette Anders Norsell.

Han var soldatson från Skåne, utbildad skräddare som bland annat arbetat några år i Köpenhamn och sedan fått jobb i Göteborg. Där var han ordförande i skrädderiarbetarnas (manliga) fackförening, och användes också av förbundet som resande agitator i Småland och Västergötland.

Med den geografiska bakgrunden hade han sannolikt inte minsta tanke på att bli stockholmare.

Så att Alma mötte Anders ledde inte bara till den livsförändring som ligger i att bilda familj, utan också att hon bröt upp ur den omgivning där hon hade sina vänner och sina uppdrag, för att i flera omgångar starta på nytt, på nya platser i olika delar av landet. Med en stadigt växande familj omkring sig.

Det började med Borås, där Anders 1903 blev platsombud för göteborgstidningen Ny Tid.

Alma bildade en kvinnoklubb. Och födde familjens första barn, en pojke.

Vid slutet av 1906 flyttade familjen till Arvika, där Anders blivit platsombud för det nystartade Värmlands Folkblad.

Alma bildade en kvinnoklubb. Och födde barn nr 2, också det en pojke.

Strax före jul 1908 kom man till Karlstad. Alma blev inom några månader ordförande i den nystartade kvinnoklubben. Året därpå, 1910, födde hon det yngsta barnet, en flicka.

I förlängningen, 1915, bildade hon ett helt kvinnodistrikt.

Som agitationsturné betraktat hör detta onekligen till de mer originella.

Ett svårskött pastorat

Borås var en arbetarstad, starkt dominerad av textilindustrin, men den betraktades som ett mycket svårorganiserat område. De första fackföreningarna i Borås bildades flera år senare än i den likaså av textilindustrin dominerade Norrköping. På fabriksorterna i den omgivande Sjuhäradsbygden och i Viskadalen fanns över huvud taget inga fackliga organisationer.

En viktig förklaring var den starka – och starkt konservativa – religiositet, som präglade regionen, och som fick många arbetare att betrakta anslutning till facket som ett brott mot Guds ordning. Textilfabrikerna i trakterna kring Borås var dessutom spridda över ett

antal enföretagsorter, där fabrikören höll en diktatorisk hand över sina anställda och alla organisationsförsök bestraffades med omedelbart avsked.

I själva Borås hade föreningsrätten erkänts av arbetsgivarna efter en omfattande konflikt 1901, men på landsbygden skulle den förbli ett okänt begrepp under lång tid framöver.

En rapport från 1903 från agitatorn Christian Nilsson skildrar målande ett besök i Fritsla, där han och de medföljande partivännerna från Borås möttes vid stationen av fabrikören, länsman, fjärdingsman och en aggressiv folkmassa, som hotade att dränka dem i ån. Något föredrag blev det inte.

Anders Norsell rapporterar om en liknande upplevelse i Skene, där fabrikören mötte upp med "32 par åkdon" med anhängare av skilda slag och med länsman och tre kronobetjänter i spetsen. Det blev en rejäl ordstrid, men inget föredrag.

Boråsvistelsen skulle komma att fyllas med ett antal liknande konfrontationer, den mest utdragna sommaren 1906. Då utkämpades en bitter strid om föreningsrätten vid textilfabriken i Kinna. Fabrikören störde fackets möten med mistlurar och visselpipor, avskedade alla fackligt organiserade, försökte få dem vräkta genom domstolsbeslut och vägrade att ha några som helst kontakter med vare sig textilarbetareförbundet eller arbetarekommunen.

Anders Norsell och Karl Birgersson, textilarbetareförbundets ombudsman, besökte både Kinna och andra orter i omgivningen i flera omgångar det året, men fick till slut ge upp striden just i Kinna. Där emot lyckades Birgersson bilda en fackförening i Skene, som faktiskt också överlevde.

Borås arbetarekommun betalade en advokat åt de arbetare som hotades av vräkning, och de tycks ha vunnit den processen – till föga glädje dock, eftersom de inte fick tillbaka sina jobb utan måste flytta.

Arbetarrörelsens tidningar var i hög grad agitationsorgan, och posten som platsombud en i hög grad politisk post. Anders Norsell gjorde förvisso ett bra jobb för Ny Tids räkning; upplagan i Borås lär ha varit lika hög som den i Göteborg, och motsvarade så gott som helt antalet organiserade arbetare i staden. Men först och främst var han en nyckelfigur i Borås arbetarrörelse: han var ordförande i arbetarekommunen och i skrädderiarbetarnas fackförening, höll i byg-

get av Folkets Park och agiterade bland textilarbetarna både i Borås och på den kringliggande landsbygden.

Som ordförande i den lokala fackföreningen var han med om att 1904 förklara ett antal företag i blockad för att de vägrat skriva under ett avtal om ackordpriser. 1905 genomförde han en, enligt förbundstidningen Skradderiarbetaren, framgångsrik lönerörelse.

Folkets Park

Bland allt annat hann Anders Norsell också med att starta ett arbetarbibliotek i Borås. I likhet med såväl Ny Tids som fackföreningens expeditioner inrymdes det i hans och Almas lägenhet, en tvårummare i centrala staden. Man misstänker starkt att det var Alma som fick ta hand om själva bokutlåningen, med tanke på allt annat som Anders hade att ta hand om. På sedvanligt kvinnomanér hade hon dessutom att sköta städningen.

Det hade naturligtvis vissa fördelar att på det sättet leva mitt i händelsernas centrum. Men kanske blev det till slut litet för händelserikt, för 1906 återfinns familjen på ny adress, i ett litet lantligare område utanför centrum, Parkstaden vid Ramnasjön.

Om kvinnoklubben skriver Rune Jungen i sin Boråshistorik, något kryptiskt, att "en stor del av verksamheten ägnades åt Folkets Hus och Folkets Park". Varför kvinnoklubben skulle ägna sig speciellt åt dessa två helt andra organisationer kan man ju undra, men svaret är det gamla vanliga: fester och basarer för att få in pengar. Det handlade både om att finansiera den politiska verksamheten i arbetarekommunen och att finansiera själva parken och huset.

Och basarer och fester blev ofta just kvinnoklubbens uppgift.

Folkets Hus vid Sturegatan stod nybyggt när paret Norsell kom till Borås, men det behövdes pengar till räntor och amorteringar på lånen. Vilket var detsamma som att man måste ordna fester. Sannolikt fick också kvinnoklubben svara för städningen av huset, liksom männen i rörelsen fick stå för det löpande underhållsarbetet.

Folkets Park – eller snarare, den första Folkets Park i staden – började ställas i ordning våren 1904, i huvudsak med hjälp av frivilligt arbete. I kassan fanns vid starten, enligt Rune Jungen, bara 8 öre.

Ett år senare gav parken vinst. En del av äran för det tillfaller Anders Norsell, som lade ner mycket tid och arbete på parken. Men en annan del var kvinnoklubbens förtjänst, som organiserat några verk-

ligt publikdragande evenemang, utöver de vanliga danstillställningarna och familjefesterna. Jungen nämner en marknadsfest sommaren 1905 och ett bondbärlöpståg i gammal stil med både brudriddare och bondespelemän.

Anders Norsell var, som sagt, en drivande och energisk person. Som alla personer med de egenskaperna fick han mycket gjort, men som många andra av den sorten blev han också omstridd.

Det finns tecken på konflikter mellan honom och Karl Birgersson, och inom arbetarkommunen blev det en period rejäla problem. Vid slutet av 1904 utbröt öppen strid om nomineringen av ombud till partikongressen påföljande år, en strid som slutade med att Anders Norsell 1905 avgick som ordförande i arbetarekommunen. När känslorna lugnat ner sig återvaldes han 1906. Men stridigheterna bidrog kanske till att han mot slutet av året antog anbudet att flytta till Arvika som platsredaktör för det nystartade Värmlands Folkblad.

Landsortens erfarenheter

Arvika var vid denna tid en stor och livaktig hamn- och industristad, med metallindustrier, sågverk, gjuterier, cigarrtillverkning, en orgelfabrik m.m. Arbetarrörelsen hade fastare fäste här än i Borås, med bland annat en väl etablerad metallfackförening och en förening för tobaksarbetare.

Åren i Arvika blev jämförelsevis något lugnare än åren i Borås, fast fortfarande fyllda av aktiviteter – att ta det lugnt verkar inte ha varit något som låg för vare sig Anders eller Alma Norsell. Också i Arvika var Anders ordförande i arbetarekommunen och i skrädderiarbetarnas fackförening, och ägnade sig åt facklig agitation i omgivningarna.

Alma bildade, som sagt, en kvinnoklubb. Vid starten hade den bara fem medlemmar, men den växte stadigt.

Som ordförande var hon klubbens ombud på kvinnokongressen 1908. Den nybildade klubben hade skickat två motioner till kongressen. En var av rent organisatoriskt slag. En ville ha mer undervisning i nykterhetsfrågan i skolorna, och inskränkningar i försäljningen av alkohol med sikte på totalt förbud. Motionen var sannolikt inspirerad av Alma; både hon och Anders var organiserade nykterister. Arvika-klubben arbetade över huvud taget med nykterhetsfrågorna, och skrämde den lokala nykterhetsföreningen genom

att vilja vara med i deras demonstrationer. Det blev nej till det; klubbens röda fana ansågs alltför förargelseväckande.

I kvinnokongressens debatt om arbetsmiljöfrågor lyfte Alma Norsell liksom tidigare Anna Särström från Norrköping fram de otillräckliga sanktionerna mot brott mot barnarbetsförbudet. Böterna var så låga att det lönade sig för fabrikanterna att betala dem, och fortsätta använda barnens arbetskraft, konstaterade hon och "styrkte detta med bevis från Borås" för att citera protokollet.

Almas inlägg vid konferensen är över huvud taget präglade av de erfarenheter hon gjort sedan hon lämnat Stockholm. I diskussionen om den fortsatta agitationen bland kvinnorna påpekade hon att när det gällde agitation "på obruten mark", dvs. på orter där det över huvud taget inte fanns några fackliga organisationer eller socialdemokratiska klubbar, så måste man koncentrera sig på det viktiga i själva organiseringen, och ta (den kvinnliga) rösträtten sedan.

Det uttrycker självklart en erfarenhet: rösträttsfrågan – och riksdagen i Stockholm – låg för långt bort från mångas vardagsvärld för att fånga intresset. Uppmaningen att gå samman i fackföreningar (eller kvinnoklubbar) kunde däremot kopplas till mycket konkreta och näraliggande krav på förändringar på den egna arbetsplatsen eller den egna orten.

Almas uttalande är egentligen en viss invändning mot den strategi som kvinnokonferensens arbetsutskott lagt upp. Den handlade om att så mycket som det bara var möjligt driva den kvinnliga rösträtten på agitationsturnéerna ute i landet.

I ett överordnat kvinnoperspektiv var detta en helt nödvändig strategi. Det gällde att sätta tryck på partiledningen genom att visa på stora egna aktiviteter och ett stigande intresse bland kvinnorna för rösträtten, så att ledningen inte som 1905 skulle kunna motivera ett nytt uppskov med att kvinnorna ju i alla fall inte var så värst intresserade av den.

Det litet problematiska, som Alma Norsells uttalande antyder, var förstås att ganska stora delar av landets kvinnor ännu faktiskt var främmande för rösträttskravet. Debatten hade fäste i de större städerna, men i betydligt mindre utsträckning på mindre orter och på landsbygden.

Det hörde till det strategiska problemet, att man samtidigt måste arbeta på två nivåer som skiljde sig åtskilligt ifråga om både poli-

tiska kunskaper och politisk medvetenhet, skulle återkomma flera gånger i det socialdemokratiska kvinnoförbundets historia.

Storstrejken

Vistelsen i Arvika varade bara två år. Värmlands Folkblad, med utgivningsort Karlstad, var en tredagarstidning med inte ens 6 000 i upplaga, och underlaget för tjänsten i Arvika var förmodligen för svagt. I slutet av 1908 övergick Anders Norsell till en tjänst vid redaktionen i Karlstad, som det förefaller av främst administrativ art. Något år senare lades tidningen ner (för att återupptrå 1918), och han anställdes då som kassör inom folkskoleförvaltningen.

Nästan omedelbart efter flytten till Karlstad blev han ordförande i arbetarekommunen. Eftersom det i Karlstad inte fanns någon facklig centralorganisation blev det arbetarkommunens styrelse som 1909,orstrejken och storlockoutens år, fick ta ansvaret för att lösa alla de praktiska frågorna; Anders Norsell blev i praktiken den lokale strejkgeneralen.

På strejkens första dag ordnades en stor demonstration med start från Hagatorget. Den gick runt större delen av staden för att avslutas med ett möte på Stortorget. I tåget sjöngs, ropades och hurrades, och när man passerade järnvägsstationen rusade Anders Norsell upp på trappan och utbringade ett leve för solidariteten. Polisen och sedermera rådhusrätten fann detta så störande för den allmänna ordningen att han dömdes till tre månaders fängelse. Hovrätten omvandlade det så småningom till 175 kronor i böter.

Arbetarrörelsen samlade in pengarna, men Anders Norsell tyckte att det fanns bättre saker att använda dem till och satt därför av böterna i fängelse, 21 dagar. Då hade det hunnit gå två år sedan "brottet" begicks.

Kvinnoklubben, där Alma var ordförande 1909, var också mycket aktiv underorstrejken. Den ordnade gemensamma möten med textilarbeterskorna, två offentliga möten och en stor kvinnodemonstration, som samlade ca 1 000 deltagare. Det var mycket i en tid när kvinnor tvekade att alls synas i offentliga sammanhang. Alma var huvudtalare vid mötet.

Som på många andra håll i landet ledde konflikten till några dramatiska konfrontationer med polisen. Vid ett tillfälle hade ett antal strejkande samlats för att demonstrera mot strejkbrytare vid en matt-

fabrik. Stadsfiskalen, assisterad av en polis – båda till häst – ingrep för att skingra demonstranterna, det blev tumult och tre arbetare anhölls. En annan gång samlades stora skaror strejkande för att protestera mot strejkbrytarna vid en möbelfabrik på Hagaborg. Också här ingrep poliser till häst och jagade ner demonstranterna i Klarälven och in på den närliggande kyrkogården, tydligen med flitigt användande av både sablar och piskor.

Men stadsfiskalen hade uppenbarligen ändå vissa sympatier för de strejkande, för han donerade 25 kronor till strejkkassan.

I Karlstad kvinnoklubb

Storstrejken förlorades, och det fick kännbara effekter för medlemstalet både i fackföreningarna och i de politiska föreningarna. I Karlstad sjönk arbetarekommunens medlemstal från 467 år 1909 till bara 255 år 1911.

I ett brev till Morgonbris 1911 berättar Alma Norsell att kvinnoklubben bara har ett 20-tal medlemmar, som dock "tappert kämpar på". Bland de tappra kämparna bör man nämna den dåvarande ordföranden Hulda Andersson, skradderiarbetare precis som Alma. När hon 1915 gifte sig bytte hon efternamn till Flood – och Hulda Flood var på 1930-talet en av de mest framträdande inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen, från 1929 dessutom biträdande partisekreterare med särskild inriktning på arbetet bland kvinnorna.

Almas brev till Morgonbris visade också den oförståelse för rösträttskampen, som Alma antytt i sitt inlägg på kvinnokonferensen. Klubben hade agiterat på möten och i pressen för att alla gifta kvinnor skulle deklarerat, även om de inte haft så stor inkomst. För den som deklarerade fick en egen debetsedel, och eftersom äkta makar var samtaxerade fick kvinnan med hjälp av makens lön den skattepliktiga inkomst som krävdes för kommunal rösträtt.

Det är kanske begripligt om detta skattetekniska sätt att erövra rösträtten var litet svårt att förklara. "Dock visades stor oförståelse här för" skrev Alma, och berättade att klubben till och med förlorat medlemmar på kampanjen.

För deklarerade man sin inkomst måste man ju också skatta för den. Och de avgångna medlemmarna tyckte att man fick betala tillräckligt med skatt utan att klubben behövde agitera för att det skulle bli ännu mera.

Klubben tänkte dock framhärda, försäkrade Alma.

Vid ett annat tillfälle diskuterade klubben titelfrågan för kvinnor. Vid denna tid användes alltid civiltitel plus efternamn när man talade om någon – fru/fröken för kvinnor, herr för män. Men i kvinnofrigörelsens namn kom frågan varför det skulle finnas två olika titlar för kvinnor, beroende på om hon var gift eller inte, när det bara fanns en titel för mannen, oberoende av om han var gift eller inte.

Kvinnoklubben i Karlstad ansåg att en enhetlig titel var riktigast, för att inte märka ut ogifta mödrar. Men klubben tyckte att "fröken" var att föredra – för det markerade den självständiga kvinnan, medan "fru" ju betecknade en sammankoppling med en man. I framtiden borde kvinnan vara så frigjord att "vi ej befatta oss med att varken låna eller ändra namn eller titlar därför att vi beslutat oss för ett gemensamt hem med en man".

Som en liten historisk krumelur kan man notera att när Dagens Nyheter på 1960-talet beslöt att i sina texter använda sig av en enhetlig civil titel för kvinnor så valde man "fru". Bara några år senare hade problemet med civilståndstitlarna löst sig av sig självt; alla slutade helt enkelt att använda dem.

1913 tog Karlstad-klubben också upp den återkommande aktuella frågan om särskild arbetarskyddslagstiftning för kvinnor. Alla var överens om att man inte ville ha någon kvinnlig särslagstiftning: samma villkor ska gälla för kvinnor som för män. Man beslutade också att föreslå kvinnokonferensens arbetsutskott att avkräva alla socialdemokratiska riksdagskandidater ett besked om hur de ställde sig i denna fråga.

Kvinnoklubben ägnade sig delvis åt facklig agitation och försökte på olika sätt få fram en fackförening för stadens textilarbeterskor. Resultatet blev dock magert. Liknande erfarenheter gjorde Textilarbetsareförbundets agitatorer – Anna Särström respektive Karl Birgersson, båda gamla bekanta till familjen Norsell – när de i olika omgångar besökte Karlstad. Båda konstaterade att här behövdes mycket agitation, om kvinnornas "tröghet" skulle övervinnas.

Trögbearbetade var också arbetarkommunerna i Värmland, som klubben skrev till för att intressera dem för att få med kvinnorna i partiet, antingen i kvinnoklubbar eller direkt i arbetarekommunen. De flesta av dem brydde sig inte ens om att svara. Föreställningen att politik inte var någonting för kvinnor var djupt rotad och fanns kvar under flera decennier framöver.

1912 återupptog Alma sitt förvärvsarbete, förmodligen av familjeekonomiska skäl. Hon beskrivs i Svenska Folkkrörelser som "skrädderiarbetare i Karlstad". Hon var sannolikt inte anställd vid något företag utan tog emot beställningsarbete i hemmet. För att hon varit egenföretagare talar också det faktum att hon från 1915 reste mycket, främst i Värmland men också inom landet i övrigt; 1917 är hon formellt utsedd som "agitator" för kvinnoförbundet. Det skulle knappast ha gått att förena med en reguljär anställning. Den privata arbetsgivare fanns inte, som skulle gett en anställd ledigt för att åka runt och agitera för socialismen.

Som Centralstyrelsens agitator deltog Alma Norsell i kvinnokonferensen 1917 och försvarade där en motion från Karlstad-klubben om "värdesättningen av hemarbetet".

Motionen handlade inte om frågan ifall gifta kvinnor borde vara hemmafruar eller gå ut i yrkeslivet; den stridsfrågan hör för de socialdemokratiska klubbarnas del till en senare tid. Motionen utgår från förutsättningen att gifta kvinnor ska arbeta med hemmets skötsel – *men* då ska både kvinnan och hennes arbete också respekteras efter förtjänst.

Motionen pekar egentligen på en dubbelmoral i sättet att se på kvinnors arbete i hemmet: å ena sidan ansågs det som så viktigt och värdefullt att kvinnan helt och hållet borde ägna sig åt det (och inte "springa på möten"), å andra sidan viftade man bort hemmakvinnorna med att "de arbetar ju inte". Det var mot den dubbelmoralen motionen riktades.

Motionen föranledde ingen nämnvärd diskussion utan konferensen ställde sig bakom synpunkterna från Karlstad.

Under 1920-talet försökte kvinnoklubben skapa möjligheter för arbetarhustrur att få resa bort någon vecka på sommaren för att vila upp sig. Något eget semesterhem kunde man inte få ihop till, men med hjälp av inkomsterna från konserter och basarer och några donationer från privatpersoner lyckades man betala för platser på andra semesterhem, främst KFUK:s. Men eftersom pengarna måste samlas in på nytt och på nytt, och det krävde mycket arbete att ordna de arrangemang som gav pengarna, fick man ge upp vid slutet av 20-talet.

Kvinnodistriktet

1915 tog kvinnoklubben i Karlstad initiativ till Värmlands socialdemokratiska kvinnodistrikt, en samorganisation för kvinnoklubbarna i länet. Distriktet – liksom tidigare kvinnodistriktet i Skåne – bilda-

des faktiskt innan det fanns något kvinnoförbund, och debatten på kvinnokonferensen hade varit ganska tveksam även till bildandet av distrikt. Men Alma Norsell hade hävdade att "ute i landsorten" fanns ett klart behov av en samordnande styrelse att vända sig till, för praktiskt hjälp likaväl som politiska råd. När det nu inte blev något kvinnoförbund skapade man på egen hand en samordning för Värmlands-klubbarnas del.

När distriktet bildades fanns bara fyra kvinnoklubbar i länet, även om det tydligen fanns intresse på andra håll också. I referatet i Morgonbris heter det att många intresserade från andra orter hade kommit till Karlstad på egen bekostnad. Själva mötet ägde rum i en källarlokal i Haga. Några pengar till lokalyra hade man just inte, och kvinnoklubbens egna möten fick ofta äga rum hemma hos någon av medlemmarna.

Till distriktets första VU valdes Märta Henriksson från Skattkärrsklubben samt Alma Norsell och Hulda Flood från Karlstad. De tycks sedan internt ha fördelat posterna så att Alma blev ordförande, Hulda sekreterare och Märta kassör. Alma kvarstod som distriktsordförande till 1935, med ett avbrott 1922.

Den första distriktskonferensen använde några timmar till att diskutera "Vilka åtgärder böra vidtagas för att väcka det kommunala ansvaret hos kvinnan?", och man efterlyste en billig och upplysande broschyr i detta ämne. Bakgrunden var det något nedslående faktum att kvinnorna mycket dåligt utnyttjade den kommunala rösträtten. Totalt i landet var det under 20 procent av de röstberättigade, som faktiskt röstade.

Vid nästa årskonferens, alltså 1916, kom ämnet upp igen. Alma höll ett inledningsanförande med rubriken "Kvinnorna och kommunen". Efter en stunds diskussion beslutade man att alla klubbar i januari och februari skulle ordna kurser i kommunalkunskap för kvinnor. Man beslutade också att skriva till Kvinnornas Centralstyrelse och föreslå att de kommunalartiklar av Kata Dalström, som publicerats i Morgonbris, skulle ges ut som broschyr.

Distriktets tillkomst innebar att nybildningen av kvinnoklubbar tog fart, med ca ett dussin nya klubbar inom en tioårsperiod. Men det räckte ju inte med att bilda klubbar: det gällde att få dem att överleva också. Stöd och råd i det praktiska arbetet, kurser och studiecirklar, och utbyte av erfarenheter klubbarna emellan var också viktiga upp-

gifter för distriktet. Under hela sin tid som distriktsordförande reste Alma mycket bland klubbarna, och lade ner mycken tid på att få fram bra underlag för kunskapsspridning.

Det finns några egentligen ganska rörande beskrivningar i Morgonbris av hur tafatta och okunniga kvinnorna i nybildade klubbar kunde känna sig i början, hur mycket stödet och förståelsen från de mer etablerade kvinnorna betydde och hur självsäkerheten växte, när man märkte att råden fungerade.

Kanske var det där kvinnoklubbarna största betydelse låg vid denna tid.

Kommunalpolitiken

Anders Norsell var ordförande i arbetarekommunen från 1909 till 1917. Hans rötter i fackföreningsrörelsen kan spåras i att arbetarekommunen under hans tid startade en facklig agitationskommitté.

1911 tog han också initiativ till koloniträdgårdsföreningen i Karlstad. Det skedde vid sidan av arbetarekommunen, men förmodligen med dess gillande, för koloniträdgårdsrörelsen var en stor social rörelse under 1900-talets första år, full jämförbar med andra folkrörelser. För många industriarbetare med rötterna på landsbygden blev det både ett andningshål och ett sätt att återknyta till barndomens erfarenheter – och att dryga ut födan med egen potatis.

Koloniföreningen blev mycket populär, men det förefaller inte som om Norsells själva haft någon kolonilott – och hur skulle de förresten ha fått plats för den på schemat?

Medlemstalet i arbetarekommunen ökade stadigt och 1911 lyckades socialdemokraterna i Värmland få in sina första företrädare i riksdagen. 1912 kom de första s-märkta stadsfullmäktigeledamöterna i Karlstad.

Anders Norsell invaldes 1914 i både stadsfullmäktige i Karlstad och i landstinget i Värmland. 1919 – 1920 var också Alma Norsell ledamot av stadsfullmäktige, invald samtidigt som Hulda Flood. Almas mandat var tvåårigt. Det är oklart varför hon inte ställde upp till omval, men det är inte uteslutet att det väckt kritik att både hon och Anders satt i fullmäktige, inte minst med tanke på att han var vice ordförande.

De hade olika intresseområden inom kommunalpolitiken. Anders uppdrag fanns huvudsakligen inom skol- och kultursektorn, Almas

inom socialsektorn. 1920 blev hon ledamot av barnmorskestyrelsen och distriktsvårdsstyrelsen i Värmlands läns landsting, och 1921 av styrelsen för Värmlands läns sinnesslöanstalt. Några år satt hon i fattigvårdsstyrelsen i Karlstad. 1932 invaldes hon i styrelsen för skyddshemmet i Björkåsen.

1920-talet präglades av stor arbetslöshet, och Karlstad inrättade, som många andra städer, en särskild arbetslöshetsnämnd. Alma ingick i styrelsen med särskilt ansvar för det kvinnliga nödhjälpsarbetet i Karlstad. Nödhjälpsarbeten var statligt finansierade jobb till mycket låga löner för arbetslösa – det gällde ju att inte vara så generös att de arbetslösa upphörde att söka "vanliga" jobb. För män handlade det som regel om vägbyggen eller skogsavverkning. Oftast betydde det att de måste lämna hemorten och inkvarteras i särskilda "AK-baracker" i anslutning till jobbet.

Kvinnliga nödhjälpsarbeten förekom mycket sparsamt, och var bara öppna för kvinnor som ansågs vara familjeförsörjare, dvs. i praktiken ensamstående mödrar.

I huvudsak tycks dessa fåtaliga kvinnliga nödhjälpsjobb ha handlat om sömnadsarbeten, och för det passade ju Almas egen yrkesbakgrund bra. Under 1922 undantogs emellertid både kvinnor och ungdomar från möjligheterna till nödhjälpsarbeten. Vartefter arbetslösheten ökade, måste man nämligen skära ner på stödinsatserna för de arbetslösa!

Kvinnornas första riksdagsval

1921 var det år då kvinnorna första gången fick rösta i ett riksdagsval. Ett högt kvinnligt valdeltagande var förstås mycket viktigt för alla dem som kämpat för den kvinnliga rösträtten. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet satsade stora resurser på agitation bland kvinnorna, och partiet såg till att ha flera kvinnor bland de talare som från centralt håll skickades ut i valrörelsen.

Enligt Morgonbris var det 25 kvinnor som anlätades i den centralt organiserade valkampanjen. För den tiden får det anses som en stor grupp. Bland dessa 25 fanns Alma Norsell.

De socialdemokratiska kvinnor som hade de flesta framträdandena i valrörelsen var givetvis de två riksdagskandidaterna, Agda Östlund och Nelly Thüring, med ett 40-tal möten över hela landet. Men Alma Norsell kom faktiskt inte långt efter. Enligt Morgonbris

fanns hon bland dem som haft 25 – 30 möten. Alma reste dels i Blekinge, där hon talade på 18 olika orter, dels i sitt eget hemdistrikt Värmland. Hon gjorde också ett besök i sin gamla hemstad Borås, där hon talade på kvinnoklubben om varför kvinnor ska organisera sig.

Hemma i Värmland stod Anders Norsell på socialdemokraternas riksdagslista. Första gången Alma, efter mer än 30 år av politisk verksamhet, i september 1921 äntligen fick rösta i ett riksdagsval kunde hon alltså rösta på sin man.

Han blev invald som en av 93 socialdemokrater i andra kammaren, och fortsatte som riksdagsman till sin död i december 1935.

Möjligen blev det kvinnliga valdeltagandet en liten besvikelse för rösträttsförfärdarna; det stannade vid 47 procent, mot 62 för männen. En valstatistisk undersökning, refererad i Morgonbris 1924, visade att det främst var bland de självförsörjande kvinnorna i arbetarklassen, dvs. ogifta kvinnor och änkor, som valdeltagandet var lågt: 27 procent.

Bland de gifta arbetarkvinnorna låg valdeltagande på samma nivå som för männen, litet över 60 procent. Förklaringen till det var inte självklart ett större politiskt intresse – men när mannen ändå skulle gå och rösta, gjorde hustrun det också.

Kvinnoklubbarna hade ofta haft anledning att klaga på partiets bristfälliga intresse för kvinnornas organisering. Det låga kvinnliga valdeltagandet gav nya argument för den kritiken. I årsberättelsen 1922 konstaterade det nybildade kvinnoförbundet bistert att det "nästan genomgående klagats över det bristande intresse som arbetarekommunerna visat för agitationen bland kvinnorna". Partiet tog upp de klagomålen på en särskild konferens för partidistriktets styrelser.

Det faktum att kvinnorna nu hade rösträtt, och att det uppenbart fanns stora väljarpotentialer för socialdemokratin att hämta bland kvinnorna, bidrog kanske till att konferensen faktiskt lyssnade, och uppmanade partidistriktet och arbetarekommunerna...

"...ägna organisationsarbetet bland kvinnorna betydligt större uppmärksamhet än hittills. När agitationen ordnas för bildandet av kvinnoklubbar böra distriktet och arbetarekommunerna icke endast moraliskt utan också ekonomiskt stödja densamma. De böra ordna mötena för bildandet av kvinnoklubbar."

Beslutet ledde inte till praktiska åtgärder överallt, framför allt inte på arbetarekommunnivå. Frågan om agitationen bland kvinnorna skulle återkomma många gånger, i många decennier.

Men Värmland ställde i alla fall upp på 1923 års rekommendation; att där redan fanns ett kvinnodistrikt, som i åtskilliga år bearbetat partiet i frågan om den kvinnliga agitationen, hade kanske hunnit få viss effekt på tänkandet. 1924 ordnade partidistriktet gemensamt med kvinnodistriktet en agitationsturné över hela Värmland, med Alma Norsell som huvudtalare.

Det ledde till en viss ökning av medlemstalet i kvinnodistriktet, kanske också till att ytterligare några män påverkades i sin syn på kvinnornas organisationer. Men några omedelbara effekter i det avseendet fick det knappast. Kvinnodistriktets årskonferens 1927 antog ett uttalande – med anledning av en motion från kvinnoklubben i Jössefors utanför Arvika – där

”vi vädja till männen, särskilt de gifta, att i stället för att motarbeta kvinnornas deltagande i arbetarrörelsen söka påverka sina hustrur att delta i arbetet för vår gemensamma sak.”

25 år tidigare hade Alma, som styrelseledamot i Kvinnornas Fackförbund, varit med om att skicka ut ett cirkulär till Stockholms fackföreningar med en liknade uppmaning till ”alla organiserade män” att inte motarbeta sina hustrurs och döttrars fackliga engagemang utan tvärtom se till att de verkligen gick med.

Kanske undrade hon hur många ytterligare sådana uttalande hon skulle behöva vara med om att anta, innan de blev överflödiga.

Ännu en kongress

1924 var Alma Norsell åter ombud på kvinnoförbundets kongress – för nu hade det alltså hunnit bli ett förbund.

Karlstad-klubben hade skickat en något ovanlig motion, som krävde åtgärder för ”humanare behandling av de värnpliktiga”. Bakgrunden var uppenbarligen några upprörande händelser vid Värmlands regemente, där flera värnpliktiga dött i lunginflammation, sedan de vintertid tvingats ut i nattkölden för att vädra sängkläder (!).

Kongressens beslutade att förbundet i samråd med riksdagsgruppen skulle hålla ögonen på frågan och verka för bättre behandling av de värnpliktiga.

En av de motioner som orsakade livligast debatt kom från kvinnoklubben i Iggesund – en klassisk bruksort nära Hälsinge-kusten – och handlade om Morgonbris. Klubben menade att tidningen låg på "för hög kulturell nivå" för många arbetarkvinnor med dålig skolutbildning, och att det gjorde tidningen "trögsåld". Man ville därför att tidningen mer skulle ta upp "arbetarkvinnornas all dagliga intressen eller med andra ord införa sådan läsning där de kan känna igen sig själva och de villkor de i stort sett leva under och på samma gång ge dem en fingervisning hur de kunna förbättra sin tillvaro".

Motionen utgick från Iggesunds-klubbisternas egna erfarenheter och egna funderingar hur tidningen bättre skulle nå ut till dem som inte hade de redan politiskt erfarna och engagerades kunskaper och läsintresse. Det handlade inte om krav på mera förströelselesning utan om att tidningen borde hitta former för att förmedla seriösa budskap, som mer utgick från de lågutbildade läsarnas förutsättningar.

Men förbundsstyrelsen föredragande, som var Morgonbris´ redaktör, tog motionen både som personlig kritik och som ett ifrågasättande av ambitionerna att göra en seriös politisk kvinnotidskrift. Hon vände sig helt mot alla tankar på att göra Morgonbris "lättare" och det satte tonen för hela den följande debatten. Den utvecklades till en arg kritik mot alla tankar på mer matrecept och mer lättgods i tidningen.

Det var visserligen krav som kunde höras ute i klubbarna, men det var ju inte det motionen handlade om. Den ville behålla de seriösa syftena, men hitta mer lättbegripliga former att förmedla dem i. Men debatten kom i huvudsak att röra sig kring dessa andra krav, "matreceptskraven". Det faktiska problem som motionen tog upp – att man aldrig kan förmedla aldrig så viktiga budskap om mottagarna inte vill läsa den tidning som innehåller dem – kom bort.

Alma Norsell var en av de få som försökte diskutera det som var kärnfrågan, nämligen hur man formulerar sitt budskap så att mottagarna förstår det. Hon hade personligen stort utbyte av tidningen, förklarade hon, men hon hade sin distriktsstyrelses uppdrag att tala för motionen: "de ville visst inte att Morgonbris skulle sänkas, men det fordrades lättare gods för att arbetarkvinnor skulle kunna tillgodogöra sig innehållet och för att tidningen skall nå dem som kanske ej stå lika högt som vi".

Det ska för tydlighetens skull påpekas att det distriktsstyrelsen gra-

derade var kunskapsnivåerna hos läsarna – inte deras intelligens.

Det påminner om debatten 1908, där Alma försiktigt påpekade att det kanske inte var så stor mening att agitera för rösträtt innan man gjort klart varför det alls var viktigt att vara med i samhällsarbetet. Båda debatterna handlade om samma underliggande problem.

Det ena var skillnaden mellan dem som redan hunnit en bit på den politiska övertygelsens och de politiska kunskapernas väg, och de som ännu befann sig precis i början.

Det andra var att kvinnoförbundet (och dess tidning) måste skaffa sig respekt hos de ledande (männen) inom rörelsen, och det krävde att man visade goda kunskaper om politik och samhälle. Samtidigt skulle man skola in medlemmar som levde mycket långt från riksdags- och partipolitiken. Och det som stärkte den politiska ledningens respekt för kvinnornas krav var precis det som många "vanliga" medlemmarna fann svårbegripligt och för långt från den egna vardagen.

Gunnel Karlsson skriver om detta i *Från broderskap till systerskap* att avståndet mellan de ledande i förbundet och många medlemmar ute i landet var förståeligt, med tanke bland annat på kvinnornas skiftande bakgrund och utbildning och på deras olika politiska och yrkesmässiga erfarenhet. Men "inte desto mindre kunde det faktum att skillnaderna inte uttrycktes och inte heller definierades som problem leda till att förbundet försvagades".

Debatten om Morgonbris på kongressen 1924 var ett sådant tillfälle där man inte riktigt kunde samla sig till att definiera vad skilljelinjen egentligen handlade om, och följaktligen inte heller hittade någon lösning på problemet.

Alma Norsells dubbla erfarenheter, både från storstadens och landsortens politiska verklighet, gav henne kanske särskilda förutsättningar att se problemet. Tyvärr var hon tämligen ensam om det.

Kongressen beslutade med 39 röster mot 20 att bifalla motionen från Iggesund. Det hindrade inte att samma debatt skulle komma tillbaka, många gånger.

De sista decennierna

Våren 1935 avgick Alma som distriktsordförande, men utsågs till hindersordförande på livstid.

1940 var hon än en gång ombud för Karlstad-klubben på kvinnoförbundets kongress, men deltog då mycket sparsamt i debatterna.

Sin allra sista kongress gjorde hon 1944. Förbundsstyrelsen hade samtidigt som gäster inbjudit de övriga kvarvarande från sekelskiftet strider, så på första bänk satt några ur den tidiga socialdemokratiska kvinnorörelsens verkliga järngång: Amanda Horney, Elin Engström, Alma Norsell, Signe Vessman, Ruth Gustavsson. De fick stående ovationer av kongressen.

1944 års kongress utmärktes av en intensiv diskussion om kvinnoförbundets vara eller inte vara. Några motioner menade att denna kvinnliga särorganisering motverkade sitt eget syfte och att man borde göra en förutsättningslös utredning, i samarbete med partiet, om bästa sättet att organisera kvinnorna. Det var framför allt stadsstadsklubbar som tyckte att kvinnoklubbar spelat ut sin roll. Landsortsklubbar, som fortfarande upplevde ett starkt manligt motstånd ute i arbetarekommunerna, höll emot.

Bakom debatten fanns också personliga motsättningar, eller om man så vill maktkamp. Kvinnoorganisationer, lika litet som manliga, går fria från det. Förbundsstyrelsens majoritet ville inte ha någon utredning, men två ledamöter, Hulda Flood och Eva Wigfoss, hade reserverat sig till förmån för det. Hulda Flood var partisekreterare för kvinnofrågor, och det var förmodligen ofrånkomligt att det skulle skapa revirkonflikter med kvinnoförbundets ordförande, Disa Västberg. Att det ledde till olika uppfattningar om kvinnoförbundets vara eller inte vara är givet.

Inget av detta kommer öppet fram i frågan om att utreda den lämpligaste formen att organisera kvinnorna, men det var dessa underliggande motsättningar som gjorde debatten så pass hård. Förbundsstyrelsens förslag segrade, och därmed avgick Hulda Flood ur förbundsstyrelsen.

Alma deltog inte i debatten. Kanske tyckte hon att det var en sak för den yngre generationen att avgöra. Kanske hade hon hamnat i en lojalitetskonflikt. För henne, som redan 1908 talade för ett kvinnoförbund, måste tankarna på att avskaffa det känts mycket främmande. Men ett av de övriga Värmlands-ombuden talade för förslaget om utredning, och det finns indikationer på att Värmlandsdistriktets styrelse haft sympatier för det.

Det kan i sin tur haft ett samband med att Hulda Flood, med sin värmländska bakgrund, hade många vänner i just Värmlandsdistriktet. Ett brev till Hulda Flood från den dåvarande ordföranden i

Karlstadklubben antyder en gemensam frontställning mot "fru Norsell", och den enda fråga som verkar vara aktuell för det är just synen på kvinnoförbundets ställning.

Alma Norsell dog i maj 1948, efter några år av vacklande hälsa. Det sista året hade hon inte längre orkat gå på klubbmötena, men – precis som det berättas om många andra veteraner – hon frågade alltid intresserat om vad som var på gång, i kvinnoklubben och i politiken i övrigt. Man släpper inte så lätt det som format hela livets mönster.

"Klok och försynt, varm och moderlig", så karakteriserade Signe Vessman – kvinnoförbundets tidigare ordförande – Alma Norsell i minnesrunan i Morgonbris. Och det finns ett drag av sympatisk vardagsklokhets kring Alma. Hon var, i likhet med de flesta kvinnorna ur sin generation, ingen teoretiker och inte fallen för de stora gesterna eller de stora utspelen. Men hon var en person som lyssnade och reflekterade, drog lärdomar ur de egna erfarenheterna och försökte översätta dem till konkreta lösningar på konkreta problem.

Hon var seg och uthållig i arbetet för det hon trodde på och gav inte upp inför för motstånd. Men som för de flesta kvinnor i hennes generation var det diplomati som gällde, inte konfrontation. Någon stridsherre var hon inte, snarare förhandlare. För dem med något hetare temperament – och mera av obruten optimism – kan hon kanske mot slutet av sin aktiva tid ha framstått som väl försiktig.

Hon förefaller ha levt i en för den tiden ovanligt jämställd relation. Giftermålet innebar att hennes verksamhetsfält flyttades från det fackliga till det politiska, men uppenbart inte att hon behövde krympa sitt samhällsengagemang. Hushållsarbetet delades säkert inte lika, men de inbördes relationerna verkar ha varit just jämlika. "Min allra bästa vän" rubricerar Alma Anders Norsell dödsannons i Social-Demokraten 1935.

Det är en ovanlig formulering, som talar om kamratskap likaväl som äktenskap.

Alma Eriksson, som står längst till vänster på bilden, är enda kvinnan bland ombuden på Skrädderiarbetareförbundets kongress 1901. Bredvid henne, snett framför, sitter ombudet Anders Norsell. De båda blir ett par och gifter sig och arbetar sedan tillsammans runt om i landet, fackligt och politiskt.

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

Elin Engström

*Fattig änka med sex små barn, mångsysslare, sydde fanor,
var prenumerationschef, politiker och rösträttsaktivist*

Kring pingsten 1889 började det märkas att familjens nya barn var på väg ut i världen. Samtidigt höll barnafadern, tunnbindaren JM Engström, på att tillsammans med 68 andra kongressombud bilda det socialdemokratiska partiet.

Partibildningen avlöpte lyckligt. Det gjorde också förlossningen några dagar senare, men så var ju modern en van barnaföderska; det här var sjunde gången. Barnet, en pojke, fick namnet Vidar.

Bara två månader senare var Vidars pappa död, "i proletärsjukdomen lungsot, utarbetad i rörelsens tjänst", som det heter i samlingsverket Svensk Arbetarrörelse under 100 år. Elin Engström, 29 år, var änka med försörjaransvar för sex små barn från nio och ett halvt år ner till två månader.

Hon skulle överleva sin man med 68 år och se ett helt nytt samhälle växa fram.

Augusta Eleonora Carlsson föddes i det stora hyreshuset på Drottninggatan 26 i Stockholm nyårsdagen 1860. Hennes far, Fredrik Carlsson, anställdes 1865 vid det nyöppnade "hälsohuset" vid Brunkebergstorg, en inrättning som speglade tidens uppflammande intresse för friskvård och som förutom en stor varmbadsanläggning inrymde ett "medico-medicinskt institut" för "gymnastik medels mekaniska apparater".

Det låter som en tidig form av gym, men det handlade snarare om sjukgymnastik. Apparaterna i fråga drevs med ånga, och för att hålla dem i gång och varmbadsanläggningen vid behaglig temperatur krävdes ett kontinuerligt eldande. Det var faderns uppgift, kopplad med viss skötsel av maskinparken.

När han dog 1874 fick modern arbete som baderska vid samma inrättning. Den äldsta dottern Mathilda hade redan tjänst, och Elin tycks under några år ha tagit hand om de yngsta systerorna, samtidigt

som hon bidrog till familjens försörjning genom hemsömnad av olika slag. Den sykurskap hon därmed skaffade sig skulle komma väl till pass senare i livet.

”Eleonora” hade alltså ganska snart omvandlats till det mer lätthanterliga Elin. Efternamnet Carlsson byttes mot Engström 1878. Som Elin Engström var hon från 1890-talet och några decennier framöver en av de mest aktiva i den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Stockholm, aldrig i de allra mest framskjutna positionerna men alltid med i första ledet, alltid bland initiativtagarna, alltid beredd att ställa upp, med praktiskt arbete likaväl som stöd på det personliga planet.

Hon var med och startade Allmänna kvinnoklubben och satt i styrelsen i flera omgångar från 1890-talet till 1920-talets slut, hon ingick i Kvinnokonferensens arbetsutskott, hon var i många år aktiv i rösträttsarbetet och studiearbetet, hon sydde egenhändigt klubbens första fana, hon var den som särskilt tog sig an nya medlemmar – och när Amanda Horney skulle tala på en rösträttsdemonstration i Stockholm stod Elin bakom henne med ett glas vatten, ifall Amanda i sin nervositet inför detta betydelsefulla uppdrag skulle visa tecken på att svimma.

Och så arbetade hon, som kontorist och allmän hjälpreda, på Social-Demokratens expedition, i hela 48 år. Hon gick inte i pension förrän 1935, när hon fyllt 75 år – för med den tidens låga pensioner gällde det att hålla ut i arbetslivet i det längsta.

Elin, J M och den nya socialdemokratin

Elin mötte sin blivande make bokstavligen hemma i trappuppgången. De bodde i samma hus på Kungsholmen, hon med sin mamma och tre yngre syskon, han tillsammans med några arbetskamrater. Huset låg i ett stort industriområde mellan Hantverkargatan och Norr Mälarstrand; nere vid stranden låg Kungliga slottets tvätteri, kallat Fatburen, mot den ena av tvärgatorna en tvål- och stearinfabrik och mot den andra en på sin tid mycket känd kakelugnsfabrik. I kvarteret tycks också ha funnits en tunnbinderverkstad, och flera av tunnbindarna bodde praktiskt nog i samma hus i just det kvarteret.

Elin var en ordentlig flicka som gått åtta år i söndagsskola, och J M Engström lär i början ha förskräckt henne med sina allmänt rabulis-

tiska och rebelliska åsikter. Fast farligheten gjorde honom förmodligen också mycket intressant...

De gifte sig 1878 och fick sitt första barn, dottern Gerda, på våren 1880. I december 1881 kom Thyra, som bara levde en dryg månad. Strax före jul 1882 föddes Hilding, och i mars 1885 Helge.

J M tog med sig sin Elin till Socialdemokratiska Föreningen, där hon gick med 1886 och då tycks ha varit den enda kvinnan i medlemskretsen. Några få kvinnor hade tidigare varit medlemmar, bland dem Anna Branting (gift Hjalmar), men redan lämnat klubben.

Mötena hölls på Kafé International, en trappa upp på Svartmannagatan 11. Som namnet antyder var det egentligen en matservering, men där fanns också ett anslutande rum "lämpligt för föreningar" som det stod i annonsen i Social-Demokraten. Innehavaren själv hade gått med i Socialdemokratiska Föreningen redan vid starten. Vilket kanske var skälet till att han tillät föreningen att inte bara hyra lokalen utan också att sätta upp ett antal socialistiska och antikapitalistiska affischer på väggarna.

Socialdemokratiska Föreningen samlade både fackligt aktiva och intellektuella inom rörelsen, så förmodligen var diskussionerna på mötena – och eftersitsarna! – ingen dålig inskolning i den socialistiska teoribildningen. Fast man kan ju undra om inte Elin, med den mer praktiska och jordnära inställning hon senare dokumenterade i sitt eget politiska engagemang, ibland fann debatterna litet väl yviga.

(Huset på Svartmannagatan finns fortfarande kvar. En liten skylt över entrén berättar att Metallarbetarförbundet bildades här på Kafé International 1888.)

Sommaren 1886 flyttade familjen från huset på Fabriksgränd. Kanske började huset bära på för tunga minnen; Elins mor och två av de tre yngre syskonen hade dött där inom loppet av fyra år.

Under litet över ett halvår bodde familjen på Östermalm. Där föddes Freja i början på 1887.

J M blev vid denna tid expeditör – en sorts allmänt administrativt ansvarig person – på Social-Demokraten, den tidning August Palm startat 1885 och som sedan 1886 hade Hjalmar Branting som huvudredaktör. J M hade tillsammans med Fredrik Sterky – tidningens kassör och allmänna ordningsman – lyckats hitta en redaktionslokal på Brunnsgränd, med en ägare som, ovanligt nog, inte var rädd för

hyresgäster med misstänkta samhällsomstörtande ambitioner. Familjen Engström hittade turligt nog en lägenhet på samma adress.

I en radiointervju bortåt 60 år senare berättade Elin att alla grannar stod på gården och betittade nykomlingarna, när flyttlasset kom. Socialdemokrater var något nytt och ryktesomsusat i stadsbilden, och grannarna var nyfikna på hur sådana kunde tänkas se ut.

Under åren på Brunnsgratan föddes de två yngsta barnen, Gylfe och Vidar. Föräldrarna verkar ha haft en viss dragning åt det fornordiska när det gällde barnens namn.

J M var under 1880-talet en av de ledande inom den framväxande stockholmska fackföreningsrörelsen. Han var bondson från Österlen i Skåne, som gått i tunnbindarlära i Malmö. På sina gesällvandringar hade han arbetat sig upp genom landet och slutat i Stockholm, där han drogs in i tidens politiskt-radikala kretsar. Initialerna J M står för Jöns Mårtensson, det senare ett patronymikon efter fadern Mårten. Eftersom "Jöns" på stockholmska har en tydlig biton av tönt verkar han – eller någon annan i rörelsen – ha ändrat denna skånska variant av Johannes till det engelska alternativet John, och "John" var det namn Elin alltid använde.

Han var med och startade Kungsholmens arbetarklubb, som dock inte överlevde särskilt länge. Det gick bättre med tunnbindarnas fackförening, som han drog igång kring 1885.

Enligt vad Elin senare berättade var han rädd att ingen skulle komma till det möte som utlysts för att bilda en fackförening, "de har ju ingenting att sätta på sig". Men glatt överraskad kunde han gå hem och meddela att det kommit 19 personer. Det blev en förening, så småningom till och med ett helt fackförbund. Elin var inbjuden hedersgäst till 25-årsjubileet.

John Engström var med i Socialdemokratiska föreningen nästan från starten. Som styrelseledamot där var han med om att 1888 utfärda inbjudan till den kongress, som bildade det socialdemokratiska partiet. 1886 blev han ordförande i Fackföreningarnas Centralkommitté, en post han behöll till sin död 1889. FCK var ett samarbetsorgan för Stockholms alla fackföreningar – 1885 sammanlagt 21 stycken – med uppgift att på olika sätt främja facklig agitation och ökad organisering.

Från början förhöll den sig, som flera andra fackliga organisationer,

avvaktande mellan liberala och socialdemokratiska strömningar, men de aktiva och drivande medlemmarna inom kommittén var onekligen socialdemokraterna. När FCK 1885 efter hårda debatter antog ett handlingsprogram med mer socialistisk prägel var J M Engström en av de drivande.

Han hade tydligen en litterär ådra; några bevarade dikter visar på en formell stilistisk färdighet, som egentligen är förvånande med tanke på hans bristande skolutbildning. Enligt Brantings minnesruna över honom bestod den av att "han i tre månader gick och läste hos en avdankad soldat".

Och han hann alltså vara med och bilda det socialdemokratiska partiet och bli vald som en av dess sju förtroendemän, innan tuberkulosen ändade hans liv 1889. Samlingsverket Den svenska arbetarrörelsen under 100 år beskriver honom som "en intellektuellt rikt begåvad, organisatoriskt ovanligt duglig man", Hjalmar Branting kallade honom "en allvarligt sökande intelligens" och Axel Danielsson sade att "han var en av de intelligentaste arbetare jag har träffat", "personligen sympatisk och hade väl inte en enda ovän".

Det var generöst sagt av Danielsson, som faktiskt stått som motståndare till Engström i den stora schismen om Social-Demokraten 1886. Men det är uppenbart att det inte skapade några bestående spänningar, till skillnad från relationen mellan Danielsson och Branting, som förblev något frostig.

Den kanske vackraste minnesrunan stod Elin själv för, i en intervju i Arbetaren, 15 juli 1954, sextiofem år efter hans död:

"Han lärde mig helt enkelt redlighet, ordning och rättvisa, hur man skulle sköta sig för att med små medel få allting att gå ihop. Ja, John blev verkligen mitt livs lykta."

Änka och mångsysslare

1886 började Elin sköta städningen av Social-Demokratens lokaler, till att börja med oavlönat; det är den sorts praktiska insats för socialismen som kvinnor ofta fått göra inte minst i rörelsens tidiga historia.

Från 1887 finns hon med på lönelistan, men beloppet visar att det långt ifrån handlade om heltidsarbete. Det hade väl heller inte varit möjligt, vare sig med tanke på tidningens ekonomi eller med tanke på hon födde barn i januari 1887, i mars 1888 och i april 1889.

Åren efter Johns död blev en stenhård kamp för att klara det nödvändigaste.

En ensamstående småbarnsmamma ur arbetarklassen hamnade egentligen i en omöjlig situation; för att försörja barnen var hon tvungen att arbeta, men vem skulle ta hand om barnen medan hon klarade just försörjningen? I Stockholm fanns visserligen ett litet antal s.k. barnkrubbor, men antalet platser på 1890-talet var bara ca 200, och avgifterna var höga. Ingen kunde ha haft råd med mer än en plats – om ens det.

Socialdemokratiska Förbundet startade en insamling för John Engströms efterlämnade familj. Uppropet publicerades i Social-Demokraten samtidigt med referatet från hans begravning. Insamlingen gav 397:41 enligt tidningens slutredovisning i januari 1890. En liknande insamling via Lucifer, en periodisk tidskrift som också gavs ut av arbetarrörelsen, resulterade i litet över 60 kronor. Till det kom närmare 51 kronor från en basar som Tunnbindarnas fackförening ordnade på våren 1890.

Sammanlagt motsvarade det insamlade beloppet faktiskt en genomsnittlig årslön för en fabriksarbetare, och det hjälpte Elin och barnen över den första svåra tiden. Pengarna från tidningsinsamlingarna betalades ut i omgångar av Social-Demokraterns ekonomichef, först Fredrik Sterky, senare Rasmus Hansen.

Enligt en uppgift från Branting i ett brev till Axel Danielsson sensommaren 1889 hade Fredrik Sterky, som var gift med Elins äldre syster Mathilda, "tagit upp två av Engströms barn som sina egna". I så fall har det inte satt några spår i kyrkoböckerna, och det kan bara ha handlat om några månader; det Sterkyska äktenskapet var i praktiken över i december 1889, när Fredrik lämnade Stockholm för Danmark. När Elin i början av 1890 flyttade till en ny, billigare lägenhet på Lutternsgatan hade hon alla sex barnen med sig.

Elin fortsatte som deltidanställd "diversearbetare" på Social-Demokraten. Hon svarade för städningen, hon tog emot prenumerationer, förde in inkomster och utgifter i kassaboken och fördelade tidningsbuntarna på tidningsbuden.

En del av jobbet var förlagt till kvällstid, och då kunde hon troligen få hjälp av Mathilda, som bodde i närheten och själv var barnlös. Kanske ryckte också hennes yngste bror in någon gång – han hade åren efter moderns död bott hos familjen Engström och var väl be-

kant med barnen. Sannolikt fick också Gerda och Hilding, de två äldsta, ta mycket ansvar; arbetarbarn vid den här tiden fick bli tidigt vuxna. Som det heter i en uppteckning för Stockholms stadsmuseum:

”Det var inte så märkvärdigt. Alla gjorde det ju, jag menar, skötte om därhemma. Folk arbetade ju så länge då. Min mamma var borta från sju på morgonen till sju på kvällen.”

Elins veckolön vid Social-Demokraten var 7 kronor. Till det kom 15 kronor i månaden från fattigvården som bidrag till barnen – 2:50 per barn. Inställningen då – liksom nu, frestas man säga – var att fattiga minsann inte skulle tro att det gick an att leva på bidrag.

43 kronor i månaden räckte inte att försörja sex barn på. Det var nödvändigt att skaffa inkomster därutöver, och göra det på ett sätt som gick att kombinera med barntillsynen, alltså arbete som gick att utföra i hemmet.

Mot slutet av 1880-talet började röda fanor, med text och bild målade på sidenduk, bli populära inom Stockholms fackföreningar. Elin sydde de första; vid John Engströms begravning deltog nio röda fanor, varav hon sytt de flesta. Nu blev det under några år en viktig inkomstkälla; möjligen hjälpte partiet till med att förmedla beställningar. Hon sydde också de röda band och rosetter, som ordningsmännen skulle bära vid Första maj-demonstrationerna, och hon sydde några år också rosetter för en privat firma.

Ibland hade hon inkomster av ”skrivningar”. På den tiden, när många i arbetarklassen hade dålig skolunderbyggnad, förekom det att man bad någon som var bättre på att skriva om hjälp med skrivelser till myndigheter o dyl. En bevarad övningsbok i kalligrafi i hennes personarkiv visar att hon målmedvetet gått in för att träna upp en vacker handstil. Det är litet rörande att se hur hon använt sina barns namn att träna skönskrift på.

I kassaboken finns också då och då inkomster från sådant som ”skurning” och ”handdukstvätt”. Några återkommande familjenamn tyder på att hon hjälpt till där med städning eller barntillsyn.

Det var, med andra ord, ett avancerat mångsyssleri hon ägnade sig åt – och därutöver skulle hon alltså ta hand om sex barn, varav de flesta mycket små, sköta tvätt, sy kläder och laga mat. Hur hon fick livspusslet att gå ihop är obegripligt.

Ekonomi gjorde det, dessvärre, inte.

Hennes kassabok visar en hård men ojämn kamp för att få inkomster och utgifter att balansera. Ibland måste hon låna pengar, av systemen eller av vänner. Alla lån betalades ordentligt tillbaka, fast ibland i småposter.

Men i längden gick det inte. På hösten 1891 måste Elin lämna bort två av barnen. Nioårige Hilding kom i augusti till Frimurarbarnhemmet i Kristineberg. Freja, som just skulle fylla fem, flyttade i november till Malmqvistska uppfostringsanstalten, ett kombinerat barnhem och skola för flickor på Södermalm.

Elins kassabok från 1892, året efter det att Hilding och Freja flyttat, visar den nakna ekonomiska verkligheten bakom beslutet. Hon har under året köpt mat för 427:91. Det motsvarar en matkostnad på 1 krona och 17 öre per dag – för fem personer. Också i den tidens penningvärde räknat var det för Stockholmsförhållanden mycket knappt. Om hon hade haft alla sex barnen kvar hemma skulle alla konstant fått gå hungriga.

Man klarar det man måste. Men Elin måste förvisso klara ovanligt mycket. På mindre än tio år miste hon sin mor, två syskon, en liten dotter och sin man genom dödsfall, och måste lämna bort två barn till utomstående, utan självklar rätt att få dem tillbaka. Det krävs mycket av både mod och styrka att gå vidare efter så tunga förluster och inte brytas ner av sorg, bitterhet eller rädsla för framtiden.

Elin Engström förefaller ha haft den styrkan. Kanske hämtade den också näring ur det politiska engagemanget: att arbeta för ett bättre samhälle, med dess löfte att barn och barnbarn inte ska drabbas av samma elände, kan vara att sätt kanalisera den egna sorgen i något konstruktivt och därmed uthärdligt.

Utan socialt skyddsnät

”Barnhem” för väl närmast tankarna till föräldralösa barn, och ”uppfostringsanstalt” låter som ett ställe dit man sänder ungdomsbrottslingar. Ingendera stämmer vad gäller det sena 1800-talets Stockholm. Uppfostringsanstalt var ett annat ord för barnhem, och båda var i huvudsak till för barn vars föräldrar var för fattiga för att själva kunna försörja dem.

För att komma ifråga för en plats krävdes ett intyg från rotemanen – som kan beskrivas som en kommunal distriktsuppsyningsman

– på att familjen verkligen inte hade ekonomiska möjligheter att ta hand om barnet. För att få en plats måste barnet dessutom vara "friskt och välartat", dvs. det fick inte ha skolkat, tiggat, stulit eller drivit omkring på gatorna och gjort ofog. Vanartiga barn omhändertogs på särskilda institutioner, med betydligt hårdare uppfostringsmetoder (och ett synnerligen dåligt eftermäle).

Frimurarebarnhemmet tog dessutom bara emot barn födda inom äktenskapet; de utomäktenskapliga hänvisades till Allmänna Barnhuset. Det gällde att inte uppmuntra osedlighet.

Både Frimurarebarnhemmet och Malmqvistska uppfostringsanstalten var välgörenhetsinrättningar, finansierade genom donationer från mer förmögna grupper i samhället. Åtminstone Malmqvistska anstalten hade gott rykte, som även sentida bedömare verkar instämma i. Omdömena om Frimurarebarnhemmet är mer blandade, och vissa uppgifter tyder på ett ganska utbrett kamratförtryck. För samtiden tycks dock Frimurarebarnhuset ha framstått som ett bra ställe. Det berodde delvis på de rymliga lokalerna och den omgivande stora parken, delvis på att barnen utöver skolundervisningen också fick viss yrkesutbildning, och att de brukade ha lätt att få arbete när de skrevs ut.

Redan vid denna tid fanns en debatt om det lämpliga i att låta barn växa upp på institution: många ansåg att fosterhemsplaceringar var klart att föredra. Något som principiellt säkert var rätt, men hade en allvarlig hake: kontrollen över fosterhemmen var svag. Många utplacerade barn blev i praktiken bara billig arbetskraft, och många av huvudstadens fattiga änkor tog fosterbarn för att helt enkelt försörja sig själva med hjälp av fosterlegan.

Social-Demokraten, som hade en stridbar socialreporter i Knut Tengdahl hade skrivit ganska upprört om "fosterbarnsindustrin", så man kan nog anta att Elin trots allt föredrog barnhemsplacering som det minst onda alternativet.

Det är för eftervärlden slående att den tidens debatt om att fosterhem borde ersätta barnhem aldrig ens antydde det mest självklara alternativet för "friska och välartade" barn till föräldrar, vars enda problem var fattigdom – nämligen att ge föräldrarna ekonomiskt stöd att behålla sina barn hemma. Därmed hade barnen fått den uppväxt i hemmiljö man önskade, man hade sluppit bekymret med att

kontrollera fosterhemmen, och det skulle ha varit avsevärt billigare än att driva barnhem.

Men det alternativet nämns, som sagt, inte. Det kan ha att göra med att fattigdom, åtminstone i de högre samhällsskikten, sågs som ett individuellt problem och, egentligen, något av en moralisk brist. Misstron mot fattiga föräldrar, även när de har arbete och är allmänt skötsamma utan sociala problem, är ofta tydlig i handlingarna från de gamla barnhemmen; om inte annat borde de inte ha satt så många barn till världen. Att tiden samtidigt undertryckte all upplysning om preventivmedel är en annan historia.

Synen på fattigdom som en följd av ekonomiska strukturer kom först med arbetarrörelsen, dvs. från dem som, till skillnad från de som drev välgörenhetsanstalterna, befann sig på fel sida om de ekonomiska klyftorna. Idén att bästa sättet att förbättra fattiga barns uppväxtvillkor var att öka föräldrarnas möjligheter att klara deras försörjning formulerades först av de grupper som visste vad det ville säga att förlora sina barn bara som följd av fattigdom.

Tre gånger om året...

En barnhemsplacering innebar att föräldrarna avsåg sig sitt målsman­skap för barnet och överlät det på barnhemmet. De förlorade därmed allt inflytande över barnets uppfostran, och de hade ingen självklar rätt att hämta hem det, om den egna ekonomin förbättrades. Det var barnhemmet som enväldigt bestämde när barnet fick skrivas ut.

Dock var det tillåtet för föräldrarna att besöka sina barn, och t o m att låta dem komma på besök i hemmet några gånger om året. Malmqvistska anstalten, som var den mest generösa, tillät besök två gånger i veckan, och hembesök fyra gånger om året. Frimurarbarnhemmet hade besökstid en gång i veckan, och tillät besök i hemmet på annandagarna, alltså annandag jul, påsk och pingst. Övernattning var inte tillåten.

Vid mitten av 1890-talet drabbades tydligen någon ansvarig person av insikten att det var lång mellan annandag pingst och annandag jul. Så hembesöken utökades med en dag i augusti.

Hilding fick lära till skraddare vid barnhemmet, och i ett litet brev till Elin berättar han att han just sytt ett par nya byxor åt sig. Han skrevs ut från Frimurarbarnhemmet efter konfirmationen och tillbringade sedan ett år som lärling vid en skradderiateljé i Eskilstuna.

Efter det kunde han bidra till sin egen försörjning, och då återvände han till Elin och syskonen. Kanske hade de alla ett behov att åtminstone i någon mån få kompensera det de en gång förlorade.

Också Freja återvände, hösten 1904. Det var i samma veva som familjen lämnade Lutternsgatan, som bokstavligen skulle flyga i luften; den nya Kungsgatan, som i stället skulle dras fram, skulle inte som Lutternsgatan klättra över Brunkebergsåsen utan sprängas ner genom den.

Den nya bostaden låg ett kvarter från Elins arbetsplats i Folkets Hus.

Allmänna kvinnoklubben startar

Elins egen politiska aktivitet tog på allvar fart 1892, när hon var med om att driva igång Allmänna Kvinnoklubben. Från 1894 och i flera olika omgångar fram till 1920-talets slut var hon styrelseledamot. Hon ingick ofta i olika kommittéer för speciella projekt och gjorde en hel del vid sidan av de formella uppdragen.

1894 var hon sekreterare. Hennes protokoll från det året är oftast skrivna med den kalligrafiska stil hon övat upp. Men en gång har hon tydligen fått bråttom att få det färdigt, för mot slutet har hon bytt handstil till sin vanliga, betydligt snabbare och mer drivna.

Hon sydde – förstås – klubbens egen fana, röd med broderad text i guldfärg: "Strid för rättvisa, frihet och bröd". Formuleringen verkar inspirerad av texten i Arbetets söner. Klubben tillerkände henne en ersättning med 5 kronor för arbetet; hon bad inte om den själv, det kom upp som ett spontant förslag på klubbmötet.

"Elin Engström hade stor förmåga att hinna med mycket arbete på olika områden" skriver Gunhild Höglund, och Alva Myrdal kallar henne litet vänligt retsamt för "en verksam själ". Förmodligen hade Elin, som heltidsarbetande ensamförsörjande med många barn, tränat upp både en höggradig organisationsförmåga och den simultankapacitet som påstås vara en speciell kvinnlig egenskap, och som mindre högtidligt beskrivs som konsten att göra flera saker på en gång.

Det förefaller av protokollen från Allmänna Kvinnoklubbens första decennium som att Elin främst ägnat sig åt de organisatoriska delarna av verksamheten. Hon ingick i de olika kommittéer, som letade lokaler åt klubben och förhandlade med uthyrarna om kontrakten. När klubben en period hade en särskild lokalföreståndare anställd –

som för 10 kronor i månaden sköter städning, eldning etc – var det Elin som gjorde upp anställningskontraktet (korrekt skulle det gå till!). Hon höll vid flera tillfällen i namninsamlingar för allmän rösträtt.

Och framför allt ingick hon i de ständigt återkommande kommittéer som svarade för festerna.

Fester och basarer spelade, som beskrivits i det föregående, en avgörande ekonomisk roll för verksamheten. Man anordnade som regel flera stycken varje år. Och det ska, som sagt, inte misstas för ointresse för politiken; det handlade om ren affärsverksamhet i syfte att dra in pengar till just det politiska arbetet. Att organisera fester kräver en hel del arbete för att få allting att klaffa – mer, faktiskt, än att ordna vanliga möten – och Elin tycks ha varit mycket framstående på detta.

Men i protokollen skymtar också kulturella intressen. 1893 valdes hon till ombud i biblioteksföreningen, och hade kvar det uppdraget i flera år. Några gånger läste hon berättelser eller dikter på klubbmötena, tydligen efter eget urval och på eget initiativ. Hon deltog också redan från starten i Tolfternas sammanträden; i en tidningsintervju långt senare uttryckte hon sin tacksamhet över den möjlighet det gav att få kunskaper som hon inte ens vetat om existerade.

Ibland mötte politiken den egna vardagen. Vid ett möte 1894 diskuterade klubben hur man skulle kunna sprida fredstanken bland barn. Man mer än anar Elins erfarenhet som förälder – och möjligen också en konfrontation med skolan – i den återgivna repliken i protokollet att *”mödrarna kunde hindra att lärarna fick ta ut barnen till Gär-det på exercis, det skadade både barn och kläder”*.

Vid ett annat möte höll Elin en debattinledning om *”centralkök”*, en amerikansk idé om hur husmödrarnas arbete skulle kunna underlättas genom särskilda storkök, där man antingen kunde äta direkt för en låg kostnad, eller köpa med sig färdiglagad mat hem. Elin var mycket entusiastisk över idén, och det kan man begripa; det skulle ha varit en avsevärd avlastning för henne. Några av klubbens medlemmar höll med henne, andra var mer betänksamma och trodde att det kunde bli väl dyrt. Och var det inte hustruns uppgift att svara för matlagningen åt sin familj?

Det var i den här typen av frågor, frågor med koppling till den kon-

kreta vardagen, som Elins namn syntes i debatterna – ofta med lika pregnanta som koncisa formuleringar. I de mer övergripande, principiella, debatterna deltog hon däremot sällan. Det kan verka egendomligt, med tanke på att hon förvisso hade åsikter om, exempelvis, kvinnlig rösträtt. Men de debatterna tenderade ofta att bli konfrontativa och tillspetsade, och det allmänna intrycket av Elin Engström är att hon föredrog det resonerande framför det attackerande debattsättet.

På Social-Demokraten

Kring 1890-talets mitt utökades Elins anställning på Social-Demokraten, som nu dessutom flyttat till större lokaler på Klara Norra Kyrkogata; Brunnsгатans två rum byttes mot sex. Ändå var det trångt och överbelamrat. På prenumerations- och distributionsavdelningen "härskade Rasmus Hansen, Kallenberg och fru Engström", deras rum mätte fyra gånger fyra meter och skulle utöver personalen rymma skrivpulpet, registerlådor, kontorsliggare och så alla nyckelknipor till portar där det bodde prenumeranter. "Det var påvert, herregud vad alla samhällsförbättrare på Social-Demokraten fick leva enkelt", mindes en gammal medarbetare det rummet i en intervju i Morgon-Tidningen 1955. (Social-Demokraten döptes om till Morgon-Tidningen – MT – 1944.)

Kata Dalström, som under några år medarbetade med vad vi i dag kallar krönikor i tidningen, brukade ibland titta upp på redaktionen och sökte sig enligt Ruth Berggrens bok gärna till just expeditionen; hon uppskattade både Rasmus Hansen och Elin Engström. Ibland hade hon smörgåsar med sig, och gänget lånade någon av redaktörernas rum för en gemensam liten måltid. Särskilt Carlesons rum tycks ha varit populärt.

Tidningen hade fått litet större upplaga, litet fler annonser och därmed litet bättre ekonomi, och Elin hade vartefter barnen blivit äldre fått större möjligheter att arbeta utanför hemmet. Hon kunde nu räkna med en stadig månadslön på 60 kronor. Hon hjälpte till med litet av varje av olika administrativa sysslor, men fick så småningom mer självständiga uppgifter.

1901, samma år som tidningen flyttade till det nyinvidga Folkets Hus, blev hon chef för prenumerationskontoret och tidningsbuden. Och "många tyckte att det inte blev riktigt om inte fru Engström personligen antecknade prenumerantens namn och adress" heter det i

Elin Engström, chef för Social-Demokraterns prenumerationskontor, i centrum på expeditionen 1908. Till höger om henne ses Rasmus Hansen.

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

den nyssnämnda MT-intervjun.

På flera fotografier från Social-Demokraten från olika år ser man henne vid någon av de höga skrivpulpeterna på tidningens expedition, prydlig, välkammad, och alltid med någonting för händer. Egentligen är hon en bild av alla de kompetenta kvinnliga kontorsanställda inom rörelsen, som genom decennierna hållit ihop arbetarekommuner och partiexpeditioner med sin lugna effektivitet, utan att göra särskilt mycket väsen av sig. "Du är väl kvar, Elin, om det skulle vara något" kunde redaktörerna fråga när de försvann ut på uppdrag. Och jo, Elin var kvar.

Och var det något, så tog hon hand om det.

Mathilda, Fredrik och Anna Sterky

Under 1890-talet fick Elin också andra familjebekymmer.

Hennes två år äldre syster Mathilda var gift med Fredrik Sterky, vid den här tiden chef för Ny Tid i Göteborg. Äktenskapet var i praktiken över sedan flera år, men någon formell skilsmässa hade inte ägt rum.

Det var genom John och Elin som Sterky blivit bekant med Mathilda.

Han var då redan gift. Som 22-åring hade han, 1882, gift sig med sin chefs dotter och gjort snabb karriär i svärfaderns företag, där han också blev delägare.

Några år efter giftermålet kom han i kontakt med den unga socialdemokratiska rörelsen och började allt mer intressera sig för den. Han gick med i Socialdemokratiska föreningen, medverkade redan från början i Social-Demokraten, hjälpte till att staga upp den praktiskt och finansiellt och blev över huvud taget snabbt en av de ledande inom rörelsen.

Hans första hustru delade inte denna entusiasm för vare sig arbetarrörelsen eller arbetarklassen. När det blev tydligt att engagemanget hade fått en stark inriktning mot en bestämd person ur denna klass, sade hon – eller möjligen hennes far – stopp. Det blev skilsmässa 1886, Sterky löstes ut ur företaget och hustrun fick ensam vårdnaden om dottern.

Året därpå gifte han om sig med Mathilda.

Också detta äktenskap knakade snart i fogarna. Sterky lämnade Stockholm kring julen 1889, medan Mathilda bodde kvar. 1890 mötte han på en kongress i Kristiania den danska fackföreningskvinnan Ane Jensen. Förälskelsen var stark och ömsesidig, och när Sterky i februari 1891 återvände till Stockholm följde Ane efter och försvenskades till Anna. Mathilda flyttade till en lägenhet på Klara Södra Kyrkogata, som Fredrik Sterky dock betalade hyran för.

Av ett bevarat brevkoncept från Mathilda till Fredrik Sterky från 1896 framgår att "det jag lovat, det har jag hållit, att inte bråka med dig"; överenskommelsen var att Fredrik i gengäld betalade hennes hyra och dessutom 75 kronor i månaden som underhåll. Anmärkas kan att det är generösa belopp. 75 kronor i månaden var betydligt mer än vad en industriarbeterska tjänade, och de överenskomna 50 kronorna därutöver till hyran är mer än vad Elin betalade för ett helt kvartal.

Men nu hade hyran uteblivit flera gånger, värden hotade med vräkning, och Mathilda bad förtvivlat om hjälp. "Karl lånar inte ut mer" tillade hon; det framgår av senare korrespondens att "Karl" är Karl Staaf. Tydligt hade han fått rycka in så många gånger att han fått nog.

Mathilda skrev också att hon haft svårt att arbeta därför att "bröstsjukan blivit sämre i kylan". Bröstsjukan var tidens omskrivning för

tuberkulos.

Konceptet är skrivet med kantig och oövad handstil; antagligen har Mathilda bett Elin att skriva rent det.

Bilden av den tbc-sjuka, vräkningshotade Mathilda Sterky är inte vacker. Ändå var nog inte Sterkys beteende fullt så knölaktigt som det kan verka. Han beskrevs av sina samtida allmänt som en hygglig och generös person, och hade säkert menat allvar med sitt löfte om ekonomiskt stöd till Mathilda. Det betalades också ut under de första åren, när han fortfarande hade en del av sin förmögenhet i behåll. Men 1896 hade den för länge sedan försvunnit ner i det finansiella svarta hål som hette Ny Tid, hans inkomster var osäkra och kom i huvudsak från arbetarrörelsen – som inte heller hade några pengar och ofta låg efter med att betala både löner och räkningar.

Så när han något vresigt besvarade Mathildas nödrop med att han inte hade några pengar var det säkert alldeles sant.

Situationen måste ha varit plågsam också för Elin. Hon hade nära kontakt med sin syster, fått hjälp av henne efter makens bortgång och själv hjälpt Mathilda under separationen. Samtidigt var Fredrik Sterky en gammal vän, som varit ett stort stöd under den sista svåra fasen i John Engströms sjukdomstid. Han hade hjälpt till med pengar, och det var han och Branting som tillsammans hindrat fattigvården att skicka John till det ökända Grubbens och sett till att han fått komma till ett riktigt sjukhus.

Troligen var det omöjligt för Elin att ensidigt ta ställning för bara den ena parten i denna äktenskapskonflikt. Skillnaderna mellan makarna var i sig själva tillräckliga som förklaring till att äktenskapet inte höll, utan att man behövde skylla på någon av dem. Allting tyder på att Elin bevarade en vänskaplig relation till Fredrik Sterky, om än tillfälligt nedtonad.

Mathilda dog i tbc sommaren 1897. Bland de handlingar kring dödsfallet som finns bevarade i Elin's personarkiv finns en liten dyster räkning på "sanering av lägenhet", med rutan "sjukdom" förkryssad.

Det var Elin som fick ordna med pengarna till begravningen, tydligen genom att delvis låna från vänner till Sterky. Det dröjde nästan ett halvår innan han kunde betala utläggen. Hans brev kring detta är bevarade; de speglar en litet generad skamsenhet över att inte kunna få fram pengarna trots upprepade löften – "ja, nu tror du väl att jag

är alldeles galen” – men han väntar själv på ersättningar och lön, som utlovats men aldrig kommer. Tonen i breven är trots det laddade ämnet tillitsfull, den typ av förtröstan man känner inför gamla vänner, som man vet kommer att muttra en del, men inte säga upp bekantskapen. Möjligen kan man av det sista brevet ana att Elin stramat till tonen något – hon tyckte inte om att ha skulder.

Han undertecknade breven med ”Vännen Fredrik”, och var noga med att hälsa till barnen.

Elin kom bara något år efter Mathildas död att arbeta tillsammans med Anna Sterky, när denna på hösten 1898 gick med i Allmänna kvinnoklubben. De ingick gemensamt i flera av klubbens kommittéer, de satt i den interimsstyrelse, som 1906-07 förberedde den första kvinnokonferensen, och arbetade senare tillsammans i kvinnokongressens arbetsutskott.

Ur samarbetet tycks ha växt en verklig vänskap, och under flera år bodde de även grannar på Wallingatan bakom Folkets Hus, där båda hade sina arbetsplatser. De höll kontakt också efter det att de inte hade några gemensamma uppdrag, och Elin var en av de få som inbjöds till partiets stora middag för Anna när hon fyllde 80 år. I ett brev från Annas sista tid ber hon förtvivlat Elin att komma på besök – ”jag är så dårlig”.

En litet ironisk detalj, som på sitt sätt säger något om rörelsens kvinnosyn, är att Anna Sterky när Fredrik blev ordförande i LO hamnade i exakt samma situation som Elin den gången J M blev expedientör på Social-Demokraten. Båda fick ta det kombinerade ansvaret för städning och vissa kontorsgöromål på makens arbetsplats – utan egen lön.

Man undrar om de någon gång utbytte synpunkter på detta.

Kvinnors rösträtt

Under 1890-talet ägnade sig Elin i huvudsak åt Allmänna Kvinnoklubben. Kring sekelskiftet var de äldsta barnen vuxna (fast de bodde kvar i föräldrahemmet, som unga vuxna gjorde på den tiden), och de yngsta stora nog att klara sig ganska bra själva. Hemarbetet lättade, och Elin började ta på sig fler engagemang utanför klubben.

1902 var hon bland initiativtagarna till Föreningen för kvinnans politiska rösträtt (FKPR), en förening för både borgerligt-radikala och socialdemokratiska kvinnor. Socialdemokratiska undertecknare

av uppropet var förutom Elin Erika Lindqvist, som var ordförande i Allmänna Kvinnoklubben, och Anna Branting. Det senare är något förvånande, med tanke på att Anna Branting var markerat ointresserad av politik. Bland de borgerliga undertecknarna fanns bland andra Ellen Key, affärskvinnan Sofia Gumaelius och de två läkarna Alma Sundqvist och Anna-Clara Romanus..

Samarbetet med FKPR (och LKPR, som den nationella centralorganisationen för de olika lokala föreningarna hette) blev delvis omdiskuterat inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen, liksom samarbetet med liberalerna i den allmänna rösträttskampen var omdiskuterat inom socialdemokratin. Den internationella socialdemokratiska kvinnokonferensen tog direkt avstånd från rösträttsarbete med de borgerliga kvinnorna, men de svenska kvinnokongresserna ställde sig aldrig bakom detta. Arbetarkvinnorna borde främst borde driva rösträttskravet inom socialdemokratin, men var och en fick själv avgöra om man ville delta i andra organisationers arbete.

Elin höll hela tiden fast vid att denna fråga krävde ett samarbete mellan alla de krafter som drog åt rätt håll. Här hade hon med sig flera av de mer framträdande medlemmarna i Allmänna Kvinnoklubben, som Erika Lindqvist, Anna Johansson (Visborg) och Amanda Horney. Och ingen av dem kunde man ju anklaga för att försumma verksamheten i kvinnoklubben till förmån för rösträttsföreningen, vilket annars var ett av argumenten mot samarbetet.

Otvetydigt är dock att det var de borgerliga kvinnorna, främst frisinnade/liberaler, som dominerade föreningarna inom LKPR. Även om det fanns en del socialdemokratiska medlemmar, dominerade de borgerliga inom styrelserna. I Stockholm fanns en regel om att minst en styrelseledamot skulle hämtas från socialdemokratin, men det verkar inte ha gällt övriga föreningar.

Kritiken mot LKPR mildrades dock under 1910-talet, när förbundet allt tydligare började ansluta sig till kravet på allmän rösträtt. Under andra halvan av decenniet förekom flera samarrangemang. Allmänna Kvinnoklubben sände ett par gånger "delegater" till sammanträden med rösträttsföreningen, när det gällde att planera manifestationer o dyl.

Debatten om partiets taktik i fråga om den kvinnliga rösträtten hade, som framgått tidigare, orsakat en djup konflikt inom Allmänna Kvinnoklubben. Elins namn förekommer inte i protokollen från de

debatterna, men det förefaller sannolikt att hon med sin långa erfarenhet av att politiskt arbete ibland krävde taktiska eftergifter accepterade partiledningens bedömningar.

Som också nämnts beslutade klubben 1906, under upplutning av båda sidorna, om en ordentlig satsning på agitation för kvinnlig rösträtt. Ett led i det var en namninsamling för en extra partikongress.

Listorna fanns utlagda på Social-Demokratens expedition. Hos Elin, med andra ord. Tidningens huvudredaktör Hjalmar Branting, tillika partiordföranden, skrev förmodligen inte på.

Elin hade själv kommunal rösträtt; som änka uppfyllde hon kravet på att vara myndig, och hennes inkomst låg numera över den gräns som krävdes för att få rösta i stadsfullmäktigevalen. Frågan är hur pass meningsfullt hon tyckte det var, med tanke på att den kommunala rösträtten var graderad efter inkomst, som i princip behöll beslutsrätten hos de mest förmögna. Man kan dock utgå från att hon ändå använde sin rösträtt; de kvinnliga rösträttsorganisationerna brukade alltid inför valen uppmana de röstberättigade kvinnorna att verkligen delta. Ett lågt kvinnligt valdeltagande i de kommunala valen var ju inte inget bra argument i kampen för rösträtt också till riksdagen.

Men 1910 var det förmodligen med viss tillfredsställelse Elin gick till vallokalen: för första gången stod det kvinnor på valseklarna till stadsfullmäktige, bland dem kvinnoklubbens Gertrud Månsson. Som också blev vald.

Elin själv blev aldrig fullmäktigeledamot, men hon ingick i den lilla minoritet kvinnor som under 1910-talet betroddes med kommunala uppdrag. Mindre än tio procent av alla nämnduppdrag lär ha gått till kvinnor. Elin blev ledamot av pensionsnämnden i sitt valdistrikt 1913, den nya organisation som hade att handlägga ansökningarna om ålderspension enligt den nya lagen om folkpension, och av den kommunala hyresnämnden 1917.

Facklig organisering och Kvinnokonferensen

1900 – 1901 ingick Elin som en av kvinnoklubbens representanter i Kommittén för den kvinnliga agitationen, som numera ju var en permanent organisation med självständig verksamhet. Också här ägande hon sig främst åt de rent organisatoriska delarna, inte minst då att skaffa fram pengar.

1906 – 1907 ingick Elin tillsammans med bland andra Anna Sterky,

Amanda Horney och Anna Johansson i den kommitté som förberedde den första Kvinnokonferensen. Det var – förstås – hon som fick i särskilt uppdrag att ordna den stora festmiddagen för delegaterna på kvällen efter förhandlingarna.

Ungefär samtidigt som förberedelserna för kvinnokonferensen drog igång fick hon en ny familjefunktion: hon blev mormor. Det var Gerda, gift med en typograf, som födde en son, Elins första barnbarn.

Vid 1908 års kvinnokongress valdes Elin till suppleant i det arbetsutskott, som svarade för verksamheten mellan kongresserna (senare kallad Kvinnornas Centralstyrelse). Mellan 1910 och 1914 var hon ordinarie ledamot.

På 1908 års kongress utspann sig en lång och livaktig diskussion om familjeplanering (se sid. 279). Inledaren, läkaren Alma Sundqvist, talade dock om något helt annat: nämligen rätten också för fattiga familjer att ha barn:

”En stor barnaskara är inte bara en börda utan en glädje och stolthet för föräldrarna. (...) Låt oss aldrig komma därhän att någon kan säga till en fattig moder: det där barnet skulle ni aldrig låtit komma till världen ´ utan låt oss hålla på att det är en socialt värdefull gärning att föda och vårda ett barn.”

De orden måste ha gått rakt in i Elin Engström. Som råslitit för att försörja sina barn men säkert ändå fått höra – för sådan var tiden, och inte minst den tidens myndigheter – att fattigt folk inte borde sätta barn till världen när de ändå inte klarade att ta hand om dem. Hon som annars var så försiktig med att yttra sig i större sammanhang, hon var den första av alla uppe i talarstolen efter Alma Sundqvists inledning.

För att tacka. Och för att säga att hon ”som maka och mor i en fattig arbetarfamilj” aldrig känt annat än stor glädje över sina många barn.

Ett så personligt inlägg hittar man inte någon annanstans under den långa tid hon var med i det politiska arbetet. Att hon bröt den spärr mot att alls tala om sig själv, som enligt flera samtida var så utmärkande för henne, visar hur djupt betydelsefulla Alma Sundqvists ord var.

När kvinnokonferensen 1911 på arbetsutskottets förslag kompletterade ett uttalande från 1908 om försörjningsbidrag till ogifta möd-

rars barn till att gälla "lika mycket för övergivna mödrar och änkor" så att "mödrar och barn ej genom ogynnsamma förhållanden behöva skiljas åt", så hör man likaså ekot av Elins erfarenheter. Stöd till ogifta mödrar, som ofta befann sig i en orimlig försörjarsituation, var ett krav de flesta kvinnoorganisationer drev, men Kvinnokonferensen var den första att uppmärksamma också änkornas situation. Kravet upptogs senare även av, bland andra, LKPR.

Giftermålsbalken

Engagemanget inom kvinnorörelsen ledde 1912 till att Elin tillkallades som sakkunnig till "lagberedningen för översyn av giftermålsbalkens bestämmelser om äktenskaps ingående och upplösning".

Beteckningen "sakkunnig" trasslar till det för den som känner till nuvarande terminologi för statliga utredningar och där "sakkunnig" betyder "ledamot". Men på Elins tid stod beteckning för det som i dag heter "expert", dvs. en person som tillkallas för att lämna synpunkter eller bidra med särskilda kunskaper, men som inte är med och utformar det slutliga förslaget.

Lagberedningen bestod av tre män, alla höga jurister, som dock tydligen insåg det märkliga i att utreda äktenskapslagstiftningen utan att höra kvinnornas synpunkter. Fyra kvinnor tillkallades därför som "sakkunniga"; de hade olika politisk och social bakgrund, men alla var aktiva rösträttsförfäktare, och alla hade, i någon form, sysslat med socialt arbete. Elin Engström var alltså en, de övriga var Emilia Broomé (De frisinnade), Agda Montelius (Fredrika Bremerförbundet) och Anna Söderblom (gift med den blivande ärkebiskopen Nathan Söderblom). Det är inte utan att man undrar om lagberedningen gjort urvalet enligt den gamla ståndsriksdagens principer, fast med bönderna utbytta mot arbetare: Agda Montelius var adlig, Anna Söderblom fick representera kyrkan, Emilia Broomé borgarståndet och Elin arbetarna.

Det hela var tillräckligt ovanligt för att uppmärksammas i pressen, och tidningen Rösträtt för kvinnor lyfte fram det som ytterligare en liten landvinning för kvinnorna.

Utredningen kom 1913 med sitt förslag, som betydde en viss modernisering av reglerna för skilsmässa. Man förenklade proceduren när makarna var överens; det räckte med en gemensam ansökan. Ti-

digare hade endast "övergivande" varit skäl för skilsmässa, och det var bara den "övergivna" som kunde ansöka om den. Så även när makarna var överens, måste den ena formellt ge sig i väg – Köpenhamn var ett vanligt resmål – och den andra lämna in en ansökan som återopade detta som "övergivande". En dyr och krånglig process, som givetvis bara var öppen för mer välbeställda grupper. Nu slapp man den omvägen.

Den nya lagstiftningen utvidgade dessutom möjligheterna till skilsmässa även när det bara var en part som önskade det, även om det inte var en ovillkorlig rätt att få skiljas i sådana fall. Noteras kan att "misshandel" blev skilsmässoanledning, något som från kvinnosynpunkt var ett framsteg. I frågan om vem som skulle ges vårdnaden om barnen slog utredningen fast att utgångspunkten enbart skulle vara barnets bästa, inte vem som var "skuld" till skilsmässan.

Strand

Elin deltog redan från början regelbundet i Tolfternas sammanträden. Hon har själv i en tidningsintervju beskrivit vilken upplevelse detta möte med kunskaps- och kulturupplevelser blev. Hon deltog i Tolfternas möten ända fram till slutet, 1947. Också dottern Gerda var mycket engagerad i verksamheten och tog också med sig sina egna barn för att medverka i teaterpjäser och sångspel.

Kanske var det inte bara möjligheterna till kunskap och kultur som gjorde Tolfterna så betydelsefulla för Elin. När Tolfterna firade 20-årsjubileum sade Ellen Key i sitt tal att syftet varit att samla kvinnor ur olika samhällsklasser "för att få en klarare syn och en djupare känsla för de stora frågorna som rörde sig i tiden". Det måste ha appellerat till Elin, som tonar fram som en utpräglat intellektuell person, mer benägen för att resonera än polemisera. Fast möjligen bidrog upplevelsen av Tolfternas "friare och mindre ensidiga" diskussioner, och strävan att "skilja mellan personen och åsikterna" till att hon inte gärna gav sig in i de mer konfrontativa debatter, som ibland fördes i kvinnoklubben.

Fast Elins umgänge med "överklassen" var inte reservationslöst. Vid ett tillfälle diskuterade Kvinnokongressens AU en samarbetsförfrågan från Fredrika Bremer-förbundet, som Elin ställde sig mycket kallsinnig till. Motiveringen var att många medlemmar i förbundet lät sina döttrar ta anställning i affärer till obetydliga löner, bara för att de skulle ha något att fylla tiden med. Och försvärade på

det sättet för alla de butiksanställda, som bara hade sitt arbete att leva på.

Hon gick inte, som andra, bara efter klasstillhörighet – men glömde den inte heller.

Med åren kom hon att ingå i vänkretsen kring Ellen Key. Hon blev särskilt inbjuden när Ellen Key invigde sin gård Strand vid Vättern, och Ellen Key betalade personligen Elins resa. Elin tycks också ha haft ett specialuppdrag vid invigningen, nämligen att teckna ner Verner von Heidenstams tal. Vilket bortemot 40 år senare blev en glad överraskning för en ung forskare, som varit på jakt efter talet men inte kunnat återfinna det förrän någon tipsade om Elin. Bland Heidenstams efterlämnade papper fanns det inte.

Ellen Key omvandlade 1914 Strand till en stiftelse, som bland annat skulle fungera som semesterhem för kvinnor ur arbetarklassen. Hon tillsatte själv den ursprungliga styrelsen, och en av dem hon valde som ledamot var Elin Engström.

I styrelseuppdraget ingick inte bara sedanvanligt ekonomi- och förvaltningsansvar, utan det var också styrelsen som skulle handlägga alla ansökningar till semesterhemmet. I Elins personarkiv finns ett stort antal sådana handskrivna ansökningar sparade, och en del tackkort för vistelser på Strand, som ger verkliga tidsbilder ur arbetarkvinnors liv. Det är ofta medelålders eller äldre kvinnor som skriver, kvinnor som arbetat sedan tidig ungdom, har ont om pengar och ofta värk i kroppen.

Och som aldrig varit med om en sådan upplevelse som att varje dag få sätta sig till dukat bord, vandra i parken eller efter stranden, slå sig till ro med en bok och slippa tänka på städning och tvätt.

Av bevarad korrespondens med Strands personal framgår att Elin noga följde med i verksamheten. Och att hon, när hon själv besökte hemmet, inte var främmande för att själv hjälpa till med handfast praktiska uppgifter, som att bära in mat, duka av och diska.

Tystlåten, klok och litet sorgsen

Strand tog en god del av Elins tid under 1910- och 20-talen, men hon ägnade sig fortfarande mycket åt Allmänna Kvinnoklubben. Hon ingick i åtskilliga år i Kommittén för ferie barnens beklädnad, en uppgift som måste ha legat väl till för en person med hennes organisationsförmåga. Nästan hela 20-talet satt hon i klubbstyrelsen; det

förefaller som om klubben under den perioden haft svårt att dra till sig nya medlemmar, och att ansvaret därför fallit tillbaka på de gamla veteranerna. Amanda Horney var ordförande några år vid decenniets början, Alma Tengdahl satt liksom Elin flera år i styrelsen. 1929 fick de samfällt nog och förklarade att nu var det dags för de yngre att ta vid.

Nyrekryteringen hade lyckligtvis börjat ta fart igen, så vetereanterna kunde få tåga ut.

Åren kring 1920 blandade mörkt och ljus i Elins liv. Sonen Helge – med det ovanliga yrket segelmakare – dog i spanska sjukan hösten 1918. Dottern Gerda, det barn som antagligen stått Elin allra närmast, fick bara något år senare beskedet att hon hade cancer. Det var vid denna tid en obotlig sjukdom, och hon dog hösten 1921.

Två människor försvann, två små nya kom. I februari 1920 födde Hildings fru Anna tvillingsöner. En av dem fick namnen John Helge.

I kyrkoboken står antecknat vid båda pojkarna "icke döpt", liksom det vid noteringen om Annas och Hildings giftermål står "borgerligt äktenskap". Hilding höll uppenbart fast vid faderns ateistiska linje.

Sorgen över Helge och Gerda måste ha gått djupt. Ändå tycks Elin ha visat märkvärdigt litet utåt. En av hennes mångåriga arbetskamrater på tidningen sade i sitt tal på avskedsfesten för henne 1935 att man förstått att hennes liv inte alltid varit ljus, men att inte mycket av det hade förmärkts utåt. Signe Vessman skrev till hennes 70-årsdag att Elin tycktes ha någon outtömlig inre kraftkälla, och att hon efter varje nytt slag som drabbat tycktes ha kommit ut ännu starkare än tidigare.

Kanske är det så att den som en gång genomlevt en stor och livsomsakande förlust har lärt sig att alternativen bara är två: att själv bryta ihop eller att resa sig och göra någonting av det liv som är kvar. Att de många förlusterna i livet, make, syskon, barn, präglade hennes livshållning är uppenbart; någon beskriver det som den stillsamma klokheten hos den som lidit mycket.

Klokhet, tolerans och medmänsklighet verkar över huvud taget ha varit utmärkande för Elin Engström. Den som fått gå igenom de verkligt hårda kriserna i livet lär sig förmodligen att skilja mellan viktigt och oviktigt, och vardagslivets alla mindre friktioner mellan

människor i omgivningen är ingenting man gör konflikter av. Att hon till skillnad från många andra aldrig störde sig på Anna Visborgs ibland grova språk och burdusa uppträdande är talande, likaså att hon inte, mot tidens alla konventioner, tog avstånd från Fredrik och Anna Sterky, trots hans separation från systemen.

Anna Lindhagen beskrev henne i Morgonbrist 1912 som "vår trogna, duktiga, allmänt avhållna partikamrat". Som "säger så litet om sig själv, men i själva tystnaden hos henne får man intryck av all hennes strävan och allt hennes arbete". Arbetskamraternas omdömen om henne är alla påfallande varma: alltid vänlig, alltid hjälpsam, lätt att samarbeta med, omdömesgill, pålitlig – det som skulle göras blev alltid gjort.

Hon tycks över huvud taget ha haft en stor talang för vänskap, och vänkretsen säger en del om hennes personliga kvaliteter. Där fanns många starka och drivande personligheter: Anna Sterky, Fredrik Sterky, Kata Dalström, Ellen Key, Anna Johansson-Visborg, paret Knut och Alma Tengdahl, Rasmus och Anna Hansen, Maria Sandel, Amanda Horney, Målareförbundets Robert Ekman och hans fru Maria – för att nämna några.

Hon gick i pension 1935, 75 år fyllda. Partiet och Social-Demokraten ordnade en stor avskedsfest för sin gamla pionjär, med tal av bland andra partiledaren Per Albin Hansson. Han hade själv varit journalist på Social-Demokraten, och kallade henne "tidningens goda fe". Självtrodde hon att hon skulle sakna arbetet, men att det ändå var dags att sluta nu.

Hon levde i ytterligare 22 år. I antologin "Arbetets söner" (1956) intervjuas hon och några övriga veteraner från rörelsens första decennier. Hon säger där att hon är förvånad över hur snabbt samhällsförändringen gått: "Min man och jag trodde aldrig att det skulle gå fort". Bara att det skulle gå.

Men litet besviken är hon. Människor har fått det så mycket bättre – men livet verkar också ha blivit hårdare och kallare.

Samma sak säger flera av de andra intervjuade veteranerna. Det var ju inte bara samhället man ville förändra. Man trodde också att det skulle betyda att människorna förändrades, till det bättre. Och det kändes inte som att det blivit så.

Elin dog 1957.

Elma Danielsson

Elma Danielsson delar med Anna Sterky och Elin Engström ödet att trots sina egna insatser inom arbetarrörelsen alltid presenteras som sin mans änka.

Elma var gift med Axel Danielsson, Arbetets skapare. Till skillnad från Anna Sterky och Elin Engström fick hon inte bara ljusa minnen med sig från äktenskapet.

Och det går inte att förstå vare sig Elma och hennes politiska insatser, före och efter mannens död, utan att börja med Axel Danielsson.

Fast det måste redan från början sägas att det inte är helt lätt att få ihop bilden av Elma Danielsson. Alva Myrdal beskrev henne som en "orolig och sökande natur"; manliga kommentatorer har kallat henne "överspänd" och "nervös". Flera av hennes samtida, som kommit i nära kontakt med henne, karakteriserade henne oberoende av varandra som oberäknelig.

Hon var otvivelaktigt högt begåvad, men också starkt känslostyrd. Att säga att hon hade ett hetsigt humör är att uttrycka sig försiktigt. Hon hade uppenbart stark personlig utstrålning och stor förmåga att dra människor till sig, men lika stor förmåga att sära och stöta bort. Hennes talang för att skapa konflikter omkring sig var påfallande.

Elma Danielsson var med och startade den första socialdemokratiska kvinnoklubben i Sverige, bildade många andra kvinnoklubbar och flera kvinnliga fackföreningar. Men med åren kritiserade hon allt hårdare kvinnlig särorganisering, kom i konflikt med kvinnoförbundet och slutade med att döma ut hela den kvinnliga delen av arbetarklassen.

Och hon hade den för en kvinnorättsförkämpe något förbryllande uppfattningen att kvinnor faktiskt var underlägsna män. I protokollet från Kvinnliga Diskussionsklubbens möte den 27 december 1900,

där Maria Wessel talade om "Kvinnans likställighet med mannen" heter det:

"Fru Danielsson yttrade som sin inre övertygelse att kvinnan är mannen andligen underlägsen, men att detta inte skulle vara någon anledning att kvinnan skulle vara mannens slav, utan hade hon berättigade anspråk på att skyddas och sättas högt."

Hon verkar ha börjat sitt politiska liv som glödande och något romantisk samhällsförbättrare, och slutat det som besviken och sarkastisk dystopiker. Däremellan låg ett dramatiskt och krävande äktenskap.

Och efteråt ensamhet och en långsam väg in i själsligt mörker.

Axel

Axel Danielsson var son till en sågverksarbetare i Korsnäs. Ovanligt nog fick han studera; han tog studenten i Falun 1881 och skrevs samma år in vid Uppsala universitet. Han lämnade de akademiska studierna efter bara halvtannat år.

Hans familj, som offrat mycket för hans utbildning, uppfattade det som ett misslyckande, och sannolikt han själv också. Men som arbetarbarn hade han uppenbart haft svårt att passa in i en miljö mycket tydligt styrd av den övre medelklassens normer och värderingar. Och att föreläsningarna ofta var sövande formalistiska och knappast ägnade att stimulera till vare sig läsande eller tänkande har omvittnats även av personer vars sociala bakgrund bättre passade in i sammanhanget.

Danielsson flyttade till Stockholm, där han halvsvalt sig fram som fri publicist. Närmast av en slump kom han i kontakt med August Palm, som just startat Social-Demokraten, och behövde hjälp med språket. Palms eget språkbruk var synnerligen slagkraftigt från talarstolen men gjorde sig inte särskilt bra i tryck.

Danielsson skaffade sig snart en egen position både i tidningen och som medlem i Socialdemokratiska Föreningen; han var en lysande skribent och en intressant tänkare. I de strider kring både tidningens och föreningens linje, som utkämpades 1885-1886 stod han naturligt nog på Palms sida. Palm förlorade, och det kan enklast förklaras med att rörelsen passerat sitt inledande skede av spontanistisk protest. Nu måste den in i en mer disciplinerad fas och bygga

upp både stabila organisationer och effektiva kanaler för opinionsbildning.

Men Danielssons begåvning var både känd och erkänd, och han var alltså en person som också den segrande sidan ville ha kvar.

Han fortsatte en tid som skribent i Social-Demokraten, men kände sig, trots all uppskattning, hamna för mycket i skuggan av Branting. Det slutade med att han på hösten 1887, 25 år gammal, flyttade till Malmö för att dra igång en ny socialdemokratisk tidning, Arbetet.

Tidningen var, som alla andra socialdemokratiska tidningar, ett projekt som överlevde med hjälp av idealitet snarare än pengar. Det var inte lätt att hitta någon som ens ville trycka en så farlig produkt – den första tiden trycktes Arbetet i Köpenhamn. Men den skånska arbetarrörelsen var förhållandevis stark, Danielsson jobbade i stort sett dygnet runt, och projektet överlevde. Några utomordentligt kraftfulla artiklar, bland annat ett hårt och berättigat angrepp på en korrupsionsaffär inom det skånska rättsväsendet, satte tidningen på den publicistiska kartan – och dess redaktör i fängelse.

1888 kallas i den socialdemokratiska partihistorien för "det stora åtal-såret"; åtta mer eller mindre framträdande socialdemokrater på olika orter i landet dömdes till sammanlagt nära fem års fängelse för sådana kriminella handlingar i tal och skrift som majestätsbrott, hädelse, riksdagssmädelse och smädelse mot domstol. Danielsson åtalades på sammanlagt sju punkter, två fall av smädelse mot myndigheter och fem fall av hädelse, och dömdes till 18 månaders fängelse. Han satt ett och ett halvt år i Malmö Centralfängelse, skötte ledarskrivandet från cellen, läste historia och filosofi och skrev några politiska skrifter.

När han kom ut i början av 1890 togs han emot som en hjälte.

Det knäckte honom.

Åren 1890-91 utgör zenit i Axel Danielssons liv. Han framstod som en av de absolut ledande inom den växande arbetarrörelsen, han var beundrad av sina egna och fruktad av etablissemangen, han hade en stöttande hustru som han var starkt bunden till, tidningens upplaga växte och i de radikala kretsarna vid Lunds universitet hittade han den intellektuella stimulans hans egen begåvning behövde – och kanske revansch för känslan av att ha misslyckats i Uppsala. Han hade, i själva verket, fått allt det som han strävade mot när han lämnade Stockholm.

Alltihop drunknade i alkohol.

Han var mannen som alla ville möta, både inom den skånska arbetarrörelsen och i de radikala universitetskretsarna i Lund. På båda hållen fanns en stark tradition av överdådigt alkoholbruk. Inom arbetarrörelsen var det, i princip åtminstone, inskränkt till festligare tillfällen – men för en man som alla ville möta kom de festliga tillfällena mycket tätt. Inom akademien krävdes det inte ens fest.

De första åren efter fängelsetiden gjorde han fortfarande betydande insatser som politiker och publicist. Den viktigaste handlade om att förklara varför samhällsförändring handlade om långsiktigt och disciplinerat organisationsarbete, inte spontanistiska direktaktioner, där det etablerade samhället alltid skulle dra det längsta strået.

Men hans eget arbete, och hans eget levnadssätt, blev samtidigt allt mer odisciplinerat, och det började mumlas att ett och annat inte fungerade riktigt som det borde.

Och mumlet bara växte. Medarbetarna klagade, på slarv och förse-
nade lämningar och ökande frånvaro utan besked om han tänkte skriva något eller inte. Kritiken mot hans levnadssätt blev allt mer öppen; en arbetarledare borde inte vackla hem berusad kväll efter kväll. Hans äktenskap hade spruckit under trycket av konstanta otroheter, ett barn som han fick i en annan, flerårig av-och-till relation lämnades till fosterhem, ekonomin var en enda härva och 1896 försattes han i konkurs.

De biografier som skrivits över Danielsson döljer inte missbruket, men lyfter ändå fram andra förklaringar till 1890-talets branta nedgång. Arbetarrörelsen hade länge ett behov att heroisera sina pionjärer, och i en tid där alkoholmissbruk sågs som ett karaktärsfel snarare än en sjukdom var det ingen särskilt heroisk dödsorsak. Det hör till en senare tid att kunna se en persons styrkor utan att för den skull förneka hans problem.

Per-Olof Zennström, Bengt Lidforss och Alvar Alsterdal betonar alla att Danielsson hade anlag för melankoli och att svårmodet fördjupades efter fängelsevistelsen. Bengt Lidforss lyfter också fram svältperioden i Stockholm, som han menar kan ha fått både fysiska och psykiska efterverkningar. Han menar också att Danielsson efter det enorma kraftuppbådet under Arbetets första år drabbats av vad vi i dag skulle kalla utbrändhet, och att han börjat misströsta om samhällsförändringen, därför att allt verkade gå så långsamt.

Allt detta kan vara alldeles sant. En fråga är dessutom om inte Da-

nielsson hade manodepressiva drag; de skiftningar mellan intensiv aktivitet och tungsint handlingsförlamning, som präglade hela hans liv, kan tyda på det. Zennström beskriver det målande som "sicksackrytmen i Danielssons intellektuella feberkurva, med dess exaltationstoppar och depressionstunder".

Men varken utbrändhet eller depressioner måste med automatik leda till den sorts nedbrytning som Axel Danielsson genomgick, allra minst när det som i hans fall finns starka positiva motkrafter. Vad de kan förklara är snarare genombrottet för hans alkoholmissbruk. Alkohol kan verka ångestdämpande och avspännande, men bakfyllan ökar ångesten och spänningarna – och kräver mer alkohol, i allt större doser för att den önskade effekten ska uppnås.

Och det är alkoholismen som är den verkliga förklaringen till nedgången. Beskrivningen av Danielssons senare år är som hämtad ur en klinisk uppräknig av alkoholmissbrukets följder: trötthet, initiativlöshet, misskötsel av jobb och ekonomi, ständiga löften om bättring och ständig oförmåga att hålla dem, känslomässig avtrubning och depression.

Alkoholism är ingen lättbotad sjukdom, och på 1890-talet sågs den väl inte ens som just en sjukdom, utan något som vederbörande borde – och kunde – rätta till genom att ta sig i kragen. Danielsson fick många föreställningar från omgivningen, alla förvisso grundade i äkta bekymmer och omtanke, om nödvändigheten att ändra livsstil, men ingen verklig hjälp.

Först på senhösten 1899, när de rent fysiska effekterna började bli plågsamt märkbara, insåg man allvaret. Tidningsstyrelsen såg till att – med berömvärd snabbhet – få fram pengar och Danielsson sändes i väg till ett "sanatorium för nervsjuka" i Elsterberg i Sachsen. Där dog han, den 30 december 1899, ännu inte fyllda 37.

Nu var kritiken glömd och allting förlåtet. Tusentals malmöbor mötte upp när kistan kom till Sverige, och den fördes i triumftåg till Folkets Hus, där han låg på lit de parade i ett par dagar.

Han fick en hjältes begravning, med hela den skånska arbetarrörelsen som närmast sörjande och Branting som huvudtalare.

Bland alla dem som sörjde en ledare som egentligen försvunnit för flera år sedan satt hans änka. Med minnena av tjugo års starka känslor och ständigt upprepade svek, och en relation som pendlat mellan närhet och avstånd utan att någonsin hitta sin balanspunkt.

Hon förefaller inte riktigt ha hittat den senare i livet heller.

Danielssons kvinnosyn

Axel Danielssons kvinnosyn har diskuterats, och det kan alltså finnas skäl att ta upp den. Han ansåg som de flesta i arbetarrörelsen att det inte fanns någon särskild kvinnofråga utan bara en klassfråga; ”den enda kvinnosak som existerar för oss är den materiella och andliga utplundringen av proletariatets kvinnor, men den saken är ingenting annat än arbetarnas stora internationella sak – socialismen”, skrev han i *Arbetet* 1888.

I det avseendet, kampen mot kapitalismens ”utplundring av proletariatets kvinnor” skulle man (nästan) kunna kalla honom kvinnoförkämpe. I flera inlägg i *Arbetet* tog han upp kvinnors villkor i arbetslivet, i starkt kritiska ordalag mot arbetsgivarnas sätt att exploatera deras underläge. I hans framtidskildring ”Främlingen” är kvinnorna ekonomiskt oberoende och likställda med männen. I politiskt avseende var han inte manschauvinist, men när det gäller hans personliga förhållningssätt känns beteckningen ofrånkomlig. Det var hans villkor som dikterade samlivet med Elma, och alla de övriga kvinnorna i hans liv var bruksföremål; i ingendera fallet handlar det om jämställdhet.

Och även det personliga är ju politiskt – eftersom samhället och med det politiken formas av personliga förhållningssätt.

En ungdomsförälskelse

Elma Danielsson föddes med efternamnet Sundqvist i Falun 1865. Fadern var handelsman i staden, men emigrerade till USA 1871. Modern drev en form av pensionat och familjen hade det ekonomiskt bra ställt.

Axel mötte hon när han en period under gymnasietiden bodde inackorderad på moderns lilla hotell. De förlovade sig när han tog studenten; då var hon bara 16 år. Axel fortsatte till Uppsala, och själv började hon studera vid folkskoleseminariet i Falun.

Efter utbildningen arbetade hon i flera år som lärare, även efter det Axel börjat försöka övertala henne att flytta ihop. För det handlade om sammanboende, inte äktenskap genom formell vigsel. Som många andra radikaler vid denna tid var Danielsson av religiösa – eller snarare icke-religiösa – skäl emot kyrklig vigsel, som då var den enda legala formen för giftermål. Det han pläderade för var det som kallades samvetsäktenskap, alltså samboskap, med ett personligt kontrakt mellan makarna som etisk och juridisk grund.

Elma tvekade. Som kvinna i ett samvetsäktenskap ställdes hon vidöppen för kritik och fördömanden från större delen av omgivningen. Om äktenskapet skulle spricka skulle hon ha små möjligheter att återfå en lärartjänst, eftersom hon inte skulle anses ha fört det sedliga leverne som krävdes. Hon tog helt enkelt risker som Axel inte behövde ta; fördelarna var på hans sida, nackdelarna på hennes.

Men när de första åtalen mot Danielsson kom, sent år 1887, slutade hon sin anställning som lärare i Söderhamn och reste till Malmö – med goda tjänstgöringsbetyg, brukade hon påpeka. Bland hennes efterlämnade papper finns också ett bekymrat brev från kyrkoherden i Söderhamn (skolan var fram till 1920 en fråga för den kyrkliga, inte den borgerliga kommunen) som är orolig för hennes framtid, nu när hon tagit det enorma steget att ansluta sig till socialismen och att leva med en man utan att viga sig med honom.

I många senare skildringar av arbetarrörelsens första år heter det att hon anställdes på Arbetet som journalist, men det är en sanning med betydande modifieringar. Den omodifierade sanningen är att hennes arbete inkluderades i Axel Danielssons lön. Det finns flera exempel på denna arbetarrörelsens egen variant av statarsystemet, där mannens lön som anställd inom rörelsen förutsatte insatser också av hustrun: Anna Sterky, Elin Engström och Alma Norsell, som också skildras i denna bok, är några av dem.

Att Elma denna tid var ett oerhört stöd för Axel Danielsson, både känslomässigt och praktiskt, är allmänt omvittnat. August Strindberg, som inte är känd för vänliga omdömen om kvinnor, gratulerade Danielsson till "en liten fästmö med ruter i". Bengt Lidforss, som inte heller han brukade uttrycka sig överdrivet positivt om kvinnor, formulerade sig mycket uppskattande om henne i den minnes-teckning han skrev över Danielsson 1908 – och det hör till saken att han som nära vän till Danielsson sett en hel del av äktenskapet inifrån.

Axel Danielsson tackade henne själv i en liten artikel i Arbetet 1889, under fängelsetiden:

"Hon har under min fängelsetid tagit mer verksam del i rörelsen och varit oss alla till mera nytta än som syntes. Utan henne som medlerska mellan mig och den yttre världen vet jag inte hur det skulle gått."

Under fängelsetiden kom Elma regelbundet vid alla tillåtna be-

sökstillfällena, hade med sig böcker och tog hand om Axels färdiga manuskript. Tillsammans med Nils Wessel, som senare skulle bli Axel Danielssons huvudmotståndare i den stora anarkiststriden, skötte hon alla de praktiska göromålen på redaktionen och skrev själv en del. Hon drog ett tungt lass.

I ett brev till Anna Branting beskrev hon denna tid som "soltom och svår". I den mån det blev ljusare sedan, var det förmodligen bara glimtvis.

Som sentida betraktare undrar man ändå om inte fängelseåren var den mest harmoniska perioden i deras relation – eftersom både möjligheterna och anledningarna att råka i gräl var så mycket mindre.

Kvinnliga Arbetareförbundet

Tillsammans med bland andra Maria Osberg – senare gift med Nils Wessel – och Sofia Vestdal drog Elma 1888 igång Malmö Kvinnliga Arbetareförbund, den första politiska kvinnoföreningen inom arbetarrörelsen.

Elna var ordförande den första tiden och en av de flitigaste agitatorerna i rörelsen. Hon beskrevs som en "Bastiljen-stormare", med en revolutionär glöd i sina anföranden som påminde om Axels. När hon invigde Kvinnliga Arbetareförbundets fana i april 1889 förklarade hon att förbundet med denna faninvigning ville...

"...öppet visa att det var ingenting mindre än den revolutionära socialismen som eldat oss. Vi förklara härmed att vi förkasta alla andra medel till kvinnans befrielse, att vi ej hoppas någon förbättring i vår ställning förrän våra mäns ställning blivit förbättrad, och att vi därför vill gå med våra män till kamp för den sociala revolutionens och arbetarstatens förverkligande."

Skånska Dagbladet döpte henne till "petrolös", och det var ingen vänlig beteckning; "petrolöser" var ett invektiv för Paris-kommunens kvinnliga revolutionärer, som påstods dra omkring i staden och anlägga mordbränder.

Hon skulle ändå senare se tillbaka på dessa första år i Malmö med stor glädje: "En tid fylld av offervilja, varm glöd och levande hänförelse" – eller, som Axel Danielsson skrev om sina egna ungdomsår: "Det var de flammande bålens och den brinnande kärlekens tid".

Förbundets ställningstagande mellan den mer reformistiska och den mer anarkiserande riktningen inom arbetarrörelsen i Malmö

ledde, som tidigare beskrivits, till att verksamheten dog. Elma, som tillhörde reformisterna, avgick som ordförande sommaren 1890 och efterträddes av Maria Osberg-Wessel.

Separation och återförening

Axel Danielsson släpptes ur Malmö cellfångelse den 1 februari 1890, och det blev inledning till ett enda långt firande inom olika delar av arbetarrörelsen. Den radikala studentföreningen DYG i Lund tog också kontakt med honom. Det blev i sin tur upptakten till många och långa sammankomster med intensiva diskussioner, som måste ha varit intellektuellt oerhört stimulerande, men där det också förekom stimulanser av betydligt blötare sort.

Inte bara alkohol(miss)bruket ökade. Danielsson hade nästan från början haft relationer utöver Elma, men tillfällena ökade i takt med hans berömmelse, och han utnyttjade dem.

På hösten 1890 hade Elma fått nog och reste till Stockholm; uppgifterna går isär om syftet var att hitta nytt arbete eller att skaffa sig utbildning till barnmorska. Danielsson skrev till Brantings och bad dem hjälpa henne, och medgav att han bar skulden till brytningen. Men Elma var själv gravid, och att börja ett nytt jobb eller utbildning när man snart ska föda barn har sina komplikationer. Det blev en återförening med Axel, och i mars 1891 när sonen Atterdag föddes tycks förhållandet ha varit någorlunda bra.

Det varade i så fall inte länge. I juli samma år tog Elma babyn med sig till sin mor i Falun. Där lämnade hon pojken och reste själv till USA, där hon blev kvar i fem år, med arbete som guvernant eller hembiträde.

Att lämna sin man när man just fått ett barn ihop är ett drastiskt steg. Att lämna en bara några månader gammal baby för att själv resa till andra sidan jordklotet är ännu mera drastiskt. En förklaring till emigrationen torde i och för sig vara att Elma, som ogift mor, inte kunde få anställning i sitt yrke som lärare och alltså skulle få svårt att försörja sig. Men nog undrar man om där inte också fanns ett beslut att en gång för alla klippa banden till barnets far genom att lägga en hel ocean mellan sig själv och honom. Det är en enorm vrede som talar genom hennes avresa, och en benhård vilja att göra sig oberoende och starta på nytt.

Exakt vad som hänt vet ingen. Kanske var det en enskild händelse som kändes som en extraordinär kränkning. Kanske var det "bara" en ackumulerad serie av löftesbrott och svek som till slut passerade gränsen för vad hon var beredd att finna sig i. Eller kanske var det så att hon accepterat återföreningen mer beroende på graviditeten än på verklig vilja att fortsätta relationen, och att både äktenskapet och moderskapet blev till ett tvång hon måste slå sig fri från.

Lille Atterdag blev bara fem år. Hans död gjorde att Elma återvände till Sverige, och kanske också att hans föräldrar åter närmade sig varandra. Det förefaller ha varit Axel Danielsson, som tagit upp frågan om ett nytt försök, och efter en del förhandlingar, inkluderande ett äktenskapsförord och ett ödmjukt brev från Axel till Elmas synnerligen kritiskt inställda mor, gifte de sig i början på 1897.

Kyrkligt. Det var ju enda sättet.

Att den för hädelse dömde Axel Danielsson gick till prästen för att gifta sig föranledde en del kommentarer, men ska förstås inte ses som ett uttryck för någon religiös omvändelse; däremot säger det väl något om hur starka band han ändå hade till Elma.

Man kan undra varför Elma var beredd att återuppta en relation som innehållit så mycken vända. Men de ömsesidiga beroendena i en missbrukarrelation kan vara komplicerade, och utesluter för den delen inte starka känslor. Kanske var det en återupprättelse för Elma, kanske en räddningsaktion från hennes sida. Kanske var det rent av en önskan från Axels sida att bli räddad.

Maria (Maja) Björkman, som lärde känna paret Danielsson som barn, ger en mycket pregnant bild av dem i en minnesruna över Elma:

"Elma fick utstå åtskillig törnar, både inåt och utåt. Axel Danielssons humör blev med åren ibland ruvande tungt och melankoliskt. Hur ofta såg jag inte som barn Elmas vackra ljusa gestalt luta sig mot den ruvande mörka Axel Danielsson – jätten – och tvinga honom att le, och vara glad och förhoppningsfull igen."

Axel Danielssons produktivitet ökade faktiskt igen under 1897. Han skrev flitigare i Arbetet och gjorde också några större insatser, som det socialdemokratiska partiprogrammet från 1897 och en skrift som Alvar Alsterdal betecknar som den teoretiska grundvalen för konsumentkooperationen.

Men någon verklig räddning blev det inte. I november 1899 följde

Elma honom till sjukhuset i Sachsen. Eftersom läkarna till att börja med lät behärskat hoppfulla återvände hon till Malmö, men några dagar efter jul kom larmsignalen: Axel hade blivit mycket sämre. Han var medvetlös när hon anlände till Elsterberg på kvällen den 29 december. Hon vakade vid hans säng hela natten och såg honom dö på morgonen den 30.

Hon förefaller livet ut ha vårdat Axels minne och sin egen sorg – som nog inte bara handlade om hans för tidiga död, utan lika mycket om hur hans liv kommit att formas.

Maja Björkman berättade om hur hon brukade besöka Elma efter hennes pensionering, och hur de ibland talade om Axel:

"Hennes blick stelnade plötsligt till inför dessa minnen när de dök upp under våra samtal. Det var som en våg av rädsla och ångest inför allt det hon genomlidit bröt sig fram."

I ett samtal med en av Arbetets journalister till 25-årsminnet av hans död sade hon:

"Jag har nog många sorgliga minnen att gömma, men också många stolta och stora ögonblick ur Axel Danielssons liv att komma ihåg."

Hennes fortsatta liv var inte kemiskt fritt från manlig inblandning, men hon gick aldrig in i någon mer beständig relation. Och i villan i Lomma, som Elma köpte 1911 med hjälp av sitt morsarv, återskapade hon Axels rum på Arbetets redaktion, med hans möbler därifrån placerade precis som de stått där.

Journalisten

Elma hade återanställts på Arbetet 1897, först som korrekturläsare, senare också med journalistiska uppgifter. Hon fortsatte på Arbetet efter Axels död, med ett kort avbrott 1903-04.

Arbetets redaktion var liten, och alla måste arbeta med allting. Elma arbetade som de andra med vanligt nyhetsmaterial, referat, notiser, etc. Man kan misstänka att de återkommande smånotiserna om, exempelvis, kvinnlig rösträttskamp eller arbetskonflikter med kvinnor inblandade har initierats av henne. I många olika sammanhang påpekade hon att partipressen borde uppmärksamma kvinnors frågor mycket mer än vad den gjorde, och man kan utgå från att hon försökte se till att Arbetet levde upp till det.

Hon gjorde också en del sociala reportage, även om tidningens små resurser innebar att reportage inte kunde förekomma särskilt ofta. Ett tidigt exempel är ett en serie reportage från vräkningarna av strejkande lantarbetare vid Sövdeborg 1904, ett senare från 1912, ett reportage om välgörenhetsinrättningarna i Malmö.

Det är bara reportage och mer kommenterande eller personligt hållna texter som är undertecknade med initialer eller särskild signatur i Arbetet från dessa år.

Merparten av materialet är osignerat. De artiklar som har någon av Elmas signaturer har genomgående koppling till kvinnors villkor: problem på kvinnodominerade arbetsplatser, kvinnors fackliga och politiska organisering, sociala problem som exempelvis ensamstående mödrars situation, och dagspolitiska frågor med anknytning till kvinnofrågor.

Som kommentator rörde hon sig mellan det djupt medkännande och det spydigt sarkastiska, där sarkasmen lika gärna kunde riktas mot meningsmotståndare inom den egna rörelsen som utanför den. Hon kritiserade männen för att de var ointresserade av kvinnornas problem och kvinnorna för att de inte förstod klasskampen, hon stormade mot arbetsgivarna för att de underbetalade sina kvinnliga anställda och mot arbetarkvinnorna för att de inte kunde hushålla.

Hennes skarpa formuleringar även mot de egna stötte bort många och gjorde henne med tiden mer kontroversiell än vad som hade varit nödvändigt. Maja Björkman medgav, något motvilligt, att Elma hade ett visst rykte om sig för elakhet, men menade att sarkasm och satir hade varit ett sätt att klara svårigheterna i det egna livet. Inte minst då den kritik som hennes övergång från det borgerliga till det socialistiska lägret en gång väckt.

Elma hade förvisso fått lära sig att bita ifrån, åt många håll. Men medan sarkasmer kan vara ett effektivt sätt att avvärja en motståndare, är det sällan en användbar metod för att övertyga eller omvända någon man egentligen vill få med sig. Satir är ett vapen i en verbal duell, inte en metod att föra dialog för att bli överens.

Elma Danielssons kommenterande texter skrevs med tiden allt oftare i duellform, även när en dialog hade varit mer motiverad. Det väckte jubel hos dem som höll med henne, men stötte bort dem som kände sig attackerade, och skapade överdrivna motsättningar som i slutändan verkar ha skadat henne själv. Hon (över)utnyttjade inte säl-

lan sin position som journalist till att fortsätta polemik från interna möten eller konferenser.

Ändå känns det som att Maja Björkman hade rätt: det var inte elakhet. Bara en ökande besvikelse över livet.

En krånglig historia

1903-1904 var Elma Danielsson borta från Malmö och Arbetet. Strax efter det att hon återvänt, i juni 1904, var Anna Sterky på besök i Malmö och konstaterade i ett brev till Kata Dalström att "Elma är blevet så ljus och hjärtlig i sinnet" så att det var ett verkligt nöje att umgås med henne. Säkert var hon "tillfreds med att vara tillbaka i Malmö".

Kanske fanns det flera orsaker bakom det ljusa sinnelag, som tydligen varit så ovanligt att Anna Sterky särskilt måste kommentera det.

I augusti 1904 höll Socialistinternationalen kongress i Amsterdam. På kvällen den 19 augusti satt en av de svenska delegaterna och skrev brev till Elma Danielsson. Han var inte särskilt imponerad av kongressen, även om den "haft sitt värde".

Men det var ingen insiderrapport för Arbetet han skrev, utan ett mycket privat brev till Elma för att ordna ett möte med henne på hemvägen från Amsterdam.

Brevskrivaren var Herman Lindqvist, LO:s ordförande. Brevet pekar på en ömsesidig attraktion och förälskelse, men (ännu) inte vad man i dag menar med "förhållande"; det gammaldags ordet "romans" förefaller mest adekvat. Ytterligare fem brev, som sträcker sig fram till 1912, finns kvar i Elma Danielssons personarkiv. Det är stora luckor mellan dem, men de pekar sammantaget på någon form av kontinuerligt pågående, om än instabil, relation, som är mer laddad – och mindre tillitsfull – än ren vänskap. Luckorna förklaras troligen av att Elma, som Herman i ett brev bett henne om, bränt de flesta.

Elma Danielsson och Herman Lindqvist är egentligen en märklig kombination. Herman Lindqvist var en man med fötterna mycket stadigt på jorden och blicken helt riktad mot det praktiskt möjliga, utan minsta fallenhet för äventyrligheter och fantastier. Och Elma var precis tvärtom.

Men kanske var det något i det som Svenska Folkrörelser beskri-

ver som Hermans Lindqvist "trygghet, fasthet, säkerhet och oräddhet" som appellerade till oron inom Elma, även om det på samma gång tycks ha stött bort henne. Och kanske var det nervigheten och intensiteten – och det litet romantiskt-tragiska – hos Elma Danielsson som tog grepp om Herman, även om han aldrig begrep sig på någondera, och till slut gav upp inför det.

För någon fridfull historia var det inte.

Ett brev från 1905 är skrivet strax efter partikongressen, där Elma var ombud från Malmö och Herman Lindqvist kongressordförande. Elma hade tydligen blivit (rejält) irriterad över att Herman dagen efter kongressen varit tvungen att gå och justera kongressprotokoll i stället för att möta henne, och brådstörtat rest från Stockholm. Herman Lindqvist hade uppenbart ganska svårt att förstå varför hon blivit så arg.

Ett tredje brev har bara dateringen "klockan ett på natten" och inleds med "Oberäkneliga Elma!". Det framgår att de tillbringat en dag tillsammans i Köpenhamn, men att Elma nästa dag varit helt försvunnen, utan att lämna några besked om var hon befann sig. Och Lindqvist konstaterar, som det verkar med syftning både på deras relation och på livet i allmänhet "Jag är liksom du trött. Det är för mycket bråk och för litet vila."

Två brev är daterade 1910. I det ena skriver han hur gärna han hade velat vara hos henne nu när hennes mor just dött – men först efter att noggrant ha redogjort för hur han på olika sätt försökt få uppgift om var hon egentligen befann sig, utan att lyckas. Tydligen känner han – vis av erfarenheten? – det nödvändigt att förebygga en kritik för att ha dröjt med att skriva. I det andra brevet undrar han om hon gift sig eller förlovat sig, eftersom hon inte hört av sig. Han tycker att hon ska komma upp till Stockholm ett tag; nu har hon ju ett antal skånska riksdagsmän att besöka, "så det behöver ju ej vara för min skull".

Det sista brevet är från 1912 och håller en helt annan ton. Han verkar ha slutat att falla undan för Elmas vredesutbrott och ha dragit sig några steg tillbaka. Han tackar, lätt ironiskt, för hennes brev: "det var kärkommet, ehuru du var ryslig mot mig i detsamma". Efter några lättsamma kommentarer om den kongress i Helsingfors han just deltar i skriver han:

"Du må ju ej vara missnöjd för att jag ej skriver oftare, ty ser du Elma,

jag är ej riktigt övertygad om att du sätter något värde på att få brev från mig. (...) Jag sätter emellertid fortfarande ofantligt värde på dig. Jag minns dig ofta och jag har alltför ofta en känsla av att vilja träffa dig."

Avslutningen av brevet markerar att nu ligger bollen hos henne. Kanske blev den kvar där.

Det finns ingenting som visar Elmas bild av relationen. Men en litet märklig kommentar i Arbetet hösten 1910 är kanske något av en självbekännelse med bäring på historien med Herman Lindqvist, och kanske litet till.

Utgångspunkten är en motion till den skandinaviska kvinnokongressen i Köpenhamn. Motionen krävde ett uttalande mot män som övergav kvinnor de gjort gravida, och krävde "solidaritet mellan könen" också i kärlekslivet. Termen rörde uppenbarligen vid något mycket djupare inom Elma, för hon skrev, med direkt adress till motionens författare, Helene Ugland-Andersson som var en personlig bekant till henne:

"Du Helene, ett kärleksförhållande är då inte något vanligt kamrat- och affärsförhållande, utan ett annat, finare, stoltare, ömtåligare! Vi må försöka upphäva konkurrensen på arbetsmarknaden, men på äktenskapsmarknaden, på det sexuella livets områden, där kommer den att råda! En samling män, en samling kvinnor i livets vår och högsommar är inte en var för sig en enhetlig, samstämd massa. Man slår varann ur brädet, man jagar på otillåten mark, man koketterar, flirtar, lägger ut krokar, gör så mycket...med kärlekens, styrkans rätt. 'Jag fattig syndig människa' etc"

Det var kärlek som ett erotiskt spel snarare än känslomässig samhörighet som hon beskrev, och det låter sig läsas som personliga erfarenheter. Och den ovanliga ordkombinationen "kärlekens, styrkans rätt" antyder att den erfarenheten också innehöll en känsla av makt.

Kanske fanns det ett behov hos Elma att, utan att behöva binda sig för något som den andra parten kunde känna sig säker på, ändå någonstans i livet ha någon, att inte vara alldeles ensam hela tiden. Kanske var det en längtan att fortfarande känna sig attraktiv och eftersökt av någon – och att testa sin makt över?

Kvinnofrågor på kongressen

Att vara journalist på en socialdemokratisk tidning kring förra sekelskiftet var snarast kopplat till ett krav också på politisk aktivitet, och vid sidan av tidningsjobbet var Elma hela 00-talet intensivt politisk verk-

sam. Men i flera kommentarer heter det att hon i sin egen politiska verksamhet såg ett sätt att föra vidare Axel Danielssons verk.

Den enorma intensiteten i hennes engagemang var kanske också ett sätt att, särskilt de första åren, handskas med sorg och ensamhet. Hon reste mycket som talare, i Skåne och övriga landet, hon var aktiv som medlem i kvinnoklubben och i Malmö Arbetarekommun.

Elma var ombud på partikongresserna 1905 och 1908, och på kvinnokongressen 1908.

Tre frågor vid 1905 års partikongress var särskilt intressanta från kvinnosynpunkt: En motion om åtgärder till skydd för övergivna och utblottade ogifta mödrar. En med krav på en fast anställd kvinnlig agitator i partiet. Och så Hinke Bergegrens motion om att uppmana riksdagsgruppen att motionera om kvinnlig rösträtt.

Motionen om de ogifta mödrarna kom från Malmö Kvinnliga Diskussionsklubb. Den krävde vissa samhälleliga stödåtgärder, bland annat barnkrubbor där modern kunde lämna barnen medan hon arbetade. Men den krävde också, i ganska hårda ordalag, åtgärder för att tvinga barnafadern att ta sin del av ansvaret.

I debatten betonade Elma Danielsson det sistnämnda:

"De ogifta barnaföderskorna (...) bli ofta övergivna av barnafadern och överlämnade åt nöd och umbäranden; av sitt eget kön fördömas de såsom fallna och den domen sanktioneras av hela samhället. (...) Det är väl inte mer än rätt att vi dömdo förföraren lika strängt som den förförda. Om man likställer förföraren, som överger kvinnan och barnet, med strejkbrytarn som överger sina kamrater, vore det inte mer än rätt."

Flera andra kvinnliga ombud yttrade sig i samma anda. Agda Östlund uppmanade männen att inte tolerera "sådana kamrater som överger kvinnor och barn". Anna Sterky påpekade:

"Oändligt många kvinnor gå under för att de övergetts av män av sin egen klass. Må vi stämpla de dåliga männen lika strängt som vi döma kvinnorna (...). Jag erkänner ej att det alltid är fattigdomen som gör att männen så ofta överger kvinnor."

Det Anna Sterky här sade var att det faktiskt fanns kvinnofrågor som inte kunde förklaras i klasstermer och inte lösas med det vanliga receptet, ökad facklig och politisk organisering. De ogifta mödrarnas utsatta situation handlade inte om "utplundringen av proletariats kvinnor" utan om mäns syn på kvinnor.

Det var, ännu så länge, ett ovanligt påpekande.

Några manliga ombud yttrade sig i debatten. De betonade att män måste stå för sitt ansvar som fäder. I det som idéhistorikern Ronny Ambjörnsson kallar "den skötsamma arbetarkulturen" var det inte accepterat att göra en flicka gravid och sedan smita från ansvaret för barnet – och arbetarrörelsen byggde i huvudsak på skötsamhetskulturen. Kvinnornas många motioner om åtgärder för att förbättra för ogifta mödrar brukade bifallas, och det gjorde man också på 1905 års kongress.

Men det var kvinnorna som fick driva frågan, år efter år. De mötte sällan aktivt motstånd och fick ofta instämmanden från partiets mer progressiva män, men ändå tenderade de beslut som togs att hamna i skymundan i den praktiska politiken. Kanske därför att det, som Anna Sterky uttryckte det, var en "ömtålig fråga" som "kommer många män att se skamsna ut". Den hörde ihop med hela frågan om manlig kvinnosyn – och krävde mer av manlig självrannsakan än vad som kändes riktigt behagligt.

Den andra stora kvinnofrågan var Hinke Bergegrens motion att riksdagsgruppen skulle kräva rösträtt för kvinnor. Kvinnlig rösträtt stod på det socialdemokratiska partiprogrammet, men partiet hade, som beskrivs närmare i kapitlet Klass och kön, beslutat att tills vidare inte föra fram kravet i riksdagen. Man gjorde bedömningen att det skulle äventyra den möjlighet som just då tycktes öppna sig att få igenom en kraftigt utvidgad rösträtt för män.

Elma Danielsson yttrade sig inte i kongressdebatten, men röstade i likhet med Anna Sterky för partiledningens linje, alltså avslag på Bergegrens motion. Övriga elva kvinnliga ombud röstade för motionen.

Den tredje kvinnofrågan på kongressen handlade om mer pengar till agitationen bland kvinnorna. Det var en fråga kvinnoklubbarna regelbundet tjtade om, oftast med välvilliga svar men utan några konkreta ekonomiska utfästelser. Det vanliga motargumentet var a/ att det inte fanns några pengar och b/ att det inte fanns någon lämplig person (Kata Dalström ville inte bli agitator enbart för kvinnor).

Den här gången föreslog ett av de kvinnliga ombuden, Erika Lindqvist från Allmänna Kvinnoklubben, att Hinke Bergegren skulle

få uppdraget. Det förbättrade förmodligen inte chanserna att få igenom motionen: Hinke var en djupt kontroversiell person, som i praktiken redan var på väg att bli utesluten – han blev det också nästa kongress, 1908.

Motionen om särskild kvinnlig agitator avslogs. Men frågan om stöd till agitationen bland kvinnorna kom – förstås – tillbaka vid nästa kongress, 1908. Elma var även då ombud.

Och den här gången körde kongressen över partistyrelsens sedvanligt försiktiga utlåtande och beslutade att 5 000 kronor skulle öronmärkas för agitation bland kvinnorna. Pengarna skulle utbetalas till Kvinnokongressens AU – den enda centrala kvinnoorganisation som fanns vid denna tid – som i sin tur skulle använda dem för att ordna agitation, utbilda kvinnliga agitatorer och utbilda kvinnliga journalister. Det senare var en av Elma Danielssons kyphästar.

De tretton kvinnliga ombuden tackade kongressen i ett särskilt uttalande. Att den kommande storkonflikten 1909 skulle leda till att stödet åter försvann kunde de inte gärna veta.

Agitatorn fru Elma

Elma Danielsson anlätades framför allt under 00-talet som talare även utanför Skåne, både av partiorganisationer och fackföreningar.

Som agitator hörde hon uppenbart till eliten. Träningen både som lärare och journalist hade lärt henne att framställa även komplicerade sammanhang på ett överskådligt och begripligt sätt, henne temperament gav liv och färg åt framställningen – och hennes sarkasmer mot borgerlighet och kapitalism, och ibland mot manliga tjockskaligheter, gick mer än hem i just de här sammanhangen.

Programmet under en agitationsvecka i Örebro i oktober 1907 visar hennes bredd:

- Vid det första mötet var rubriken "*Kan en kristen vara socialdemokrat?*" Denna fråga besvarades med ett lugnande ja, men efter det gick hon raskt över till en bred exposé över industrialismens framväxt, de samhällsförändringar som följt av det, med särskilt tonvikt på följderna för kvinnorna, och slutade med att "påvisa fackföreningsrörelsens stora betydelse som motvikt".

- Det andra mötet behandlade "*Kvinnorna på arbetsmarknaden*". Det handlade om nödvändigheten av att organisera sig fackligt, och betonade den viktiga roll som Kvinnornas Fackförbund fyllde för att ge

sömmerskorna en facklig tillhörighet. Mötet slutade med att en fackförening för sömmerskor bildades.

- Det tredje mötet hette "*Orsakerna till den kvinnliga arbetarrörelsens svaghet*", vilket i huvudsak förklarades med männens ointresse för att få med kvinnorna.

- Det fjärde mötet var enligt referenten det mest intressanta och handlade om "*Moderna kvinnliga spörsmål*". Under rubriken dolde sig dels en liten försiktig diskussion kring barnbegräsning, dels och framför allt frågan om den ogifta moderna ställning.

Referenten uttryckte, i närmast förvånade ordalag, sin beundran över en talare som i fyra kvällar samlat fulla hus – och varje gång orkat vara lika intressant och engagerande.

Till Axels minne

1906 kontaktade det socialdemokratiska ungdomsförbundet (SDU) – vars förbundsledning fanns i Malmö och dominerades av folk från Skåne – Elma och föreslog att de skulle få ge ut en skriftserie med ett urval av Axel Danielssons texter. Kontraktet skrevs samma år. Upplagan bestämdes till 15 000.

60 procent av vinsten, efter det att tryckkostnaderna betalats, skulle tillfalla Elma. Ungdomsförbundet förutsattes sköta distribution och marknadsföring utan ersättning, eftersom inga expeditionskostnader fick tas ut efter de första tre månaderna.

Urvalet av texter gjordes av Emil Wallin, sedermera mångårig partikassör. Bengt Lidforss, en av Danielssons närmaste vänner, åtog sig att skriva en inledning, som vidgades till en mycket läsvärd levnadsteckning. Boken kom ut 1908.

Upplagan visade sig ha tagits till i överkant. Ungdomarna i SDU-ledningen var genuint intresserade av politisk och filosofisk litteratur. Och gjorde uppenbarligen det inte ovanliga misstaget att tro att det som intresserar alla i den egna kretsen också intresserar alla andra.

I ett brev daterat den 31 januari 1912 förklarade Emil Wallin, som svar på ett brev från Elma, att boken ännu inte gett någon vinst. Han fortsatte med att det inte "varit möjligt att jämt och ständigt ligga och påminna om skriften och tråka ut folk", utan att man valt att då och då göra pauser. Men nu skulle man "tidigt om våren söka få till stånd en realisation för att bli i stånd att lämna den önskade redo-

görelsen" (över försäljningen), och därför hade man redan skickat ut "en hel mängd cirkulär om bokens spridning".

Wallin slutade med att om fru Danielsson inte var nöjd med detta så var man beredd att förhandla om kontraktet, "då vi naturligtvis ej vilja fortsatta att handhava en affär där vi från den ena kontrahenten sakna förtroende att handha densamma".

Tydligen hade Elmas brev uttryckt en hel del kritik mot ungdomsförbundet.

Konflikter med Stockholmskvinnorna

Vid 00-talets mitt fanns Elma Danielsson tydligt bland de ledande kvinnorna inom socialdemokratin. Hon hade en stabil förankring på hemmaplan och verkade arbeta väl ihop med gruppen kring Kvinnokonferensen och Morgonbris, som mer informellt höll på att utvecklas till centralt sammanhållande organ för hela den socialdemokratiska kvinnorörelsen.

Men en spricka hade redan kring 1907 börjat uppstå mellan Elma Danielsson och de övriga, och den skulle vidgas och fördjupas de kommande åren för att aldrig överbryggas.

Det är inte helt lätt att få grepp om hur konflikten såg ut. Den byggdes upp kring åsiktsskillnader i några sakfrågor, främst frågan om förbud för kvinnligt nattarbete i industrin. Men under dem alla verkar ligga en kritik från Elmas sida mot planerna på ett självständigt kvinnoförbund, en ökande misstro mot de redan existerande kvinnoorganisationerna och, så småningom, mot möjligheterna att alls organisera arbetarklassens kvinnor.

Den misstron hade tydliga inslag av personlig frustration. Bengt Lidforss' ord om Axel Danielsson, att det började smyga sig in en besvikelse över att samhällsförändringen tog så lång tid, verkar ha bäring också på Elma.

Kronprinsens apanage

Det började med något som mest känns som en storm i ett vattenglas.

I början på 1907 stod det het politisk strid kring regeringens förslag att höja kronprinsens apanage och dessutom bevilja ett extraanslag för att täcka redan gjorda skulder. Långt in i borgerligheten ansågs det att om en person med 192 000 i årsinkomst gjorde skulder, så berodde det på att han slösat för mycket.

Några dagar innan den socialdemokratiska kvinnokonferensen skulle börja, i slutet av januari 1907, skickade Elma Danielsson in ett förslag till protestuttalande mot den föreslagna höjningen, som hon ville att konferensen skulle anta. Men konferensens arbetsutskott – som befann sig mitt uppe i sista-veckan-stressen inför konferensen – vägrade enhälligt att sätta upp den på dagordningen. Motiveringarna var a/ att dagordningen redan var så full att det inte fanns plats för fler frågor och b/ att riksdagsgruppen redan agerat så kraftfullt att det inte var nödvändigt med ett uttalande till.

Som så småningom framgick av ett privat brev från Anna Sterky till Elma – som Elma publicerade – var man också rädd för att ett uttalande skulle komma att betraktas som ett överflödigt och beskäftigt inlägg i en debatt där poängen redan tagits hem. Kvinnorna fick ofta kämpa för att bli tagna på allvar i den politiska debatten; uppenbart fanns det bland arbetsutskottets luttrade kämpar en rädsla för att ett omotiverat inlägg i apanagedebatten skulle förta det seriösa intryck man ville göra med konferensen, där flera viktiga kvinnofrågor skulle upp.

Läser man arbetsutskottets protokoll anar man en motivering till. Redan i december hade AU inbjudit Elma som gäst vid konferensen, och även bett henne medverka med ett framträdande. Men Elma lämnade aldrig något svar, och i sista minuten fick man be en annan person att ta över hennes uppgift.

Det är lätt att räkna ut att det skapat irritation. Den mildrades knappast när Elma, mindre än en vecka före konferensen och fortfarande utan att ha gett besked om hon tänkte delta, ville ha upp en helt ny fråga på dagordningen.

Elma å sin sida blev urförbannad över avslaget. Och skrev en lång och spydig artikel i Arbetet, med citat ur Anna Sterkys privata brev och med en släng åt Annas dansk-svenska språk. AU svarade med en lika lång och lika spydig kommentar, som föranledde en ännu längre och ännu spydigare replik från Elma.

Det är tydligt av Elmas inlägg att hon kände sig personligen trampad på tårna. För när AU skrev att riksdagsgruppen redan uttryckt kvinnornas åsikter bättre än "kvinnornas själva" så kunde man ju läsa det som att Elmas förslag inte var tillräckligt bra. Och Anna Sterkys rädsla för att uttalandet skulle kunna dra löje över kongressen kunde ses som en kritik mot Elma för dåligt politiskt omdöme.

Förmodligen var det precis så Elma läste det. Och gick i taket för.

I ett brev till Kata Dalström strax efter polemiken i Arbetet låter Anna Sterky både ledsen och förbryllad över Elmas attacker och sättet att använda sig av "ett brev som jag utan minsta eftertanke skrev som jag trodde till en kamrat". I fortsättningen är det bäst att inte lita för mycket på Elma, konkluderar hon.

Elma försökte senare få Malmö-klubben att ställa sig bakom hennes uttalande. Men klubbmötet tyckte att eftersom frågan redan var färdigbehandlad i riksdagen fanns det inget skäl att tycka någonting i efterskott.

Nattarbetsförbudet

Nästa konflikt var betydligt större och allvarligare, och gällde frågan om förbud för kvinnligt nattarbete inom industrin (som så småningom, 1909, beslutades av riksdagen). Det förslaget hade orsakat häftiga protester från kvinnorna, både inom och utom socialdemokratin, med argumentet att det skulle tvinga över många till sämre betalda kvinnoyrken. Den socialdemokratiska partiledningen stödde emellertid förslaget, med motiveringen att det behövdes ett särskilt skydd för kvinnor i egenskap av mödrar, eller blivande mödrar.

Elma Danielsson bröt här med kvinnolinjen och stödde partiledningen.

Redan när det skånska kvinnodistriktet bildades hade frågan om nattarbetsförbudet varit uppe. Den som utsetts att inleda debatten, distriktet nya ordförande Emma Eskilsson, talade mycket bestämt emot förslaget och föreslog att man skulle ställa sig bakom det uttalande som det av Allmänna Kvinnoklubben ordnade protesmötet i Stockholm hade antagit. Emma Eskilsson var sockerbruksarbeterska och hörde själv till dem som skulle drabbas av förbudet – nattskift var vanliga just vid sockerbruken, och om kvinnorna inte fick arbeta natt riskerade de att avskedas.

Men Elma yrkade avslag på protesten:

"Att ett antal kvinnor utestänges från sitt arbete genom lagförbud får inte stå hindrande i vägen för en så stor, i hela mänsklighetens intresse betydelsefull social reforms genomdrivande"

Konferensen valde att avstå från att ta ställning. Man antog inte uttalandet, men protesterade inte heller mot det, som Elma ville.

Elma drev samma linje i Arbetet, kombinerat med kritik mot kvinnoorganisationerna. Hennes argument utgick från klassintresset; nattarbete var skadligt för kvinnans hälsa och hotade henne som mor (eller blivande mor). Det skadade därmed hennes barn, och därför hela arbetarklassen. Kvinnornas protester var alltså "osocialistiska".

I helhetens intresse måste de enskilda intressena offras, skrev Elma. På samma sätt som männen fått lov att acceptera att arbetsvillkoren ändrades genom mekaniseringen, och att kvinnorna trängt in på tidigare manliga yrkesområden, på samma sätt måste kvinnorna acceptera att avstå från nattarbete inom industrin. "Sådan är socialismen!"

Elmas ställningstagande upplevdes av stora grupper inom kvinnoorganisationerna som ett allvarligt svek. Men tonläget i debatten, sådan den fördes i Arbetet och Morgonbris, var till att börja med någorlunda återhållsamt. Det skulle komma att trappas upp, och det var otvivelaktigt Elma som startade upptrappningen. 1909 kallade hon kvinnoorganisationernas åsikter för "det antisociala orådet att i en missriktad könslikställighets namn till varje pris gå i elden för kvinnornas individuella nattarbete".

Elma Danielsson betonade alltid att klassfrågan var överordnad kvinnofrågan. Och för den som verkligen var övertygad om att nattarbetsförbudet gagnade hela arbetarklassen – ja, att det var "i hela mänsklighetens intresse" – måste naturligtvis motståndet mot det teta sig som ett upprörande uttryck för fattiga särintressen.

Men det förbryllande är att hon lika litet som andra anhängare av nattarbetsförbudet aldrig brydde sig om att pröva om det verkligen stärkte just klassintresset.

För kvinnoorganisationernas kritik handlade ju faktiskt inte "bara" om kvinnors intressen. Deras argument, att ett förbud för kvinnor att arbeta natt inom industrin skulle tvinga över dem till andra, sämre avlönade yrken, där det också kunde handla om nattarbete och där det inte var aktuellt med något förbud – det argumentet handlade ju minst lika mycket om klassvillkor!

Att ca 2 000 kvinnor inom industrin inte längre fick arbeta natt kunde knappast på något avgörande sätt höja vare sig arbetarklassens eller mänsklighetens välbefinnande. Om 2 000 industriarbeterskor fick en svagare position på arbetsmarknaden än tidigare, försvagade det snarare arbetarklassen.

Nattarbetsförbudet framställdes som en klassfråga, men var det

inte. Snarare uttryckte det en traditionell kvinnosyn hos männen i partiet: det handlade om att kvinnan, som mor eller blivande mor, måste skyddas – även när hon själv protesterade. Oviljan att sakligt diskutera kvinnornas argument var uttryck för en lika traditionell nedvärdering: männen begrep bättre än kvinnorna själva vad deras intressen krävde.

Elma Danielssons ställningstagande för nattarbetsförbudet får ses i ljuset av hennes uppfattning om kvinnan som andligen underlägsen mannen, men som ändå var värd att "skyddas och sättas högt". Man observerar passivformen – det var någon annan som skulle stå för skyddet. Kvinnan klarade det inte själv.

Redan 1901 hade Elma, som beskrivs i avsnittet om kvinnoklubben i Malmö, varit med och initierat en motion om att arbetarrörelsen borde tänka över andra åtgärder till skydd för den industriellt arbetande kvinnan, eftersom kvinnorna själva inte förstod nödvändigheten av att organisera sig och avtalsvägen skapa sitt eget skydd. Hennes stöd för nattarbetsförbudet – som hon förmodligen bara såg som ett första steg mot mer omfattande skyddslagstiftning, gällande även andra sektorer än industrin – var helt i linje med detta.

Kvinnornas Fackförbund

Samtidigt med konflikten om nattarbetsförbudet var Elma i opposition mot gruppen kring Kvinnokongressen, och särskilt då Anna Sterky, i flera andra frågor.

På kvinnokongressen 1908 hörde Elma till de ombud, som talade mot bildandet av ett separat kvinnoförbund, med motiveringen att det skulle isolera kvinnorna från partiet. När Kvinnornas Fackförbund samma höst sammanslogs med Skrädderiarbetareförbundet skrev hon i *Arbetet* att hon för sin del aldrig gillat denna form för kvinnlig särorganisering, dvs. ett rent kvinnligt fackförbund, men att hon "i disciplinens namn" fått lov att hålla god min i elakt spel.

Elmas kommentar fick det att framstå som att KvFB bildats därför att kvinnorna själva föredragit att vara för sig själva, och det var dessa förmenta kvinnliga strävanden till separatism hon kritiserade. Det är det märkliga i kommentaren, för Elma Danielsson visste mycket väl att sömmerskorna tidigare inte varit välkomna i skräddarnas förbund, och att det snarare var männen än kvinnorna som skulle kritiserar för den könsuppdelade organisationen.

Anna Sterky svarade också i *Morgonbris* att Elma

"har missförstått såväl anledningen till Kvinnornas Fackförbunds tillkomst som även anledningen till anslutningen. Det är ingalunda av lust för enbart kvinnlig fackföreningsrörelse som Kvinnornas Fackförbund bildats, utan det fanns helt enkelt ingen annan väg att gå, åtminstone för sömmerskorna. De manliga arbetarna inom branschen har inte velat ha oss med förut."

Samma mönster – att argumentera för en i sak begriplig och försvarbar åsikt med hjälp av en delvis förvanskad verklighetsbeskrivning – återkommer några månader senare vid det skånska kvinnodistriktets årskonferens. Och det är i grunden samma mot-sättning som tidigare, mellan Elma och Kvinnokongressens AU, som det handlar om.

Distriktskonferensen kritiserade, uppenbart på Elmas initiativ, AU för deras oginhet mot Skåne, när det avsåg distriktets begäran om ett agitationsanslag på 500 kronor ur det belopp partikongressen beslutat om.

AU:s motivering för avslaget var att anslaget uttryckligen getts till dem för specificerade uppgifter, och att de inte ansåg sig ha rätt att lämna vidare pengarna. Därför hade AU, i stället för att ge pengarna till Skånedistriktet, betalat en agitationsturné i just Skåne med Kata Dalström – efter diskussion med distriktet.

Att distriktet hellre velat få bestämma fritt över pengarna är begripligt. Men det uttalande som Elma i distriktets namn lämnade till Arbetet får ändå sägas vara litet väl vinklat.

Kvinnoklubbarna

I början på 1909 vidgade Elma kritiken mot Kvinnornas Fackförbund till att omfatta hela den socialdemokratiska kvinnorörelsen. Den saknade framtid, menade hon, eftersom alla de reformer som kvinnorna krävde – som rösträtt, moderskapsförsäkring, kvinnlig yrkesinspektion etc – redan fanns upptagna i partiprogrammet. Kvinnorna behövde inte längre egna klubbar för att kämpa för de kraven.

Också nu kom ett svar i Morgonbris, som förefaller skrivet av Morgonbris nya redaktör Ruth Gustafson:

"Just för de stora frågorna göra klubbarna en stor insats, då vi alla veta att våra män, trots partiprogrammet, ej visat något så synnerligt stort intresse för de reformer som gälla kvinnorna. De ha ju inte hunnit med det och önska ju intet högre än att kvinnorna själva taga saken om hand."

Diskussionen om kvinnoklubbarnas vara eller inte vara skulle åter-

komma åtskilliga gånger under hela 1900-talet. Den följde alltid samma mönster som debatten mellan Elma Danielsson och Ruth Gustafson. Kritikerna pekade på att kvinnornas frågor också var partiets frågor, att de frågorna därför bäst drevs i gemensamma organisationer, och att kvinnorna snarast upprätthöll sin egen underordning genom att isolera sig i egna organisationer. Försvvararna instämde i att frågorna var gemensamma, men pekade på att männen sällan var intresserade av kvinnornas särskilda frågor – hur mycket de än stod i partiprogrammet – och att det därför behövdes särskilda kvinnoorganisationer för att effektivt driva dem framåt. Och för att skola kvinnorna, så att de klarade debatterna mot männen.

Kritikerna formulerade en riktig princip. Försvvararna såg till den praktiska verkligheten.

Kommentaren i Morgonbris avslutades med, för första gången, inte bara invändningar i sak utan också direkt personkritik:

"Man erfar då en viss förstämning av att aldrig vara säker på var man har fru D-n när det gäller kvinnorna och deras strävvan inom partiet, och ännu mer då man på senare tid finner en viss tendens hos fru D att söka väcka hos vissa kvinnor en misstro till de organisationer som så väl behöva stå starka, för att få dem att förstå och vara med i vår arbetarrörelse."

Det verkar litet inkonsekvent att Elma Danielsson, mitt i denna polemik, lät sig inväljas i det skånska kvinnodistriktets VU. Man kan förstås läsa hennes kommentar i Arbetet som ett inlägg i diskussionen om ett framtida kvinnoförbund, inte något krav att omedelbart lägga ner existerande kvinnoklubbar. Men samtidigt får man nog konstatera att Elma Danielsson inte alltid var konsekvent.

Hon satt endast ett år i det skånska VU, och på hösten 1910 trapades både konflikten med Kvinnokongressen och kritiken mot de kvinnliga organisationerna upp rejält.

Den 2 september 1910 skrev hon en avgörande – och nedgörande – kommentar i Arbetet med anledning av den just avslutade Skandinaviska Kvinnokonferensen, som uttalat sig mot ett samarbete med borgerliga rösträttskvinnor:

"Så bittert det än är måste jag dessvärre förklara att jag sedan länge, länge är ytterligt besviken på arbetarklassen kvinnor. Vi ha dem helt enkelt icke med. Vad arbetarrörelse vi ha, och framför allt dess viktigaste del, den fackliga, som är stommen, skelettet – den är uteslutande männens revolt"

mot olidliga förhållanden. Vi ha ingen kvinnlig fackföreningsrörelse. Kvinnor som inte ha något intresse för sin ekonomi, som säljer sig på arbetsmarknaden på hur erbarmliga villkor som helst, de finna sig också i sin politiska omyndighet och rättslöshet.

De socialdemokratiska kvinnornas målmedvetna uppmarsch i omsorgsfullt organiserade skaror har visserligen Sydsvenskan skådat, medan mina ögon däremot inte förunnats en så fågnesam anblick! Och folk, som inte ens fordrar några rättigheter borde man ju lämna ifred tills vidare.

Då erbjuder – låt oss vara rättvisa – den borgerliga rösträttsrörelsen en så mycket ljusare och löftesrikare bild. Men detta enkla sakförhållande försätter mig i alla fall inte i raseri mot denna rörelsens förkämpar, till tack för vad de faktiskt uträttat med sina större andliga resurser, för vår gemensamma rösträttsfråga.”

Elma Danielsson kritiserade här inte längre bara de kvinnliga föreningarna, utan arbetarkvinnorna över huvud taget – de förstod inte att de var förtryckta och ville inte försöka ändra på det. Hela jobbet med att försöka organisera dem hade varit meningslöst.

Det var fortfarande, förvisso, svårare att få med kvinnorna än männen i arbetarrörelsens organisationer.

Men det förvånande med Elmas kommentar är att den kom i ett läge där utvecklingen tydligt börjat vända. Den kvinnliga organisationen ökade klart under 00-talet, både i fackföreningarna och i de politiska kvinnoklubbar. Vid sekelskiftet fanns kanske ett dussin politiska kvinnoklubbar, 1908 ett 70-tal. Andelen kvinnor inom LO hade ökat från inte fullt 2,5 procent till över 8.

Att kvinnorörelsen växt i styrka hade Elma själv konstaterat när det skånska kvinnodistriktet bildades; halvtannat år senare tyckte hon sig inte ha sett någon ”uppmarsch av socialdemokratiska kvinnor”. Men den underliggande logiken, och den underliggande känslan, handlar om något annat än medlemssiffror.

Arbetarklassens frigörelse, det kommande klasslösa samhället, var för henne ”mänsklighetens stora sak”. Men trots att man nu i så många år arbetat för att för att få kvinnorna med sig, hade framgångarna varit så små; att andelen intresserade ökat räckte inte, när andelen fortfarande var för liten. Skillnaden mellan ungdomstidens förväntningar och medelålderns verklighet var så stor att den bara kunde stavas just ”besvikelse”. Troligen rymde den också en känsla av att själv vara sviken, därför att hennes egen anslutning till denna Stora Sak faktiskt haft personliga kostnader.

Det ledde fram till ett häftigt avståndstagande från hela den grupp som bar upp besvikelsen, arbetarklassens kvinnor. Känslan var så stark att den inte medgav några nyanseringar, och den sopade bort alla insikter om de faktiska svårigheter som mötte arbetarkvinnor i både politiken och facket, och som fick många att tveka och ge upp.

Elma Danielsson var en begåvad person, och det fanns alltid intellektuell skärpa i hennes resonemang. Men hon var framför allt en person med omvitnad hett – och häftigt – temperament. Hon använde sin begåvning till att formulera sina känslor, inte att resonera med dem.

När Elma Danielsson lyfte fram de borgerliga rösträttskvinnorna som föredöme spelade förmodligen också hennes egen bakgrund in. I sociokulturellt avseende stod hon närmare borgerligt-radikala kvinnor än arbetarkvinnorna; hon kom ur en medelklassfamilj, hon hade högre utbildning och ett intellektuellt yrke.

Också i dag möter vi många berättelser om hur svårt det kan vara för "klassresenärer" att förstå och acceptera de sociala och kulturella koderna i den nya klassen – och då är skillnaderna förmodligen mindre än på Elmas tid.

Elma var inte i egentlig mening klassresenär, men hon levde och arbetade i och för en annan klass än den egna. Hon brann för denna klass som kollektiv, men hade ibland svårt för individerna i klassen. Det finns flera indikationer på att hon ofta upplevde ett främlingskap i förhållande till framför allt kvinnorna i arbetarklassen.

Kvinnorna i den borgerliga rösträttsrörelsen var mer lika henne själv. 1918 skulle hon motionera till arbetarekommunen om åtgärder för att värva fler "bildade kvinnor" till socialdemokratin, och det kan mycket väl tolkas som också en personlig önskan att inom rörelsen kunna möta fler kvinnor hon kunde känna släktskap med.

Utbränd?

I ett tal vid Arbetets 10-årsjubileum 1897 konstaterade Axel Daniels-son, något vemodigt: "Allt verk kräver sina offer, och det första vi måste offra, vi som vandra omkring i den brinnande ugnen, är sin- nets friska vårstämning och den eldiga riddaresjälen."

Elma hade vandrat länge i den brinnande ugnen, och det skulle på intet sätt vara märkligt om hon kring 1910 hade bränt ut sig – och att

det kan ha bidragit till den stigande irritabiliteten hos henne. Om man beskriver Elma Danielssons liv sedan 1880-talets slut från psykologiska snarare än politiska utgångspunkter blir det onekligen en bild av "långvarig exponering för påfrestningar utan möjlighet till återhämtning", som brukar vara beskrivningen på stresskollaps:

Hon hade lämnat sitt arbete, sin ekonomiska självständighet och sin egen samhällskrets för att leva ihop med en man utan vigsel och för att ansluta sig till en rörelse som sågs som samhällsfarlig. Hon hade stöttat sin man genom en lång fängelsestid bara för att uppleva sig ständigt bedragen och övergiven när han blev fri. Hon hade fött ett barn som hon lämnat ifrån sig, separerat från maken, emigrerat och återvänt för att begrava sitt barn, försonats med barnafadern och på nytt blivit hans stötta. Så hade hon sett honom dö och slängt sig ut i arbete och intensiv politisk verksamhet, för att fylla tiden och vårda ett inte lätthanterligt minne av ett komplicerat äktenskap, hamnat i upprepade konflikter med sina egna och förlorat en del tidigare vänner.

Och alltihop – med undantag för de fem åren i USA – som offentlig person i de kretsar hon levde i, ständigt iakttagen och kommenterad, än beundrad, än kritiserad, och ibland beklagad. Och sannolikt ensam, i den meningen att det inte fanns någon hon riktigt kunde tala med. Är man änka efter en på en gång heroiserad och skandalomsusad person får man vara försiktig med sina förtroenden – annars drar man bara ett varv till på skvallerkvarnen.

Folk kan få utmattningsdepression för betydligt mindre än vad detta adderar ihop sig till.

Det sista decenniet på Arbetet

Polemiken med Morgonbris upphörde efter 1910. Morgonbris levererade en sista kylig kommentar att "vi ha till detta endast åter konstatera hur fru Elma faller kamrater i ryggen och det finnes även arbetarkvinnor som blivit bittert besvikna på fru Elma". Sedan blev det tyst.

Några kommentarer från Elmas sida till kvinnokongresserna 1911, 1914 och 1917 finns inte i Arbetet. Inte heller någon kommentar till kvinnoförbundets bildande 1920.

Däremot finns en återkommande kritik, under rubriken "Beska sanningar" mot "oordentliga kvinnor som tro att slöseri, maklighet och ett blint apande av överklassens fel och självsvald är försvarligt,

eftersom samhället i sin helhet är vrängt och orättvist." Hon beskrev själv kritiken som en uppfostrargärning.

Vid ett tillfälle 1913 angrep hon arbetarkvinnor som slösade bort pengar på "uppskurna charkuterivaror" och karameller till barnen i stället för ordentlig mat. Det ledde till en insändarstorm, där många menade att Elma Danielsson över huvud taget inte begrep hur arbetarfamiljernas villkor såg ut.

Ett inlägg var skrivet av Olivia Nordgren, fackligt aktiv typograf, ordförande i kvinnoklubben i Trelleborg och en av de ledande i den nya generation som tagit över inom det skånska kvinnodistriktet. Hon skrev försonlig men tydligt avståndstagande och påpekade att "det vill annat till än moralkakor åt fattigt folk, även om de en och annan gång skulle göra sig skyldiga till oförstånd i hushållningen".

Ett sådant inlägg, av en person i den positionen, tyder på att Elmas ställning inte var lika stark som tidigare. Elma fick också ta ett halvt steg bakåt och förklara att hon visst inte menat att dra alla över en kam.

Inför stadsfullmäktigevalen 1914 skrev hon en uppmaning till de manliga väljarna att ta sitt ansvar för att också kvinnor skulle bli invalda. Och med det visa att de tog partiprogrammets krav på likställighet på allvar.

Det var en naturlig konsekvens av hennes uppfattning att särskilda kvinnoorganisationer inte behövdes, därför att deras frågor också var partiets: männen måste inse att partiet skulle företrädas av både kvinnor och män. Och agera därefter.

Det skulle dröja åtskilliga decennier innan den insikten slog igenom, dock.

Det här är en av de sista kommentarerna med Elma Danielssons signatur i Arbetet. En förklaring kan i och för sig vara en förändring i den redaktionella policyn: signaturer används mer sparsamt än tidigare. Men de mer etablerade medarbetarnas signaturer syns ändå återkommande i tidningen, medan Elmas är mycket sporadiska. Och de signerade bidragen från hennes sista år på Arbetet känns i ärlighetens namn ganska röriga.

1922 gick Elma Danielsson i pension, 57 år gammal. Det var tio år före den dåvarande folkpensionsåldern, och det ligger nära till hands att misstänka hälsoskäl. Ett litet vemodigt brev till Elin Engström

från 1920-talets mitt, där det framgår att hon året innan vistats på Strand och mått bra av det, antyder att hon inte känner sig helt frisk. I ett brevutkast i hennes efterlämnade papper, odaterat men sannolikt skrivet före 1925, beskriver hon sig själv som gammal och sjuk – båda adjektiven understrukna. Tonfallet i brevet är påtagligt bittert.

Efter pensioneringen blev hon tämligen isolerad borta i Lomma, ensam och allt mer glömd. En av de få som tycks ha bemödat sig om att hålla kontakten var Maja Björkman. Också i hennes minnesruna skymtar att Elma varit deprimerad och inte mått särskilt bra.

Elma Danielsson dog 1936. Maja Björkman skriver att "hon bröts under de senaste åren ner av en svår nervsjukdom". Per Olof Zennström är mer rakt på sak: senil hallucinos. De sista åren av livet hade hon vårdats på S:t Larssjukhuset i Lund. Redan 1931 hade häradsrätten förordat en god man för henne, något som visar att hon då inte längre ansågs kapabel att själv sköta sin ekonomi.

Med dagens större kunskaper om demenssjukdomar vet vi att processen kan sätta in redan i 40-50-årsåldern, med ett relativt utsträckt förlopp i tiden. Den sannolikt minskade skrivförmågan hos Elma och den tidiga pensioneringen kan tyda på att demenssymptomen börjat utvecklas redan från slutet av 1910-talet, kanske tidigare ändå. Det kan ha förstärkt effekterna av den utbrändhet hon samtidigt visat tecken på.

Arbetets dödsruna beskrev i huvudsak hennes insatser för Axel Danielsson, och något litet för tidningen, utan några egentligen personliga omdömen utom att hon varit "en högt skattad medarbetare". I Morgonbris skrev Maja Björkman en mer personliga minnesteckning, präglad av äkta värme och känsla – men med en bild av ett tungt och plågat liv.

Det är i och för sig tydligt att Maja Björkman romantiserar orsakerna bakom detta, men det känns ändå som att hon träffat rätt i sak. Elma Danielssons liv verkar inte ha rymt mycket av harmoni och vila, men desto mer av besvikelse och bitterhet.

Textilen, en kvinnoindustri

*Om hur de levde och
om väverskorna som tappade tålamodet*

Så levde de

Andelen kvinnor i industriarbete var tämligen låg vid 1800-talets slut, bara ca 15 procent av hela arbetarstyrkan.

Men dessa 15 procent var samlade i några få branscher: textil, tobak, bryggerier och livsmedel. Inom de branscherna var andelen kvinnor mycket hög.

I textilindustrin var kvinnorna i majoritet redan vid 1800-talets slut; allra högst var andelen inom bomullsfabrikerna.

Den höga andelen kvinnor i textilindustrin hängde ihop med mekaniseringen. Ännu vid 1800-talets början var textiltillverkningen i stor utsträckning hantverksmässig och krävde särskild yrkeskunskap. Då dominerades textilen av manliga arbetare.

När de mekaniska spinnmaskinerna och de mekaniska vävstolarna började slå igenom, blev kraven på yrkeskunskaper mindre. Handgreppen för att sköta maskinerna gick ganska snabbt att lära in. De manliga arbetarna ersattes nu av kvinnliga, med betydligt lägre löner. De mer kvalificerade arbetsuppgifterna, de som fortfarande krävde hantverkskunnande – som exempelvis färgningen – sköttes fortfarande av män.

Textiltillverkningen var, egentligen, en komplicerad process, som innefattade ett stort antal arbetsmoment: beredningen av råvaran (som ullsortering eller bomullsrensning), kardning, spinning, spolning av det spunna garnet, inredning av vävstolarna, själva vävningen och så hela efterbehandlingen, som bara den innefattade ett tiotal olika specialiserade arbetsuppgifter. De mest kvalificerade arbetsuppgifterna, som krävde mer av hantverkskunnande, fanns inom förbehandling och efterbehandling. Där fanns de manliga arbetarna. De mest mekaniserade arbetsmomenten – med tidens språk ibland kallade "maskinbetjäning" – fanns inom spinningen, spolningen och vävningen. Där dominerade kvinnorna.

Arbetsuppgifterna var alltså mycket tydligt könsuppdelade, med den enkla tumregeln att kvinnorna svarade för mest mekaniserade arbetsuppgifterna, medan männen fanns på de uppgifter som krävde mer av hantverksskunnande, eller där maskinerna var mer komplicerade.

Inom bomullsindustrin sköttes spinningen av inslagsgarnet av män, spinningen av varpen av kvinnor; de förra maskinerna, mulestolarna, var svårare att sköta än de senare, trostelmaskinerna. Årslönen för en (manlig) spinnare vid mulestol låg, enligt nyssnämnda undersökning från 1894, kring 700-800 kronor. För en spinnerska vid trostelmaskin låg den under 300 kronor.

Vävning var inom bomullsindustrin uteslutande en kvinnouppgift, men inom ylleindustrin fanns en mindre andel manliga vävare, som en påminnelse om att det från början, på handvävstolarnas tid, faktiskt varit ett manligt yrke. På orter, där företagen var färre och kvinnoarbete mer ovanligt – exempelvis i Borås, som också var en viktig textilstad – dominerade männen vid den här tiden också i vävsalarna.

Vilka var då kvinnorna som arbetade i textilindustrin, hur såg deras arbetsdagar ut och hur gestaltade sig deras liv?

1894 genomförde sociologen Karl Key Åberg en statistisk undersökning av lönevillkor och bostadsvillkor för arbetare inom textilindustrin i Norrköping, som ger en mycket god bild av detta. Uppgifterna i det följande är hämtade ur denna studie, med vissa kompletterande uppgifter från Björn Horgbys Norrköpingsstudie "Surbullestan".

Norrköping vid 1890-talets mitt var landets till storleken fjärde stad, och den faktiskt största industristaden. 1894 fanns i staden 88 textilfabriker, med sammanlagt 4 167 anställda, vilket motsvarade 61 procent av alla industriarbetare i hela staden. Av textillarbetarna arbetade ca 40 procent inom bomullsindustrin, 60 procent inom ylleindustrin.

Bomullsfabrikerna var bara tre, dvs. mycket stora anläggningar med flera hundra anställda vardera. Ylletillverkningen var spridd på 85 företag av mycket varierande storlek, från Drags med ca 600 anställda till småföretag med färre än tio. De kvinnliga textillarbetarna fanns främst på de stora och medelstora arbetsplatserna.

Majoriteten av arbeterskorna var ogifta och alltså självförsörjande. Att gifta kvinnor arbetade var inte helt vanligt även om det förekom, dels därför att normen också i arbetarklassen var att kvinnan skulle ta hand om hemmet, dels för att det inte fanns någon organiserad barnomsorg och att mödrar till yngre barn alltså hade mycket svårt att vara borta 13 timmar om dagen.

Dock, det fanns småbarnsmammor som inte hade något annat val än att heltidsarbeta, nämligen alla de som ensamma måste klara barnens försörjning: änkorna, de ogifta mödrarna och de vars män söp upp sina inkomster – alkoholism var inget ovanligt problem, och nykterhetsfrågan hörde till de regelbundet återkommande debattämnen inom arbetarrörelsen.

I bästa fall kunde man lämna tillsynen av barnen till någon granne eller anhörig, i sämsta fall handlade det om att barnet måste utackorderas som fosterbarn på den omgivande landsbygden. Från skolåldern ansågs barn kunna klara sig själva, och många fick tidigt börja ta ansvar både för småsyskon och arbetsuppgifter i hemmet.

Arbetsdagarna vid fabrikerna var långa. Arbetet började klockan sex på morgonen och slutade sju på kvällen utom lördagar, när man fick gå hem redan klockan sex. Den som kom för sent fick avdrag på lönen.

Mellan klockan 8 och 9 var det frukostrast och mellan 13 och 14 middagsrast, så den faktiska arbetstiden per dag uppgick till 11 timmar. En del kvinnor som bodde nära fabrikerna gick hem och åt på middagsrasten, andra hade mat med sig, som ofta åts i arbetslokaler – lunchrum liksom omklädnings- och tvättrum var ett ännu okänt inslag i arbetsmiljön.

En bomullsväverska, som skötte två vävstolar, hade 1894 en genomsnittlig årsinkomst på 457 kronor, medan en väverska vid tre stolar kom upp 630 kronor. Det senare var en bra årsförtjänst, men arbetet vid tre stolar var krävande och Key-Åberg noterar att man för detta arbete utvalt "unga, kraftiga och vakna" arbeterskor.

En ylleväverska vid tvåskaftsstol tjänade i genomsnitt 380 kronor om året, en väverska vid en treskaftsstol 503 kronor.

Spinnerskorna var lägre betalda än väverskorna, allra lägst spinnernskorna vid bomullsindustrins trostelmaskiner, som bara kom upp i 258 kronor. Det förefaller dock som om ringspinning snarast var en

typ av inskolningsarbete; enligt Key Åbergs tabeller var det endast unga flickor, de flesta tonåringar, som arbetade med detta.

Högst betalda inom textilindustrin var vissa manliga specialister: färgare inom ylleindustrin kom upp i årslöner väl över 700 kronor, inom bomullsindustrin strax över 600.

Det fanns också några kvinnliga "elituppgifter", främst tyglagerskorna, som kom upp i årslöner kring 600 kronor. Det var eftertraktade jobb, men inte så många. Omvänt fanns några arbetsuppgifter som betalades mycket låg, med årsinkomster klart under 400 kronor: bomullsindustrins kvinnliga rensarbetare, skarverskor och tvisterskor, ylleindustrins bobinerskor och spolerskor.

Noteras kan att enligt Key Åbergs sammanställning över genomsnittslönerna är det bara två kategorier – vävmästarna och vävstolslagarna inom ylleindustrin – som kommer upp i så höga årsinkomster (över 800 kr) att de hade rösträtt i riksdagsvalen. Alla andra, inklusive de mest välbetalda specialarbetarna, låg under strecket.

Gick det att leva på de här inkomsterna? Ja, det är klart, eftersom folk bevisligen överlevde. Men särskilt för dem som hade barn att försörja var marginalerna mycket små, och det gällde att inte bli sjuk, för då sprack hela familjeekonomin. Bevarade hushållsräkenskaper i anslutning till Key Åbergs undersökning visar att hela inkomsten i barnfamiljerna gick åt till mat och övriga hushållsutgifter. För de ogifta var marginalerna något litet större, men utan att medge exempelvis eget boende.

För familjer med barn över skolåldern, som ännu bodde hemma men lämnade sin egen arbetsförtjänst till den gemensamma kassan, kunde ekonomin vara förhållandevis bra. Key Åberg anger i sin undersökning några konkreta exempel på hur villkoren kunde skifta:

Ett gift par med ett barn, där båda hade förhållandevis kvalificerade arbetsuppgifter kom upp i en gemensam årsinkomst på 1 404 kronor.

En änka som arbetade som bomullsväverska tjänade tillsammans med sina två döttrar, som bodde med modern och också arbetade som väverskor, ihop ca 1 500 kronor om året.

Som kontrast anger Key Åberg, medkännande, ett annat exempel som förtjänar återges i sin helhet:

”Däremot har väverskan, änkefru ä (tabell 6), att uteslutande med en inkomst av inalles 385:02 kr, försörja icke allenast sig själv, utan även 3 små barn. Hon och de tre barnen bo i ett rum utan kök, och hyran härför utgör 90 kr, vadan sålunda 295:02 kr om året eller 80 öre, säger 80 öre om dagen återstå till mat, kläder, ljus och ved m.m. för 4 personer. Och hon, denna änka med sina små, har det dock icke sämst av alla.”

Den ovanligt låga årsinkomsten för en väverska tycks här bero på att mamman – 32 år gammal och, som sagt, änka – varit sjuk flera veckor; hennes årsarbetstid är tre veckor kortare än de övrigas. Om hon haft dessa tre veckors ytterligare inkomster skulle hon haft ca 420 kronor i årslön. Det är inte överväldigande mycket, det heller, för fyra personer att leva på. Men 9 öre mer om dagen till mat hade betydligt mindre undernäring för barnen.

Något ekonomiskt skydd vid sjukdom fanns egentligen inte. Socialförsäkringar av dagens typ var över huvud taget inte påtänkta. Vid några fabriker fanns företagsanknutna sjukförsäkringar, dock inte vid det företag där denna kvinna arbetade. I de kollektivavtal som började komma från 1880-talets slut fanns ofta klausuler om fri sjukvård och fri medicin, men försörjningen under sjuktiden fick arbetaren klara själv.

De mycket låga lönerna ledde ibland till att kvinnor prostituerade sig. Triåfabrikören Weichel bemötte till och med en gång klagomål över fabriken extremt låga löner med att ”kvinnorna ju hade andra försörjningsmöjligheter”. Uttalandet ledde till våldsamt kritik i stadens tidningar, och det får kanske ses som ett rättvist straff att det är för detta uttalande han nu är ihågkommen, medan fabriken sedan länge är borta.

De textila arbetsmiljöerna var inte riskfria för hälsan. Maskinbullret gav hörselskador. Transmissionsremmarna som förde över energin till maskinerna gick ibland av, och kunde betyda rejäla piskrapp. Vävskyttlar kunde spåra ur och spolar flyga iväg, med allvarliga skador som följd för dem som råkade stå i vägen. Maskinerna saknade skyddsanordningar och orsakade ofta olyckor; handsador var vanliga, också av det allvarliga slag där fingrar krossades eller högs av. De sanitära förhållandena var allmänt dåliga.

Men kanske var luften det långsiktigt största problemet. Luften var ständigt bemängd med textildamm, och stadsläkaren och sundhets-

inspektören tjtade regelbundet om nödvändigheten av bättre ventilationsanordningar – som det verkar för tämligen döva öron. Inte förrän i början på 00-talet började åtminstone de större fabriker på allvar intressera sig för att åstadkomma bättre ventilation, och det hade kanske att göra med att den nyinrättade statliga yrkesinspektionen hade börjat anlägga synpunkter, den också.

”Om man själv inandas den av fint fördelad bomull och olja blandade luften, som här dag efter dag insupes, kan man ej längre förvånas över den bild arbetaren här i staden företer. Man kan gå igenom sal efter sal i dessa väldiga byggnader och kanske icke träffa ett ansikte som ger bilden av hälsa. Dessa unga flickor på 15, 20 à 30 år är magra, hopsjunkna, med slankiga, ej utvecklade kroppar, bleka och glåmiga, blivande mödrar till ett med sjukdomsanlag behäftat släkte.”

Så skrev 1:e provinsialläkaren i en rapport 1893.

Textildammet orsakade irritationer i luftvägarna, som hos många ledde till kronisk bronkit. I bomullsfabriker fanns därtill den ännu allvarligare risken för bysinos, bomullslunga, där lungkapaciteten minskar allt mer påtagligt. Sjukdomen är besläktad med silikos, stendammslunga. Key Åberg noterar också i sin undersökning att spinneriarbetarna inom bomullsindustrin ”ofta lida av bröstsjukdomar”, och att andelen är högre än i ylleindustrin.

Lungtuberkulos, tbc, var förfärande vanlig, eftersom smittan spreds snabbt i de trångbodda, tätbefolkade bostadskvarteren och de lika tätbefolkade fabriksområdena. Stadsläkarna brukade i sina rapporter påpeka behovet av fler spottkoppar i fabriker, för att åtminstone något minska riskerna för smittspridning. Sjukdomar i luftvägarna var den vanligaste dödsorsaken bland textilarbetarna, över 50 procent av samtliga dödsfall.

Mathållningen var ganska torftig. Basfödan var gryn – som kokades till gröt eller välling – bröd, mjölk, potatis, torkade ärter, sill och små mängder korv och fläsk. Frukt och grönsaker var ovanligt. Äpplen var den enda frukt som äts i några större mängder, och kål den enda mer allmänt förekommande grönsaken; grönsaker betraktades på det hela taget som kaninföda.

En enda lyx unnade man sig: kaffe med socker. Stadsläkaren hade kritiska synpunkter på det också; han ansåg (med viss rätt) att det

trängde undan nyttigare och mer närande föda. Men man kan nog begripa textilarbetarna: arbetsdagarna var långa och även om man inte direkt svalt kunde man inte alltid äta sig helt mätt, vilket påverkade orken och energin. Och kaffe, koffein, med socker både värmer och ger en liten energikick, som inte vara så länge men i alla fall lättar för stunden.

Fast hur mycket koffein det var kvar i kaffet mot slutet av dagen kan man ju fundera över. Kaffebönorna var för dyrbara för att bara användas en gång, och man kunde koka kaffe på sumpen efter det första koket både två och tre gånger.

De flesta bodde trångt. 1 rum och kök, eller bra ett rum med spis, var den absolut dominerande bostadsformen; i Key Åberg undersökning är det 96 procent av arbetarna som bor så. Mycket få arbetare bodde ensamma. Ogifta arbetare delade som regel bostad med en eller flera arbetskamrater; de unga ogifta bodde kvar hos föräldrarna uppåt 25-årsåldern, ibland längre ändå. Inneboendesystemet, som var vanligt i arbetarhushåll i Stockholm, var dock enligt flera samstämmiga undersökningar ovanligt i Norrköping.

Kvaliteten på bostäderna varierade. Många var, för tidens förhållanden, tämligen bra, men särskilt de litet äldre husen var ofta förfallna, och kyla, fukt och drag var enligt flera rapporter vanliga problem i arbetarbostäderna. Centralvärme var ännu inte uppfunnet utan man eldade själv, i den mån man hade råd med ved.

Endast de allra nyaste årgångarna hade rinnande vatten i lägenheterna; pump på gården var det dominerande. Fotogenlampor stod för belysningen i arbetarkvarteren; elektricitet fanns bra i några få hus i litet mer välbeställda bostadsområden.

Soptunnor och dass fanns på gården, vilket inte bara betydde att det luktade illa – särskilt varma sommardagar – utan också att både flugor och råttor frodades.

Även om bostäderna var små, var hushållarbetet tungt och tidskrävande, ytterligare ett skäl till att gifta kvinnor inte så ofta hade arbete på fabriker. Vatten och ved måste bäras in, och sopor och slaskvatten bäras ut.

På hösten måste innanfönstren sättas in för att dämpa vinterns kyla, och tas ut igen på våren. Många bakade själva sitt bröd. Många sydde åtminstone barnens kläder och mannens skjortor, och alla lappade och lagade. Tvätten sköttes manuellt; småtvätt kunde kokas på

den egna spisen, men större tvätt krävde bykstuga. Ibland fanns det en sådan på gården, annars fick man använda någon av de kommunala nere vid Strömkröken. Hur pass ren den tvätt egentligen blev, som sköljdes i vattnet som bar med sig utsläpp från dussintals fabriker uppströms är en annan fråga.

När väverskorna tappade tålamodet

Det ligger en sorts upphetsning i luften denna 1 maj 1890 i Norrköping. En upphetsning som innehåller nervositet, oro, förväntan, trots, stolthet - och en allmän känsla av att något nytt håller på att hända.

114 militärer, med en överstelöjtnant som kommandant, har kallats in från regementet i grannstaden Linköping.

Alla polismän i staden är i tjänst. Förtänksamma handelsmän, som minns tidigare oroligheter, har satt för fönsterluckorna för att slippa glaskrossning.

Det är mycket folk rörelse. Stora skaror arbetare tågar målmedvetet efter Kungsgatan. Det är i och för sig en vanlig syn på Norrköpings gator: varje morgon, och varje kväll, sex dagar i veckan, rör sig många tusentals män och kvinnor på gatorna runt fabrikskvarteren kring Strömmen, på väg till eller från dagens arbete.

Men det här är inte det vanliga osorterade folkmyllret. Arbetarna går i ordnade led – nåja, nästan åtminstone – med en blåsorkester i täten och fanor och standar här och var i leden. En och annan vinkar med hatten åt åskådarna, eller slänger en speglosa till någon förskräckt borgare. Andra går raka i ryggen och stirrar stint framför sig, som tagna av stundens allvar och högtidlighet

Först i demonstrationståget, samlade under en egen fana, går några hundra kvinnor, de flesta unga. Men det är inte därför som många tittar litet extra efter dem, eller någon bland åskådarna tar upp en spontan applåd.

För det är väverskorna som kommer, väverskorna från Gryt, från Linneväveriet och Bergs. Och de går först i tåget med segrarens rätt: för bara några dagar sedan har de fört sin stora strejk, den största hittills i Norrköpings historia, till en fullständig seger. De är en levande symbol för allt det som demonstrationen syftar till. En ny tid,

en rättvisare tid, för arbetande människor är på väg och låter sig inte hejdas. Förändringen är inom räckhåll, den är möjlig, ja, den kommer, bara man håller ihop och kämpar tillsammans.

För väverskestrejken blev ju till hela arbetarkollektivets kamp. På de andra fabrikerna har man samlat in pengar till de strejkande, och varit blind och döv för arbetsledningens förbud mot insamlingslistorna. Man har samlats kring de konfliktbelagda fabrikerna på kvällarna för att diskutera och ropa slagord, och gått på mötena i Arbetareklubbens lokaler för att få de senaste nyheterna och höra Janhekt dundra mot kapitalismen.

Alla kan känna sig litet delaktiga i segern. Segern inger alla den förhoppningsfulla känslan att framtiden kommer att bli bättre än vad livet är i dag.

Mötet vid Oxbacken i Norrköpings utkant samlar ca 12 000 deltagare, en tredjedel av stadens befolkning. Agitatoren Janhekt håller som vanligt ett brandtal mot kapitalismen, och cigarrarbetare Lindström talar om nödvändigheten av att bilda fackföreningar. När mötet är slut lyfter folk vänligt med bestämt undan polismästaren, som vill hindra marschen från att fortsätta in i själva staden, och sedan tågar man i god ordning uppför Drottninggatan och hurrar för den allmänna rösträtten.

Ingen enda fönsterruta krossas.

Inga militärer behöver ingripa. Och polismännen behöver inte arresteras så mycket som en fyllerist ens.

Det var den 2 april 1890 som missnöjet tog konkret form.

Det hade legat och pyrt i flera månader, ända sedan fabriksledningen kom med beskedet att man måste arbeta ihop en större grundlön än förut för att få den särskilda premie, som betalades ut kvartalsvis.

Väverskorna hade s.k. stycklön, dvs. de fick betalt för varje producerat stycke väv; ett "stycke" var som regel 36 meter. Styckepriset varierade något, beroende på vävens bredd och tygets kvalitet; bredare vävar, och finare tyg, tog längre tid att tillverka och styckepriset var därför högre. Enligt de gamla reglerna utgick en premie för den som vävt för mer än 57 kronor under ett kvartal.

Nu hade ledningen bestämt att grundbeloppet skulle höjas till 67 kronor.

Motivet till förändringen är något oklar. Av bevarade löneuppgifter verkar det som om de allra flesta väverskor vävde ihop för betydligt mer än 67 kronor per kvartal. 75 – 90 kronor verkar ha varit ett vanligt spann.

Eftersom premien beräknades på hela det inarbetade beloppet och inte bara på den summa som översteg riktpunkten, spelade det egentligen ingen roll om denna punkt låg på 57 eller 67 kronor; 20 procents bonus på, exempelvis, 80 kronor är lika stor i båda fallen.

Förändringen betydde en lönesänkning endast om någon bara kom upp i ett grundbelopp mellan 57 och 67 kronor, och det tycks inte ha varit så vanligt. När lönen låg så lågt tycks det främst bero på att vederbörande arbetat färre dagar än de övriga, dvs. varit sjuk. Och då fick den höjda premiegränsen naturligtvis kumulativ effekt: den sjuka förlorade inte bara den inkomst hon skulle ha haft under sjukdomstiden, utan också en premie hon annars skulle fått.

Den ekonomiska betydelsen för företaget av förändringen måste dock ha varit liten. Snarast ger den intryck av att vara en sorts disciplineringsåtgärd: genom att lägga gränsen närmare det värde som faktiskt producerades ville man öka trycket på arbeterskorna att hela tiden hålla upp tempot för att inte riskera ekonomisk förlust.

Och kanske var det psykologiska faktorer snarare än rent ekonomiska som tände gnistan. Man kände sig utsatt för godtycke och för misstro mot den egna arbetsviljan. Kanske ökade det på oron för vad som skulle hända om man blev sjuk några dagar. Kanske reagerade man bara mot att fabriksledningen nominellt skärpte lönevillkoren i en bransch som även med den tidens mått var en låglönebransch, och där de flesta fick slita hårt både för att få sin lön, och för att få den att räcka till.

Kanske jämförde man skärpningarna för de anställda med de förmåner fabriksledningen fått: det var inte länge sedan disponenten fått en löneökning med 3 000 kronor, vilket bara det motsvarande nästan 7 väverskelöner. Kanske tänkte man på att denna stora löneökning motiverades med de stora insatser disponenten gjort för företaget – och då låg ju slutsatsen nära till hands att deras insatser tydligen inte var så viktiga, eftersom företaget ville försämra deras villkor.

Hur som helst, vreden steg. Efter middagsrasten den 2 april – lunchpaus, skulle vi säga i dag – återvände inte väverskorna in i fabriken. De samlades i stället på fabriksgården, argt diskuterande, och begärde att få tala med verkmästaren.

Den här typen av spontana uppror var inte helt ovanliga; det finns flera exempel på liknande aktioner, både före och efter väverskestrejken. Vissa uppgifter säger att det t o m varit en etablerad metod att inleda förhandlingar med arbetsgivaren – låt vara att arbetsgivaren sedan som regel dikterade förhandlingsresultatet.

Men denna gång var fabriksledningen inte intresserad av att förhandla. Verkmästaren meddelade att den som inte var nöjd med villkoren kunde sluta.

Några få kvinnor återvände till vävsalarna, men den absoluta majoriteten stannade kvar på fabriksgården för att så småningom återvända hem, utan att ha återupptagit arbetet.

Dagen därpå satt ett anslag på fabriksporten. Det var disponenten som på detta sätt meddelade sig med sina anställda:

”Arbeterskor!

Bereden mig icke den bittra sorgen att utan anledning öppna strid mot det företag som under så många år givit eder arbete och bröd! Återvänden till edert arbete, däri ligger välsignelse och frid. Lyssnen till mitt råd! Det är sprunget ur ett hjärta som blöder, men som dock icke upphört att klappa för det svenska arbetets män och kvinnor. Ni hava givit detta hjärta ett blödande sår...”

Resten av anslaget var mindre högstämt och förklarade kyligt att den som inte återvände till arbetet kunde hämta ut sitt betyg. Med andra ord, hon avskedades.

Väverskorna bevekades inte av disponentens blödande hjärta. Snarare ökade ilskan eftersom de kände sig behandlade som barn som uppfört sig illa, och likt oförståndiga barn hotade med riset, om man inte lydde.

Så strejken fortsatte. Till att börja med omfattade den 260 väverskor vid den avdelning av Norrköpings Bomullsväfveri AB, som kallades Linneväveriet och som låg i Grytskvarteren på södersidan av Motala Ström. Men fler skulle ansluta sig.

Mekaniseringen av industrin krävde energi. Därför kom fabrikerna att ligga mycket tätt invid stränderna på den sträcka av knappt en halv kilometer, där Strömmen rinner som snabbast och faller som högst, och alstrar som mest energi. Nära granne med Linneväveriets byggnader låg Bergs bomullsfabrik; väverskorna där passerade dagligen de strejkande på väg till och från sitt arbete, och drogs förmodligen snabbt in i diskussionerna.

Väverskorna på Bergs var också lågbetalda, och också missnöjda med sina arbetsvillkor. De beslöt att ansluta sig till strejken. Närmare 500 kvinnor var nu ute i konflikt.

Strejken hade börjat spontant, utan strategi för hur den skulle fortsätta. Nu började den organiseras.

Den några år gamla Arbetareklubben, en radikal förening med socialistisk inriktning, upplät sin lokal, så att väverskorna skulle ha någonstans att mötas. Också andra arbetare kom dit efter arbetets slut, för att få rapporter om strejken, lyssna på agitationstal och i största allmänhet diskutera villkoren i arbetslivet och vad man kunde göra åt dem, till exempel bilda fackföreningar. Det kunde komma så mycket folk, att alla inte rymdes i lokalen utan en del fick stå utanför på gatan och lyssna på talen genom det öppna fönstret.

Många styrde sin kvällspromenad till Gryt; uppemot 1 000 personer kunde samlas kring fabrikerna. Där kunde det också hållas tal, och det var inga vänliga ord som brukade sägas om vare sig Bomullsväveriets eller andra företags chefer.

Arbetareklubben gav ut en tidning som hette Proletären, med Anders H Janhekt som redaktör. Janhekt blev något av strejkens särskilde talesman; han höll eldande tal mot kapitalismen på mötena och skrev lika eldande inlägg i Proletären. Dessutom tog han hand om den rent praktiska sidan av strejken; kvinnorna måste ju ha någonting att leva av, för någon strejkkassa som kunde betala ut konfliktunderstöd fanns ju inte. Alltså organiserade Janhekt insamlingar på fabrikerna i och kring Norrköping.

Arbetsledningarna var inte roade av dessa insamlingar och försökte stoppa dem, men att kontrollera vad folk gjorde på middagsrasterna var inte det lättaste. Och av någon anledning blev alltid maskinbullret extra besvärande, så att folk helt enkelt inte kunde

höra någonting, så fort verkmästaren försökte prata insamlingslistor...

Veckorna gick, strejken fortsatte och stadens ledande män inom borgerskapet började bli allvarligt bekymrade. Det var för mycket oro i luften, för mycket folk på gatorna, för många som strejkade, för mycket upproriskt prat på alldeles för många socialismöten och för mycket öppet eller dolt trots ute på fabrikerna. Så här kunde det faktiskt inte få fortsätta; rätt vad det var kanske man hade en revolution på halsen, eller åtminstone fackföreningar.

Tre vise män med uppgift att medla i konflikten tillsattes. Initiativet uppges ha kommit från en av stadens främsta ekonomiska makthavare, bankdirektören och konsuln John Philipsson, som tillhörde stadens inflytelserika judiska minoritet. Norrköping var ju en av de fyra städer, som Gustav III vid slutet av 1700-talet öppnat för judisk invandring, och det tekniska kunnande och den företagsledarkompetens som därmed tillförts staden hade spelat en viktig roll för det industriella och ekonomiska uppsvinget. Så när en Wahren, eller en Philipsson, hade åsikter om industrins angelägenheter, vägde det tungt.

Philipsson beskrivs i en bok som "något oberäknelig i sociala frågor", varmed tycks menas att han ibland visade förståelse för arbetarnas synpunkter. Det behöver dock inte nödvändigtvis varit arbetarvänlighet som styrde hans ingripande denna gång. Det kan lika gärna ha varit den realistiska bedömningen att utvecklingen höll på att gå över styr, och det för en åtgärd som företagsekonomiskt sett var ointressant och definitivt inte värd det pris som nu höll på att utkrävas.

I en första vända fick väverskorna erbjudande om en återgång till de gamla reglerna för arbetspremien. Men nu hade kvinnorna börjat förstå sin kollektiva styrka och insett vad organisation kunde leda till, och de ville inte låta sig nöja bara med en återgång till status quo. De begärde fem procents löneökning.

De fick den.

Fredagen den 25 april var avtalet klart. På lördagen, som också var arbetsdag, samlades väverskorna utanför Arbetarklubbens lokaler och tågade i samlad tropp, sjungande, skrattande och kanske också gråtande av glädje tillbaka till sina vävstolar, som stått stilla i tre och

en halv vecka. Enligt vissa uppgifter var deras första åtgärd, när de väl kommit in i fabriken, att öppna fönstren.

Väverskestrejken var en av de största och längsta strejkerna i landet vid denna tid, och det var i sig själv tillräckligt för att den skulle väcka stor uppmärksamhet.

Det var dessutom en strejk som arbetarna ovanligt nog vann – och det ökade uppmärksamheten ytterligare.

Men inte nog med det: det var kvinnor som strejkat, som förmått hålla ut så länge, och som till sist fått alla sina krav tillgodosedda.

Det var det märkligaste av alltihop.

Anna Särström

*Organiserade väverskor och svartlistades av
arbetsgivarna*

Klockan var strax före 6, en morgon vilken som helst kring förra sekelskiftet. Svart rök steg från fabrikernas höga skorstenar, fabriksvisslorna tjöt och ett dovt trampande av örakneliga skor fyllde gatorna kring Motala Ström. "Bullparaden" drog genom staden: tusentals textilarbetare på väg mot en ny arbetsdag.

"Bullan" är gammal Norrköpingsslang för textilindustrin. Det kommer från ordet "surbulle", och "surbullar", ibland bara "bullar" var en vardaglig beteckning på textilarbetarna. Den syftade inte på deras humör utan på den speciella lukten, en frän syrlig doft av textilt fibrer, olja och kemikalier, som utmärkte hela fabriksmiljön och bet sig in i kläder, hud och hår hos de anställda som ett ständigt vittnesbörd om var de arbetade.

I strömmen av människor fanns många unga kvinnor, de som Kata Dalström brukade kalla "mina bleka små textilt flickor". De utgjorde en mycket stor del av textilens arbetskraft, och de var mycket riktigt ofta ofta både bleka och magra; man åt sig inte riktigt mätt på en bomullsspinnerkas lön.

Där fanns också de riktigt gamla, de som närmar sig 70 och jobbat i textilen sedan ungdomen; pension var ett okänt begrepp och det var bara att kämpa på vid maskinerna så länge orken räckte.

Där fanns de som ännu var nästan barn, 12-13-åriga hjälparbetare som just slutat skolan, flygflickor, lapparpojkar, skiftarungar; för 125 kronor om året gjorde de ofta fulla dagsverken på uppemot 11 timmar, ibland mer.

Och där fanns Anna Särström, född 1873, dotter till en vävare och sedan 1887 väverska på Norrköpings Bomullsväveri AB (långt senare känt under varumärket "Tuppens").

Anna var intresserad av de nya socialistiska läroverken. Hemma hade

Anna Särström var som 17-åring med om väverskestrejken Norrköping, blev ordförande i Textilarbetareförbundets avdelning 7. Hon var också politiskt verksam socialdemokrat och engerad i nykterhetsrörelsen.

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

hon några småskrifter av tidens agitatorer, som hon noga läst. Hon hade lyssnat på de agitatorer som besökt Norrköping, som Kata Dahlström och Hinke Bergegren.

Som 17-åring var hon med om den stora väverskestrejken i Grytskvarteren, den som väckte så mycket förundran, och så mycket hopp inför framtiden. Säkert tänkte hon på den ibland. Kanske undrade hon hur länge till det skulle dröja innan hoppet blir verklighet.

För ännu så länge hade man väl inte kommit så väldigt mycket framåt.

Jo, sundhetsinspektörens och stadsläkarens tjat om bättre ventilation i fabriken hade faktiskt börjat ge vissa resultat. Och lönerna hade väl stigit något litet. Några strejker hade nått viss framgång, andra hade misslyckats. Arbetstiden var fortfarande omkring 11 timmar och den sociala tryggheten lika obefintlig som rätten att påverka jobbet.

Striderna för organisationsrätten pågick ännu kring sekelskiftet. Under andra halvan av 1890-talet började fackföreningsrörelsen i Norrköpings textilfabriker att stabiliseras åtminstone i den meningen att de föreningar som bildades på det hela taget överlevde. Men anslutningen var ofta liten, handlingsmöjligheterna små och motståndet, för att inte säga trakasseriet, från företagsledningarnas sida oftast påtagligt.

Kanske var inte förståelsen för det fackliga arbetet särskilt stor ens hos de egna medlemmarna; när styrelsen för en av fabriksklubbarna

föreslog en höjning av medlemsavgiften ville flera av de kvinnliga medlemmarna sätta som villkor att föreningen då varje månad skulle ordna dans.

Ylleindustrins arbetare var på det hela taget tidigare ute med sin fackliga organisering än bomullsindustrin. Inom bomullsfabrikerna var de manliga arbetare som skötte de tekniskt ganska krävande s.k. mulestolarna först med att organisera sig. Väveriet i Gryt, där Anna Särström arbetade, omfattades inte av den fackförening som bildades 1898 vid Bomullsväveriets fabrik vid Garvaregatan. Den organiserade endast berednings- och spinneriarbetare.

Denna förening ägnade sig, intressant nog, inte särskilt mycket åt fackliga frågor; den utgjorde nämligen också en kooperativ inköpsförening, som drev livsmedelshandel i en lokal i fabriken, som fabriksledningen ställt till förfogande. Textilarbetareförbundet muttrade, men som argument för medlemskap var detta förmodligen starkare än den klassiska uppgiften att påverka lönerna; det senare hade man så gott som inga möjligheter till, men lägre matpriser kunde man faktiskt erbjuda.

Avdelning 7

Vid julen 1904 permitterades de anställda vid Bomullsväveriet i fyra dagar, eftersom maskinerna skulle repareras och rengöras. Arbetarna vid spinneriavdelningen fick ersättning med 1 krona per dag för den förlorade inkomsten, medan väveripersonalen blev utan.

Kanske spelade det in att spinneripersonalen hade en fackförening, medan väverskorna var oorganiserade?

Hur som helst, Textilarbetareförbundets ombudsman, Bernhard Nilsson, grep tillfället och utlyste ett möte för att försöka intressera väverskorna för en fackförening. Det fick som omedelbar effekt att företaget betalade ut de fyra kronorna i ersättning till vävpersonalen, som striden handlade om.

Om tanken var att avvärja hotet om fackförening var det misslyckat. Reaktionen hos väverskorna blev den motsatta: om nu enbart hotet kunde ge resultat, vad skulle då inte kunna göras om man faktiskt hade en förening?

I början på 1905 bildades föreningen, som fick namnet Norrköpings Bomullsväverskors fackförening, med en månatlig avgift på 25 öre. När föreningen anslöt sig till Textilarbetareförbundet, och fick

avdelningsnumret 7, rapporterade den 84 medlemmar. Två år senare var den uppe i närmare 200.

Ordförande i den nya fackföreningen var Anna Särström från starten och fram till 1910, och hon ingick i styrelsen ytterligare några år. Det var också hon som under de kommande åren var den samlande och drivande kraften, "under det att de övriga ledamöterna snart försvann för att ej vidare förekomma i ledningen", som det heter i en facklig minnesskrift från 1946.

1908 skrev Bernhard Nilsson, med viss stolthet, i förbundstidningen Textilarbetaren om den nya avdelningen och dess framgångar. Tydligt hade den inspirerat till ökat fackligt engagemang bland kvinnorna också på andra fabriker; yllevävarnas fackförening hade fått 40 nya kvinnliga medlemmar och fackföreningen på Drags tio.

Styrelsen för avdelning 7 porträtteras också 1909 i en stor artikel på första sidan i Textilarbetaren. Tidningens redaktör, förbundets förtröendeman Gustaf Janzén, var starkt engagerad för kvinnornas fackliga organisering och han använde ofta tidningen för att lyfta fram fackligt aktiva kvinnor – ett för den tiden ovanligt grepp, som inte hade någon motsvarighet i andra förbundstidningar. Om avdelning 7 heter det i artikeln att "dessa kvinnor fattat sin uppgift så som den bör fattas av nutidens mera vakna och målmedvetna kvinnor".

Sitt första kollektivavtal lyckades den nya avdelning 7 driva igenom med Bomullsväfveriet 1907. Då hade styrelsen – i praktiken mest Anna Särström – lagt ner ett stort arbete på att samla in löneuppgifter som underlag för förhandlingarna, vilket tycks ha imponerat en del på motparten.

Fortfarande betalades väverskorna per färdig stycke väv. Avtalet gav en lönehöjning med ca 7 procent, men med ett tillägg för vävning på "saktgående vävstolar" och en omräkningsklausul för trestolsvävning. Avtalet byggde nämligen på arbetet på fyra vävstolar. Det gamla bonussystemet, som varit grunden för den stora konflikten 1890, fanns kvar, men procentsatsen höjdes till 25%, att utbetalas kvartalsvis.

Arbetstiden enligt avtalet skulle vara högst 60 timmar per vecka, vilket innebar en viss förkortning. I praktiken tycks det ha handlat

om att man fick sluta några timmar tidigare på lördagseftermiddagen. Avtalet för Bomullsväveriet utvidgades efter ganska hårda förhandlingar och i slutändan hot om strejk till Bergs AB – den gamla väverskealliansen från 1890 kvarstod tydligen.

Avdelning 7 beskrivs som en livaktig förening de första åren efter bildandet, säkert inte minst beroende på att det verkade ge resultat att engagera sig. 1908 var antalet medlemmar över 300, och det året gick avdelningen med i Första maj-tåget med sin egen nya fana. Fanor hade ett stort symbolvärde i den unga arbetarrörelsen, och att samla in pengar för att kunna köpa en fana hörde ofta till de första beslut en nybildad förening tog.

Anna Särström var livligt engagerad i att värva fler medlemmar inte bara vid den egna arbetsplatsen utan också vid övriga textilfabriker. Sannolikt bidrog hon mycket till de ökningar av det kvinnliga medlemstalet i andra avdelningar, som Bernhard Nilsson rapporterade om i Textilarbetaren.

Platsstyrelsen och förbundskongressen

Under några år ingick Anna Särström i styrelsen för Norrköpings Textilarbetares Samorganisation, kallad Platsstyrelsen, där frågor av gemensamt intresse för de olika fabriksanknutna fackföreningarna handlades.

Hon var den enda kvinnliga ledamoten. Av verksamhetsberättelserna från hennes tid kan man bland annat inhämta att Platsstyrelsen 1907 ordnade ett stort möte om kvinnornas rösträtt med Kata Dalström som talare, och att man tagit hem och sålt 800 exemplar av Morgonbris. Bådaddera kan nog tillskrivas initiativ från Anna Särström.

En fråga som spelade stor roll under Annas tid i Platsstyrelsen var den underåriga arbetskraftens villkor. Anna Särström verkar ha varit starkt engagerad i den frågan, som hon också lyfte fram som ombud vid de socialdemokratiska kvinnokonferenserna.

Enligt lagen fick barn under 14 år arbeta högst sex timmar om dagen, och ungdomar mellan 14 och 18 år högst tio timmar. Lagen efterlevdes mycket dåligt – enligt en läkarrapport i stort sett inte alls.

Några företag begärde, och fick, formell dispens att låta barnen arbeta lika länge som de vuxna, andra lät barnen arbeta full tid utan

dispens.

Platsstyrelsen tog i flera fall upp frågan med företagen, och tidningarna skrev en del om problemen, utan att det egentligen hände någonting.

För den bistra sanningen var förstås att barnens inkomster behövdes i hemmen, och det var egentligen först med lagen om åttatimarsdagen som också problemet med barnarbetet försvann.

1906 och 1908 var Anna Särström ombud för sin avdelning vid Textilarbetareförbundets kongress i Stockholm. Första gången var hon ett av fyra kvinnliga ombud av kongressens totalt 30. Samtliga dessa fyra kom från avdelningar med enbart kvinnor som medlemmar. Anna Särström var den enda av de fyra som yttrade sig i debatterna. De verkar ha varit mycket livliga men för en utomstående rätt tråkiga, eftersom de så gott som uteslutande handlade om interna organisationsfrågor.

Nästa gång hade kongressen mer än fyrdubblats till 134 ombud, något som avspeglar en snabb medlemsökning. 25 av ombuden var kvinnor. 36 avdelningar var representerade vid kongressen, och elva av dem hade faktiskt sänt könsblandade delegationer. Så Kata Dalström, som var inbjuden gäst – hon agiterade ofta bland just textilarbeterskorna, och tycks ha omfattat dem med alldeles speciella känslor – konstaterade, belåtet, att det var roligt att förbundet ökat så kraftigt i medlemstal. "Särskilt glädjande vore att kvinnan nu ryckt fram så pass som denna kongress bär vittne om".

För första gången invaldes också kvinnor i förbundsstyrelsen, till och med två stycken – Berta Sjöberg från Stockholm och Elin Pettersson från Varberg.

Kata blev förmodligen inte lika glad nästa kongress, 1911. Då hade antalet kvinnliga ombud sjunkit igen. Det hängde ihop med att förbundet på grund av stigande medlemsantal hade måst skärpa reglerna för representation på kongresserna.

Det fanns en saklig motivering för ändringen: kongresserna skulle ha blivit ohanterligt stora, och inte minst ohanterligt dyra, med de gamla reglerna. Men ju färre ombud som fick utses till en kongress eller en konferens, desto svårare blev det för kvinnorna att komma med.

För i alla könsblandade föreningar, även där kvinnorna var i ma-

juritet, gick den första platsen, oftast även den andra, till en man. Det var först när en avdelning förfogade över flera platser som kvinnorna på allvar fick chansen att komma med.

Kvinnoklubben och kvinnokonferenserna

1906 bildades den första socialdemokratiska kvinnoklubben i Norrköping. Initiativtagare var Helene Ugland-Andersson, som tidigare varit ordförande i kvinnoklubben i Göteborg. Hon hade flyttat till Norrköping när hennes man, Anton Andersson blev redaktör för Östergötlands Folkblad.

Anna Särström blev snabbt en av de ledande i klubben; hon ingick i styrelsen redan från början och var i ett par omgångar ordförande. När klubben efter den förlorade storstrejken 1909 var nere i bara fem medlemmar, var det Anna som övertygade de andra om att, trots allt, fortsätta.

Och klubben återhämtade sig.

Många gånger var Anna den som inledde debatterna genom ett anförande över ett givet ämne; hon var uppenbart mycket beläst, för inledningarna spänner över många olika ämnesområden.

Men många möten handlade självklart om kvinnans ställning och villkor i samhället. I en debatt på ett klubbmöte slog hon fast att *"likaväl i samhället som i hemmet behövs en kvinnas ordnande hand"*. I ett mötesprotokoll från 1912 om ämnet *"Äro kvinnorna nödvändiga inom arbetarrörelsen eller ej?"* sammanfattas hennes inledning så här av en kanske något ovan skribent:

"Det finns så många speciella kvinnofrågor som bör tagas vara på å söka föra fram om de skall komma någon vart, ty männen sköter ju helt naturligt sina intressen först å främst, men ansåg att om männen ville bekväma sig att samarbeta med kvinnorna i gemensamma intressen så skulle inte kvinnan vara så tillbakasatt som nu verkligen är fallet."

Anna var också engagerad i nykterhetsdebatten, och det syns i ett brev till Morgonbris 1912. Där berättar klubben om ett möte den haft med rubriken *"Böra kvinnorna gifta sig med alkoholförgiftade män?"*. Till mötet hade man inbjudit också nykterhetslogen Fredslandet *"som hade ganska talrikt antagit inbjudningen"*. Anna Särström inledde med att berätta både om nykterhetsrörelsens historia och om de medicinska och sociala effekterna av alkoholmissbruk;

hon var uppenbart inläst på ämnet.

"Ingen har i högre grad än kvinnan fått vidkännas och uthärda dryckenskapens följder. Åktenskapet med en drinkare är i de flesta fall ett martyrium för kvinnan."

Efter det följde två timmars mycket livlig debatt, där många uppehöll sig vid "de olyckor dryckenskapen anställde i hemmen" och som slutade med att mötet enhälligt uttalade sig för ingen kvinna borde gifta sig med en alkoholist.

Rent praktiskt försökte kvinnoklubben bidra till att stärka kvinnorna som samhällsmedborgare genom att spela rollspel om kommunalstämmor, kyrkostämmor, rättegångar osv. När kvinnorna blev kommunalt valbara 1910 och den kommunala rösträtten vidgades, drev man som alla andra kvinnoklubbar intensiva kampanjer för att få kvinnorna till valurnorna. Resultatet var i början ganska magert – kvinnorna var helt enkelt inte vana att se på sig själva som medborgare. Men med tiden och vanan ökade också valdeltagandet.

Kvinnokongresserna

1907, 1908 och 1911 var Anna, som nämnts, delegat vid de socialdemokratiska kvinnokonferenserna. Första gången var hon ombud för sin fackliga avdelning, andra gången för Platsstyrelsen och tredje gången för kvinnoklubben i Norrköping.

1907 var hon uppe i talarstolen enbart om fackliga frågor, vid de två senare främst i politiska.

Vid kvinnokongresserna inleddes ofta diskussionerna i enskilda ämnen av någon utomstående talare med specialkunskaper i frågan. 1907 talade den liberale riksdagsmannen Kvarnzelius om yrkesinspektion och arbetarskyddsfrågor. Anna Särström bidrog till diskussionen med en del exempel från Norrköping och de dåliga arbetsmiljöerna i textilindustrin, men ställde också den mycket konkreta frågan om ångpannor fick användas i rum där folk arbetade. Frågan var uppenbart föranledd av ett konkret fall hemma i Norrköping, så man kan utgå från att det tydligt nekande svar hon fick måste ha kommit till användning för att få pannan i fråga flyttad någon annanstans.

Anna invaldes också i det utskott, som förberedde kongressens uttalande i arbetarskyddsfrågorna. Uttalandet betonade bland annat

det stående kravet från kvinnornas sida på kvinnliga yrkesinspektörer och över huvud taget på bättre yrkesinspektion – samt att ångpannor inte fick placeras i arbetslokaler.

1908 diskuterade kongressen bland annat de kyrkliga ceremonierna (dop, konfirmation etc). Anna Särström hörde till dem som tyckte att kongressen borde uttala sig mot dem. Som många andra inom arbetarrörelsen misstrodde hon kyrkans makt över människors tänkande.

På ett möte med kvinnoklubben vid samma tid hävdade hon att katekes- och bibelläsningen tog för mycket tid i skolan och borde ersättas av mer samhällsnyttiga ämnen.

Debatt om barnbegränsning

Kvinnoklubben i Norrköping hade lämnat in två motioner som rörde inte produktionens utan reproduktionens villkor. Den ena handlade om den ogifta moderns ställning, och föranledde ingen särskild debatt på kongressen, eftersom det var krav man redan förra konferensen ställt sig bakom.

Den andra däremot orsakade en av kongressens längsta och livligaste debatter, där åsikterna gick kraftigt isär bland ombuden.

Motionen föreslog att kvinnokongressen skulle låta utarbeta en lättbegriplig broschyr om hur kvinnan skulle kunna skydda sig mot oönskad graviditet. Motiveringarna var i stort sett hämtade från det uttalande som det nybildade skånska kvinnodistriktet tagit, efter ett förslag från kvinnoklubben i Malmö.

Det var ingen slump att just kvinnoklubbarna i Malmö och Norrköping var de som lyfte fram frågan om barnbegränsning. Både Malmö och Norrköping var industristäder, med stora grupper lågavlönade arbetare, trångboddhet och usla sanitära förhållanden. Många arbetarkvinnor slets ned av många och täta graviditeter, och de stora barnskarorna betydde att ungarna fick halvsvälta sig genom barndomen, i den mån de alls överlevde den. Motionens krav var att ge de nerslitna kvinnorna åtminstone någon liten chans att kunna undvika graviditeter de inte orkade med.

Men diskussionen kom, märkligt nog, att snarast handla om motsatsen, nämligen rätten också för arbetare att ha många barn.

Anna Särström och Mimmi Gyllander från Norrköpingsklubben försvarade motionen i debatten, och kopplade ihop barnbegränsning

med kampen på arbetsmarknaden: de stora barnskaraorna, som ingen riktigt orkade ta hand om, skapade ett trasproletariat som kunde användas som strejkbrytare.

Men huvudanförandet från Norrköpingsombuden hölls av Helene Ugland-Andersson, som sannolikt var initiativtagaren till motionen. Hon föreläste själv om preventivmetoder och sexualupplysning, och i kongressdebatten hänvisade ett ombud från Sörmland till ett möte där hon medverkat.

Den långa debatten slutade med att motionen skickades iväg till en särskild arbetsgrupp med uppgift att återkomma med ett förslag till uttalande. Helene Ugland-Andersson ingick i gruppen, men hon ursäktade sig i ett senare brev till Elma Danielsson med att hon varit för trött för att i kommittén orka driva motionens krav mot alla de andras kritik.

Det uttalande kommittén kom med och som antogs av kongressen handlade om ett antal i och för sig viktiga åtgärder – framför allt högre löner – för att göra det lättare för arbetarfamiljer att ta hand om sina (många) barn. När det gällde sexualupplysning inskränkte man sig till att i allmänna ordalag kräva bättre information till ungdomen.

23 ombud, bland dem samtliga ombud från Norrköping och samtliga ombud från Skåne, reserverade sig mot beslutet. Reservationen, som verkar ha skrivits av Elma Danielsson, gjorde det korrekta påpekandet att beslutet över huvud taget inte täckte det som motionen handlade om, nämligen den gifta kvinnans möjlighet att skydda sig mot alltför täta graviditeter som kroppen inte orkade med.

Ett problem som onekligen inte löstes med löneökningar.

Den egendomliga vändning diskussionen tog berodde till stor del på inledaren, den kända läkaren och rösträttskvinnan Alma Sundqvist. Hon arbetade själv för bättre sexualupplysning, hade föreläst om det och skrivit artiklar och broschyrer, men nu valde hon snarast att sätta kravet på barnbegränsning i motsats till en social reformpolitik. Man skulle akta sig för att göra frågan om preventivmedel till lösningen på arbetarfamiljernas problem:

”Den mest givande ståndpunkten består i att samla sig kring kravet på goda uppväxtvillkor för barnen, oavsett föräldrarnas ekonomiska ställning. (...) Vi böra i stället genom lagar om moders skydd söka trygga mödrarnas, de giftas som de ogiftas ställning. Moderskapet utvecklar och

förädlar kvinnan, därför bör det ej betraktas som något ont eller en skam.”

I dag är det svårbegripligt varför kvinnors rätt att vara mor skulle sättas i motsats till kvinnors att få bestämma över när de ville bli det, och hur ofta. Men Alma Sundqvist hade troligen hakat upp sig på de formuleringar i motionen som talade om att fattiga föräldrar hade inte bara en rätt, utan också en skyldighet att ”söka avpassa barnantalet efter försörjningsförmågan”. Det var ordet ”skyldighet” som här var det kritiska.

Det associerade nämligen till den debatt, som hävdade att arbetarnas fattigdom i huvudsak berodde på att de hade för många barn; kunde man bara få ner barnantalet, så behövdes inga sociala reformer, och inga ekonomiska maktförskjutningar. Det var den typen av uppfattningar Alma Sundqvist polemiserade mot; ”låt det aldrig få sägas om ett barn att det aldrig borde ha fått födas, därför att föräldrarna är för fattiga”.

Anna Sterky och Kata Dalström hade liknande åsikter, och båda hade i andra sammanhang uttalat sig kritiskt mot den radikala kvinnodebattören Frida Steenhoff, som de tyckte predikade barnbegränsning i stället för sociala reformer. Några andra talare i tackade Alma Sundqvist för att hon så tydligt talat om moderskapets värde. Andra drog samma parallell som Norrköpingsklubbisterna: om fattiga arbetare hade för många barn att försörja så blev de ”slavar åt kapitalismen”. Åter andra, exempelvis Agda Östlund, förde in frågan om sexualmoralen, särskilt ungdomens; riskerade inte upplysning om preventivmedel att öka omoralen? På det replikerade Maja Björkman att det var god moral att ge ungdomen möjlighet att styra befruktningen och inte föda barn innan man var mogen för det.

Frågan var laddad både av underliggande personliga erfarenheter, moraluppfattning och politisk ideologi. Det ledde till att två goda syften hamnade i motsats till varandra. Som ett förnuftigt ombud från Sundsvall påpekade, de sociala reformer till stöd för arbetarklassens mödrar som föreslogs var alla mycket bra. Men eftersom ingen visste när de skulle genomföras så var de inte till någon hjälp för de kvinnor, som i dag inte kunde försörja fler barn än vad de redan hade.

Norrköpingsklubben skulle återkomma med en motion om de ogifta mödrarna till den skandinaviska kvinnokongressen i Köpenhamn hösten 1910. Motionen påminde om den som antogs av den

svenska partikongressen 1905, men uttryckte tydligare att även arbetarklassens män – t.o.m. fackligt organiserade sådana – ibland lämnade sina blivande barns mödrar i sticket.

Motionen ställde inga krav på konkreta åtgärder för att underlätta för ensamstående mammor, utan upprätthöll sig vid de moraliska aspekterna: arbetarrörelsen borde fördöma de män som övergav kvinnor som väntade deras barn och stämpla dem som förrädare.

Det blev tydligen väl magstarkt för kongressens sekretariat, som fann den vara osocialistisk och trots de svenska ombudens protester vägrade att sätta upp den på dagordningen. Sekretariatet, bör kanske påpekas, bestod av kvinnor, med den kända tyska socialisten Clara Zetkin i ledningen.

Men också för henne var det tydligen (för) känsligt att slå fast att det faktiskt fanns kvinnofrågor, som skiljde sig från klassfrågorna.

Storstrejk och svartlistning

Motsättningarna på arbetsmarknaden hårdnade under 00-talet och ledde 1909 till storlockout ochorstrejk. I Norrköping inleddes strikten med lockout den 28 juli, följt av strejk den 4 augusti.

Lockouten gällde bara fackligt organiserade arbetare, och det var givetvis bara organiserade arbetare som LO i sin tur kunde ta ut i strejk. Eftersom merparten av Norrköpings textilarbetare inte var med i facket hade fabrikanterna räknat med att effekterna för produktionen inte skulle bli så stora.

Det visade sig vara en felkalkyl; närmare 90 procent av textilarbetarna stannade hemma från jobbet redan när lockouten trädde i kraft. Att man inte var med i facket var inte detsamma som att man tänkte solidarisera sig med arbetsgivaren, när denne slängde ut de arbetskamrater som var det.

Totalt blev det ca 10 000 arbetare i Norrköping som innefattades i konflikten. Fackföreningarna i staden tillsatte en gemensamorstrejkkommitté, där Anna Särström tillsammans med ombudsmannen John Johansson var textilarbetarnas representant; hon var kommitténs enda kvinna.

Till att börja med var det nästan litet av folkfest. Det var vackert väder, och i den stora Folkets Park i stadens utkant var det samling varje dag, ofta med åtskilliga tusen deltagare. När Hjalmar Branting talade lyssnade 5 000 personer. Orstrekjkommittén hade ordnat

med egen tillverkning av läskedrycker och eget brödbak, och tillsatt ett särskilt nöjesutskott, som ordnade med underhållning och dans.

Några gånger marscherade man i samlad tropp till det närbelägna Åby för att besöka de strejkande där, och några gånger kom Åby-arbetarna till Norrköping. För människor, som aldrig haft någon semester (det fick man först 1938) blev åtminstone strejkens inledning något av en oväntad men inte bara ovälkommen ledighet.

Men de ekonomiska realiteterna gjorde sig förstås snabbt påminda.

Den första konfliktveckan – lockoutens vecka – disponerade man 23 000 kronor i lån från LO för konfliktunderstöd; det var mindre än vad som krävdes för att betala ut det understöd som enligt förbundsstadgarna skulle ges vid konflikter. Genom ihärdigt tjat fick storstrejkkommittén fram ännu ett bidrag från LO på 27 000 kronor. Det användes till inköp av livsmedel, som sedan delades ut på gården till Folkets Hus vid Tunnbindaregatan. Tidningar från den tiden rapporterar också att arbetare på bruksorterna i Östergötland, där man hade nära till skogen, skänkte stora partier bär, särskilt lingon, till kamraterna i Norrköping. Någon skillnad mellan organiserade och oorganiserade arbetare gjordes inte utan maten fördelades efter behov.

Med hjälp av lån och insamlingar – bland annat bidrag från fackliga organisationer i grannländerna – kunde man de första veckorna betala ut strejkunderstöd, som visserligen klart understeg den ordinarie lönen men ändå hjälpligt gick att överleva på. Det skulle komma att bli hårdare. Understöden minskade vartefter tiden gick för att till slut mer eller mindre upphöra.

Anna Särström hade bland sina uppgifter att betala ut strejkunderstöd. Om detta berättar en annan textilarbeterska, sedermera riksdagsledamoten Elsa Johansson:

”Det var väldigt små belopp som de kunde få i ersättning och som inte tillnärmelsevis räckte för familjens försörjning. Och det är klart att Anna Särström då hon satt där och tog emot klientelet, så träffa hon på än den ena och än den andra, som hade det väldigt svårt. Och då var det många gånger som hon tog av sin egen lilla ersättning som hon hade och gav dem. Därför att hon visste att de behövde det ännu mycket mera än vad hon behövde.”

Storstrejken var en ojämn kraftmätning. Arbetsgivarna hade oänd-

ligt mycket större resurser och kunde helt enkelt vänta ut de strejkande. Redan i slutet av augusti började några söka sig tillbaka till fabrikena.

Nöden tvingade sedan fram ett beslut om ett partiellt återtåg – ”den rationella klyvningen” – och sedan kapitulation. Den rationella klyvningen gällde inte för Norrköping, där alla fabrikanter var medlemmar av Svenska Arbetsgivareföreningen, men svälten drev många tillbaka till fabrikena ändå. I september var det knappt 30 procent av textilarbetarna i Norrköping, som ännu strejkade.

Fackföreningarna tappade medlemmar. Arbetsgivareföreningens villkor för att alls återta de strejkande var att de måste lämna facket – ett löfte som dock LO förklarade vara icke bindande, eftersom det avgetts under tvång och av nöd. Men också om en del behöll sitt medlemskap påverkade det, förstås, benägenheten att vara aktiv. Och många gick ur, av rädsla eller därför att strejkens misslyckande fick den fackliga verksamheten att verka meningslös. I slutet av 1910 var bara 10 procent av textilarbetarna i Norrköping fackligt organiserade.

De aktiva, exempelvis de som haft uppdrag i strejkkommittéer av olika slag, fick över huvud taget inte komma tillbaka. I Norrköping avskedades ett hundratal textilarbetare. Anna Särström hörde till dem som sattes på svarta listan och fick lämna textilindustrin. Hon fortsatte visserligen att arbeta för facklig organisering och fanns kvar i styrelsen för avdelning 7 så sent som 1914.

1912 års förbundskongress fattade beslut om att anställa en kvinnlig agitator, på villkor ”att den som anställdes kunde betraktas som textilarbeterska.” Anna Särström betraktades uppenbarligen fortfarande som det (kanske var det rent av med tanke på henne som förbundsstyrelsen föreslagit formuleringen), för det var hon som fick jobbet.

På hösten 1912 genomförde hon en agitationsturné som omfattade Motala, Örebro, Karlstad, Göteborg och Borås. I Textilarbetaren återges en kortfattad rapport från de tre första orterna. I Motala hade det bildats en agitationskommitté och ”intresset var jämförelsevis gott”. I Örebro kom tio män till mötet, och ingen enda kvinna: ”någon organisation våga de ej bilda, ty då riskera de avsked och arbetslösheten är hög”. Ännu kärvare var det tydligen i Karlstad. ”Oerhört slöa människor här” skrev Anna, och konstaterade att ”här kräves en in-

tensiv upplysning”.

Förbundets synnerligen svaga ekonomi gjorde att det inte blev några fler agitationsresor.

Sitt samhällsengagemang behöll Anna Särström även efter åren i textilindustrin.

Hon fortsatte att vara aktiv i kvinnoklubben i Norköping till livets slut; vår mor/mormor minns henne från klubbmötena på 1940-talet. 1924 var Anna en av initiativtagarna till det socialdemokratiska kvinnodistriktet i Östergötland. Då fanns kvinnoklubbar på åtta platser i länet; alla var större industri- eller bruksorter. Hon var ordförande i kvinnodistriktet 1925-27.

Efter textilåren

Anna Särström gifte sig ganska sent, 1912, och dyker efter det upp under beteckningen ”fru Gustafsson”. Maken hette Axel och var hamnarbetare, en allmänt arbetsam och hygglig karl av det där slaget som inte gör särskilt mycket väsen av sig. Kanske tyckte hon sig ha mött tillräckligt många dominerande män i det politiska livet för att inte vilja ha en hemma också.

Under några år förefaller hon faktiskt ha varit hemmafru och skött hushållet åt makens och hans son, för mellan 1912 och 1915 finns inga uppgifter om hennes yrke. 1915 antecknas hon som ”städerska”.

Livet igenom levde hon under ganska knappa omständigheter, och bilderna från hennes senare år visar en av livet tämligen sliten kvinna. Hon hade ofta haft tungt arbete och alltid varit lågavlönad. Inte heller maken hade som hamnarbetare några stora inkomster. Bouppteckningen efter mannens död 1945 visar tillgångar på inte fullt 250 kronor. Bohaget bestod av ett sparsamt möblemang för en enrummare, sängkläder och ganska sliten köksutrustning. Bara några elektriska apparater vittnar om ett litet försiktigt välstånd: en radio, en symaskin, en dammsugare.

Hon bodde kvar i enrumslägenheten på S:t Olofsgatan, i utkanten av centrala staden, i några år efter makens död. Hon fick hjälp med det praktiska av en släkting, som också var textilarbetare. Hon dog Hemmet för gamla på Sandbyhov 1954.

Anna Särström stötte uppenbarligen i glastaket. En man med hennes kapacitet, och hennes engagemang, skulle aldrig tappats bort på det sätt hon blev borttappad efter storstrejken. Kanske låg de henne

i fatet att hon så tydligt också var "kvinnoosakskvinna" med ibland ganska beska kommentarer om männen. Något som kunde vara lika farligt för en kvinna som det var för en arbetare att kritisera för-männen.

Anna Särström själv uttryckte det rakt på sak:

"En del män tillåter kvinnan visserligen att utföra en del grovarbete i det samhälleligas tjänst, men makten den behåller de själva. Kvinnorna få ju i likhet med männen till fullo göra sina skyldigheter mot detta samhälle, och då fordrar väl den enklaste rättvisa att de också skola få delta i detta samhällets skötande."

Men hon hjälpte fram nya generationer. Elsa Johansson, bomulls-väverskan som blev riksdagsledamot från Norrköping och den första kvinnan att bli ordförande i ett av riksdagens utskott, skrev i minnesrunan vid Annas död:

"Aldrig hade hon några aspekter på att själv bli placerad eller vilja synas, men hon lade i dagen stor energi när det gällde att få sina medsystrar på poster så att de hördes och syntes".

Anna Johansson-Visborg

Exceptionell gestalt i facket och politiken

Bryggjar-Anna.

Så kallades hon, bryggeriarbeterskan Anna Johansson, sedermera Anna Johansson-Visborg, en legendarisk gestalt i Stockholms både fackliga och politiska värld under första halvan av 1900-talet.

Namnet hängde kvar livet igenom, trots att hon egentligen bara var bryggeriarbeterska i knappa åtta år. Hon var kvinnokämpe likaväl som klasskämpe, älskad, beundrad och omstridd – som starka och stridbara personer ofta blir.

Fredrik Ström, som i romansviten *Rebellerna* skildrat arbetarrörelsens framväxtår med bara en lätt maskering av de inblandade, verkliga, personerna, kallar henne Anna Klang och beskriver henne så här:

”Hon hade som tjugouåring organiserat varenda bryggeriarbeterska i Stockholm och höll just vid denna tid på med en rad andra fack. Hon kunde ta en slö karl i kragen och ruska in honom i föreningen och gud nåde honom, om han satte sig på tvären. Hur stark och mastig han än var, Vackra Anna var starkare ändå. Hon var mellan slagen glad som en fågel, sjöng och deklamerade på klubbmöten och fackföreningar, skämtade och glammade, svor ibland som en gardist. Stack då och då en hacka åt en fattig fan till kamrat. (...) Hon låg ensam i som ett helt koppel röda hundar. Gud nåde den som svek, när det gällde ett nappatag! Det var inte lätt att då möta Anna Klang. Ehuru icke Stockholmsflicka och icke född i en kåk på Södra bergen var hon likväl på sitt sätt en personifikation av det ursprungliga, en smula naiva, burleska, tappra, rabulistiska söderfolket, gott, härdat och trofast i sin innersta rot, ett folk av svenskt järnvirke.”

Anna Johansson-Visborg var med vilken måttstock som helst exceptionell, med en begåvning, arbetskapacitet, viljestyrka och energi långt över det vanliga, och en bredd i sitt samhällsengagemang som har få motsvarigheter i arbetarrörelsens historia. Begreppet ”omöjligt” förefaller inte ha ingått i hennes vokabulär och troligen inte ens

Anna Johansson-Visborg var med vilken måttstock som helst exceptionell, med en begåvning, arbetskapacitet, viljestyrka och energi långt över det vanliga, och en bredd i sitt samhällsengagemang som har få motsvarigheter i arbetarrörelsens historia, konstaterar författarna.

FOTO: ARBETARRÖRELSENS ARKIV

i hennes världsbild. I mycket framtonar hon som en politisk entreprenör, med en utpräglad förmåga att få saker och ting att hända, men också med en tydlig förmåga att gå på tvärs mot alla regler för hur saker och ting formellt skulle skötas.

Att hon ofta svårt prövade tålmodet hos dem som hade ansvaret för att reglerna inte överträddes är begripligt. Att hon sällan brydde sig om det partipolitiskt korrekta frestade tålmodet hos andra.

Men att hon åstadkom mycket kunde ingen förneka – lika litet som att det hon åstadkom var bra och betydelsefullt. Else Kleen skrev om henne vid hennes 70-årsdag att hon förkroppsligade "ett av tillvarens allra högsta värden: den kvinnliga driftigheten":

"Partiledningen har kanske inte alltid förstått att det kring avdelning 15:s ordförande (=Anna Johansson-Visborg) växer bostadshus, biograflokaler, hem för mödrar och för självförsörjande – allt upptänkligt som kan rymmas under den storsvenska devisen 'Oss väl och ingen illa'."

Det är det inte minst märkliga med Anna Johansson-Visborg: hon var inte bara framträdande som organisatör och agitator, hon var inte bara med och kollektivt drev på för sociala reformer – hon förverkligade också, ibland bokstavligen med egna händer, ett antal högst konkreta projekt som bidrog till att förbättra livet för många kvinnor.

Och, jo – hon var vacker.

Ung facklig agitator

Hon var från början västgötska, född 1876. Hennes familjebakgrund var egentligen inte proletär. Fadern ägde en gård och familjen hade det periodvis någorlunda gott ekonomiskt ställt, även om det var hårt arbete som gällde för både föräldrar och barn.

Anna själv drömde om att bli sjuksköterska, men lyckades inte få någon elevplats. I stället blev det olika anställningar i familj och på hotell, innan hon som 21-åring drog sig till Stockholm och tog arbete som servitris på Godthem på Djurgården. Det var året och platsen för den stora Stockholmsutställningen, det var mycket folk i rörelse på Djurgården, och arbetstiden varade från 5 på morgonen till 10-11 på kvällen.

Godthem hade samma ägare som Hornsbergs bryggeri, och Anna fick nytt arbete där efter sommaren när utställningen var över. Det betydde inledningsvis en del bostadsbekymmer, eftersom hon blivit av med det rum hon tidigare delade med en arbetskamrat på Godthem.

Första natten på bryggeriet lär hon ha sovit på den gamla kolera-kyrkogården i närheten av arbetsplatsen; spökrädd var hon uppenbarligen inte. Sedan fick hon några månader bo hos en arbetskamrat och hennes familj – sammanlagt tio personer i en tvårummare. Så småningom hittade hon en egen liten lägenhet på vinden i ett gammalt hyreshus.

På Hornsberg lastade Anna korgar om vardera 100 fyllda flaskor till ölutkörarna. Arbetsdagen började halv 6 på morgonen, men när den slutade kunde ingen vara riktigt säker på: man måste nämligen vänta in ölutkörarna och deras tomglas, och hur sent det blev på kvällen var synnerligen varierande. Arbetsdagar på 14-16 timmar var inte ovanliga. Trots det orkade Anna med att på fritiden – dvs. söndagskvällar – gå en bokhållarkurs. Det höll hon på med i två år.

På Hornsberg gick hon med i facket, därtill uppmanad av några arbetskamrater – men först sedan hon frågat sin far till råds. Han tillstyrkte.

Redan från början visade det sig att det fackliga arbetet för bryggeriarbeterskornas del handlade minst lika mycket om kvinnokamp.

Manliga arbetare i bryggeriindustrin hade som överallt annars mer betalt än kvinnliga, även när det handlade om exakt samma arbetsuppgifter. Givetvis tyckte inte kvinnorna att det var rimligt, men in-

tresset inom den fackliga avdelningen för att förhandla om en höjning enbart av kvinnornas löner var ljumt (för att uttrycka saken försiktigt). Det ledde till en diskussion om det inte vore lika bra att kvinnorna bildade sin egen förening.

Frågan blev akut när den fackliga avdelningen ville sluta avtal om att ersätta kvinnornas ackordlön med en timpenning, som i och för sig gav en något tryggare inkomst, men som innebar en viss lönesänkning – och som bara motsvarade ca hälften av den manliga lönen. Arbeterskorna vid Hornsbergs och St Eriks bryggerier röstade då i en medlemsomröstning för att bilda en fackförening för bara kvinnliga arbetare. Det skulle kunna ge möjlighet till eget avtal och därmed till att behålla ackordlönesystemet.

Den nya föreningen, med avdelningsnumret 2 (senare nr 15), bildades 1901, till att börja med faktiskt med flera män som styrelseledamöter. Anna Johansson invaldes i styrelsen 1902, och 1904 blev hon ordförande och ombudsman för avd 2.

Och på den vägen fortsatte det.

Anna lade ner ett enormt arbete på att organisera bryggeriarbeterskorna. Hon blev snabbt en ledande agitator, och den nya föreningen fick på bara något år över 500 medlemmar – bland de bryggeriarbeterskor, som enligt den gamla, manligt dominerade, föreningens bittra klagomål var så likgiltiga och svåra att organisera!

Annas agitation stannade inte inom bryggerierna. Att organisera fler var en uppgift för alla fackligt aktiva, oberoende av i vilken bransch och i vilket företag man själv fanns. Anna med sina slagkraftiga formuleringar drog många till mötena – och till fackföreningen.

Men något lätt arbete var det förstås inte. Att ta sig in på en arbetsplats för att agitera vid arbetsdagens slut var som regel inte så svårt, för dagens hårdbevakade entréer var ännu inte påtänkta. Men man riskerade att bli handgripligen utkastad, och det blev Anna också flera gånger. Alla arbetare/arbeterskor var heller inte välvilligt inställda till facklig agitation, och diskussionerna kunde bli nog så fräna.

Fast Anna kunde förvisso bita ifrån sig; det var en talang hon förde med sig in i politiken, vilket renderade henne många beundrare – och en hel del kritiker.

Förebilden Kata

Genom sin fackliga aktivitet kom Anna i kontakt med Kata Dalström, när hon (Kata) talade på ett möte för bryggeriarbeterskorna i det då alldeles nyinvidga Folkets Hus i Stockholm. "Det föredraget skulle vi aldrig glömma", skrev Anna nära 30 år efteråt. "Hon tog oss med storm. Det var nog inte många som inte från den dagen var med i rörelsen. (...) Från den dagen var Kata vår avgud."

Efter att många gånger ha lyssnat på Kata ville de fackliga kvinnorna på något sätt tacka henne, exempelvis genom att bjuda på middag. Dock, ingen tyckte sig ha tillräckligt fint hemma – "hon var ju en förnäm dam, och vi var enkla och fattiga arbeterskor" – och ingen var heller säker på om det riktigt passade sig. Tydligt fick Kata på något sätt reda på dessa funderingar, och löste problemet genom att själv bjuda hem de unga kvinnorna.

Anna berättar hur Kata själv bredde smörgåsarna med en skjorta som förkläde och "det var så enkelt och trevligt, och vi hade aldrig kunnat få så muntert och roligt om hon hade bjudit oss på en större middag". Sedan var isen bruten, Kata blev hembjuden både till Anna och de övriga, och det blev som små studiecirklar av alltihop.

Kata Dalström hävdade alltid att det inte fanns någon kvinnofråga, bara en klassfråga. Men som förebild för kvinnor, som var vana vid att alltid betraktas som mindre värda än männen, också inom arbetarrörelsen, kan hon svårligen underskattas. Eller som Anna Johansson beskrev det:

"De manliga kamraterna var ofta svåra att ha att göra med på mötena, kvinnorna var också många gånger tafatta och okunniga, och vågade kvinnorna klyva näbb med dem, blev de hastigt nog tillintetgjorda med någon frän replik. Men Kata Dalström uppmuntrade oss alltid att fortsätta verket, och var hon närvarande vid något möte, brukade inte någon karl få sista ordet."

Kata Dalström blev dock indirekt orsaken till att Anna för första och enda gången i livet arresterades av polisen.

Den 20 april 1902 ordnades stora demonstrationer för den allmänna rösträtten över hela landet. I Stockholm deltog 12 000 personer i ett möte i Lill-Janskojen – den stockholmska arbetarrörelsens klassiska mötesplats – och efter mötet tågade man mot Folkets Hus vid Barnhusgatan i centrala staden. Men gatan var, till demonstrian-

ternas förvåning, spärrad i båda ändar. Poliser både till fots och till häst motade tåget med dragna sablar, samtidigt som folkmassan trängde på från intilliggande gator.

Allmän kalabalik uppstod, åtskilliga skadades och ett 70-tal anhölls, ofta tämligen godtyckligt.

Kata Dalström, som kommit från ett möte i Gustavsberg, hörde till de anhållna, och dömdes sedermera till 50 kronor i böter. Anna Johansson, som stod strax intill och dessutom såg hur en polis red upp på trottoaren och med sporrarna skrapade benen på en demonstrant, protesterade argt och högljutt. Och blev då, förstås, också arresterad och förd till polisstationen tillsammans med Kata.

Fast Anna slapp böter.

Försäkringsagent och husbyggare

1906 invaldes Anna Johansson i Bryggeriarbetareförbundets styrelse och blev kvar där i trettio år. Hon var den första kvinnan i förbundsstyrelsen – och hon förblev den enda under alla de tre decennier hon var ledamot.

Sin första fackliga kongress deltog hon i 1908, och dit hade hennes avdelning skickat tre motioner. En av motionerna – givetvis skriven av Anna – behandlade frågan om lika lön för kvinnor och män, och det är en av de första av det slaget som över huvud taget varit uppe på en förbunds kongress.

Motionen bifölls inte, men kongressen beslöt att uppmana sina avdelningar att "vid prislistors upprättande taga mer hänsyn till de kvinnliga arbetarnas löneförhållanden", vilket väl får ses som ett litet fall framåt.

Anna var då inte längre bryggeriarbeterska. Hon hade läst bokföring på fritiden och anställts som kontorsbiträde hos De förenade försäkringsbolagen (en föregångare till Folksam), för att senare avancera till kassörska och till sist inspektör. Hon visade sig lika duktig på att sälja försäkringar som på att organisera arbetare fackligt, och hon fick flera gånger pris som "bästa försäkringssäljare".

Men hon fortsatte samtidigt som ordförande i avdelning 2/15 (till långt in på 1940-talet), och hon fortsatte som agitator. Nu hade hon nämligen en arbetsdag mellan 8 och 17, och det gav utrymme för både politisk och facklig kvällsverksamhet – och dessutom studier på Tekniska skolan. Hon hade planer på att bli byggmästare, men som

kvinnan kunde hon inte få någon praktikplats på ett bygge, och därför heller inte ta någon formell examen.

Men kunskaperna fick hon ju, och hon använde dem.

För som om hon inte hade tillräckligt att göra med jobb, fack, politik och studier satte hon igång att bygga hus! Hon delade en lägenhet på Kungsholmen med sin syster Laura, som också flyttat till Stockholm och som också var bryggeriarbeterska. När deras far en gång hälsade på och upptäckte att de betalade 350 kronor om året i hyra för en enrummare blev han alldeles förskräckt; det var lika mycket som han betalade i arrende för sin gård. Så tillsammans köpte systrarna en tomt i Huvudsta, där markpriserna var låga, fadern skickade upp timmer från sin gård och tillsammans byggde de ett bostadshus med sammanlagt sju lägenheter, fyra tvåor och tre ettor.

Vid sidan av facket:

kooperation, rösträtt, alkoholpolitik

Anna Johanssons verksamhet spände över huvud taget över mycket breda fält. Hon var tidigt aktiv inom de kooperativa kvinnogillena, en stödorganisation till de kooperativa butikerna med uppgift att få husmödrarna att handla i just Konsum.

Hon blev ordförande i gillesförbundet redan när det grundades, 1907, och förblev det ända till 1938. Även systern Laura var aktiv inom Kooperationen och var bland annat ledamot av KF:s medlemsråd i 14 år.

Som i så många andra sammanhang använde Anna sitt engagemang, i det här fallet alltså det kooperativa, till att driva ett antal konkreta projekt, direkt riktade mot de vardagliga bekymren. Under första världskriget steg matpriserna i takt med att tillgången på livsmedel minskade; i samtida debatt används ofta helt enkelt beteckningen "dyrtiden".

Anna Johansson organiserade, och ledde själv, ett antal kurser i matlagning och konservering för att lära ut hur man på bästa sätt tog tillvara olika sorters – kanske inte alltid så vanliga – födoämnen. Troligen var det kunskaper från uppväxten på en bondgård som här kom till användning, kunskaper som inte var lika självklara i storstadsmiljön.

I början på 1900-talet blev Anna medlem av Allmänna Kvinnoklubben, rekryterad av Kata Dalström.

I klubben fanns redan en annan Anna Johansson, som 1904 var ordförande i klubben och några år senare kassör i Kvinnornas Fackförbund.

Eftervärlden har ibland blandat ihop dem, och på några håll finns uppgiften att Anna Johansson (Visborg) suttit i styrelsen för Kvinnornas Fackförbund. Vilket alltså är fel; för omväxlings skull möter vi här en organisation hon *inte* var inblandad i.

Anna med sin dynamiska personlighet och sitt ofta drastiska språkbruk var inte alldeles oomstridd inom kvinnoklubben, men hon tycks ha haft ett starkt stöd hos veteranen Elin Engström, som blev litet av politisk mentor för henne. Elin Engström, som själv uttryckte sig med stor omsorg om orden, försvarade också Annas språkbruk. Det fanns ju ett skäl för det: "bland annat hade hon agiterat bland murarhantlangerskorna, som var hårdarbetade och inte precis blev finkänsligare genom sitt yrke. Anna var storartad, det förstår man när man vet vad det vill säga att agitera bland icke villiga arbeterskor".

Genom Elin kom Anna också med i Tolfterna, vilket gav henne nya och tydligtvis mycket uppskattade möjligheter att öka på sina kunskaper. Medlemskapet i kvinnoklubben ledde också till att hon gick med i Föreningen för kvinnans politiska rösträtt (FKPR), som ju var ett samarbete mellan kvinnor ur såväl borgerligheten som socialdemokratin. Samarbetet var inte oomstritt, och de s-märkta kvinnor som var aktiva inom denna förening fick en del kritik. Vilket inte torde ha bekommit Anna Johansson; livet igenom visade hon mycket liten fallenhet för att foga sig i en partilinje som andra dikterat.

Anna Johansson agiterade för kvinnlig rösträtt också inom den fackliga rörelsen, och ordnade tillsammans med en egen liten grupp, "Mullvadskommittén för kvinnlig rösträtt" flera möten i frågan. Anna lät på egen bekostnad trycka upp ett av de föredrag som då hölls och som hon tyckte förtjänade en vidare spridning – en kostnad hon betalade av med 5 kronor i månaden under åtskilliga månader framöver.

Under hela 1910-talet drev nykterhetsrörelsen en intensiv kampanj för totalt spritförbud i Sverige, något som resulterade i vår första folkomröstning 1922, den s.k. förbudsomröstningen. Förbudsfrågan,

liksom senare kärnkraften och EU-medlemskapet, klöv socialdemokratin i en ja- och nej-sida.

Anna Johansson hörde till motståndarna. Hon hade den med stor sannolikhet realistiska uppfattningen att ett förbud skulle vara svårt att upprätthålla; därvid kunde hon grunda sig på erfarenheterna från både Finland och Norge, som vid denna tid hade alkoholförbud. Men hennes yrkesbakgrund spelade förmodligen den största rollen; bryggeriarbetarna var oroliga för sina jobb. Bryggeriarbetareförbundets styrelse – där alltså Anna ingick – lämnade in flera skrivelser till Socialstyrelsen, där man protesterade mot planerna på ett temporärt förbud under krigsåren. Argumentationen i skrivelsen handlar helt och hållet om jobben inom bryggerisektorn:

”Ett förbud mot tillverkning av alkoholhaltiga drycker skulle inom dessa arbetargrupper framkalla en farlig och förhärjande arbetslöshet, fullständigt nedbrytande arbetarna både moraliskt och materiellt. Ett sådant förbud skulle jämväl menligt inverka på arbetstillgången inom andra industrier, korkfabriker, glasbruk med mera.”

Annas inställning skaffade henne åtskilliga motståndare i partiet och framför allt kvinnoförbundet, där man entydigt var för ett förbud, och där Anna vid tiden för folkomröstningskampanjen faktiskt satt i förbundsstyrelsen. Att kvinnor agiterade mot förbudet var över huvud taget ovanligt; omröstningen – där mäns och kvinnors röster för första och enda gången räknades var för sig – visade att majoriteten kvinnliga väljare var för förbud, medan majoriteten manliga väljare var emot.

Den starka kvinnliga uppslutningen kring förbudet måste ses mot bakgrund av de stora sociala problem, som följde i alkoholmissbrukets spår, och som inte minst drabbade många kvinnor ur arbetarklassen.

Kritiken mot Anna skulle leva kvar långt efter förbudsomröstningen. Även här ser man likheterna med kärnkrafts- och EU-omröstningarna: när medlemmar i samma parti ställs mot varandra som motståndare i en folkomröstning, där den enas vinst bara kan uppstå genom den andras förlust, blir såren ofta djupa och långvariga.

Förbudsomröstningen fördes med samma intensitet och, uppriktigt sagt, samma hätskhet som gått igen också i senare folkomröstningskampanjer. Möjligen var förbudsomröstningen allra värst, för det förekom faktiskt att Anna på sina agitationsresor vägrades köpa

mat för sina åsikters skull. En gång utsattes hon t o m för stenkastning.

Folkomröstningen slutade med en knapp seger för förbudsmotståndarna. Men motsättningarna som skapats inom partiet levde kvar rätt länge, inte minst i personfrågor.

För Annas del ledde det till att hon 1924 lämnade kvinnoförbundets styrelse och en period också förbundet. Mot slutet av livet återvände hon dock och var bland annat med om att bilda en ny kvinnoklubb i stadsdelen där hon bodde, Traneberg i Bromma.

I kommunalpolitiken

Ett resultat av både det politiska och det fackliga engagemanget var att Anna Johansson valdes in som ledamot i Stockholms stadsfullmäktige 1916. Hon satt kvar där fram till 1950.

Mellan 1938 och 1950 var hon ordinarie ledamot av stadskollegiet, alltså kommunstyrelsen. Hon hade också flera kommunala nämnduppdrag, främst hälsovårdsnämnden och sjukhusdirektionen; detta alstrade i sin tur flera styrelseuppdrag med anknytning till sjukvården, bland annat S:t Eriks sjuksköterskeskola, Kronprinsessan Lovisas barnsjukhus och Sachska barnsjukhusets byggnadskommitté. Åtskilliga av hennes motioner i stadsfullmäktige handlade också om sjukvårdsfrågor. Sjuksköterskeskolan vid Södersjukhuset blev ett resultat, rådgivningsbyrån i sexualhygien ett annat.

Kvinnohuset i Stadshagen, med bostäder för ensamstående, lågavlönade kvinnor var också ett resultat av en Visborgsk motion, även om det var en fråga som längre drivits av socialdemokratiska fullmäktigeledamöter. När huset stod färdigt 1946 sökte 4 000 kvinnor lägenhet där – det säger en del om behovet.

Dock, politik och samhällsförändring handlar inte bara om stora reformer utan också om ett antal vardagliga trivialiteter, som inte är särskilt glamorösa men som ställer till trassel för folk om de inte fungerar. Anna intresserade sig också för sådant. En tidig motion (1918) handlade om inrättandet av en kommunal tvättstuga – det blev en sådan, i Gamla Stan. En annan motion handlade om fler offentliga toaletter för kvinnor – det blev det också.

Och flera gånger ingrep hon till stöd för enskilda individer som råkat i kläm med den kommunala byråkratin, ofta med gott resultat

för den drabbade men möjligen med viss irritation bland tjänstemännen som följd.

Anna Johansson var otvivelaktigt en av de mest aktiva ledamöterna av Stockholms stadsfullmäktige. När hon 1939 tilldelades S:t Eriksmedaljen beskrev Fredrik Ström henne som "en av stadsfullmäktiges största arbetsgivare" eftersom hon skrivit så många motioner.

Trots det var hennes kandidatur ibland ifrågasatt. Till en del förklaras det med att hon i den tidens fraktionsstrider inom Stockholms arbetarekommun närmast uppfattades som tillhörig den mot partiledningen kritiska s.k. Höglund-fraktionen. Fast det bör nog tilläggas att Anna Johansson-Visborg aldrig någonsin lät sig inordnas i någon som helst grupp som försökte diktera vad hon skulle tycka; det bestämde hon själv.

Men till en del var det också en genklang av striden i alkoholförbudsfrågan. Den gjorde avtryck i striden om fullmäktigelistan i Stockholms arbetarekommun redan 1920, där förbudsmotståndarna med knapp majoritet segrade över anhängarna. Nomineringsstrider är synnerligen vanliga i Stockholms arbetarekommun, men den här tycks ha lämnat ovanligt långvariga spår efter sig, och Anna Johansson hade från denna tid alltid att räkna med motstånd från nykterhetsrörelsens håll. 1938 plockades hon bort från listan med motiveringen att hon flyttat från den krets där hon ursprungligen valts in, men hon uppfördes då raskt igen av den valkrets hon flyttat till.

De fackliga kvinnogrupperna stod som alltid bakom henne, men från de politiska kvinnoklubbarna mötte hon ibland misstro, som alltför radikal och aggressiv. En följd av striderna kring hennes namn var att hon aldrig placerades på valbar plats på riksdagslistan.

Däremot var hon nästan permanent ombud vid partikongresserna. Av de 13 partikongresserna mellan 1908, när hon var med första gången, och 1952 som var sista gången, var hon ombud vid 10.

Semesterhemmet: ett fantastiskt äventyr

Men det var utanför de kommunala organen som hon gjorde sin mest konkreta sociala insats – arbetarkvinnornas semesterhem vid Skurusundet i Nacka kommun.

Många arbetarkvinnor saknade ekonomiska möjligheter till semestervistelse utanför det egna hemmet – där hela hushållsarbetet dessutom låg på kvinnan. Under 20- och 30-talen var det många so-

cialdemokratiska kvinnodistrikt, som startade egna semesterhem, där arbetarkvinnor till en blygsam kostnad kunde få komma ut i naturen, sätta sig till dukat bord och slippa tvätt och städning.

Också fackliga organisationer intresserade sig för medlemmarnas möjlighet till semestervila, och 1928 tog Kvinnliga Fackliga Samorganisationens styrelse upp frågan.

Anna Johansson-Visborg föreslog att Samorganisationen skulle hyra ett antal små stugor på Skurulandet, som sedan familjer eller ensamstående skulle kunna hyra över sommaren för en låg kostnad. Efter viss diskussion beslöt man inköpa en villa på 18 rum och kök med tillhörande tomtmark, till ett pris av 35 000 kronor.

Med tanke på att organisationens kassa uppgick till 210 kronor får det ses som ett tämligen djärvt beslut.

Problemet löstes i sista minuten genom ett lån från Pensionsstyrelsen på hela 40 000 kronor, givetvis framtjatat av Anna. Tillsammans med insamlade medel och ett lån på 2 000 från Annas fackliga avdelning täckte det inte bara inköpet utan också viss upprustning av både husen och tomten.

Men de första åren avkrävdes även semestergästerna praktiska arbetsinsatser med att få anläggningen i ordning, något som många tycktes ha funnit både roligt och spännande. Tomten röjdes och planterades, och nya småstugor runt villan byggdes – en del med hjälp av virke från de packlårar, som importbilarna från USA kom i och som man (=Anna) tiggat sig till av rederiet. Anna med sina kunskaper i husbyggnad tog ytterst konkret del i hela verksamheten.

1930 fick stiftelsen ett anslag på 25 000 kronor från Stockholms stad, dock under protester från de borgerliga partierna. Det gjorde det möjligt att utvidga semesterhemmets område genom inköp av ytterligare en egendom, Anneberg-Kungshamn. 1933 inköptes ytterligare fyra tomter, bland annat möjliggjort genom inkomsterna från de lotterier man nu fått tillstånd att årligen anordna.

1937 höll det på att bli kris. Ägaren till en närliggande egendom visade sig ha planer på att sälja mark till ett garveri. Ett semesterhem intill ett garveri, med den lukt det sprider, är knappast någon behaglig plats att vistas på... Ägaren hade begärt 80 000 kronor för området, men tydligen hade också han ett socialt engagemang, för han lät sig övertalas av Anna att sälja tomten till semesterhemmet för halva priset. Det blev visserligen litet problem med att få fram

pengarna, men Anna klarade – som vanligt – även detta. Över huvud taget får man nog konstatera att Anna i ekonomiska frågor ofta utförde rent halsbrytande balansakter. Hon kom alltid ner på fötterna. Men det hände att revisorerna muttrade.

Under andra världskriget fick semesterhemmet ytterligare en funktion: under de åtta månader av året det inte behövdes för semesterboende uppläts det till flyktingar från grannländerna, med företräde för kvinnor och barn. Även under sommarmånaderna reserverades vissa platser för utländska gäster/flyktingar.

Semesteranläggningen finns kvar ännu i dag och förvaltas som en stiftelse med LO-distriktet i Stockholm som huvudman. Centralanläggningen – restaurang, matsal, administrationslokaler etc – används som kurs- och konferensanläggning i huvudsak inom arbetarrörelsen, medan ett 90-tal småstugor fortfarande hyrs ut till låga avgifter till kvinnor med låga inkomster.

Namnbytet

Anna gifte sig 1918. Mannen hette Sven Wisborg – lustigt nog använde sig makarna livet igenom av olika stavning, han stavade med W och hon med V. Sven Wisborgs far var bondson från Visingsö och hade tagit sig namnet efter ön; någon som helst släktskap med den grevliga ätten Bernadotte af Wisborg förelåg inte, även om man faktiskt ibland hör påståendet att Anna Johansson gifte sig ”grevinna af Wisborg”.

Någon möjlighet för gift kvinna att behålla sitt flicknamn som enda efternamn fanns inte vid denna tid. Anna valde att använda dubbelnamn, Johansson-Visborg, men hon omtalades ändå ibland endast under namnet ”Anna Visborg” eller ”fru Visborg”.

Sven Wisborg hade påbörjat musikstudier vid Stockholms musik-konsevtorium. Men efter faderns död måste han avbryta utbildningen för att försörja sig och sin mor, först som bokhållare vid Liljeholmens färgeri, sedan som vaktmästare vid Stockholms stads drätsel-nämnd. Men musikintresset behöll han, och 1909 fick han anställning som musiker på en ”kinematograf”. På stumfilmens tid hade biograferna som regel någon eller några musiker, som spelade medan filmen visades.

Så småningom avancerade han till pianist på en av de större biograf-anläggningarna, Biografpalatset, där han också kom att ta

del i en del andra arbetsuppgifter, och på det sättet lärde han sig branschen.

Efter giftermålet med Anna beslöt de tillsammans att hyra Hornstullsbiografen, och de byggde dessutom ut verksamheten med ännu en biograflokal vid Hornsgatan. Ytterligare två biografier, den ena i centrala staden och den andra i Bromma, där de bodde, införlivades så småningom i företaget.

En av dessa fyra, Flamman, brukar i Stockholms arkitekturhistoria omnämnas som den första funkis-biografen, ritad av en av modernismens mest kända arkitekter, Uno Åhrén.

1930- och 40-talen var kanske biografernas verkliga glansperiod, innan konkurrensen med nya medier kraftigt minskade publikunderlaget. Så Sven Wisborg blev ekonomiskt mycket framgångsrik, något som så småningom kom att återspeglas i de stora donationerna till stiftelsen Anna och Sven Visborgs minne (1947). Stiftelsen äger och förvaltar alltjämt sammanlagt 7 hyreshus i Stockholms innerstad, i huvudsak bestående av smålägenheter och enligt stiftelsens stadgar avsedda för "behövande kvinnor" eller familjer med låga inkomster. Stiftelsens grundkapital var 300 000 kronor, en för tiden mycket stor summa donerad av Anna och Sven.

Stiftelsen existerar fortfarande, men kom under 1990-talet och framåt att kraftigt vanskötas. Det fick länsstyrelsen i Stockholms län att ta det drastiska greppet att avsätta styrelsen och sätta stiftelsen under tvångsförvaltning. Den nya interimsstyrelsen städade upp i ekonomin och hade planer på att sälja ut flertalet av fastigheterna, med motiveringen att stiftelsens ändamål – bostäder avsedda för "behövande kvinnor" – var svårt att tillgodose i dagens samhälle med dess annorlunda sociala skyddsnät. Länsstyrelsen, som uppenbart insåg att lågavlönade kvinnor finns också i dagens Stockholm, fann dock inte skäl för vare sig en utförsäljning eller någon förändring av stiftelsens ändamål.

Det livslånga engagemanget: facket

Under alla decennier av intensivt engagemang på så många fronter var Anna också mycket aktiv inom fackföreningsrörelsen, med tonvikt på de kvinnliga arbetarnas villkor. Hennes första fackliga strid, 1901, hade handlat om att minska gapet mellan manliga och kvinnliga arbetares löner. Under hela sin aktiva tid fortsatte hon striden

för likställighet inom facket. Den tog sig olika uttryck: hon arbetade mot särslagstiftning för kvinnor, hon tog strid för gift kvinnas rätt till arbete, hon återkom ständigt till likalöneprincipen.

Hennes avdelning, nr 15, motionerade både till 1909 och 1917 års LO-kongresser i lönefrågan, och Anna var som kongressombud flitig i talarstolen i detta ämne.

Motionen 1909 yrkade på att avdelningarna vid löneförhandlingar alltid skulle begära samma höjning för både kvinnor och män; arbetstiden var ju lika för både män och kvinnor, alltså borde lönerna öka i samma takt. Kongressen uttalade sig för principen att lika arbetsuppgifter skulle betalas med lika lön, men ansåg sig inte ha befogenhet att ge några direktiv till vare sig avdelningar eller förbundsstyrelser om hur avtalen skulle se ut. Någon gemensam lönepolitik inom LO var vid denna tidpunkt inte ens påtänkt, och de enskilda förbunden höll hårt på sin rätt att sköta förhandlingarna utan central inblandning.

Avdelning 15 lät sig inte nöja med detta principuttalande utan återkom till 1917 års LO-kongress. I den visade man att löneskillnaderna mellan män och kvinnor snarast ökat de senaste åren. Motionen attsats löd:

att när löneavtal uppgöras inom arbetsområden, där män och kvinnor sysselsätts, klara bestämmelser inryckas, vilka tillförsäkrar kvinnor samma lön som männen för samma arbete.

Landssekretariatet (LO:s styrelse) instämde i motionens krav om att "samma arbete skall betalas med samma lön, oavsett om arbetet utföres av man eller kvinna". Den här gången tvekade man inte fullt lika mycket att ge direktiv till de olika förbunden utan uttalade att "det bör tillkomma avdelningar och förbundsstyrelser att tillse att vid upprättande av kollektivavtal det blir samma lön för kvinnor som för män, då fullt lika arbete förekommer".

I kongressdebatten pekade Anna Johansson på att det var vanligt att man vid löneförhandlingar krävde mer i påslag för de manliga arbetarna än för de kvinnliga, men "männen ha ingen fördel därav, blott arbetsgivarna förtjänade därpå". Anna underkände också argumentet att kvinnornas lägre löner kunde motiveras med att de hade lägre arbetskapacitet än männen: vid ackordsarbete, där samma styckepris gällde oavsett vem som utförde arbetet, tjänade kvinnorna in lika mycket som männen.

Kongressdebatten i frågan blev ganska kort, och alla talare instämde i kravet på likalöneprincipen. Några talare pekade t o m på att den var genomförd i just deras förbund, bland dem ett ombud från Metall. Eftersom det knappt fanns några kvinnor inom metallindustrin, och de få som fanns hade helt andra arbetsuppgifter än männen, torde detta dock få betraktas mer som en framgång för en princip än för en praktisk politik.

Andra ombud pekade på svårigheter man mött när man krävt samma lön för samma typ av arbetsuppgifter: arbetsgivaren hade helt enkelt hotat med att säga upp kvinnorna.

Anna Johansson liksom det andra av de sammanlagt tre kvinnliga ombuden vid denna LO-kongress, Anna Almqvist från Skrädderiarbetareförbundet, gjorde i debatten dessutom ett kritiskt påpekande mot männen: fackligt organiserade män intresserade sig inte för att få med ens sina arbetande hustrur eller döttrar i facket. 60 procent av de oorganiserade arbeterskorna i Stockholm hade, enligt Anna Johansson, fäder som själva var organiserade.

I likalönefrågan fick alltså Anna Johansson ett principiellt stöd från LO. Samma stöd fick hon inte när avdelningen till 1922 års kongress motionerade om bättre kvinnlig representation inom LO och vid internationella kongresser. För där fanns inget gemensamt klassintresse att åberopa, bara kvinnointressen.

Motionen konstaterade att kvinnornas fackliga organisering ökat påtagligt, men att det inte återspeglades i kvinnornas representation vare sig inom LO eller i internationella sammanhang. Motionärerna ville att "stadgarna för val av ombud till landsorganisationens kongress ändras dithän, att fackförbunden känner sig förpliktigade att även välja kvinnliga ombud till densamma" och att "plats gives för kvinnlig representation i representantskapet och att även kvinnor utses att representera vid internationella arbetarekonferenser".

En tidig tanke om kvotering, med andra ord.

Landssekreteriatet skrev i sitt utlåtande att "kvinnorna inom fackföreningsrörelsen naturligtvis var fullt jämställda med männen i fråga om rättigheter" och att det alltså inte fanns några hinder att välja en kvinna till uppdrag inom rörelsen, om det var så att det fanns någon lämplig kvinnlig kandidat.

Landssekreteriatet underströk också det önskvärda i att fler kvinnor organiserade sig fackligt och att de borde uppmuntras att delta

i det fackliga arbetet. Men någon särställning borde man inte tillerkänna dem, och det var olämpligt att ge kvinnorna förmånsrätt till vissa uppdrag därför att de var kvinnor.

Ingen inom sekretariatet eller kongressens bastant manliga majoritet hade tydligen drabbats av undran varför det, om nu män och kvinnor var fullt jämställda inom fackföreningsrörelsen, bara fanns tre (3) kvinnliga ombud på den kongress som hade att behandla motionen. På samtliga LO-kongresser efter 1907, då antalet kvinnor uppgick till 7, och fram till 1946 kunde faktiskt antalet kvinnliga ombud räknas på ena handens fingrar, oftast utan att ens behöva använda alla fem.

1923 var Anna Johansson-Visborg med och bildade "Kvinnliga fackföreningars arbetsutskott" som ett samarbetsorgan i Stockholm för fackligt aktiva kvinnor från olika förbund. Föreningar från sammanlagt tio olika yrkesområden ingick vid starten. 1924 bytte man namn till Kvinnliga fackföreningars samorganisation. 1931 uppgick denna samorganisation i Stockholms fackliga centralorganisation, FCO (=det dåvarande namnet på det som i dag heter LO-distriktet) som en särskild kvinnosektion.

Alla kvinnor, som tillhörde någon av de fackföreningar som var anslutna till Stockholms FCO skulle ingå också i kvinnosektionen. Så när Anna Johansson-Visborg på LO-kongressen 1931 och partikongressen 1932 dundrade mot de motioner, som krävde inskränkning i gift kvinnas rätt till förvärvsarbete, kunde hon göra det som ordförande för 15 000 fackligt organiserade kvinnor i Stockholm.

Gift kvinnas förvärvsarbete

Den höga arbetslösheten under 1920-talet hade nämligen skapat en debatt om att gifta kvinnor inte borde förvärvsarbeta; de hade ju redan sin försörjning ordnad och borde lämna sina anställningar för att på det sättet ge en arbetslös man möjlighet till jobb.

Och det räckte inte med debatt; på vissa arbetsplatser kunde gifta kvinnor direkt trakasseras till att säga upp sig. Det var inte bara arbetskamrater som ägnade sig åt den sortens mobbing. Det förekom också att de lokala fackföreningarnas styrelser (som retroaktivt borde uteslutas för osolidariskt beteende!) kallade in gifta arbeterskor för att uppmana dem att sluta.

Det fanns motioner om detta till både LO-kongressen 1931 och partikongressen 1932.

Landssekreteriatet avstyrkte motionen i ganska lama ordalag och påpekade att det enda ett förbud skulle leda till var att unga människor flyttade ihop utan att gifta sig, och *"vad skulle då vara vunnet?"* Debatten samlade bara tre talare, varav Anna Visborg var en:

"Många gifta kvinnor ha bivit avskedade, fast deras män och unga söner saknat arbete (...) Jag vädjar till Landsorganisationens medlemmar att gå försiktigt fram i denna fråga och att skydda de kvinnliga medlemmarna likaväl som de manliga. Organisationsarbetet bland de kvinnorna försvåras av att sådana förslag framkomma vid våra kongresser som motion 141"

Partistyrelsens avslagsyrkande var tydligare; arbetarrörelsens uppgift var att bekämpa arbetslösheten, inte att fördela den, och det var en orimlighet att arbetarrörelsen skulle försvåra för vissa grupper att försörja sig. Debatten på partikongressen blev betydligt livligare än på LO-kongressen, och tog åtskilliga timmar i anspråk.

Några manliga ombud talade mot motionen och påpekade att socialismen handlade om frihet för både män och kvinnor. Ett par av dem påpekade t.o.m. att OM man nu bara ville tillåta en förvärvsarbete per familj, så var det väl inte självklart att det skulle vara mannen.

Men flertalet av de manliga talarna i frågan talade för motionen. Axel Svensson från Malmö avslutade sitt anförande till förmån för motionen att *"vi måste förstå att det är en socialistisk linje att varje människa bör ha rätt till arbete"*.

Människor, det var alltså bara män. Kvinnor ingick inte i mänskligheten.

Anna Johansson-Visborg kom upp i talarstolen efter Axel Svensson. Hon kallade förslaget *"förmyndarskap av värsta slag"* och gjorde några centrala påpekanden:

"(...) Det var någon som sade att detta är ingen könsfråga. Ja det är sannernligen inte heller en socialistisk fråga att stifta tvångslagar för att beröva folk arbete, som de kanske haft i många år.

Det är en annan sak här också. Hur skola fackföreningarna ställa sig till sina kvinnliga medlemmar? Har de inte skyldighet att tillvarata intressena för sina kvinnliga medlemmar likaväl som för de manliga i de blandade fackföreningarna?(...)"

"Jag vill säga att ni män kunna reda er själva på vallistorna och i denna sal, men ute i valarbetet vilja ni ha kvinnorna med. Då vädjas det till oss på alla håll. Men får man allt emellanåt höra sådana stämmor, som vi nu hört, och vill man genomföra så gränslöst orättvisa åtgärder som jag och många med mig anse dylika arbetsförbud vara, då kunna ni vara övertygade om att det få sina verkningar också på andra håll."

Hon återvände till talarstolen för en rejäl avhyvling av ett annat Malmö-ombud, som hävdade att gifta kvinnor föll undan för lätt i löneförhandlingarna, vilket försvårade för alla andra:

"Har man i sitt liv hört på maken! Jag är så förvånad över dessa uttalanden från Malmö att jag knappt vet vad jag skall säga. Men jag börjar mer och mer att misstänka att malmöborna är alldeles för malliga för att över huvud taget låta några kvinnor vara med i underhandlingskommittéerna, det få ni verkligen ursäkta mig! (...) Här kommer en rad ungdomar och vilja diktera beslut när det gäller oss kvinnor som stått med i 35 års tid och slagits oavbrutet med Svenska Arbetsgivareföreningen och andra för att få upp våra löner och förbättra våra löner. Och så kommer ni som skollärare och hota och mästra oss. Tack så mycket! Behåll era lärdomar för er själva!"

Motionen avslogs av kongressen utan votering.

Man kan notera att argumenten mot den egentligen inte handlade om kvinnors rätt till arbete, och ännu mindre om rätten att betraktas som en egen individ, fristående från mannen. Så långt hade debatten inte kommit ännu. Argumenten var snarare att det fanns ett antal tvingande ekonomiska skäl som gjorde att gifta kvinnor måste arbeta, och ett arbetsförbud skulle göra att många familjer hamnade i svåra försörjningsproblem.

En sista strid

Den sista – mer organiserade – striden för kvinnors arbete tog hon 1945, strax innan hon skulle fylla 70. Historien är värd att berätta som en tidsbild: den visar brytningen mellan ett kvardröjande konservativt sätt att se på kvinnors förvärvsarbete, och en modernare syn, som inte helt brutit igenom men som vunnit mer mark än vad traditionalisterna förstått.

De många inkallelserna under kriget hade lett till brist på manlig arbetskraft, något som betydde att nya vägar in i arbetslivet plöts-

ligt öppnades för kvinnorna. Vid Stockholms Spårvägar hade således redan vid 40-talets början anställt över 100 kvinnor som konduktörer för att fylla luckorna efter de inkallade männen.

Spårvägsbolagets vicedirektör förklarade att kvinnorna skött jobbet "utmärkt bra" men tillade att "avsikten är som bekant att inte bibehålla de kvinnliga konduktörerna, när deras manliga kolleger kommer hem från en militärtjänst".

Ett år senare, efter krigsslutet när de inkallade började återvända hem, konstaterade spårvägsdirektören själv att den kvinnliga personalen skött sig mönstergillt men att det var hans personliga åsikt "att yrket är för ansträngande för kvinnor i allmänhet". Därför skulle de kvinnliga konduktörerna få sluta sina anställningar – samtidigt som spårvägen tänkte nyanställa ungefär lika många män!

I åsikten att jobbet var för tungt för kvinnor instämde också spårvägsmännens fackliga ombudsman; det finns kanske skäl att här kursivera ordet "*männen*" i yrkesbeteckningen. Det var nämligen för de manliga anställda han talade, inte för de 300 kvinnor det handlade om. Och som inte ansåg att jobbet var för tungt för dem.

Att somliga arbetsuppgifter var för ansträngande för kvinnor var ett vanligt argument för att förbehålla dessa arbetsuppgifter för män. Man ska väl inte utesluta att det, med tidens uppfattningar om kvinnors bräcklighet, fanns en genuin omtanke i detta. Men samtidigt noterar man att det tydligen bara var sådana jobb, där det fanns faktisk konkurrens mellan kvinnor och män, som kunde vara för ansträngande; tunga jobb som var helt förbehållna kvinnor bedömdes aldrig som för påfrestande för kvinnans kroppskrafter. Det var till exempel en självklarhet att det var kvinnor som städade spårvagnarna. Fysiskt torde det ha varit mer betungande än att sitta på konduktörens stol vid ingången och ta betalt.

Dock, spårvägsmännen hade gjort upp räkningen utan kvinnorna själva, och alldeles särskilt utan att tänka på Anna Johansson-Visborg. Hon var fortfarande ordförande i FCO:s kvinnosektion och fortfarande ledamot i stadsfullmäktige, och hon använde hela sitt fackliga och politiska inflytande för att driva spårvägsmännen – i och utanför direktionsrummen – på reträtt. Argumentet om det "för tunga" arbetet torde inte ha gjort minsta intryck på den som en gång lastat fyllda ölbackar 14 timmar om dygnet.

Kvinnosektionen gjorde ett skarpt uttalande till de kvinnliga konduktörernas fördel. Med udden riktad mot spårvägsmännens fackliga organisation krävde man att förhandlingarna från arbetarpartens sida skulle föras i den anda som präglade Arbetarrörelsens efterkrigsprogram (och som krävde "rättvisa åt kvinnorna").

Pressen intresserades för frågan och ryckte ut till kvinnornas försvar. Vid ett stort opinionsmöte i Medborgarhuset uttalade sig ett antal ledande kommunalpolitiker till kvinnornas förmån, och när frågan var uppe i spårvägsstyrelsen beslutade den, att kvinnliga konduktörer även fortsättningsvis skulle anställas i lämplig omfattning. Spårvägsdirektören gjorde en anteckning till protokollet att han förutsåg problem som följde av detta.

Anna Johansson-Visborg interPELLERADE i stadsfullmäktige finansborgarrådet Zeth Höglund, som fick tillfälle att deklarerat att staden erkänt principen om lika behörighet och lika lön för alla anställda, oavsett kön. Han konstaterade samtidigt att detta inte tycktes ha tillämpats fullt ut vad gällde de kollektivanställda, så i kommande förhandlingar skulle denna princip klart fastslås också för LO-grupperna.

Året efter denna strid, som visade att det trots allt hänt en del med synen på kvinnors förvärvsarbete, fyllde Anna Johansson-Visborg 70 år och stod i slutet av sin aktiva tid. Gustav Möllers tal till henne vid födelsedagsuppvaktningen får sammanfatta hennes person och gärning:

"Anna tillhör de få människor på vilka man utan vidare kan tillämpa Bibelns ord om den vilja, som försätter berg. Jag vet knappast, om jag kan visa på någon människa i detta land som jag kommit i beröring med eller närmare känt, som med sin vilja försatt berg. Men detta har Anna. Det är nämligen så, att hon haft att kämpa. Och hon har min själ haft ganska starka krafter att kämpa mot i arbetarrörelsen, som ingen människa skulle lyckas övervinna och besegra, om den inte hade en fullkomligt fantastisk förmåga att driva igenom det hon ansett vara rätt (...). Jag har mycket sällan mött en människa som visat sin förmåga till skapande gärning så som Anna. Hon har ju bokstavligen fått att växa ur intet det ena stora komplexet efter det andra. Jag lärde mig att med allra största respekt lyssna till Annas önskemål i den mån det angick de delar av statsförvaltningen jag haft med att göra. De har alltid lagts upp med genomskinlig

klarhet att projekten skulle betyda välgärningar, skulle skapa nya möjligheter för människor som befann sig på livets skuggsida.”

Anna Johansson-Visborg lämnade sina sista uppdrag 1950. Hon dog bara några år senare, 1953. Kanske var det av pur leda över att inte längre ha några strider att utkämpa.

Biografiska notiser

Biografiska notiser kring kvinnor nämnda i boken, inklusive de nio som porträtterats särskilt:

Maria (Maja) Björkman, 1889 – 1946

Journalist inom den socialdemokratiska pressen, författare. Ingick under 00-talet i styrelserna för Malmö socialdemokratiska ungdomsklubb och Malmö Kvinnliga Diskussionsklubb, under 1910-talet i Skånes Socialdemokratiska Kvinnodistrikt. Under 1920- och 30-talen aktiv i Stockholms Allmänna Kvinnoklubb, medverkade i Morgonbris, ombud vid partikongressen 1936. Utgav två romaner, Gula kliniken 1937 och Den gröna schaletten 1944

Kata Dalström, f. Carlberg, 1858 – 1923

Kata Dalström var dotter till brukspatronen och professorn Frans Carlberg, som tillhörde den tidens överklass. När hon 1894 anslöt sig till socialdemokratin via Allmänna Kvinnoklubben väckte det oerhörd uppmärksamhet. Hon ingick i Kommittén för den kvinnliga agitation 1897-1902. Kata utvecklades snabbt till en av arbetarrörelsens ledande – och mest populära – agitatorer, med flera, ofta månadslånga turnéer i landet varje år. Hon ingick i partiets VU 1900-1905 och var ombud vid varje partikongress från 1897 till 1917. Vid partisprängningen 1917 övergick hon till det vänstersocialdemokratiska partiet.

Gift med ingenjören Gustaf Dalström. Sju barn.

Det finns flera biografier över Kata Dalström. Den senaste är Rut Berggren: Agitatorn fru Kata (1991). Bland de tidigare kan nämnas Mauritz Västberg: Kata Dalström (i serien Banérförare, 1951).

På Skvallertorget i Norrköping finns en skulpturgrupp, Agitatorn, där agitatorn har Kata Dalströms drag.

Elma Danielsson, f. Sundqvist, 1865 – 1936

Utbildad vid lärarinneseminariet i Falun, arbete som lärare 1884-1887, anställd på Arbetet 1887-1891, vistades i USA 1891-1896, medarbetare i Arbetet 1897-1903, 1904-1922. Ordförande i Malmö Kvinnliga Arbetareförbund 1888-1890, var med och bildade Malmö Kvinnliga Diskussionsklubb 1900, styrelseledamot i Malmö Arbetarekommun 1901, ledamot av VU för Skånes socialdemokratiska kvinnodistrikt 1909-1910, ombud vid partikongresserna 1905 och 1908.

Levde i samvetsäktenskap med Arbetets chefredaktör Axel Danielsson 1887-1891, äktenskap genom vigsel 1897, änka 1899. En son, död som barn.

Elin Engström, f. Karlsson, 1860 – 1956

Kontorsanställd vid Socialdemokraten 1886-1935, en av de få kvinnliga medlemmarna i Socialdemokratiska Föreningen, en av initiativtagarna till Stockholms Allmänna Kvinnoklubb, ingick i styrelsen för klubben i flera omgångar fram till 1929, ledamot av Kommittén för den kvinnliga Agitationen 1900-1901, av Kvinnokongressens AU 1908-1914, revisor för Kvinnokongressen/Socialdemokratiska Kvinnoförbundet 1914-1936, styrelseledamot i stiftelsen Strand från 1914, ledamot av den kommunala pensionsnämnden i Stockholm 1917-1935 och av hyresnämnden 1917-1923. Gift med tunnbindaren John (Jöns) Mårtensson Engström, d. 1889. Sex barn.

Hulda Flood, f. Andersson, 1886 – 1968

Piga i lantbruket, sedan sömmerska. Ordförande i kvinnoklubben i Karlstad 1910-1912, sekreterare i Värmlands socialdemokratiska kvinnodistrikt 1915-1922, stadsfullmäktige i Karlstad 1919-1922, expeditör hos socialdemokratiska kvinnoförbundet 1925-1929, biträdande partisekreterare med inriktning på verksamheten bland kvinnorna 1929-1948, ledamot av kvinnoförbundets styrelse 1928-1944, ledamot av riksdagens första kammare 1948-1949. Gift med skräddaren Karl Andersson. Inga barn.

Ruth Gustafson, f. Pettersson, 1881 – 1960.

Sömmerska. Styrelsemedlem i Kvinnornas Fackförbund 1903-1906, ordförande i Kvinnokonferensens AU 1908-1910, redaktör för Morgonbris 1909-1910 och 1919-1921, ledamot av det socialdemokratiska kvinnoförbundets styrelse 1920-1932, ledamot av Stockholms stadsfullmäktige 1919-1938 och av riksdagens andra kammare 1932-1948.

Gift med journalisten i Social-Demokraten/Morgon-Tidningen Hjalmar Gustafson. Tre barn.

Amanda Horney, 1857 - 1953

Möbelpolererska. Ordförande i Allmänna kvinnoklubben 1892, vice ordförande 1919-1922, ordförande 1922-1923, styrelseledamot i omgångar. Kvinnokonferensens AU 1907-1910. Styrelseledamot i FKPR Stockholm. Ledamot av fattigvårdsstyrelsen i Klara församling 1920-1940.

En son.

Anna Johansson, 1860 – 1938

Sömmerska. Sekreterare i Allmänna Kvinnoklubben 1899, ordförande 1900, kassör 1919-1930, ingick i Kommittén för den fackliga agitationen 1901-1902, kassör i Kvinnornas fackförbund 1903-1906, ombud vid partikongressen 1905 och LO-kongressen 1906. Tidigt änka, en dotter.

Anna Johansson-Visborg, 1876 – 1953

Servitris, bryggeriarbeterska, kassör, senare försäkringsinspektör, i försäkringsbolaget De Förenade. Ordförande i Bryggeriarbetareförbundets avd. 15 i Stockholm 1902-1935, förbundsstyrelseledamot i Bryggeriarbetareförbundet 1906-1935, ledamot av det socialdemokratiska kvinnoförbundets styrelse 1920-1924, styrelseledamot i Stockholms Arbetarekommun 1911-1933, ordförande i Kooperativa Kvinnogillet, stadsfullmäktigeledamot i Stockholm 1916-1946, flera kommunala nämnduppdrag. Ombud vid samtliga partikongresser mellan 1908 och 1952 med undantag för 1917, 1940 och 1944, vid samtliga LO-kongresser 1906-1951 med undantag för 1936 och 1942. Gift med biografägare Sven Wisborg, inga barn.

Alina Jägerstedt, 1858 – 1919

Tobaksarbeterska. Styrelseledamot i omgångar under 1880- och 1890-talet, varav ett år som vice ordförande, i Tobaksindustriarbetareförbundets stockholmsavdelning. Ledamot av styrelsen för den kommunala arbetsförmedlingen 1906-1916, av den kommunala pensionsnämnden 1913-1916. Enda kvinnliga ombudet vid den kongress där det socialdemokratiska partiet bildade, 1889. Ombud vid Tobaksindustriarbetareförbundets kongress 1906.

En dotter.

Elin Lindley, f. Johnsson 1873 – 1946

Styrelseledamot i Allmänna Kvinnoklubben i olika omgångar. Ombud vid partikongressen 1905. Ingick i Kvinnokonferensens AU 1907-1911, stadsfullmäktigeledamot i Stockholm 1919-1927, chef för fattigvårdsbyrån i Adolf Fredriks församling 1921-1932.

Gift med Charles Lindley, ordförande i Transportarbetareförbundet. Inga barn.

Erika Lindqvist, f. Ekman, 1863 – 1906

Bomullsväverska. Ordförande i Allmänna Kvinnoklubben 1902-1903, en av de socialdemokratiska undertecknarna av uppropet för att bilda en förening för kvinnans politiska rösträtt (FKPR). Biträdde Anna Söderberg med att samla in underlag för studien över industriarbeterskorernas villkor 1893-94. Ombud vid partikongresserna 1900 och 1905.

Gift med möbelsnickaren Fritz Lindqvist, en dotter.

Gertrud Månsson, 1866 – 1935

Började arbetslivet i huslig tjänst, öppnade bosättningsaffär 1898, från början av 1920-talet kontorist i Stockholmssystemet. Ordförande i Allmänna Kvinnoklubben 1893-95, 1897 och 1906-1908, ordförande i Kommittén för den kvinnliga Agitationen 1897, ledamot 1899-1903, ingick i Kvinnokonferensens AU 1907-1908. Invaldes som första kvinna i Stockholms stadsfullmäktige 1910, satt i en första omgång till 1915 och sedan perioden 1919-1931. Ledamot av fattigvårdsstyrelsen, ytterligare några kommunala uppdrag.

Olivia Nordgren, f. Larsdotter, 1880 – 1969

Typograf, anställd vid Trelleborgs Allehanda, ingick i styrelsen för typografförbundets Trelleborgsavdelning 1908-1922, ordförande i kvinnoklubben, styrelseledamot i arbetarekommunen 1913-1918, ledamot av socialdemokratiska partistylelsen 1924-1952, stadsfullmäktigeledamot i Trelleborg 1915-1934, riksdagsledamot 1925-1952,

Gift med Seth Nordgren, från början metallarbetare, senare platsredaktör för Arbetet i Trelleborg. Tre barn.

Alma Norsell, f. Eriksson, 1870 – 1948

Sömmerska. Sekreterare i Stockholms sömmerskeförening 1894-1996, kassör i Kvinnliga herrskrädderiärbetareföreningen 1897-1903, ledamot av Kommittén för den kvinnliga agitationen 1901-1902, styrelseledamot i Kvinnornas Fackförbund 1902-1903, ordförande i Borås socialdemokratiska kvinnoklubb 1904-1906, i Arvikaklubben 1908, i Karlstad-klubben 1909, i Värmlands socialdemokratiska kvinnodistrikt 1915-21 och 1922-1935, ledamot av stadsfullmäktige i Karlstad 1919-1920, flera kommunala uppdrag. Gift med skräddaren, riksdagsmannen Anders Norsell, tre barn.

Hanna Nordström, f. Lock, 1862 – 1940

Cigarrmakerska. Styrelseledamot i Skandinaviska Tobaksarbetareförbundet (avd 2, Tobaksindustriarbetareförbundet), ordförande 1904-05, ledamot av förbundsstyrelsen 1913-1916, ombud vid extra partikongressen 1907, ombud vid kvinnokonferensen 1908. Gift m. instrumentmakaren R. Nordström (separerade 1894), två barn.

Hildur Sandberg, 1881 – 1904

Medicine studerande i Lund. Aktiv i den radikala studentföreningen DYG och den kvinnliga rösträttsrörelsen. Blev 1904 medlem i Malmö socialdemokratiska ungdomsklubb, sannolikt den första studentska som anslöt sig till socialdemokratin. Ledde sagsostundsverksamheten i Lund 1903-1904 och höll föreläsningar i sexualkunskap i Folkets Hus i Malmö 1903-1904.

Biografier: Johannes Blidfors: Lejoninnan från Lund (1982)

Kaj Björk: Livet är kort, kapitel 3 – 5 (1988)

Maria Sandel, 1870 – 1927

Brukar kallas den första kvinnliga arbetarförfattaren. Emigrerade 1887 till USA och arbetade som hembiträde men återvände 1891 till Stockholm. Arbetade som trikåstickerska, ett av de lägst avlönade yrkena inom textilbranschen. Skrev för Social-Demokraten och för Morgonbris, gav ut sin första bok, novellsamlingen Vid svältgränsen, 1908, med skildringar ur Stockholms proletärliv. Hennes första roman, Familjen Vinge, kom 1913. Hennes övriga romaner är Virveln (också 1913), Häxdansen (1919), Droppar i folkhavet (1924) och Mannen som reste sig (utgiven efter hennes död, 1927). Hon var bland de första medlemmarna i Allmänna Kvinnoklubben och var den som gav namn åt kvinnoförbundets tidning Morgonbris (1904).

Det finns ingen egentlig biografi över Maria Sandel, men flera antologier innehåller kapitel om henne, exempelvis:

Eva Adolfsson (red): Vardagsslit och drömmars språk – svenska proletärförfattarinnor från Maria Sandel till Mary Andersson

Anna Stenberg, 1867 – 1953

Affärsanställd, drev från 1910 egen affär. Ordförande i Malmö Kvinnliga Diskussionsklubb 1903-1905, styrelseledamot i sjukkasorna Freja 2 resp. Hjälpssamheten, styrelseledamot i sjukkassornas konvalescenthem, stadsfullmäktigeledamot i Malmö 1910-1918 och 1919-1926, ledamot av sjukhusdirektionen i Malmö, flera kommunala uppdrag.

Tidigt änka, två döttrar.

Anna Sterky, f. Jensen, 1856 – 1939

Sömmerska. Ordförande i Kvindelige Herreskredderes Fagforening 1885-1890, ledamot av De Samvirkende Fagforeningers representantskap (=föregångaren till danska LO). Flyttade 1891 till Sverige. Skötte diverse göromål på Ny Tids expedition samtidigt som hon arbetade med facklig organisering bland kvinnor. Flyttade till Stockholm 1898, kontorist, städerska m.m. hos LO 1898-1900, kanslist på partiexpeditionen 1900-1921. Ordförande i Kommittén för den kvinnliga agitationen 1899-1902, i Kvinnornas fackförbund 1903-1906, styrelseledamot i förbundet 1906-1908, re-

daktör för Morgonbrist från starten 1904 till 1910, ordförande i Kvinnokongressens AU 1907-1920, partikassör 1921-1925. Levde i samvetsäktenskap med Fredrik Sterky från 1890 till hans död 1900. Inga barn. Biografi: Estrid Nielsen: Gråsparv i guldramme (1991 – avser endast åren i Danmark).

Anna Särström (gift Gustafsson), 1873 – 1954

Bomullsväverska, senare städerska. Ordförande i textilarbetareförbundets avd 7 i Norrköping, ledamot av platsstyrelsen (den fackliga samarbetsorganisationen) 1907-1909, ordförande och styrelseledamot i omgångar i den socialdemokratiska kvinnoklubben i Norrköping, ordförande i kvinnodistriktet 1925-1927, ombud vid Textilarbetareförbundets kongresser 1906 och 1908. Gift med hamnarbetare Axel Gustafsson, inga barn.

Anna Söderberg, 1867 – 1951

Strykerska, var med och bildade strykerskornas fackförening i Stockholm vid 1890-talets början och bland initiativtagarna till Allmänna Kvinnoklubben 1892. Studieintresserad, besökte ofta föreläsningarna på Arbetarinstitutet och inspirerade Ellen Key till bildandet av Tolfterna. Tog i Allmänna Kvinnoklubben upp frågan om en studie av industriarbetarens villkor, som genomfördes med hjälp av Lorénska stiftelsen. Fortsatta undersökningar för Lorénska stiftelsen, stipendium för att studera fattigkvarteren i London 1900. Därefter försäkringsagent vid De Förenade. Studier vid Rand College i New York 1904 samt arbete några år i USA. Organiserade serveringspersonalen vid Stockholms ölcaféer 1917-1921. Vid partisprängningen 1917 gick hon över till det vänstersocialdemokratiska partiet, som 1921 blev Sveriges Kommunistiska Parti. Hon blev kvar som medlem i SKP till sin död. Uteslöts ur facket 1939 för sitt uttalade stöd för det sovjetiska anfallet på Finland.

Helene Ugland-Andersson, 1877 - 1940

Lärare, journalist, agitator. Född i Norge, kom till Sverige 1900. Ordförande i Göteborgs socialdemokratiska kvinnoklubb 1902-1906, i Norrköpingsklubben 1906-1908, agitationsturnéer i Skåne

för att bilda kvinnoklubbar åren 1905-1907. Medarbetare i Ny Tid 1902-1906, i Östergötlands Folkblad 1906-1910, medverkade under 00-talet i Morgonbris. Ledamot av kommunfullmäktige Frustuna 1926-1940. Föreläste i frågor kring barnbegränsning och sexualupplysning, under 1920-talet aktiv inom nykterhetsrörelsen.

Gift med journalisten Anton Andersson, bland annat redaktör för Östergötlands Folkblad. Inga barn.

Biografi: Ulla B Ericson: En titt på arbetar- och kvinnorörelsekamp åren 1900-1910 i spåren på Helene Ugland (2006).

Maria Wessel, f. Osberg, 1864 – 1940

Sömmerska. En av initiativtagarna till Malmö Kvinnliga Arbetareförbund 1888, ordförande till 1890-1892, då föreningens verksamhet upphörde. Var med och startade uppföljaren Malmö Kvinnliga Diskussionsklubb 1900. Flyttade till Stockholm 1901 och var i flera år aktiv i Allmänna Kvinnoklubben.

Gift med typografen Nils Wessel, två barn.

Signe Vessman, f. Svensson, 1879 - 1953

Sömmerska. Ordförande och ombudsman i Kvinnornas Fackförbund 1906-1908, ombudsman i Skrädderiarbetareförbundet 1909-1911. Kassör och expeditör för Morgonbris 1911-1920, redaktör för tidningen 1920-1932, ordförande i kvinnoförbundet 1920-1936.

Gift med vaktmästaren Adolf Vessman. Inga barn.

Agda Östlund, f. Lundgren, 1870 – 1942

Född i Köping, började som 14-åring arbeta som sömmerska. Flyttade med sin familj till Stockholm 1897, där hon så småningom byggde upp en egen syateljé med flera anställda. Ordförande i Allmänna Kvinnoklubben 1904-1905, ingick i Kvinnokongressens AU (senare omdöpt till Centralstyrelsen) 1908-1920, ledamot av Socialdemokratiska Kvinnoförbundets styrelse 1920-1936. Ledamot av fattigvårdsstyrelsen i Matteus församling, Stockholm, 1916-1932, ytterligare några kommunala uppdrag. Invaldes 1921 i riksdagens andra kammare som en av de fyra första kvinnorna där.

Gift med järnarbetare Anders Östlund, en dotter.

Biografi: Hulda Flood: Agda Östlund, pionjär i genombrottstid (1954).

Källförteckning

Otryckt material:

Arbetarrörelsens Arkiv, Stockholm:

Allmänna Kvinnoklubbens protokoll och medlemsmatriklar,
1892 – 1930

Södra Socialdemokratiska Kvinnoklubbens protokoll
och medlemsmatrikel, 1894 - 1903

Kvinnornas Fackförbunds protokoll och utgående skrivelser,
1902 – 1908

Skandinaviska Tobaksarbetareföreningens protokoll, 1894 – 1912

Elin Engströms personarkiv

Kata Dalströms personarkiv

Zeth Höglunds personarkiv

Protokoll från den socialdemokratiska partistyrelsen och VU,
1900 - 1925

Arbetarrörelsens arkiv, Malmö:

Malmö Kvinnliga Arbetareförbunds protokoll, 1888 – 1891

Malmö Kvinnliga Diskussionsklubbs protokoll, 1900 – 1910

Axel och Elma Danielssons personarkiv

Folkrörelsearkivet i Göteborg:

Fredrik Ströms personarkiv

Tidningar och tidskrifter:

Arbetet

Dagny

Morgonbris

Ny Tid

Rösträtt för kvinnor

Skrädderiarbetaren

Social-Demokraten

Textilarbetaren

Tobaksarbetaren

Organisationstryck:

Protokoll från de socialdemokratiska partikongresserna
1889, 1891, 1905, 1908, 1911, 1914, 1917, 1932

Protokoll från LO-kongresserna 1917, 1922, 1931

Protokoll från Skrädderiarbetsförbundets kongress 1901

Protokoll från Textilarbetsförbundets kongresser 1904, 1908
och 1911

Protokoll från den socialdemokratiska kvinnokonferensen 1907

Protokoll från de socialdemokratiska kvinnokongresserna
1908, 1911, 1914, 1917 och 1920

Protokoll från det socialdemokratiska kvinnoförbundets
kongresser 1924, 1928, 1932, 1936, 1940 och 1944.

Övrig litteratur:

Alsterdal, Alvar: Brandsyn i samhället. Axel Danielsson
1863 – 1900 (1964)

Alsterdal, Alvar & Sandell, Ove: En verklig folktidning:
Arbetet 1887 – 1962 (1962)

Berggren, Ruth: Agitatorn fru Kata (1991)

Björkman, Maja: Minnesord över Elma Danielsson,
Morgonbris 4/1936

Blidfors, Johannes: Lejoninnan från Lund.

Ett livsöde kring sekelskiftet (1982)

Carlsson, Christina: Kvinnosyn och kvinnopolitik.

En studie av svensk socialdemokrati 1880 – 1910 (1986)

Casparsson, Ragnar: Svenska Bryggeriarbetsförbundet
1899 – 1929; en kort historik (1930)

Flood, Hulda: Den socialdemokratiska kvinnorörelsen
i Sverige (1939)

Flood, Hulda: Agda Östlund, pionjär i genombrottstid (1954)

Gejwall Seger, Birgit: En bok om Norrköping (1978)

Hansson, Sigfrid (huvudred): Svenska folkrörelser (1936)

Hirdman, Yvonne: Vi bygger landet (1990)

Hirdman, Yvonne: Magfrågan: Mat som mål och medel,
Stockholm 1879 – 1920 (1983)

Horgby, Björn: Surbullestan (1989)

Höglund, Gunhild: Stridbar kvinna. Några blad ur Anna
Visborgs liv och svensk kvinnorörelser (1951)

- Janzon, Gösta (red) Svenska Textilarbetareförbundets avdelning 1, 50-årshistorik (1948)
- Johansson, Ingemar: Med strejken som vapen. Fackföreningar och strejker i Norrköping 1870 – 1910 (1982)
- Jungen, Rune: Vävarstad i uppror. Arbetarrörelsen i Borås 1880 – 1920 (1978)
- Karlsson, Gunnel: Från broderskap till systerskap (1996)
- Key Åberg, Karl: Inom textilindustrin i Norrköping sysselsatta arbetares lönevillkor och bostadsförhållanden (1896)
- Larsson, Martha: Den skånska kvinnorörelsens tidiga historia. Artikelserie i Morgonbris 1936 - 1937
- Lindbom, Tage: Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872 – 1900. Doktorsavhandling (1938)
- Lindbom, Tage & Kuhm, Evert: Tobaksarbetarnas förbund i Sverige 1889 – 1939 (1940)
- Lidforss, Bengt: Levnadsteckning och karakteristik.
- Inledning till Urval av Axel Danielssons skrifter (1908)
- Lindgren, John: Det socialdemokratiska arbetarepartiets uppkomst i Sverige 1880 - 1889
- Minneskrift, Malmö arbetarekommun 1921 – 1926 (1926)
- Minneskrift, Karlstad arbetarekommun 1902 – 1932 (1932)
- Nerman, Ture: Svenska Beklädnadsarbetareförbundet 1889 – 1939 (1940)
- Nerman, Ture (red): Den svenska arbetarrörelsen under 100 år (1938)
- Nielsen, Estrid: Anna Sterky. Artikel i Dansk Kvindebiografiskt Leksikon
- Olsson, K J: Textilarna. Några blad ur textilarbetarrörelsens historia, utgiven till Svenska Textilarbetareförbundets 40-årsjubileum (1938)
- Sjöberg, Sten: Fredrik Sterky (1951)
- Stenberg, Lisbeth (red) Vi har inte fått någonting gratis. Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Östergötland 1890 – 1984 (1984)
- Ström, Fredrik (red): Arbetets söner, del 1: Pionjärtiden (1956)
- Söderblom, Anna-Lisa: Grön ungdom under röda fanor (1945)
- Söderlind, Ingrid: Barnhem för flickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870 – 1920 (1999)
- Zennström, Per-Olov: Axel Danielsson, en biografi (omtryck, 1964)

På förlaget Idé och Tendens har våren 2007 utgivits:

Vad är socialdemokrati? – en bok om idéer och utmaningar
av **Ingvar Carlsson** och **Anne-Marie Lindgren**

Kan beställas via
www.arbetarrörelsenstankesmedja.se
info@ts.lo.se
08-796 26 14

Idé och Tendens/Arbetarrörelsens Tankesmedja

Arbetarrörelsens Tankesmedja

Föreningen Arbetarrörelsens Tankesmedja har tre medlemmar:
LO, Socialdemokraterna och ABF.

Syftet med Arbetarrörelsens Tankesmedja är att på olika sätt stimulera debatten om de uppgifter och utmaningar arbetarrörelsen står inför i dagens föränderliga samhälle.

Debatt ska föras självständigt och värderingarna om frihet och jämlikhet ska hävdas med utgångspunkt i sakliga analyser av utvecklingen. Föreningen ska på ett ändamålsenligt sätt sprida sina idéer till olika samhällsfärer.

I Tankesmedjans verksamhet ingår att

- ✓ göra analyser av samhällsförändringar,
- ✓ utveckla idéer och stimulera en idédiskussion i viktiga framtidsfrågor,
- ✓ bygga nätverk för att understödja denna idéutveckling.

Arbetarrörelsens Tankesmedja anordnar seminarier och föreläsningar, deltar i hearings och debatter, genomför utredningar, utarbetar politiska rapporter och ger ut böcker.

Mer information om Arbetarrörelsens Tankesmedja
finns på hemsidan:

www.arbetarrörelsenstankesmedja.se

Barnhusgatan 16, 3 tr

111 23 Stockholm

info@ts.lo.se

08-796 26 14